

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
Π.Μ.Σ. ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ
ΚΑΙ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΔΙΕΘΝΗΣ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟ:

***Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ
ΚΛΙΜΑΤΙΚΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ
ΜΙΚΡΩΝ ΝΗΣΙΩΤΙΚΩΝ ΑΝΑΠΤΥΣΣΟΜΕΝΩΝ ΚΡΑΤΩΝ***

(SMALL ISLAND DEVELOPING STATES)

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΠΕΤΡΟΣ

A.M: 1209M043

Επιβλέπων Καθηγητής

ΓΡΗΓΟΡΗΣ Ι. ΤΣΑΛΤΑΣ

Αθήνα - Σεπτέμβριος 2011

MT

060

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
Π.Μ.Σ. ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ
ΚΑΙ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

***ΔΙΕΘΝΗΣ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟ:
Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΚΛΙΜΑΤΙΚΩΝ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΜΙΚΡΩΝ
ΝΗΣΙΩΤΙΚΩΝ ΑΝΑΠΤΥΣΣΟΜΕΝΩΝ ΚΡΑΤΩΝ
(SMALL ISLAND DEVELOPING STATES)***

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΠΕΤΡΟΣ

A.M: 1209M043

**Επιβλέπων Καθηγητής
ΓΡΗΓΟΡΗΣ Ι. ΤΣΑΛΤΑΣ**

Αθήνα

Σεπτέμβριος 2011

MET
Geo

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ξεκινώντας, θεωρώ απαραίτητο να ευχαριστήσω ορισμένους ανθρώπους, των οποίων η επιστημονική συμβολή αλλά και η γενικότερη ηθική τους συμπαράσταση υπήρξαν καθοριστικές για την ολοκλήρωση της διπλωματικής μου εργασίας. Κατ' αρχήν, οφείλω ιδιαίτερες ευχαριστίες στον επιβλέποντα της διπλωματικής εργασίας μου, Καθηγητή *Γρηγόρη Τσάλτα*, για την ανάθεση αυτής και τη δυνατότητα που μου έδωσε να ασχοληθώ με ένα τόσο ενδιαφέρον θέμα, καθώς και για τη διαρκή και αμέριστη συμπαράστασή και την επιστημονική του καθοδήγησή.

Εξαιρετικά πολύτιμη για εμένα υπήρξε και η διαρκής επικοινωνία και επιστημονική συνεισφορά του υποψήφιου Διδάκτορα και φίλου, *Σταύρου Μαυρογένη*. Επίσης, οφείλω να ευχαριστήσω τη φίλη και συνάδελφό μου *Τόνια Μιχαλακοπούλου*, για την υποστήριξη της και την προθυμία της για εποικοδομητική ανταλλαγή απόψεων μαζί μου.

Τέλος, η εκπόνηση της παρούσας διπλωματικής εργασίας δε θα είχε επιτευχθεί χωρίς την ηθική συμπαράσταση και υποστήριξη του οικογενειακού και φιλικού μου περιβάλλοντος, καθ' όλο το χρονικό διάστημα της αφιέρωσης μου στην έρευνα και την μελέτη.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	11
Α. Γενικές επισημάνσεις	11
Β. Διάρθρωση και στόχευση της Διπλωματικής Εργασίας	13

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ ΚΛΙΜΑΤΙΚΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΣΤΗΝ ΑΤΖΕΝΤΑ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΜΒΑΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

A.1.1. UNFCCC: από το Κιότο στο Κανκούν	16
A.1.1.1. Η Σύμβαση Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή (UNFCCC)	17
A.1.1.2. Το Πρωτόκολλο του Κιότο	20
A.1.1.3. Κριτική Αποτίμηση του Πρωτοκόλλου του Κιότο	26
A.1.2. Μετά Κιότο Εποχή	28
A.1.2.1. Συνδιάσκεψη Μπαλί	28
A.1.2.2. Συνδιάσκεψη Κοπεγχάγης	29
A.1.2.3. Συνδιάσκεψη Κανκούν	35

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΥΠΟΒΑΘΜΙΣΗ

A.2.1. Εννοιολογικές προσεγγίσεις	37
A.2.2. Περιβαλλοντικές Συνέπειες (άνοδος θερμοκρασίας, άνοδος στάθμης θάλασσας, ξηρασία και άλλα φαινόμενα)	39
A.2.3. Διαδικασία Αλληλεπιδράσεων Περιβαλλοντικής Υποβάθμισης	42
A.2.4. Περιβαλλοντικά Οικοσυστήματα και Κοινωνικοοικονομικές Συνέπειες	51

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

A.3.1. Σχέση περιβαλλοντικής υποβάθμισης – Κλιματικής αλλαγής – Δημιουργίας μεταναστευτικών ρευμάτων	56
--	----

A.3.1.1. Μια πρώτη προσέγγιση.....	56
A.3.1.2. Κλιματική Αλλαγή και πληθυσμιακές μετατοπίσεις.....	58
A.3.1.3. Περιβαλλοντική Υποβάθμιση – Κλιματική Αλλαγή – Μετανάστευση: μια πολύπλοκη και απρόβλεπτη σχέση.....	60
A.3.2. Σύγχρονη απειλή και μετεξέλιξη του όρου της ανθρώπινης ασφάλειας	68
A.3.2.1 Αναδιαμόρφωση της έννοιας της Ασφάλειας.....	69
A.3.2.2. Κλιματική Αλλαγή και Ανθρώπινη Ασφάλεια.....	73
A.3.2.3. Συγκρούσεις με αφορμή το Περιβάλλον και Πληθυσμιακές Μετατοπίσεις	77
A.3.2.4. Η Κλιματική Αλλαγή ως Παράγοντας Πολλαπλασιασμού Κινδύνων (threat multiplier).....	82

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΚΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ

ΚΛΙΜΑΤΙΚΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

A.4.1. Ορισμοί και Τυπολογία.....	88
A.4.2. Η Σύμβαση της Γενεύης και οι Πρόσφυγες.....	94
A.4.3. Εσωτερικά Εκτοπισμένα Άτομα (IDPs)	98
A.4.4. Συμπληρωματική Προστασία (Complementary Protection).....	102
A.4.5. Κλιματική/Περιβαλλοντική Μετανάστευση και Διεθνές Δίκαιο στο πλαίσιο των ΗΕ: εναλλακτικές προσεγγίσεις.....	103
A.4.6. Πρόσφυγες ή Μετανάστες; Περιβαλλοντικοί ή Κλιματικοί;.....	108
A.4.7. Κριτική – Προσεγγίσεις: Προστασία προς ποια Κατεύθυνση;.....	111

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

CASE STUDY: ΚΛΙΜΑΤΙΚΟΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ SIDS

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΣΣΟΜΕΝΕΣ ΧΩΡΕΣ

B.1.1. Τρωτότητα: περιβαλλοντική και κοινωνική διάσταση	115
B.1.1.1. Η έννοια της τρωτότητας	115
B.1.1.2. Η φυσική και κοινωνική διάσταση της τρωτότητας	117
B.1.1.3. Παράγοντες που επηρεάζουν την τρωτότητα και κατ’	

εξοχήν τρωτές κοινωνικές ομάδες	119
B.1.2. Προσαρμογή: έννοια και στρατηγικές	121
B.1.2.1. Η έννοια της προσαρμογής στο πλαίσιο της Διεθνούς Κλιματικής Πολιτικής	121
B.1.2.2. Μέτρα και Στρατηγικές προσαρμογής	123
B.1.2.3. Η χρηματοδότηση της προσαρμογής	125

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΜΙΚΡΩΝ ΝΗΣΙΩΤΙΚΩΝ ΑΝΑΠΤΥΣΣΟΜΕΝΩΝ ΚΡΑΤΩΝ

B.2.1. Τα χαρακτηριστικά στοιχεία των SIDS	130
B.2.2. Κλιματική αλλαγή στα SIDS	131
B.2.3. Η τρωτότητα στα SIDS	134
B.2.3.1. Η περιβαλλοντική διάσταση	134
B.2.3.2. Η οικονομική διάσταση	135
B.2.3.3. Η κοινωνική διάσταση	136
B.2.4. Η προσαρμογή στα SIDS	138
B.2.4.1. Εισαγωγική προσέγγιση	138
B.2.4.2. Μέτρα και στρατηγικές προσαρμογής	139
B.2.4.3. Η χρηματοδότηση της προσαρμογής	142
B.2.4.4. AOSIS: ο ρόλος της στις διαπραγματεύσεις για το κλίμα	144

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΚΛΙΜΑΤΙΚΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΣΤΑ SIDS

B.3.1. Μετανάστευση και Μετατόπιση	146
B.3.1.1. Μετανάστευση και slow-onset καταστροφές	146
B.3.1.2. Μετανάστευση και φυσικές καταστροφές	149
B.3.2. Μετανάστευση, Αναγκαστική Μετατόπιση (Εκτοπισμός) και Οργανωμένη Μετεγκατάσταση: συνοψίζοντας την κατάσταση	151
B.3.3. Κράτη μειούμενα και κράτη εξαφανιζόμενα: ιδιαίτεροι παράγοντες πληθυσμιακής μετακίνησης με πολυδιάστατες επιπτώσεις	154
B.3.4. Συμπερασματικές σκέψεις και προτάσεις	160
ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ	164
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	166
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	168

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ

ΑΕΠ	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
ΑΟΖ	Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΛΙΑΜΕΠ	Ελληνικό Ίδρυμα Αμερικανικής Εξωτερικής Πολιτικής
ΗΕ	Ηνωμένα Έθνη
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΜΚΟ	Μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΟΣΑ	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
ΟΠΕΚ	Οργανισμός Πετρελαιοεξαγωγικών Κρατών
ΠΟΕ	Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου

ΞΕΝΕΣ

ACCC	Adaptation to Climate Change in the Caribbean
AIDS	Acquired Immune Deficiency Syndrome
AOSIS	Alliance of Small Islands States
AWG-KP	Ad hoc Working Group – Kyoto Protocol
AWG-LCA	Ad hoc Working Group – Long-term Cooperative Action
BCPR	Bureau for Crisis Prevention and Recovery (UN)
CDM	Clean Development Mechanism
CERs	Certified Emissions Reductions

CMP	Conference of the Member Parties
CNAS	Center for a New American Security
COP	Conference of the Parties
CPACC	Caribbean Planning for Adaptation to Climate Change
CSIRO	Commonwealth Scientific and Industrial Research Organization
CSIS	Center for Strategies and International Studies
DFID	Department for International Development (UK)
DMF	Disaster Management Facility
DRM	Disaster Risk Management
ECLAC	United Nations Economic Commission for Latin America and the Caribbean (UN)
ECOSOC	Economic and Social Council (UN)
EEA	European Environmental Agency
EM-DAT	Emergency disaster Database
ERUs	Emission Reduction Units
GCOS	Global Climate Observing System
GEF	Global Environmental Facility
G77	Group of 77
ICESCR	International Covenant on Economic Social and Culture Rights
IDMC	Internal Displacement Monitoring Centre
IDPs	Internal Displaced Persons
IFRC	International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies
IIED	International Institute for Environment and Development
IOM	International Migration Organization
IPA	International Permafrost Association
IPCC	Intergovernmental Panel for Climate Change
ISDR	International Strategy for Disaster Reduction

JI	Joint Implementation
LDCF	Least Developed Countries Fund
LDCs	Least Developed Countries
LECZ	Low--Elevation Coastal Zones
MACC	Mainstreaming Adaptation to Climate Change
MDGs	Millennium Development Goals
NAPAs	National Action Plans for Adaptation
NASA	National Aeronautics and Space Administration
NEPA	National Environmental Policy Act
OAU	Organization of Africa Unity
OECS	Organisation of East Caribbean States
REDD	Reducing Emissions from Deforestation and Forest Degradation (UN)
R2P	Responsibility to Protect
SCCF	Special Climate Change Fund
SGP	Small Grants Programme
SIDS	Small Island Developing States
SPA	Strategic Priority on Adaptation
SPC	Secretariat of the Pacific Community
SPREP	South Pacific Regional Environment Programme
TRIPS	Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights
UN	United Nations
UNCCD	United Nations Convention to Combat Desertification
UNCLOS	United Nations Convention on the Law of the Sea
UNDP	United Nations Development Programme
UNEP	United Nations Environmental Programme
UNFCCC	United Nations Framework Convention on Climate Change
UNHCR	United Nations Higher Commissioner for Refugees

UNU-EHS	United Nations University – Environmental and Human Security
USGS	United States Geological Survey
USIDC	United States International Development Consortium
WBGU	Wissenschaftlicher Beirat Globale Umweltveränderungen (English: Scientific Advisory Council on Global Change)
WMO	World Meteorological Organization
WTO	World Trade Organization

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α. Γενικές Επισημάνσεις

Στις αρχές του 1990, το IPCC είχε αναφέρει ότι η πιο σημαντική επίδραση της κλιματικής αλλαγής θα είναι πιθανότατα η ανθρώπινη μετανάστευση¹. Σήμερα, η ταχύρρυθμη αύξηση του παγκόσμιου πληθυσμού σε συνδυασμό με την υπερεκμετάλλευση των περιορισμένων φυσικών πόρων του πλανήτη οδηγεί σε σταδιακή περιβαλλοντική υποβάθμιση. Οι απαιτήσεις του παγκοσμιοποιημένου βιομηχανικού καπιταλιστικού συστήματος κλιμακώνουν τις εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα στην ατμόσφαιρα της γης, γεγονός που προκαλεί αύξηση στη μέση θερμοκρασία και μεταβολές στα κλιματολογικά πρότυπα, σε παγκόσμιο επίπεδο. Έως σήμερα, δεν έχει επιτευχθεί καμία δεσμευτική συμφωνία για τη μείωση των εκπομπών από τους κυριότερους παραγωγούς ρύπων. Με τις ραγδαίες εξελίξεις στον οικονομικό τομέα στην Κίνα, την Ινδία και τη Βραζιλία και την επερχόμενη λήξη της ισχύος του Πρωτοκόλλου του Κιότο, η διεθνής κοινότητα δε δείχνει να κινείται προς τη σταθεροποίηση ή τον περιορισμό της εξέλιξης του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής.

Οι φτωχότερες και πιο ευπαθείς κοινωνικές ομάδες βρίσκονται δυστυχώς στην πρώτη γραμμή πυρός, καθώς στηρίζονται σε μεγάλο βαθμό στο φυσικό περιβάλλον, το οποίο διαρκώς υποβαθμίζεται. Επιπλέον, στερούνται οικονομικών και τεχνικών πόρων ώστε να μπορέσουν να προσαρμοστούν επαρκώς στην κλιματική αλλαγή και κατά συνέπεια, στην άνοδο της στάθμης της θάλασσας. Εκατομμύρια άνθρωποι θα αναγκαστούν να μεταναστεύσουν προκειμένου να εξασφαλίσουν την επιβίωση και τη συντήρηση των οικογενειών τους, χωρίς για πολλούς να υπάρχει εναλλακτική επιλογή από το να αφήσουν τον τόπο και την κοινότητά τους. Ιδιαίτερα δε, η επιβίωση των μικρών νησιωτικών αναπτυσσόμενων κρατών (SIDS) απειλείται έντονα από την κλιματική αλλαγή και την άνοδο της στάθμης της θάλασσας, κάτι που επιβεβαιώνεται από τα λεγόμενα του πρωθυπουργού της Παπούα Νέα Γουινέα, Michael Somare, όταν το Σεπτέμβριο του 2006 κατά τη Γενική Συνέλευση των

¹ Βλ. Lonergan S., *The role of environmental degradation in population displacement*, Environmental Change and Security Project Report, Issue 4, 1998, p. 5.

Ηνωμένων Εθνών προειδοποίησε, ότι «τα μικρά νησιωτικά κράτη και οι ατόλλες κατά μήκος του Ειρηνικού Ωκεανού πλημμυρίζουν λόγω της ανόδου της στάθμης των υδάτων». Επισημάνει ακόμη πως για το λαό του, «η κλιματική αλλαγή δεν είναι ακαδημαϊκή θεώρηση αλλά πραγματικότητα²».

Η γενική πεποίθηση είναι πως η λύση για τα απειλούμενα από την κλιματική αλλαγή κράτη κινείται γύρω από δύο άξονες: την οικονομική ανάπτυξη με σκοπό να καταργηθούν οι παράγοντες μετανάστευσης και τα προγράμματα προσαρμογής που είναι σχεδιασμένα να προστατεύουν τις κοινωνίες και να αποκαθιστούν τα φυσικά περιβάλλοντα. Η αλήθεια ωστόσο, βρίσκεται κάπου στη μέση. Η διεθνής κλιματική πολιτική πρέπει να θεωρεί τη μετανάστευση ως ένα εργαλείο του πυλώνα της προσαρμογής και όχι ως αδυναμία προσαρμογής ή απειλή για το διεθνές σύστημα. Συνετό για τις ανεπτυγμένες χώρες θα ήταν ξεκινήσουν την προετοιμασία για την υποδοχή μεταναστευτικών ροών, αποτελούμενων σε μεγάλο βαθμό από πληθυσμούς «ανιθαγενείς» (stateless) ένεκα της ανθρωπογενούς κλιματικής αλλαγής. Επίσης, οφείλουν να αναλάβουν την ευθύνη της μετατόπισης, μετεγκατάστασης και αποζημίωσης αυτών των πληθυσμών, μέσω της δημιουργίας ισχυρών περιφερειακών και διμερών συμφωνιών, οι οποίες θα συμπεριλαμβάνουν ασφαλώς τα SIDS, ενώ θα διέπονται από ανθρωπιστικό πνεύμα.

Τέλος, όσον αφορά την ορολογία, οι όροι «κλιματικοί ή περιβαλλοντικοί πρόσφυγες» και «κλιματικοί ή περιβαλλοντικοί μετανάστες» χρησιμοποιούνται όλο και περισσότερο στο πλαίσιο του ζητήματος της κλιματικής αλλαγής. Ωστόσο, μέχρι στιγμής δεν έχει αποδειχθεί πλήρως σε ποιο βαθμό η κλιματική αλλαγή συμβάλλει στις εκτοπίσεις πληθυσμών και στο είδος της μετανάστευσης. Επιπλέον, τίθεται το ερώτημα, εάν πρέπει να αποδοθεί σε αυτές τις ομάδες ατόμων ο όρος «πρόσφυγας». Αρκετοί εκτιμούν³ ότι είναι ένα νέο φαινόμενο και ότι ο αριθμός τους είναι σήμερα 50 εκατομμύρια, ενώ μέχρι το 2050 θα ανέλθει στα 200 εκατομμύρια. Αντιθέτως, άλλοι εκτιμούν⁴ ότι ο ίδιος ο όρος των κλιματικών ή περιβαλλοντικών προσφύγων είναι νομικά ασύμβατος και περιττός σε σχέση με τον ορισμό ενός πρόσφυγα με βάση της Σύμβαση της Γενεύης του 1951, ενώ παράλληλα τα κριτήρια που καθορίζουν

² Βλ. ECSIEP-EPS, South Pacific sounds alarm on global warming, ECSIEP – EPS Bulletin, No. 14, August-December 2006, p. 3.

³ Βλ. Myers N., *Environmental Refugees: An Emergent Security Issue*, 13th Economic Forum, Prague, 23-27 May, 2005.

⁴ Βλ. Black R., *Environmental Refugees: Myth or Reality?*, University of Sussex, Working Paper no. 34, March, 2001. Επίσης βλ. Kibreab G., *Environmental Causes and Impact of Refugee Movements: A Critique of the Current Debate*, Disasters Vol. 21 No. 1, 1997, pp. 20-38.

έναν περιβαλλοντικό πρόσφυγα δεν έχουν πλήρως ορισθεί και εξακριβωθεί, ώστε να εξαχθεί ένα ασφαλές συμπέρασμα τόσο για τη φύση όσο και για τον ακριβή αριθμό τους.

B. Η Διάρθρωση και η στόχευση της Διπλωματικής Εργασίας

Για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας αφορμή αποτέλεσε το επιστημονικό μου ενδιαφέρον σε σχέση με το ευρύ ζήτημα του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής και της προσαρμογής των αναπτυσσόμενων κρατών και ιδιαίτερα δε, για μια συγκεκριμένη πτυχή του ζητήματος: των επιπτώσεων που προκαλεί στο φυσικό περιβάλλον, οι οποίες αλυσιδωτά επηρεάζουν τις ανθρώπινες κοινωνίες, ενεργοποιώντας πληθυσμιακά κύματα μετακινήσεων και μεταναστευτικές ροές.

Η εργασία συνίσταται σε δύο κύρια μέρη. Το πρώτο μέρος αποτελείται από τέσσερα τμήματα και το δεύτερο μέρος από τρία:

A' Μέρος:

Στο πρώτο τμήμα εξετάζεται η κλιματική αλλαγή στο πλαίσιο του Διεθνούς Συμβατικού Πλαισίου, με βασικά σημεία αναφοράς τη Σύμβαση – Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή (UNFCCC), το Πρωτόκολλο του Κιότο και τις δύο πιο πρόσφατες Συνδιασκέψεις για το κλίμα: της Κοπεγχάγης και του Κανκούν. Στο δεύτερο τμήμα αναλύεται συνοπτικά η έννοια της περιβαλλοντικής υποβάθμισης και μελετάται η σύνδεσή της με την κλιματική αλλαγή και τις επιπτώσεις αυτής. Στο τρίτο τμήμα εξετάζεται το φαινόμενο της μετανάστευσης και κατόπιν, εισάγεται στη σχέση περιβαλλοντικής υποβάθμισης και κλιματικής αλλαγής προκειμένου να μελετηθεί η τριμερής αυτή σχέση. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στην έννοια της ασφάλειας, τη μετεξέλιξή της από κρατοκεντρική σε ανθρώπινη και ασφαλώς, στην αλληλεπίδρασή της με το μεταναστευτικό φαινόμενο που προκαλείται από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Στο τέταρτο και τελευταίο τμήμα του πρώτου μέρους, αναλύονται οι έννοιες (κλιματικός) και (περιβαλλοντικός) μετανάστης και πρόσφυγας αντίστοιχα, εξετάζονται οι διαφορές μεταξύ τους, ενώ εξετάζεται ακόμα το νομικό πλαίσιο προστασίας τους (Σύμβαση Γενεύης, IDPs) και οι νομικές προεκτάσεις του ζητήματος.

Β' Μέρος:

Αντικείμενο εξέτασης του πρώτου τμήματος είναι η κλιματική αλλαγή στο πλαίσιο των αναπτυσσόμενων χωρών, εντός του οποίου αναλύονται δύο βασικές έννοιες της διεθνούς κλιματικής πολιτικής: η τρωτότητα και η προσαρμογή. Το δεύτερο τμήμα αφορά την ειδική περίπτωση των μικρών νησιωτικών αναπτυσσόμενων κρατών (SIDS) και μελετά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, τη σχέση τους με το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής και τις έννοιες της τρωτότητας και της προσαρμογής συγκεκριμένα για τις περιφέρειες αυτές. Σύντομη αναφορά γίνεται και στο ρόλο της AOSIS, το κύριο όργανο εκπροσώπησης των SIDS στις διεθνείς διαπραγματεύσεις για το κλίμα. Στο τρίτο τμήμα εξετάζεται η κλιματική μετανάστευση στο πεδίο των SIDS, οι διάφορες άλλες μορφές μετακίνησης πληθυσμών λόγω κλιματικής αλλαγής και οι ιδιαίτερες περιπτώσεις των μειούμενων και των εξαφανιζόμενων κρατών, οι οποίες έχουν τη δυνατότητα να προκαλέσουν πολυδιάστατες επιπτώσεις, όχι μόνο σε περιφερειακό επίπεδο αλλά και σε παγκόσμιο. Τέλος, στο τέταρτο τμήμα παρατίθενται ορισμένες συμπερασματικές σκέψεις και κάποιες προτεινόμενες δράσεις πολιτικής.

Σκοπός της εργασίας είναι η ανάδειξη του ζητήματος των κλιματικών μεταναστών, η σκιαγράφηση των ιδιαιτεροτήτων τους και η επισήμανση της ανάγκης για προστασία, μέσα από συντονισμένες πολιτικές σε διεθνές επίπεδο, ανάγοντας το εν λόγω θέμα ως ζήτημα ανθρώπινης ασφάλειας, πέρα από στενά πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα. Παράλληλα, προβάλλονται επιχειρήματα με στόχο να αναδειχθεί ο ρόλος της μετανάστευσης ως στρατηγική προσαρμογής και όχι ως αδυναμία προσαρμογής.

Α' ΜΕΡΟΣ

Το ζήτημα των κλιματικών μεταναστών
στην ατζέντα της

Διεθνούς Κλιματικής Πολιτικής

“Climate change also impacts our human rights. It impacts international peace and our own security, territorial integrity and our very existence, as inhabitants of the very small and vulnerable island nations”.

Emanuel Mori,
President of the Federated States of Micronesia (FSM)

A.1. Κλιματική Αλλαγή και Διεθνές Συμβατικό Πλαίσιο.

A.1.1. UNFCCC⁵: από το Κιότο στο Κανκούν.

Το ζήτημα της Κλιματικής Αλλαγής αρχίζει να εμφανίζεται στις συζητήσεις της διεθνούς κοινότητας κατά τη δεκαετία του 1970, μέσω της προσπάθειας επαναπροσδιορισμού του φαινομένου της ανθρώπινης ανάπτυξης, σε ένα πλαίσιο μη εξαρτημένο πια από τη στενή οικονομική του θεώρηση και στο οποίο εισάγεται μια νέα συνιστώσα: το περιβάλλον. Η θέσπιση της National Environmental Policy Act (NEPA)⁶ στις ΗΠΑ το 1969 και η Συνδιάσκεψη του ΟΗΕ για το Ανθρώπινο Περιβάλλον στη Στοκχόλμη το 1972, βασικότερα, σηματοδοτούν μια γενική στροφή από την περιστασιακή και μονοδιάστατη προστασία του περιβάλλοντος προς μια συνολικότερη προσέγγισή του. Προϊόν της Συνδιάσκεψης της Στοκχόλμης αποτέλεσε η Διακήρυξη της Στοκχόλμης, ένα κείμενο το οποίο μπορεί να μην υπαγόρευε νομικά δεσμευτικές υποχρεώσεις, ωστόσο, αποδείκνυε ότι ο προβληματισμός σχετικά με τα περιβαλλοντικά ζητήματα είχε τεθεί πλέον σε νέες βάσεις. Πάνω σε αυτές θεμελιώνεται ένας αριθμός σημαντικών συμφωνιών τη δεκαετία του 1980: η Σύμβαση της Βιέννης⁷ για την προστασία της στιβάδας του όζοντος το 1985, το Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ⁸ για τις ουσίες που καταστρέφουν τη στιβάδα του όζοντος το 1987 και ορισμένα ψηφίσματα της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ⁹. Ιδιαίτερη μνεία αξίζει επίσης στην έκθεση της Επιτροπής Brundtland "Το Κοινό μας

⁵ Σύμβαση – Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή (United Nations Framework Convention on Climate Change - UNFCCC). Βλ. <http://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>.

⁶ Πρόκειται για έναν περιβαλλοντικό νόμο των ΗΠΑ ο οποίος θέσπισε για πρώτη φορά εθνική πολιτική «αναβάθμισης» του περιβάλλοντος και ίδρυσε το Συμβούλιο του Προέδρου για την Ποιότητα του Περιβάλλοντος (CEQ). Τυπικά τέθηκε σε ισχύ την 1/1/1970 και επέβαλλε τη σύσταση περιβαλλοντικών μελετών και αξιολογήσεων στους ομοσπονδιακούς κυβερνητικούς φορείς.

⁷ Βλ. UNEP, The Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer, διαθέσιμο στο <http://ozone.unep.org/pdfs/viennaconvention2002.pdf>, προσπελάστηκε στις 02/07/2011.

⁸ Βλ. UNEP, The Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer, διαθέσιμο στο <http://ozone.unep.org/pdfs/Montreal-Protocol2000.pdf>, προσπελάστηκε στις 02/07/2011.

⁹ Ψηφίσματα Γενικής Συνέλευσης ΟΗΕ 44/228/22.12.1989 για τη Συνδιάσκεψη του ΟΗΕ για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, 43/53/6.12.1988, 44/207/22.12.1989, 45/212/21.12.1990 και 46/169/19.12.1991 για την προστασία του κλίματος του πλανήτη για τις παρούσες και μέλλουσες γενεές της ανθρωπότητας, 44/206/22.12.1989 για τις ενδεχόμενες δυσμενείς επιπτώσεις από την άνοδο της στάθμης της θάλασσας σε νησιά και παράκτιες περιοχές και 44/179/19.12.1989 για την εφαρμογή του σχεδίου δράσης καταπολέμησης της απερίμενης.

Μέλλον’’ (Our Common Future)¹⁰ το 1987, στην οποία αποσαφηνίζεται για πρώτη φορά ο όρος «βιώσιμη ανάπτυξη» (sustainable development) ενώ ταυτόχρονα καθιερώνεται ως ο ιδανικός συνδυαστικός κρίκος περιβάλλοντος – ανάπτυξης, ικανός να εξασφαλίσει την αειφορική χρήση του περιβάλλοντος για τις παρούσες και τις μελλοντικές γενιές.

A.1.1.1. Η Σύμβαση Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή (UNFCCC)

Σημείο αναφοράς στη διαμόρφωση μιας επίσημης διεθνούς κλιματικής πολιτικής αποτελεί αδιαμφισβήτητα η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, η οποία πραγματοποιήθηκε στο Ρίο ντε Τζανέιρο το 1992. Μεταξύ άλλων η Συνδιάσκεψη του Ρίο απέφερε την υπογραφή της Σύμβασης – Πλαισίου των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή¹¹ και την AGENDA 21¹². Η Σύμβαση – Πλαίσιο θεωρείται σήμερα ως η νομική και πολιτική αφετηρία της διεθνούς κλιματικής πολιτικής για τον 21^ο αιώνα, αποτελώντας παράλληλα ένα αξιοσημείωτο πολιτικό γεγονός, καθώς κατόρθωσε να χαράξει τη «χρυσή τομή» ανάμεσα σε διαφοροποιημένα οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα και σε αμφίσημα επιστημονικά δεδομένα¹³. Κινητοποιώντας το σύνολο σχεδόν της διεθνούς κοινότητας, κατόρθωσε να συγκεντρώσει στο ίδιο τραπέζι διαπραγματεύσεων τους εκπροσώπους του αναπτυσσόμενου Νότου και του ανεπτυγμένου Βορρά, με αποτέλεσμα οι δύο πλευρές να έρθουν σε συμφωνία, έστω χωρίς νομική δεσμευτικότητα σε πρώτη φάση. Προλείανε, ωστόσο, το έδαφος για τις νομικά δεσμευτικές ποσοτικοποιημένες δεσμεύσεις οι οποίες προτάθηκαν στο Πρωτόκολλο του Κιότο το 1997, σχετικά με τη μείωση των αερίων του θερμοκηπίου, όπως θα

¹⁰ Βλ. World Commission on Environment and Development, *Report of the World Commission on Environment and Development: our Common Future*, διαθέσιμο στο <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>, προσπελάστηκε στις 02/07/2011.

¹¹ Η Σύμβαση – Πλαίσιο υιοθετήθηκε μετά από μακροσκελείς διαπραγματεύσεις 15 μηνών, το Μάιο του 1992 και υπεγράφη στην Παγκόσμια Συνδιάσκεψη του ΟΗΕ στο Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη τον Ιούνιο του 1992. Μέσα σε ένα χρόνο είχε υπογραφεί από 165 κράτη και την Ευρωπαϊκή Ένωση, ενώ τέθηκε σε ισχύ στις 21/03/1994. Σήμερα αριθμεί 194 υπογραφές. Βλ. http://unfccc.int/files/essential_background/convention/status_of_ratification/application/pdf/unfccc_conn_rat.pdf, προσπελάστηκε στις 02/07/2011.

¹² Πρόκειται για ένα πρωτοποριακό αναλυτικό σχέδιο δράσης για την εφαρμογή της Σύμβασης – Πλαισίου.

¹³ Βλ. Κατσιμπάρδης Κ., *Το Διεθνές Δίκαιο για τις κλιματικές αλλαγές*, Αθήνα 2002, σ. 20.

δούμε παρακάτω. Η ίδια η Σύμβαση δε συνιστά νομικά δεσμευτικό κείμενο, η δεσμευτικότητα της εξασφαλίζεται μέσα από τα εκτελεστικά πρωτόκολλα της¹⁴.

Στόχος της Σύμβασης¹⁵ όπως αυτός ορίζεται στο άρθρο 2, είναι η σταθεροποίηση των αερίων του θερμοκηπίου στην ατμόσφαιρα, σε επίπεδο τέτοιο που να αποτρέπει την επικίνδυνη ανθρωπογενή παρεμβολή στο παγκόσμιο κλιματικό σύστημα. Η κανονιστική της σημασία έγκειται στο ότι θεσπίζει ένα γενικό πλαίσιο αρχών¹⁶ και υποχρεώσεων στον τομέα της κλιματικής πολιτικής (άρθρα 3 και 4 αντίστοιχα). Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει στο Άρθρο 4 της Σύμβασης, όπου ορίζεται μεταξύ άλλων, ότι τα συμβαλλόμενα μέρη προωθούν και συνεργάζονται για την ανάπτυξη, την εφαρμογή και τη διάδοση, συμπεριλαμβανομένης της μεταφοράς τεχνολογιών, πρακτικών και διαδικασιών που ελέγχουν ή μειώνουν ή αποτρέπουν τις ανθρωπογενείς εκπομπές αερίων θερμοκηπίου που δεν ελέγχονται από το Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ, σε όλους τους σχετικούς τομείς, συμπεριλαμβανομένων των τομέων της ενέργειας, των μεταφορών, της βιομηχανίας, της γεωργίας, της δασοκομίας και της διαχείρισης των αποβλήτων. Επομένως, η Σύμβαση υπαγορεύει και μια υποχρέωση στα κράτη – μέλη για καλόπιστη και ενεργό συμμετοχή στη διεθνή προσπάθεια για τη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου¹⁷, η οποία συνδέεται άρρηκτα με την υποχρέωση διεθνούς περιβαλλοντικής συνεργασίας και με το βασικό κανόνα του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου περί μη πρόκλησης σημαντικής ζημίας σε ξένο κράτος.

Στο πλαίσιο της προσπάθειας για τη μείωση των εκπεμπόμενων αερίων του θερμοκηπίου και σύμφωνα πάντα με το άρθρο 4, τα κράτη – μέλη, τόσο τα

¹⁴ Βλ. Raftopoulos, E., *International Environmental Negotiation as a Governance Technique*, στο Raftopoulos, E., McConell, M., L., (eds.), *Contributions to International Environmental Negotiation in the Mediterranean Context*, Ant. N., Sakkoulas, Brulant, 2004, pp. 3-63.

¹⁵ Βλ. <http://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>, προσπελάστηκε στις 02/07/2011.

¹⁶ Ιδιαίτερη σημασία έχει η αρχή της κοινής αλλά διαφοροποιημένης ευθύνης (Αρχή 7 της Διακήρυξης του Ρίο) η οποία αποδίδει μία πρώτη μορφή δικαιοσύνης, αναφορικά με τη διεθνή ευθύνη στο ζήτημα της υπερθέρμανσης του πλανήτη και διαμορφώνει το δίκαιο πλαίσιο που επιβάλλεται για τη διεθνή συνεργασία στον τομέα της κλιματικής αλλαγής. Συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι «τα κράτη θα συνεργάζονται υπό πνεύμα αλληλεγγύης για να διατηρούν, να προστατεύουν και να αποκαθιστούν την ακεραιότητα του οικοσυστήματος της γης. Με δεδομένο το διαφορετικό βαθμό συμμετοχής στην παγκόσμια περιβαλλοντική υποβάθμιση, τα κράτη έχουν κοινές αλλά διαφοροποιημένες ευθύνες. Οι ανεπτυγμένες χώρες αναγνωρίζουν την ευθύνη που φέρουν για την προώθηση της διαρκούς ανάπτυξης σε διεθνές επίπεδο, με δεδομένες πιέσεις που ασκούν οι κοινωνίες τους στο παγκόσμιο περιβάλλον αλλά και τις τεχνολογικές δυνατότητες και τους οικονομικούς πόρους που διαθέτουν».

¹⁷ Βλ. Καραγεώργου Β., Παπαπετρόπουλος Ανδ., Πατρώνος Π., *Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Δεσμεύσεις για την προώθηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (Ιούλιος 2004)*, διαθέσιμο στο <http://www.nomosphysis.org.gr/articles.php?artid=244&lang=1&catid=1>, προσπελάστηκε στις 02/07/2011.

ανεπτυγμένα όσο και τα αναπτυσσόμενα, υποχρεώνονται για κατάρτιση και δημοσίευση εθνικών καταλόγων ανθρωπογενών εκπομπών από πηγές και απορροφήσεων από καταβόθρες, καθώς επίσης και για υιοθέτηση εθνικών προγραμμάτων μετριασμού (mitigation) και προσαρμογής (adaptation). Η Σύμβαση, ωστόσο, προβλέπει διαφορετικά χρονοδιαγράμματα και απαιτήσεις για ανεπτυγμένους και αναπτυσσόμενους, όσον αφορά τα προγράμματα και τους καταλόγους, ενώ η Διάσκεψη των Συμβαλλόμενων Μερών έχει καθιερώσει διαφορετικές κατευθυντήριες γραμμές για τη σύνταξη των εθνικών εκθέσεων (reports) σχετικά με την υλοποίηση των προγραμμάτων αυτών. Επίσης, καθορίζεται ως έτος βάσης για την αποτίμηση των αποτελεσμάτων των προγραμμάτων το 1990¹⁸.

Ιδιαίτερα σημαντική και πρωτοποριακή είναι η πρόβλεψη της Σύμβασης για χρηματοδότηση και μεταφορά τεχνολογίας από τα ανεπτυγμένα κράτη προς τα αναπτυσσόμενα, με στόχο τη διευκόλυνση της εφαρμογής των διατάξεών της από τους τελευταίους¹⁹. Επιπλέον, οι αναπτυσσόμενοι επωφελούνται οικονομικά με την εξασφάλιση περαιτέρω χρηματοδοτικών πόρων, οι οποίοι προέρχονται από την πλευρά του Βορρά μέσω της ίδρυσης του Παγκόσμιου Ταμείου Περιβάλλοντος (GEF)²⁰ αλλά και άλλων εξειδικευμένων χρηματοδοτικών μηχανισμών²¹ που αποσκοπούν στην αντιμετώπιση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής και την ενίσχυση της συνεργασίας Βορρά – Νότου στα ζητήματα διεθνούς κλιματικής πολιτικής. Αξίζει να σημειωθεί ωστόσο, πως η διαδικασία μεταφοράς τεχνολογίας²²

¹⁸ Βλ. Άρθρο 4.2.β.: «...με στόχο την επιστροφή, μεμονωμένα ή από κοινού, στα επίπεδα του 1990 αυτών των ανθρωπογενών εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα και άλλων αερίων θερμοκηπίου που δεν ελέγχονται από το Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ...».

¹⁹ Βλ. Άρθρο 4.3: «Οι συμβαλλόμενες ανεπτυγμένες χώρες παρέχουν νέους και επιπρόσθετους χρηματοδοτικούς πόρους για να καλύψουν πλήρως τις συμφωνηθείσες δαπάνες στις οποίες έχουν υποβληθεί οι Συμβαλλόμενες αναπτυσσόμενες χώρες για την εκπλήρωση των υποχρεώσεων τους σύμφωνα με το Άρθρο 12.1. Παρέχουν επίσης τους χρηματοδοτικούς πόρους, συμπεριλαμβανομένης της μεταφοράς τεχνολογίας, που χρειάζονται οι Συμβαλλόμενες αναπτυσσόμενες χώρες, ...».

²⁰ Σχετικά με το GEF βλ. <http://www.thegef.org/gef/>, προσπελάστηκε στις 02/07/2011.

²¹ Πρόκειται για: α) *Special Climate Change Fund*. Το Ειδικό Ταμείο για την Κλιματική Αλλαγή, το οποίο δημιουργήθηκε υπό τη UNFCCC με σκοπό την κάλυψη του επιπρόσθετου κόστους των μέτρων προσαρμογής των αναπτυσσόμενων χωρών. Βλ. Απόφαση 7/CP.7, (FCCC/CP/2001/13/Add.1), β) *Least Developed Countries Fund*. Το Ταμείο για τις Λιγότερο Ανεπτυγμένες Χώρες που θεσπίστηκε επίσης στο πλαίσιο της UNFCCC για να καλύπτει το επιπρόσθετο κόστος εφαρμογής των εθνικών προγραμμάτων δράσης για την προσαρμογή (NAPAs) των χωρών αυτών. Βλ. Απόφαση 27/CP.7 (FCCC/CP/2001/13/Add.1), και γ) *Adaptation Fund*. Το Ταμείο Προσαρμογής ιδρύθηκε στο πλαίσιο του Πρωτοκόλλου του Κιότο με σκοπό να βοηθήσει τις ιδιαίτερα ευπαθείς αναπτυσσόμενες χώρες του πλανήτη να προσαρμοστούν στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Βλ. Απόφαση 10/CP.7 (FCCC/CP/2001/13/Add.1). Αναλυτικότερα περιγράφονται σε παρακάτω κεφάλαιο.

²² Βλ. Άρθρο 4.5: «Οι συμβαλλόμενες ανεπτυγμένες χώρες λαμβάνουν κάθε εφικτό μέτρο για την προώθηση και τη χρηματοδότηση, ανάλογα με την περίπτωση, της μεταφοράς (ή της πρόσβασης σε

προς τις αναπτυσσόμενες χώρες δεν ευδοκμεί στην πράξη διότι ο Βορράς στηριζόμενος στο γεγονός ότι πολλές νέες τεχνολογίες και πατέντες ανήκουν στην σφαίρα του ιδιωτικού δικαίου και ως εκ τούτου, προστατεύονται από τη Σύμβαση για την Προστασία των Πνευματικών Δικαιωμάτων²³, παρουσιάζεται απρόθυμος να συνεργαστεί στο πλαίσιο αυτό.

A.1.1.2. Το Πρωτόκολλο του Κιότο

Η πρώτη Συνδιάσκεψη των Μερών (COP-1) της Σύμβασης – Πλαίσιο διεξήχθη στις 28 Μαρτίου του 1995 στο Βερολίνο με κύρια θέματα στην ατζέντα της τις δεσμεύσεις των μερών, τους χρηματοδοτικούς μηχανισμούς, την τεχνική υποστήριξη στις αναπτυσσόμενες χώρες και γενικότερα διοικητικά και διαδικαστικά θέματα σχετικά με την κλιματική αλλαγή. Ένα επιτακτικό ζήτημα ήταν εάν τα κράτη – μέλη του Παραρτήματος Ι θα ήταν ικανά να ανταποκριθούν στο γενικό στόχο μείωσης των εκπομπών ο οποίος είχε προαναγγελθεί στη Σύμβαση. Τελικά υιοθετήθηκε η «Εντολή του Βερολίνου»²⁴ (Berlin Mandate), σύμφωνα με την οποία οι αναπτυσσόμενες χώρες συμφωνούσαν για τη μελλοντική διαπραγμάτευση ενός πρωτοκόλλου που θα περιείχε ρητούς στόχους και χρονοδιαγράμματα για τη μείωση των εκπομπών²⁵. Επιπλέον, με την Εντολή του Βερολίνου συστάθηκε μία ad-hoc

αυτή) περιβαλλοντικά ορθής τεχνολογίας και τεχνογνωσίας στις συμβαλλόμενες αναπτυσσόμενες χώρες για την εφαρμογή των διατάξεων της Σύμβασης...».

²³ WTO, Agreement on Trade-Related aspects of Intellectual Property Rights. Αναλυτικότερα βλ. http://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/trips_e.htm, προσπελάστηκε στις 04/07/2011.

²⁴ Βλ. «Berlin Mandate», Decision 1/CP.1. «Review of the adequacy of article 4 paragraph 2 (a) and (b) of the Convention, including proposal related to a Protocol and decisions on follow-up».

²⁵ Τα κυριότερα σημεία της «Εντολής του Βερολίνου» έχουν ως εξής: «Η Διάσκεψη των Συμβαλλόμενων Μερών,... έχοντας καταλήξει στο συμπέρασμα ότι οι υποπαράγραφοι (α) και (β) του άρθρου 4.2 δεν επαρκούν, συμφωνεί στην έναρξη μιας διαδικασίας, η οποία θα προσφέρει τη δυνατότητα κατάλληλης δράσης για την περίοδο μετά το 2000, συμπεριλαμβανομένης σε αυτήν της ενίσχυσης των δεσμεύσεων των μερών που περιλαμβάνει το Παράρτημα Ι της Σύμβασης... μέσω της υιοθέτησης ενός Πρωτοκόλλου ή άλλου νομικού εργαλείου... Η διαδικασία ... θα έχει ως προτεραιότητα να θεσπίσει ποσοτικοποιημένους στόχους περιορισμών και μειώσεων σε συγκεκριμένα χρονοδιαγράμματα, όπως το 2005, 2010 και 2020 για τις ανθρωπογενείς εκπομπές από πηγές και απορροφήσεις από ταμειυτήρες αερίων του θερμοκηπίου που δεν ελέγχονται από το Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ... να μην εισαγάγει νέες δεσμεύσεις για τα μέρη που δεν περιλαμβάνονται στο Παράρτημα Ι, αλλά να επιβεβαιώσει τις υπάρχουσες δεσμεύσεις του άρθρου 4.1... Η διαδικασία θα πρέπει να εξελιχθεί υπό το φως των καλύτερων διαθέσιμων επιστημονικών πληροφοριών και μελετών της κλιματικής αλλαγής και των επιπτώσεών της, όπως επίσης και των σχετικών τεχνικών, κοινωνικών και οικονομικών πληροφοριών... Η διαδικασία θα πρέπει να αρχίσει χωρίς καμία περαιτέρω καθυστέρηση και να λάβει επείγοντα χαρακτήρα μέσω μιας ανοιχτής ad hoc ομάδας μερών, η οποία με το παρόν ιδρύεται».

ομάδα, με σκοπό, μέσα από τακτικές συναντήσεις²⁶, να καθορίσει τον τρόπο με τον οποίο θα ενισχύονταν οι δεσμεύσεις των βιομηχανικών κρατών μετά το 2000. Αυτό αναμενόταν να ολοκληρωθεί τελικά με τη μορφή ενός πρωτοκόλλου που θα εγκρινόταν στην τρίτη Συνδιάσκεψη των Μερών (COP-3), το 1997 στο Κιότο της Ιαπωνίας.

Περαιτέρω ώθηση για τη διαπραγμάτευση ενός πρωτοκόλλου στην COP-3 δόθηκε τον Απρίλιο του 1996, μετά από τη δημοσίευση της δεύτερης έκθεσης του Διακυβερνητικού Πάνελ του ΟΗΕ για την Κλιματική Αλλαγή (IPCC)²⁷, σύμφωνα με την οποία *το ισοζύγιο των ενδείξεων καταδεικνύει μια ευδιάκριτη ανθρώπινη επίδραση στο παγκόσμιο κλίμα*. Ακολούθως, στην COP-2 τον Ιούλιο του 1996 δρομολογούνται ορισμένες σημαντικές εξελίξεις. Τα συμβαλλόμενα μέρη δημοσιεύουν τη Διακήρυξη της Γενεύης ζητώντας *νομικά δεσμευτικούς στόχους και χρονοδιαγράμματα ώστε να εξασφαλιστούν σημαντικές μειώσεις στις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου, όπως άλλωστε ήταν και το αίτημά τους στην Εντολή του Βερολίνου*. Εξάλλου, οι ΗΠΑ αλλάζουν την πολιτική τους και τάσσονται πλέον υπέρ μιας νομικά δεσμευτικής συμφωνίας που θα υλοποιεί τους στόχους της Εντολής του Βερολίνου και της Σύμβασης – Πλαίσιο, υιοθετώντας μια στάση την οποία η Ευρωπαϊκή Ένωση υποστήριζε ήδη επί σειρά ετών. Ουσιαστικά, το μοναδικό ζήτημα που είχε απομείνει για τις διαπραγματεύσεις στην COP-3 ήταν η σύσταση νομικά δεσμευτικών στόχων.

Ως άμεση απάντηση στις εξελίξεις αυτές και λίγο πριν τη Συνδιάσκεψη του Κιότο, παρουσιάζεται μια ομόφωνη απόφαση²⁸ από το Κογκρέσο τον Ιούλιο του 1997, στην οποία δηλώνεται με τρόπο σαφή και κατηγορηματικό ότι οι ΗΠΑ δεν θα υπογράψουν καμία συμφωνία που θα προβλέπει υποχρεωτική μείωση των αερίων του θερμοκηπίου, εάν δεν συμμετέχουν σε αυτή και οι αναπτυσσόμενες χώρες. Παρότι η κυβέρνηση Κλίντον γνώριζε καλά ότι οποιαδήποτε συμφωνία που θα απαιτείτο από την Εντολή του Βερολίνου δεν θα έπαιρνε την έγκριση του Κογκρέσου, θεώρησε υποχρέωσή της (στο γενικότερο πλαίσιο της πρωτοβουλίας του Βερολίνου) να

²⁶ Μεταξύ της COP-1 και της COP-3 διεξήχθησαν οκτώ συναντήσεις.

²⁷ Βλ. IPCC, *Second Assessment – Climate Change 1995: A Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, WMO–UNEP, 1995, διαθέσιμο στο <http://www.ipcc.ch/pdf/climate-changes-1995/ipcc-2nd-assessment/2nd-assessment-en.pdf>, προσπελάστηκε στις 04/07/2011.

²⁸ Βλ. Byrd–Hagel Resolution, διαθέσιμο στο <http://www.nationalcenter.org/KyotoSenate.html>, προσπελάστηκε στις 04/07/2011.

δεσμευτεί, τελικά, δημόσια σε μια συμφωνία μείωσης των εκπομπών η οποία θα αφορά αποκλειστικά τα ανεπτυγμένα κράτη.

Σημαντικές εξελίξεις για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής στο πλαίσιο της διεθνούς κλιματικής πολιτικής πρόκειται να συμβούν στην COP-3 το 1997 στο Κιότο. Στις 11 Δεκεμβρίου του 1997 υπογράφεται μετά από σκληρές διαπραγματεύσεις²⁹ το Πρωτόκολλο του ΟΗΕ για την κλιματική αλλαγή, στο πλαίσιο του οποίου οι ανεπτυγμένες χώρες³⁰ συμφωνούσαν να μειώσουν³¹ τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου κατά 5,2% (κατά μέσο όρο) κάτω από τα επίπεδα του 1990³², στο διάστημα μεταξύ των ετών 2008 και 2012³³, ενώ για τους αναπτυσσόμενους προέκυπταν μόνο δικαιώματα και καμία υποχρέωση σε σχέση με τις εκπομπές των αερίων του θερμοκηπίου. Αποτελεί το πιο σημαντικό κανονιστικό εργαλείο για την αντιμετώπιση των κλιματικών αλλαγών αφού εξειδικεύει, ουσιαστικά, το γενικό πλαίσιο κανόνων και αρχών της Σύμβασης – Πλαίσιο. Συνολικά τα κράτη που έχουν υπογράψει και επικυρώσει σήμερα το Πρωτόκολλο είναι 191 και χωρίζονται σε παραρτήματα ανάλογα με την οικονομική τους κατάσταση και το βαθμό τρωτότητάς τους στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Οι 37 χώρες είναι βιομηχανικές και ανήκουν στο Παράρτημα Ι, ενώ οι υπόλοιπες είναι εκτός του Παραρτήματος και είναι κυρίως αναπτυσσόμενες. Στο Παράρτημα Ι περιλαμβάνονται οι χώρες του Παραρτήματος Ι που άνηκαν τότε στον ΟΑΣΑ και ήταν οικονομικά πιο εύρωστες. Οι υποχρεώσεις των συμβαλλόμενων μερών διαφέρουν ανάλογα με το παράρτημα στο οποίο ανήκουν³⁴. Σημειώνεται ότι τα κράτη

²⁹ Το Πρωτόκολλο του Κιότο τέθηκε σε ισχύ στις 16 Φεβρουαρίου 2005, ύστερα από την υπογραφή του από τη Ρωσία τον Οκτώβριο του 2004. Η εφαρμογή του άργησε να δρομολογηθεί εξαιτίας της ρήτρας του άρθρου 25, το οποίο ορίζει ότι για να τεθεί σε ισχύ το Πρωτόκολλο πρέπει να υπογραφεί από 55 κράτη μέλη της Σύμβασης, τα οποία ευθύνονται για το 55% της εκπομπής αερίων. Με την υπογραφή της Ρωσίας το ποσοστό αυτό τελικά ξεπεράστηκε. Παράλληλα, ωστόσο, πολλοί θεωρούν τη ρήτρα αυτή ως μια ιδιότυπη ομηρία του Πρωτοκόλλου από ΗΠΑ και Ρωσία, οι οποίες ευθύνονται για το μεγαλύτερο μέρος εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου. Οι ΗΠΑ ακόμα δεν έχουν υπογράψει.

³⁰ Βλ. Άρθρο 3 του Πρωτοκόλλου του Κιότο.

³¹ Ο όρος «μείωση» των εκπομπών είναι ενδεικτικός, αφού σε ορισμένες ανεπτυγμένες χώρες επιτράπη να σταθεροποιήσουν ή και να αυξήσουν τα ποσοστά εκπομπών τους.

³² Η του 1995 για ορισμένα αέρια.

³³ Δόθηκε πενταετής προθεσμία και όχι ετήσια, για να υπάρχει το περιθώριο να εξομαλυνθούν οι ετήσιες διακυμάνσεις των εκπομπών αερίων που οφείλονται σε ανεξέλεγκτους παράγοντες, όπως ο καιρός. Προσδιορίζονταν επίσης τα έξι αέρια που θεωρούνται επικίνδυνα για το κλίμα (διοξείδιο του άνθρακα, μεθάνιο, πρωτοξείδιο του αζώτου, υδροφθοράνθρακες, υπερφθοριωμένοι υδρογονάνθρακες και εξαφθοριούχο θείο, με πιο σημαντικό το πρώτο) καθώς και οι τομείς και οι κατηγορίες πηγών που τα εκπέμπουν.

³⁴ Για παράδειγμα, η μείωση των εκπομπών αερίων κατά 5,2% αναφέρεται στις βιομηχανικές χώρες, καθώς για τις αναπτυσσόμενες χώρες το πρωτόκολλο δεν καθορίζει στόχους ως προς τις εκπομπές, όπως προαναφέρθηκε.

που αποτελούσαν την Ευρωπαϊκή Ένωση όταν υπογράφηκε το Πρωτόκολλο έχουν δεσμευτεί να μειώσουν κατά 8% τις εκπομπές τους, μοιράζοντας ωστόσο το βάρος ανάλογα με το μέγεθος κάθε κράτους. Αυτό δεν ισχύει για κράτη που εισήλθαν αργότερα στην ΕΕ³⁵.

Επιπλέον, προβλέπεται η συνεργασία μεταξύ των ανεπτυγμένων χωρών του Παραρτήματος Ι έτσι ώστε να καθίσταται ευκολότερη η μεταφορά τεχνολογίας προς τους αναπτυσσόμενους³⁶, ενώ παράλληλα επαναλαμβάνεται η θεσμική υποχρέωση παροχής επιπλέον χρηματοδοτικών πόρων³⁷ για την εφαρμογή των συμβατικών υποχρεώσεων από τα αναπτυσσόμενα κράτη και η εφαρμογή πολιτικών και μέτρων με τέτοιο τρόπο ώστε να ελαχιστοποιούνται οι δυσμενείς επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, κυρίως στα αναπτυσσόμενα κράτη³⁸.

Πρόκειται για την πρώτη διεθνή Σύμβαση για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής σε παγκόσμιο επίπεδο, με αμφίβολη ωστόσο αποτελεσματικότητα. Βασικό πρόβλημα που προέκυψε είναι ότι κάποιες χώρες αρνήθηκαν στην πορεία να επικυρώσουν το Πρωτόκολλο, μεταξύ των οποίων και οι ΗΠΑ παρά την αρχική εξαγγελία του Κλίντον, χωρίς επομένως να δεσμευτούν σε μείωση του ποσοστού εκπομπών. Οι περισσότερες από τις χώρες αυτές διέθεταν τα μεγαλύτερα επίπεδα εκπομπής αερίων, με συνέπεια να μειώσουν δραματικά την αποτελεσματικότητα του Πρωτοκόλλου. Μόνο οι ΗΠΑ ήταν υπεύθυνες για το 36% των εκπομπών του '90 από τις χώρες του Παραρτήματος Ι. Οι παραπάνω χώρες ισχυρίστηκαν πως αρνήθηκαν να επικυρώσουν τη συνθήκη εξαιτίας της έλλειψης δεσμεύσεων για τα αναπτυσσόμενα κράτη, στα οποία ακόμα περιλαμβάνονται Κίνα, Βραζιλία και Ινδία, παρά τις υψηλές πλέον εκπομπές τους και τη βελτίωση της οικονομίας τους. Παράλληλα, ορισμένες από τις βιομηχανικές χώρες (παράρτημα Ι) είχαν αποτύχει να πραγματοποιήσουν τις μειώσεις εκπομπών για τις οποίες είχαν συμφωνήσει στο πλαίσιο της Σύμβασης – Πλαίσιο.

³⁵ Σημειώνεται ότι τα 15 κράτη-μέλη που αποτελούσαν την ΕΕ μέχρι τη διεύρυνσή της σε 25 από την 01/05/2004 έχουν δεσμευτεί να μειώσουν το σύνολο των οικείων εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, κατά 8% ως προς τα επίπεδα των εκπομπών του 1990, έως τα τέλη της πρώτης περιόδου δέσμευσης του Πρωτοκόλλου, μεταξύ 2008-2012. Αυτός ο γενικός στόχος έχει μετατραπεί σε διαφορετικούς στόχους μείωσης ή περιορισμού των εκπομπών για κάθε κράτος-μέλος βάσει συμφωνίας «κατανομής των βαρών». Επισημαίνεται δε, ότι ο κοινοτικός στόχος δεν καλύπτει τα 10 νέα κράτη-μέλη, αλλά στις περισσότερες περιπτώσεις ισχύει για αυτά ο στόχος μείωσης 6% ή 8% με βάση το Πρωτόκολλο, εξαιρουμένης της Κύπρου και της Μάλτας.

³⁶ Βλ. Άρθρο 11.2 (α) του Πρωτοκόλλου του Κιότο.

³⁷ Βλ. Άρθρο 10 (c) του Πρωτοκόλλου του Κιότο.

³⁸ Βλ. Άρθρο 2.3 του Πρωτοκόλλου του Κιότο.

Μια ιδιαίτερη καινοτομία του Πρωτοκόλλου του Κιότο αποτελεί αναμφισβήτητα το γεγονός ότι πρόκειται για το πρώτο διεθνές νομικά δεσμευτικό έγγραφο που χρησιμοποιεί μηχανισμούς της αγοράς για την επίλυση παγκοσμίως περιβαλλοντικών προβλημάτων. Οι μηχανισμοί αυτοί είναι γνωστοί ως μηχανισμοί ευέλικτης³⁹ εφαρμογής του Κιότο ή και οικονομικά περιβαλλοντικά εργαλεία, τα οποία διέπονται από τη λογική των μηχανισμών της αγοράς και αναδεικνύουν την οικονομική αποδοτικότητα ως μια καθοριστική παράμετρο η οποία θα πρέπει να διέπει τις πολιτικές και τα μέτρα για την αντιμετώπιση των συνεπειών της κλιματικής αλλαγής⁴⁰. Επιπλέον, η λειτουργία τους πρέπει να εκτελείται επικουρικά με τα εθνικά προγράμματα δράσης των Συμβαλλόμενων Μερών του Πρωτοκόλλου. Συνοπτικά οι μηχανισμοί αυτοί είναι οι εξής:

1. Εμπόριο Δικαιωμάτων Εκπομπών Αερίων του Θερμοκηπίου (Emission trading)⁴¹

Το Πρωτόκολλο του Κιότο διαθέτει μηχανισμό «εμπορίου εκπομπών». Η εθνική υποχρέωση για μείωση των εκπομπών σύμφωνα με το Πρωτόκολλο καθορίζεται με βάση ένα εθνικό ανώτατο όριο εκπομπών. Αν μια χώρα δεν εκπέμψει εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου που να φτάνουν το ανώτατο όριο εκπομπών που της αναλογεί, μπορεί να πουλήσει το μη χρησιμοποιημένο μέρος των εκπομπών της σε κάποια άλλη χώρα που έχει ξεπεράσει το δικό της επιτρεπτό ανώτατο όριο εκπομπών.

Το σύστημα εμπορίας ρύπων⁴² θα μπορούσε ενδεχομένως να αποτελέσει ένα αποτελεσματικό εργαλείο για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και να διαμορφώσει το κατάλληλο πλαίσιο, ώστε οι βιομηχανικές, κατά κύριο λόγο, δραστηριότητες να οδηγηθούν με οικονομικό τρόπο σε σημαντικές μειώσεις των εκπομπών τους, υπό δύο προϋποθέσεις: να είναι ορθολογικά σχεδιασμένο και

³⁹ Η έννοια της ευελιξίας αναφέρεται στο γεγονός ότι σκοπός των μηχανισμών είναι η σταδιακή προσαρμογή της οικονομίας και της τεχνολογίας των πλούσιων χωρών στην απαίτηση για μείωση των εκπομπών, αλλά και τη δυνατότητα που θα δώσει η εφαρμογή τους στις φτωχές χώρες να ακολουθήσουν μια πορεία ανάπτυξης διαφορετική, δίνοντας ιδιαίτερη σημασία στην ικανοποίηση των αναγκών τους με μεθόδους φιλικές προς το περιβάλλον.

⁴⁰ Βλ. Τσάλτας Γρ., Ι., (επιμ.- παρ.), *Κλιματική Αλλαγή, Το Περιβάλλον μετά τη Διεθνή Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών στο Μπαλί*, εκδ. Ι Σιδέρη, Αθήνα, 2008, σ. 173.

⁴¹ Βλ. Άρθρο 17 του Πρωτοκόλλου του Κιότο.

⁴² Η ΕΕ με την οδηγία 2003/87/ΕΚ για το εμπόριο εκπομπών έχει ήδη θεσπίσει ένα κανονιστικό πλαίσιο για τις επιχειρήσεις έντασης ενέργειας (ηλεκτροπαραγωγή, διυλιστήρια κ.ά.), το οποίο εφαρμόζεται από τον Ιανουάριο του 2005.

προσεκτικό στη διανομή δωρεάν δικαιωμάτων εκπομπών και οι εκθέσεις που υποβάλλουν οι υπόχρεες εγκαταστάσεις σχετικά με τις εκπομπές τους να παρακολουθούνται και να ελέγχονται συστηματικά από τις εποπτεύουσες αρχές. Πρόκειται ωστόσο, για δύο προϋποθέσεις που παρουσιάζουν δυσκολία πρακτικής εφαρμογής, ενώ αξίζει να σημειωθεί πως η εμπορία ρύπων είναι ο μηχανισμός ο οποίος έχει κατακριθεί περισσότερο από τις περιβαλλοντικές οργανώσεις.

2. Μηχανισμοί Καθαρής Ανάπτυξης (Clean Development Mechanisms - CDM)⁴³

Οι Μηχανισμοί Καθαρής Ανάπτυξης είναι το δεύτερο οικονομικό εργαλείο που προβλέπει το Πρωτόκολλο, το οποίο προκαλεί το ενδιαφέρον ως εργαλείο για την προώθηση των τεχνολογιών του μέλλοντος. Οι CDM προτάθηκαν από τις εκβιομηχανισμένες χώρες ως μέσο για την εκπλήρωση, με μεγαλύτερη ευελιξία, των συνολικών τους υποχρεώσεων τους στο πλαίσιο του Πρωτοκόλλου. Οι Μηχανισμοί Καθαρής Ανάπτυξης επιτρέπουν στα βιομηχανικά συμβαλλόμενα κράτη – μέλη του Παραρτήματος Ι την υλοποίηση επενδυτικών προγραμμάτων στις αναπτυσσόμενες χώρες. Με την υλοποίηση των εν λόγω προγραμμάτων κερδίζουν «πιστοποιημένες μειώσεις εκπομπών» (certified emissions reductions - CERS), τις οποίες μπορούν να προσθέσουν στους ποσοτικοποιημένους εθνικούς τους στόχους. Έτσι, μια βιομηχανικά ανεπτυγμένη χώρα, αντί να μειώσει τις δικές της εκπομπές, μπορεί να βοηθήσει στη μείωση των εκπομπών σε κάποια φτωχότερη χώρα όπου η μείωση αυτή είναι ευκολότερη και φθηνότερη⁴⁴.

Οι μειώσεις που επιτυγχάνονται με αυτόν τον τρόπο και οι μειώσεις που προέρχονται από εγχώριες πολιτικές και μέτρα συμψηφίζονται και προσμετρούνται στην επίτευξη του συνολικού στόχου της βιομηχανοποιημένης χώρας. Στην αναπτυσσόμενη χώρα μένουν τα οφέλη της επένδυσης, όπως η χρήση τεχνολογιών και η μείωση των ρύπων. Ο τελικός στόχος του μηχανισμού αυτού είναι οι αναπτυσσόμενες χώρες να αναπτύξουν καθαρές τεχνολογίες για να μειώσουν τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου.

⁴³ Βλ. Άρθρο 12 του Πρωτοκόλλου του Κιότο.

⁴⁴ «Επενδυτικά συνεπώς προγράμματα είναι δυνατόν να (και ήδη) πραγματοποιούνται και οι αναλογούσες σε αυτά πιστοποιημένες μονάδες εκπομπών είναι δυνατόν να εκδίδονται και να αποταμιεύονται από τα βιομηχανικά μέρη, με έτος βάσης το 2000», Βλ. Κατσιμπάρδης, Κ., *Το Διεθνώς Καθεστώς για την Προστασία της Ατμόσφαιρας, Η Περίπτωση του Θερμοκηπίου*, όπ. π., σ. 344.

3. Έργα κοινής υλοποίησης (Joint Implementation - JI)⁴⁵

Πρόκειται για παρεμφερές εργαλείο με τον Μηχανισμό Καθαρής Ανάπτυξης, με βασική διαφορά ότι δεν αφορά τις αναπτυσσόμενες χώρες, αλλά μόνο αυτές που έχουν δεσμευτεί σε μειώσεις στο πλαίσιο του Πρωτοκόλλου (όπως π.χ. οι χώρες της ανατολικής Ευρώπης). Συγκεκριμένα, οι ανεπτυγμένες (βιομηχανικές) χώρες έχουν τη δυνατότητα για φθηνότερες επενδύσεις εκτός συνόρων, κερδίζοντας «μονάδες μείωσης εκπομπών» (emission reduction units - ERUs). Ο μηχανισμός αυτός, όπως και η εμπορία ρύπων, έχουν χρονικό ορίζοντα επιβολής το διάστημα 2008 – 2012⁴⁶.

Η αποτελεσματική λειτουργία των ευέλικτων μηχανισμών του Πρωτοκόλλου του Κιότο έγκειται στην αρχή της συμπληρωματικότητας (supplementary principle), σύμφωνα με την οποία, η εφαρμογή των μηχανισμών αυτών θα πρέπει να δρα συμπληρωματικά στην υιοθέτηση μέτρων εθνικής πολιτικής για τη μείωση των εκπομπών. Κατά αυτόν τον τρόπο, η αρχή της συμπληρωματικότητας μπορεί να αποτελέσει δικλείδα ασφαλείας με απώτερο σκοπό να αποφευχθεί η υπέρμετρη χρησιμοποίηση των μηχανισμών και η υπονόμηση τελικά του συλλογικού στόχου των βιομηχανικών κρατών, για μείωση κατά 5% των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου.

A.1.1.3. Κριτική Αποτίμηση του Πρωτοκόλλου του Κιότο

Ο βασικός ποσοτικός στόχος που έθεσε το Πρωτόκολλο του Κιότο αφορούσε τη μείωση κατά 5% των εκπομπών σε σχέση με τα επίπεδα του 1990. Η μείωση που σημείωσαν το 2004 οι χώρες του Παρατήματος Ι έφτασε το 3%, ποσοστό το οποίο όμως διαστρεβλώνει την πραγματικότητα, καθώς οφείλεται σε πολύ μεγάλο βαθμό στη Ρωσία η οποία στις αρχές της δεκαετίας του '90 περιόρισε κατά πολύ τις εκπομπές τις λόγω της κατάρρευσης των βιομηχανικών και ενεργειακών της υποδομών. Εξαιρώντας τη Ρωσία από το Παράρτημα Ι, οι ανεπτυγμένες χώρες όχι μόνο δεν πραγματοποίησαν μείωση των εκπομπών τους αλλά τις αύξησαν κατά 10%, γεγονός που σήμαινε ότι η προσπάθεια για την επίτευξη του βασικού στόχου είχε ήδη

⁴⁵ Βλ. Άρθρο 6 του Πρωτοκόλλου του Κιότο.

⁴⁶ Σε αντίθεση με το Μηχανισμό Καθαρής Ανάπτυξης, ο χρονικός ορίζοντας του οποίου είναι τα έτη 2000 – 2012.

αποτύχει παταγωδώς, μοιάζοντας ουσιαστικά ανέφικτη για το μέλλον. Σημειωτέον δε, πως ο στόχος αυτός δεν αφορά τις αναπτυσσόμενες χώρες και ιδίως τους μείζονες ρυπαντές, όπως η Κίνα, η Ινδία και η Βραζιλία.

Οι ευέλικτοι μηχανισμοί που θέσπισε προσέλκυσαν το ενδιαφέρον των επιχειρήσεων και των επενδυτών αφού συνέβαλλαν στη δημιουργία μιας νέας αγοράς, της αγοράς του άνθρακα, παράλληλα όμως κατηγορήθηκαν ότι παρέχουν πολλά «παραθυράκια» για την αποφυγή πραγματικής μείωσης των εκπομπών, καθιστώντας το Πρωτόκολλο ως μια κατ' εξοχήν οικονομική συνθήκη. Την άποψη αυτή ενισχύει το γεγονός ότι οι ανεπτυγμένοι αντιμετώπισαν το ζήτημα μείωσης των εκπομπών με κριτήρια οικονομικής αποδοτικότητας και όχι με ουσιαστική «βιώσιμα αναπτυξιακή» συνείδηση. Οι αναπτυσσόμενοι από την πλευρά τους κρύφτηκαν πίσω από το επιχείρημα περί ιστορικής ευθύνης του Βορρά, παραβλέποντας τη χρησιμοποίηση των μη βιώσιμων καταναλωτικών και αναπτυξιακών προτύπων που ακολουθούν επί πολλά έτη, επιβαρύνοντας και αυτοί με τη σειρά τους το μέλλον του πλανήτη⁴⁷.

Το Πρωτόκολλο, ωστόσο, προχώρησε τη διεθνή κλιματική πολιτική ένα βήμα μπροστά, αποτελώντας σήμερα το μοναδικό διεθνές εργαλείο που κινείται στη σωστή κατεύθυνση όσον αφορά την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Είναι όμως σαφές, ότι δε συνιστά κάτι παραπάνω από ένα πρώτο αναγκαίο βήμα. Η διεθνής κλιματική πολιτική οφείλει να προσανατολιστεί σε ένα ισχυρά δεσμευτικό πολιτικό πλαίσιο μετά το 2012, οι στόχοι του οποίου θα αναλύονται σε βραχυπρόθεσμο, μεσοπρόθεσμο και μακροπρόθεσμο ορίζοντα, επιδιώκοντας αρχικά τη σταθεροποίηση και κατόπιν, τη μείωση των εκπομπών αερίων το θερμοκηπίου έως και 30% το 2020 και 70% για το 2050. Τέλος, όσον αφορά το παρόν, ιδιαίτερα επιτακτική ανάγκη κρίνεται να δοθεί αυξημένη έμφαση στον πυλώνα της προσαρμογής (adaptation) αφού η τρωτότητα των χωρών του αναπτυσσόμενου Νότου στις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής είναι πλέον αποδεδειγμένη.

⁴⁷ Βλ. Μαυρογένης Στ., Περιβάλλον το Μέγα Πρόβλημα: οι Διατάξεις και η Εφαρμογή του Πρωτοκόλλου του Κιότο είναι ικανοποιητικές; (Ιούνιος 2008), *Νόμος και Φύση*, διαθέσιμο στο <http://www.nomosphysis.org.gr/articles.php?artid=3467&lang=1&catid=1>, προσπελάστηκε στις 06/07/2011.

A.1.2. Μετά Κιότο Εποχή

A.1.2.1. Συνδιάσκεψη Μπαλί

Η Συνδιάσκεψη του Μπαλί το Δεκέμβριο του 2007 αποτέλεσε ένα σημείο καμπής της διεθνούς κλιματικής πολιτικής, καθώς σηματοδότησε την έναρξη ενός νέου κύκλου προβληματισμών σχετικά με τη μετά – Κιότο εποχή και ενός νέου γύρου διαπραγματεύσεων, με κύρια επιδίωξη την επίτευξη μιας συμφωνίας στην Κοπεγχάγη, η οποία θα αντικαθιστούσε το Πρωτόκολλο του Κιότο μετά τη λήξη του, το 2012. Σκοπός της συμφωνίας αυτής θα ήταν η δέσμευση για μείωση των εκπομπών του αερίου του θερμοκηπίου από τις ανεπτυγμένες χώρες κατά 25 – 40% έως το 2020 (σε σχέση πάντα με τα επίπεδα του 1990), την οποία μείωση το IPCC χαρακτήριζε, στην 4^η Έκθεσή⁴⁸ του το Μάρτιο του 2007, απαραίτητη προκειμένου να μην ξεπεραστεί το όριο συναγερμού θέρμανσης του πλανήτη.

Η αδιαλλαξία ορισμένων ισχυρών χωρών, όπως οι ΗΠΑ, η Ρωσία, ο Καναδάς και η Ιαπωνία δεν επέτρεψε την επίτευξη μιας τέτοιας συμφωνίας. Ωστόσο, ενώ οι διαπραγματεύσεις φαίνονταν ότι οδηγούνταν σε ναυάγιο, μετά από έντονες συζητήσεις η αντιπροσωπεία των ΗΠΑ αποφάσισε να συμμετάσχει τελικά σε μια συμφωνία για την έναρξη των παγκόσμιων συνομιλιών. Η μεταστροφή αυτή αντιμετωπίστηκε με επιφυλακτικότητα από τη διεθνή κοινότητα και δυστυχώς, το αντάλλαγμα για αυτήν ήταν η εξαγωγή ενός χαλαρού και σχετικά άτολμου κειμένου συμφωνίας, του Σχεδίου Δράσης του Μπαλί (Bali Action Plan)⁴⁹.

Ωστόσο, σε κάποια από τα δομικά στοιχεία μιας μελλοντικής συνθήκης για το κλίμα υπήρξε πρόοδος. Η διάχυση τεχνογνωσίας προς τις χώρες του Νότου αντιμετωπίστηκε με σοβαρότητα και τέθηκε σε προτεραιότητα ο τομέας του μετριασμού (mitigation) για τις ευάλωτες αυτές χώρες, μέσω εκχώρησης μεγαλύτερων κονδυλίων, με τη μορφή άμεσων και έμμεσων επενδύσεων, επιδοτήσεων του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα και οικονομοτεχνικής υποστήριξης. Στις διαπραγματεύσεις του Μπαλί, ακόμα, εξακολούθησε να υπάρχει ο κλασσικός

⁴⁸ Βλ. IPCC, *Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel of Climate Change*, 2007, διαθέσιμο στο http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/syr/ar4_syr.pdf, προσπελάστηκε στις 07/07/2011.

⁴⁹ Βλ. Bali Action Plan, διαθέσιμο στο http://unfccc.int/files/meetings/cop_13/application/pdf/cp_bali_action.pdf, προσπελάστηκε στις 07/07/2011.

διαχωρισμός σε ανεπτυγμένα και αναπτυσσόμενα κράτη⁵⁰. Τα αναπτυσσόμενα κατόρθωσαν να διατηρήσουν αυτό το θεσμοθετημένο διαχωρισμό, υπό τον όρο να αναλάβουν κατά τη δεύτερη περίοδο δέσμευσης (από το 2013 και έπειτα) τις απαραίτητες δράσεις ελέγχου των εκπομπών τους⁵¹. Παρά το γεγονός αυτό όμως, στο Σχέδιο Δράσης αναφέρεται για πρώτη φορά η αναγκαιότητα δέσμευσης και των αναπτυσσόμενων κρατών, στο πλαίσιο της συλλογικής προσπάθειας μείωσης των εκπομπών των αερίων του θερμοκηπίου. Επίσης, θετικό αποτέλεσμα ήταν η δέσμευση για την αντιμετώπιση της ραγδαίας αποψίλωσης των τροπικών δασών. Οι κυβερνήσεις αποδεχόμενες ότι το 20% των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου προέρχεται από την αποψίλωση των δασών, υιοθέτησαν ένα γενικό πλαίσιο προγράμματος δράσης (REDD)⁵² κατά του φαινομένου αυτού, σκοπός του οποίου είναι η παροχή κινήτρων για αποτροπή των αναπτυσσόμενων χωρών από προσπάθειες αποψίλωσης των τροπικών δασών.

Συνοπτικά, η αίσθηση που έμεινε από τη Συνδιάσκεψη του Μπαλί ήταν μάλλον αρνητική ως προς τις προσδοκίες πριν από αυτή, αφού οποιαδήποτε ουσιαστική και ποσοτική δέσμευση αναβλήθηκε για το μέλλον.

A.1.2.2. Συνδιάσκεψη Κοπεγχάγης

Τι συνέβη στην Κοπεγχάγη;

Επόμενος σταθμός ανάμεσα στα ημιτελή αποτελέσματα του Μπαλί και στην πολλά υποσχόμενη Κοπεγχάγη αποτέλεσε η Διάσκεψη του Πόζναν (COP-14)⁵³, το Δεκέμβριο του 2008. Σημαντικότερη πρόοδος σημειώθηκε στο ζήτημα της μείωσης των εκπομπών από την αποδάσωση και τη δασική υποβάθμιση, το σύνολο όμως των αποτελεσμάτων του Πόζναν μετά από μαραθώνιες συζητήσεις είχε περισσότερο διακηρυκτικό παρά ουσιαστικό χαρακτήρα, χωρίς να επιτευχθεί για μια ακόμα φορά συμφωνία σε ένα ουσιαστικό κείμενο. Ακολούθησε η σύνοδος⁵⁴ της UNFCCC στη

⁵⁰ Βλ. Κατσιμπάρδης, Κ., Διάσκεψη του Μπαλί για την Κλιματική Αλλαγή. Πόσο Επιτυχής μπορεί να θεωρηθεί; *Νόμος και Φύση*, Απρίλιος 2008, διαθέσιμο στο <http://www.nomosphysis.org.gr/articles.php?artid=3347&lang=1&catid=1>, προσπελάστηκε στις 07/07/2011.

⁵¹ Βλ. Άρθρο 1.b(i) και 1.b(ii) του Σχεδίου Δράσης του Μπαλί.

⁵² The United Nations Collaborative Programme on Reducing Emissions from Deforestation and Forest Degradation in Developing Countries, βλ. <http://www.un-redd.org/>.

⁵³ Βλ. http://unfccc.int/meetings/cop_14/items/4481.php, προσπελάστηκε στις 08/07/2011.

⁵⁴ Βλ. http://unfccc.int/meetings/intersessional/bonn_09/items/4753.php, προσπελάστηκε στις 08/07/2011.

Βόννη της Γερμανίας τον Ιούνιο του 2009, κατά την οποία διατυπώθηκαν μόνο ευχολόγια και αόριστες υποσχέσεις ενώ για ακόμα μια φορά επιβεβαιώθηκε το χάσμα μεταξύ ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων, όσον αφορά τις ευθύνες και τις πολιτικές που θα πρέπει να αναλάβει κάθε πλευρά.

Στις 7 Δεκεμβρίου του 2009 στην Κοπεγχάγη ξεκινά η φέρελπις Διάσκεψη Κορυφής για το Κλίμα⁵⁵. Για δύο περίπου εβδομάδες πλήθος κρατικών αξιωματούχων, μελών ΜΚΟ, εκπροσώπων του τύπου αλλά και γενικότερα η προσοχή της διεθνούς κοινότητας συγκεντρώνονται στη Δανία. Κατά το τέλος της πρώτης εβδομάδας αρχίζει να γίνεται εμφανές ότι οι εκπρόσωποι των κρατών αδυνατούν να καταλήξουν σε συμφωνία⁵⁶. Το χάσμα που προαναφέρθηκε εξακολουθεί να υφίσταται και μάλιστα, όχι μόνο μεταξύ ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών, αλλά και ανάμεσα στα ίδια τα αναπτυσσόμενα κράτη. Αυτό το χάσμα ήταν μεταξύ των χωρών⁵⁷ που επιθυμούσαν να υπάρξει πρόοδος προς την κατεύθυνση της υιοθέτησης μιας νομικά δεσμευτικής συμφωνίας επιπροσθέτως του Πρωτοκόλλου του Κιότο και εκείνων που δεν επιθυμούσαν μια τέτοια συμφωνία (κυρίως η Κίνα, η Ινδία και οι χώρες του ΟΠΕΚ⁵⁸).

Τη δεύτερη εβδομάδα έλαβε χώρα η άφιξη και η συμμετοχή των υπουργών στην Κοπεγχάγη, γεγονός ωστόσο που δεν έφερε σημαντική πρόοδο λόγω της κακής οργάνωσης της διαπραγματευτικής διαδικασίας. Η Γραμματεία της UNFCCC έσπευσε να καταλογίσει ευθύνες στην κυβέρνηση της Δανίας ως προεδρεύουσα της Διάσκεψης των Μερών. Η έλλειψη οργάνωσης είχε διαφανεί πριν την έναρξη ακόμα της Διάσκεψης⁵⁹. Οι διαφωνίες για τα διαδικαστικά κορυφώθηκαν σε μια ολονύκτια διαπραγμάτευση για το αν θα έπρεπε να συσταθεί μια συμβουλευτική ομάδα κρατών, ως «Φίλοι της Προεδρίας» (Friends of the Chair), η οποία θα συνεισέφερε στην πρόοδο της διαδικασίας. Τελικά, η ομάδα αυτή συστάθηκε όταν κατέφτασαν οι

⁵⁵ Βλ. http://unfccc.int/meetings/cop_15/items/5257.php, προσπελάστηκε στις 23/07/2011.

⁵⁶ Αξίζει να σημειωθεί ότι ήδη επί δύο χρόνια επεξεργάζονταν ένα συμφωνημένο αποτέλεσμα από τη Συνδιάσκεψη του Μπαλί το 2007.

⁵⁷ Η ομάδα αυτή αποτελούταν βασικά από τις μικρότερες και πιο ευάλωτες στην κλιματική αλλαγή χώρες.

⁵⁸ Οργανισμός Πετρελαιοεξαγωγικών Κρατών. Βλ. http://www.opec.org/opec_web/en/index.htm, προσπελάστηκε στις 23/07/2011.

⁵⁹ Η μη προγραμματισμένη επίσκεψη του Δανού πρωθυπουργού Rasmussen στη σύνοδο του APEC (Οικονομική Συνεργασία Κρατών Ασίας και Ειρηνικού) το Νοέμβριο, λίγο πριν την έναρξη της προπαρασκευαστικής συνάντησης 43 υπουργών περιβάλλοντος στην Κοπεγχάγη, χαρακτηρίστηκε από πολλούς ως ένα μεγάλο λάθος. Αντί να επιτρέψει σε αυτήν τη συνάντηση, όπου υπήρχε ισορροπημένη αντιπροσώπευση κρατών και περιφερειών, να ορίσει το πλαίσιο των διαπραγματεύσεων, ο Rasmussen επέτρεψε στο Κέντρο Τύπου του Λευκού Οίκου να ορίσει το πλαίσιο αυτό, ανακοινώνοντας ότι η COP-15 θα επιδίωκε μια συμφωνία πολιτικού χαρακτήρα.

αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεων και ξεκίνησε τις εργασίες της στις 17 του Δεκέμβρη, όταν και αναπτύχθηκε ένα προσχέδιο του τελικού τρισέλιδου Συμφώνου της Κοπεγχάγης (Copenhagen Accord⁶⁰). Οι διαπραγματεύσεις σε διμερές επίπεδο συνεχίστηκαν και την επόμενη μέρα ενώ αρκετές εκδοχές του Συμφώνου διέρρεαν παράλληλα στο συνεδριακό κέντρο. Η τελική συμφωνία επιτεύχθηκε μεταξύ των αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων των ΗΠΑ, της Βραζιλίας, της Κίνας, της Ινδίας και της Νοτίου Αφρικής. Αμέσως μετά την επίτευξη της τελικής Συμφωνίας πολλοί από τους αρχηγούς κρατών και κυβερνήσεων αποχώρησαν. Ο Ομπάμα από την πλευρά του, ανακοίνωσε τα συμφωνηθέντα σε μια συνέντευξη τύπου. Αυτά περιελάμβαναν την οριστική εκδοχή του τελικού τρισέλιδου Συμφώνου της Κοπεγχάγης (συν δύο σελίδες με κενούς πίνακες στο τέλος του), το προσχέδιο της απόφασης της COP και της CMP⁶¹ για το μέλλον της διαδικασίας.

Στη συνέχεια, η τελική αυτή εκδοχή των συμφωνηθέντων έπρεπε να εγκριθεί ομόφωνα από το σύνολο των 194 κρατών – μερών της UNFCCC. Διάφορες ομάδες κρατών συζήτησαν τη θέση τους, ωστόσο ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στην απόφαση της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η ΕΕ απουσίαζε από τις διμερείς διαπραγματεύσεις για την επίτευξη της τελικής συμφωνίας και για ένα μικρό χρονικό διάστημα δεν ήταν βέβαιο πως θα την υποστήριζε. Μέχρι την έναρξη της τελικής συνεδρίασης της ολομέλειας τα ξημερώματα της 19^{ης} του Δεκέμβρη η ΕΕ είχε αποφασίσει τελικά να υπερψηφίσει το Σύμφωνο. Άλλες ομάδες κρατών όπως η G77 και η AOSIS⁶² δεν προσήλθαν με ενιαία θέση. Οι χώρες που εναντιώθηκαν στο Σύμφωνο εμποδίζοντας την υιοθέτησή του ως απόφαση της COP ήταν οι εξής έξι: Βενεζουέλα, Βολιβία, Νικαράγουα, Κούβα, Τουβαλού και Σουδάν.

⁶⁰ Βλ. Copenhagen Accord, διαθέσιμο στο <http://unfccc.int/resource/docs/2009/cop15/eng/l07.pdf>, προσπελάστηκε στις 23/07/2011.

⁶¹ Conference of the Meeting Parties: η COP ως σώμα, συνεδριάζει επίσης ως σύνολο των συμβαλλόμενων μερών (CMP) για το Πρωτόκολλο του Κιότο. Οι σύνοδοι της COP και της CMP πραγματοποιούνται κατά την ίδια περίοδο έτσι ώστε να μειώνεται το λειτουργικό κόστος και να επιτυγχάνεται μεγαλύτερος συντονισμός μεταξύ Σύμβασης και Πρωτοκόλλου.

⁶² Alliance of Small Island States. Η Συμμαχία των Μικρών Νησιωτικών Κρατών είναι ένας συνασπισμός μικρών νησιωτικών κρατών και παράκτιων χωρών με ιδιαίτερα χαμηλό υψόμετρο (low-lying coastal countries), τα οποία αντιμετωπίζουν παρόμοιες αναπτυξιακές προκλήσεις σχετικά με το περιβάλλον, ιδιαίτερα όσον αφορά την τρωτότητά τους στις δυσμενείς συνέπειες της παγκόσμιας κλιματικής αλλαγής. Λειτουργεί κυρίως ως ένα ad-hoc λόμπι, αποτελώντας τον διαπραγματευτικό εκπρόσωπο των Μικρών Νησιωτικών Κρατών (SIDS) στο πλαίσιο του συστήματος των Ηνωμένων Εθνών. Αριθμεί 43 μέλη και παρατηρητές που προέρχονται από περιοχές όλου του πλανήτη: Αφρική, Καραϊβική, Ινδικός Ωκεανός, Μεσόγειος, Ειρηνικός Ωκεανός κ.λπ. Μέλη του ΟΗΕ αποτελούν 37 κράτη ενώ ο πληθυσμός των SIDS ισοδυναμεί με το 5% περίπου του παγκόσμιου πληθυσμού. Βλ. <http://aosis.info/>, προσπελάστηκε στις 23/07/2011.

Η πλειοψηφία των ενστάσεων αφορούσε το μη-δημοκρατικό χαρακτήρα της διαδικασίας, ο οποίος πηγάζει από το ρόλο του Ομπάμα που άσκησε πίεση για αυτό το αποτέλεσμα και από την αδύναμη νομική φύση του Συμφώνου. Επιπλέον, πολλές χώρες⁶³ που δε συμμετείχαν στην τελική διαδικασία και που θα έπρεπε να έχουν θορυβηθεί από τις αδυναμίες των συμφωνηθέντων, υποστήριξαν απρόσμενα το Σύμφωνο για λόγους πολιτικού ρεαλισμού. Θεωρούσαν πως με τη μη-υποστήριξή του η διαπραγματευτική διαδικασία θα ήταν αδύνατο να συνεχιστεί και θα κατέρρεε ολοκληρωτικά, καθώς επίσης πίστευαν, πως η Συμφωνία παρείχε στα αναπτυσσόμενα κράτη μια σημαντική οικονομική ανάσα με τη σύσταση του Ταμείου της Κοπεγχάγης για το κλίμα. Το Ταμείο αυτό αποτελεί μια συλλογική δέσμευση των αναπτυσσόμενων χωρών να χορηγήσουν \$30 δις στη διάρκεια της περιόδου 2010 – 2012 και το φιλόδοξο στόχο ότι θα παρέχουν \$100 δις το χρόνο μέχρι το 2020⁶⁴. Επιπλέον, μια Ομάδα Υψηλού Επιπέδου (High Level Panel) υπό την COP θα εξετάζει κατά πόσο αυτός ο στόχος θα μπορεί να επιτευχθεί⁶⁵.

Τελικά, λύση στο αδιέξοδο που προέκυψε από τη μη-ομόφωνη υιοθέτηση της Συμφωνίας έδωσε μια διαδικαστική λύση, σύμφωνα με την οποία η COP *λαμβάνει υπόψη της το Σύμφωνο της Κοπεγχάγης και η Προεδρία της COP καλεί τα μέρη να υπογράψουν ξεχωριστά το Σύμφωνο της Κοπεγχάγης*. Ωστόσο, είναι ασαφές τι σημαίνει νομικά ότι η COP «λαμβάνει υπόψη της» το Σύμφωνο, ενώ δεν ξεκαθαρίζεται ούτε το ποιος θα συντονίζει τη διαδικασία σύνδεσης με αυτό, αλλά ούτε εάν αυτό θα έγκειται στις αρμοδιότητες της Γραμματείας της UNFCCC. Αντιστοίχως, το Σύμφωνο της Κοπεγχάγης καλούσε τόσο τις ανεπτυγμένες, όσο και τις αναπτυσσόμενες χώρες να υποβάλλουν στη Γραμματεία της UNFCCC τα μέτρα και τις δράσεις που σκοπεύουν να λάβουν για τη μείωση των εκπομπών τους μέχρι τις 31 Ιανουαρίου του 2010. Δεν είναι ξεκάθαρο, εντούτοις, εάν η Γραμματεία αυτή έχει τη δικαιοδοσία να αποτελέσει τη γραμματεία του Συμφώνου της Κοπεγχάγης.

Ένα άλλο σημαντικό ζήτημα ανέκυψε, καθώς από το κείμενο που συμφωνήθηκε τελικά από τις ΗΠΑ, την Κίνα, τη Βραζιλία, την Ινδία και τη Νότια Αφρική, διαγράφηκε την τελευταία στιγμή η αναφορά στη φιλοδοξία να υιοθετηθεί ένα νομικά δεσμευτικό κείμενο, ως αποτέλεσμα των διεργασιών της Ad-Hoc Ομάδας

⁶³ Σε αυτές συμπεριλαμβάνονται πολλές από τα SIDS, αφρικανικές χώρες από το African Group και ορισμένα από τα λιγότερα αναπτυσσόμενα κράτη (LDCs).

⁶⁴ Βλ. Άρθρο 8 του Συμφώνου της Κοπεγχάγης.

⁶⁵ Βλ. Άρθρο 9 του Συμφώνου της Κοπεγχάγης.

Εργασίας για τη Μακροπρόθεσμη Δράση Συνεργασίας (AWG-LCA)⁶⁶, από την επόμενη COP στο Κανκούν του Μεξικό. Δεκάδες κράτη, με κύριο υποκινητή τη Νικαράγουα, πρότειναν την επανεισαγωγή αυτής της φράσης στην απόφαση της COP, ωστόσο, η πρωτοβουλία αυτή συνάντησε σφοδρή αντίσταση από την Κίνα, την Ινδία, τη Σαουδική Αραβία και τη Γκάμπια, η οποία πείστηκε έντονα από τις χώρες του ΟΠΕΚ. Ως εκ τούτου, αφού η ομοφωνία είναι απαραίτητη για κάθε απόφαση της COP, η αναφορά στην ανάγκη για κατάληξη των επόμενων διαπραγματεύσεων σε νομικά δεσμευτική συμφωνία διαγράφηκε.

Παρόλα αυτά, οι αποφάσεις να συνεχιστούν οι εργασίες τόσο της AWG-LCA, με την προοπτική να καταλήξει σε αποτέλεσμα πριν την COP-16, όσο και της Ad-Hoc Ομάδας Εργασίας για την επέκταση του Πρωτοκόλλου του Κιότο (AWG-KP)⁶⁷, με την προοπτική να οριστικοποιήσει τις εργασίες της μέχρι την COP-16, διατηρούν ενεργά τα κείμενα που έχουν παραχθεί έως τώρα από τις Ομάδες αυτές. Παρότι το κείμενο για την επέκταση του Πρωτοκόλλου του Κιότο οδηγήθηκε σε τέλμα λόγω της απροθυμίας των ανεπτυγμένων να δεσμευτούν σε φιλόδοξα νούμερα, το κείμενο της AWG-LCA (L7 και παραρτήματα)⁶⁸ περιείχε μια σειρά από ενδιαφέρουσες προτάσεις για την προσαρμογή, τη χρηματοδότηση, τη μείωση των εκπομπών από την αποψίλωση και την υποβάθμιση των δασών στις αναπτυσσόμενες χώρες (REDD) και άλλες, οι οποίες αποτελούσαν μια δυνητικά καλή βάση για περαιτέρω διαπραγμάτευση.

Ποιος έπραξε τι;

Μια αποτυχία στην πολλά υποσχόμενη Διάσκεψη της Κοπεγχάγης ή έστω και μια «τυπική» και άνευ ουσίας συμφωνία, θα ήταν λογικό να προκαλούσε ένα ντόμινο αλληλοκατηγοριών. Έτσι και έγινε μέχρι ενός σημείου. Ορισμένοι απέδωσαν την ευθύνη της αποτυχίας στις ΗΠΑ, άλλοι στην Κίνα ή ακόμα και στο Τουβαλού, κατηγορώντας το για την έλλειψη πολιτικού ρεαλισμού που επέδειξε. Ωστόσο, η προσπάθεια απόδοσης ευθυνών είναι μάταιη. Κάποιες χώρες κατέφυγαν στην πρακτική αυτή με σκοπό να αποποιηθούν τις δικές τους ευθύνες, όμως είναι φανερό πως η ευθύνη της αποτυχίας είναι συλλογική και βαραίνει το σύνολο των κρατών.

⁶⁶ Ad-Hoc Working Group on Long-Term Cooperative Action.

⁶⁷ Ad-Hoc Working Group on Kyoto Protocol.

⁶⁸ Διαθέσιμο στο <http://unfccc.int/resource/docs/2009/cop15/eng/11a01.pdf#page=3>, προσπελάστηκε στις 23/07/2011.

Κρίνοντας από την οπτική γωνία των πιο ευάλωτων χωρών, το παιχνίδι της απόδοσης ευθυνών ανάμεσα στις ΗΠΑ (με τα υπόλοιπα ανεπτυγμένα κράτη) και την Κίνα (με τα υπόλοιπα αναδυόμενα κράτη) δεν έχει νόημα, καθώς και οι δύο πλευρές έπαιξαν ρόλο στη διασφάλιση μηδαμινής προόδου. Οι ανεπτυγμένες χώρες και ιδιαίτερα οι ΗΠΑ, αρνήθηκαν να εμπλακούν σε συζητήσεις για τις απαραίτητες δεσμεύσεις για μειώσεις των εκπομπών και για στόχους αναφορικά με τη χρηματοδότηση. Αυτό επέτρεψε στις αναδυόμενες χώρες, κυρίως την Κίνα και την Ινδία, να εμποδίσουν κάθε προσπάθεια για ορισμό μακροπρόθεσμων στόχων (συμπεριλαμβανομένων και των στόχων για το νομικά δεσμευτικό χαρακτήρα της συμφωνίας), καθώς τέτοιες προβλέψεις συνεπάγονται την ανάληψη ισχυρών μελλοντικών δεσμεύσεων από την πλευρά τους.

Θέση της AOSIS

Η AOSIS πρόκειται για τη μοναδική ομάδα κρατών που συστηματικά προσπαθεί να επιτύχει την υιοθέτηση μιας δίκαιης, ουσιαστικής και νομικά δεσμευτικής συμφωνίας. Ωστόσο, στην Κοπεγχάγη δεν εμφανίστηκε ως ένας ισχυρός και ενωμένος συνασπισμός λόγω των διενέξεων πριν και κατά τη διάρκεια της Διάσκεψης. Οι διενέξεις αυτές προκλήθηκαν κυρίως από τη Σιγκαπούρη, η οποία ως πλούσια βιομηχανική χώρα αρνείται να συμπεριληφθεί στην ομάδα των ανεπτυγμένων χωρών και την Παπούα Νέα Γουινέα. Επιπλέον, η AOSIS διχάστηκε κατά το τελευταίο βράδυ των διαπραγματεύσεων, όταν η πλειοψηφία των χωρών της ομάδας ζήτησαν την έγκριση του Συμφώνου, παρά τις ατέλειες του οι οποίες ήταν πολλές, ιδιαίτερα για τη συγκεκριμένη ομάδα. Ως εκ τούτου, το Τουβαλού που αντιστεκόταν στο Σύμφωνο απομονώθηκε, δηλώνοντας ότι *δεν εξαγοράζεται με λίγα νομίσματα*. Επίσης, κατά τη διάρκεια της ολομέλειας ο διαχωρισμός ανάμεσα στην AOSIS και τις αναδυόμενες οικονομίες κατέστη σαφέστατος, χωρίς η AOSIS να είναι ικανή να επηρεάσει τις θέσεις της ομάδας G-77.

Τέλος, όσον αφορά το ευρύτερο σύνολο των ευάλωτων χωρών, αξίζει να αναφερθεί η προσπάθεια για μια ανεπίσημη συμμαχία μεταξύ της AOSIS, της Αφρικής και των LDCs, όταν το Τουβαλού απαίτησε την εγκαθίδρυση μιας ομάδας εργασίας εντός της COP, με σκοπό να συζητήσει προτάσεις για μια νομικά δεσμευτική συμφωνία υπό την αιγίδα της AWG-LCA. Η πρόταση αυτή απορρίφθηκε από την Κίνα, την Ινδία και τον ΟΠΕΚ, ενώ αρκετές ευάλωτες χώρες εξέφρασαν την

πλήρη υποστήριξή τους, χωρίς ωστόσο, να μπορέσουν να μεταστρέψουν τη θέση της G-77 για ακόμα μία φορά.

A.1.2.3. Συνδιάσκεψη Κανκούν

Τη Διάσκεψη της Κοπεγχάγης ακολούθησε η προπαρασκευαστική Διάσκεψη της Βόννης⁶⁹ τον Ιούνιο του 2010, κατά τη διάρκεια της οποίας έγινε σημαντική πρόοδος στα ημιτελή θέματα της COP-15, η οποία πρόοδος επρόκειτο να παρουσιαστεί στην επόμενη COP στο Κανκούν του Μεξικό, από τις 29 Νοεμβρίου έως τις 10 Δεκεμβρίου⁷⁰. Η αποτυχία στην Κοπεγχάγη επέφερε ένα μεγάλο πλήγμα στη δυναμική των διαπραγματεύσεων, όπως αυτή είχε δημιουργηθεί μετά τη Διάσκεψη στο Μπαλί. Οι συνθήκες, επομένως, για μια δίκαιη, φιλόδοξη και νομικά δεσμευτική συμφωνία στο Κανκούν δεν ήταν καθόλου ώριμες. Ο αντικειμενικός στόχος ήταν η εκ νέου δημιουργία κάποιων βασικών θεμελίων, πάνω στα οποία θα είναι δυνατό να στηριχθεί στο προσεχές μέλλον μια παγκόσμια συμφωνία. Κάτω από αυτό το πρίσμα, η Διάσκεψη του Κανκούν σηματοδότησε την ολική επαναφορά των διαπραγματεύσεων, με τις κυβερνήσεις να επιβεβαιώνουν την εμπιστοσύνη τους στις διαδικασίες και στα επίσημα διαπραγματευτικά κείμενα της UNFCCC.

Συνοπτικά, σημειώθηκε πρόοδος σε κρίσιμα ζητήματα καθώς τα κράτη συμφώνησαν στα εξής καίρια σημεία⁷¹:

- Ανάγκη συγκράτησης της ανόδου της θερμοκρασίας κάτω από τους 2°C, αφήνοντας δηλαδή ανοιχτό το ενδεχόμενο επίτευξης του στόχου 1,5°C
- Αναγνώριση του «κενού γιγατόνων», δηλαδή της διαφοράς ανάμεσα στις μειώσεις εκπομπών που είχαν υποσχεθεί στην Κοπεγχάγη και τις μειώσεις που απαιτούνται για να συγκρατηθεί η αύξηση της θερμοκρασίας κάτω από τους 2°C

⁶⁹ Βλ. http://unfccc.int/files/press/news_room/press_releases_and_advisories/application/pdf/20101106_pr_closing_june.pdf, προσπελάστηκε στις 31/07/2011.

⁷⁰ Βλ. http://unfccc.int/meetings/cop_16/items/5571.php, προσπελάστηκε στις 31/07/2011.

⁷¹ Αναλυτικότερα για τα αποτελέσματα και τα συμφωνηθέντα της COP-16, βλ. <http://www.ypeka.gr/LinkClick.aspx?fileticket=GiQV%2f%2f2B7Ow%3d&tabid=616&language=el-GR>, προσπελάστηκε στις 31/07/2011.

- Σύσταση ειδικού Ταμείου για το Κλίμα για τη χρηματοδότηση των αναπτυσσόμενων κρατών⁷², χωρίς ωστόσο να καθοριστούν οι τρόποι και οι πηγές χρηματοδότησης
- Δημιουργία κανόνων για τη μέτρηση, επαλήθευση και δημοσιοποίηση των προσπαθειών μείωσης των εκπομπών από τα κράτη
- Συμφωνία για την προστασία των τροπικών δασών του πλανήτη.

Μελανό σημείο στο Μεξικό αποτέλεσε η αρνητική στάση της Ιαπωνίας και της Ρωσίας στην επέκταση του Πρωτοκόλλου του Κιότο, ωστόσο, η πίεση της κοινής γνώμης απέναντι στην αδιαλλαξία των χωρών αυτών αναμένεται να αυξηθεί, κάτι που πιθανόν να οδηγήσει σε αναθεώρηση της στάσης τους.

Οι κυβερνήσεις στο Κανκούν, συμφωνώντας σε μια σειρά αποφάσεων πέτυχαν κάτι πολύ σημαντικό, το οποίο απέτυχε να πράξει η Διάσκεψη της Κοπεγχάγης: να θέσει τα πρώτα ουσιαστικά θεμέλια στα οποία θα μπορούν βασιστούν οι διαπραγματεύσεις, προκειμένου να ασχοληθούν με πιο δύσκολα ζητήματα. Στο επίκεντρο των διαπραγματεύσεων αυτών θα πρέπει να είναι η δέσμευση για μεγαλύτερες μειώσεις των εκπομπών έως το 2020 από την πλευρά των ανεπτυγμένων χωρών και ο νομικός χαρακτήρας της τελικής συμφωνίας. Το υπόβαθρο για τη δημιουργία ενός τελικού κειμένου στη διάσκεψη που θα πραγματοποιηθεί τον προσεχή Δεκέμβριο στο Ντέρμπαν της Νότιας Αφρικής υπάρχει, ωστόσο, παραμένουν ανοιχτές ορισμένες μεγάλες πολιτικές προκλήσεις και κρίνεται αναγκαίο για τις κυβερνήσεις να επιδείξουν περισσότερη αποφασιστικότητα από όση επέδειξαν στο Κανκούν.

⁷² \$100 δις ετησίως έως το 2020.

A.2. Κλιματική Αλλαγή και Περιβαλλοντική Υποβάθμιση.

A.2.1. Εννοιολογικές προσεγγίσεις.

Η πολυδιάστατη φύση του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής έχει ανάγει την αντιμετώπιση των συνεπειών της σε ζήτημα ασφάλειας, συγκεντρώνοντας το ενδιαφέρον σε παγκόσμιο πλέον επίπεδο. Επιχειρώντας τη διασύνδεση της περιβαλλοντικής υποβάθμισης με την κλιματική αλλαγή, διαπιστώνουμε πως η δεύτερη δρα σε πολύ μεγάλο βαθμό ως ένας εκ των κινητήριων μοχλών της πρώτης, για μια πληθώρα λόγων διαφορετικής φύσης. Με τον όρο κλιματική αλλαγή αναφερόμαστε σε μια σειρά αλλαγών που επέρχονται στην κατάσταση του κλίματος και οι οποίες έγκεινται σε αλλαγές που αφορούν τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν τα συστατικά μέρη του κλίματος ή/και την ποικιλομορφία των φαινομένων που το απαρτίζουν. Οι αλλαγές αυτές έχουν μόνιμο χαρακτήρα και πραγματοποιούνται σε μεγάλο μήκος χρόνου, το οποίο εκτείνεται συνήθως σε ορισμένες δεκαετίες⁷³. Η κλιματική αλλαγή δύναται να προκληθεί από φυσικές διεργασίες ή να προέλθει από εξωτερικά, μη φυσικά αίτια, ως αποτέλεσμα της ανθρώπινης δραστηριότητας, η οποία επηρεάζει κυρίως τη σύσταση της ατμόσφαιρας αλλά και την όποια αξιοποίηση της γης⁷⁴.

Αυτός ο ορισμός, ωστόσο, διαφέρει από αυτόν που έχει υιοθετήσει η Σύμβαση – Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή καθώς δε συμπεριλαμβάνει τις φυσικές διεργασίες ως έναν πιθανό παράγοντα πρόκλησης, αλλά αποδίδει αποκλειστικά την ευθύνη στην άμεση ή έμμεση περιβαλλοντικά επιβλαβή ανθρώπινη δραστηριότητα, η οποία αλλοιώνει τη σύσταση της ατμόσφαιρας και η οποία παρατηρείται επιστημονικά για αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα. Γίνεται επομένως εύκολα αντιληπτό, πως η Σύμβαση – Πλαίσιο διαχωρίζει την έννοια της κλιματικής αλλαγής από την κλιματική μεταβλητότητα, η οποία οφείλεται σε φυσικά αίτια⁷⁵. Επίσης, η UNFCCC κάνοντας λόγο για κλιματικό σύστημα, ορίζει ότι η έννοια αφορά το

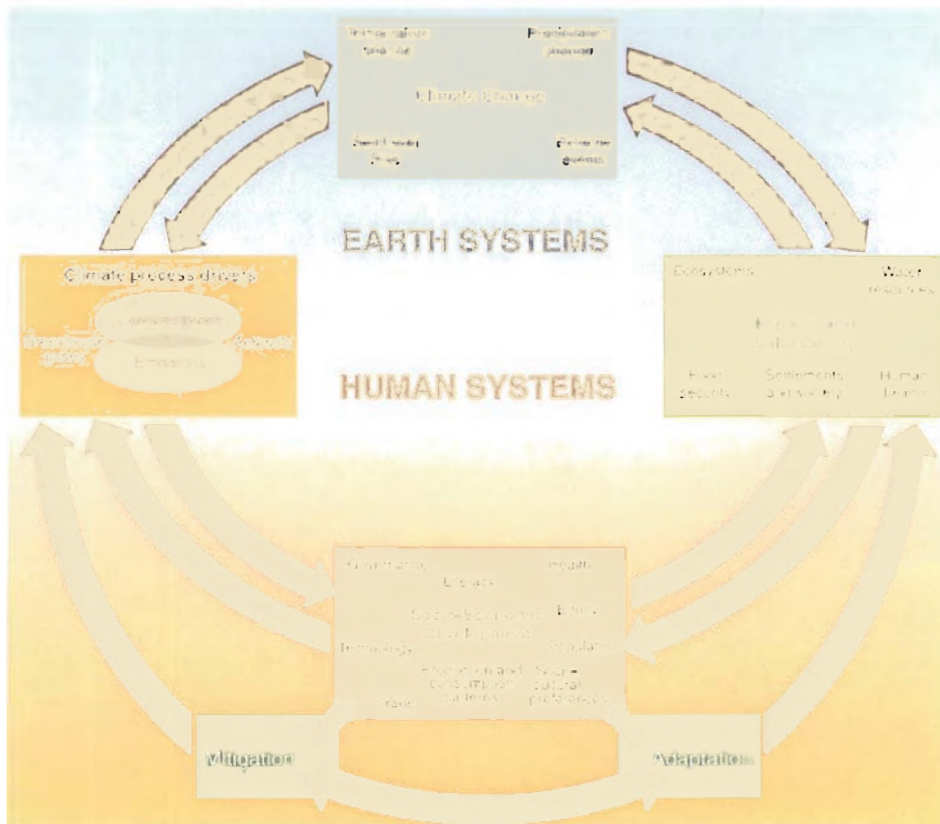
⁷³ Σύμφωνα με τον ορισμό που χρησιμοποιείται στην 4^η Έκθεση της Διακυβερνητικής Επιτροπής για την Κλιματική Αλλαγή (IPCC). Βλ. IPCC, *Climate Change 2007: Synthesis Report*, p. 30, διαθέσιμο στο http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/syr/ar4_syr.pdf, προσπελάστηκε στις 03/08/2011.

⁷⁴ Βλ. IPCC, *A Report of Working Group I of the Intergovernmental Panel on Climate Change, Summary for Policy Makers*, p.2, διαθέσιμο στο http://www.ipcc.ch/publications_and_data/ar4/wg1/en/contents.html, προσπελάστηκε στις 03/08/2011.

⁷⁵ Βλ. Άρθρο 1.2 της Σύμβασης – Πλαισίου.

σύνολο της ατμόσφαιρας, υδρόσφαιρας, βιόσφαιρας, γεώσφαιρας, αλλά και το σύνολο των αλληλεπιδράσεων που πραγματοποιούνται μεταξύ τους⁷⁶.

Διάγραμμα 1: Σχηματική απεικόνιση των ανθρωπογενών αιτίων της κλιματικής αλλαγής, των επιπτώσεων, των αντιδράσεων και των μεταξύ τους δεσμών.

Πηγή: http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/syr/ar4_syr.pdf

Η ανθρώπινη δραστηριότητα είναι πλέον επιβεβαιωμένο επιστημονικά πως διαταράσσει σε μεγάλο βαθμό το ισοζύγιο της κλιματικής ισορροπίας. Σύμφωνα με τη Διακυβερνητική Επιτροπή για την Κλιματική Αλλαγή (IPCC) αυτό μεταβάλλεται υπό την επίδραση των αερίων του θερμοκηπίου και της ηλιακής ακτινοβολίας, ενώ επισημαίνει, ακόμη, ότι η αύξηση της θερμοκρασίας του αέρα και των ωκεανών, το λιώσιμο των πάγων και η άνοδος της στάθμης της θάλασσας⁷⁷ οδηγούν με ακρίβεια στην υπερθέρμανση του κλιματικού συστήματος. Επιπλέον, η έντονη εκβιομηχάνιση

⁷⁶ Βλ. Άρθρο 1.3 της Σύμβασης – Πλαισίου.

⁷⁷ Βλ. IPCC, *Climate Change 2007: Synthesis Report*, p.30, διαθέσιμο στο http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/syr/ar4_syr.pdf, προσπελάστηκε στις 03/08/2011.

και η αυξανόμενη εκμετάλλευση της γης από τη βιομηχανική επανάσταση και έπειτα, είχαν ως αποτέλεσμα την υπερσυγκέντρωση διοξειδίου του άνθρακα, μεθανίου και οξειδίων του αζώτου στην ατμόσφαιρα στο Βορρά, με τα σημερινά επίπεδα των αερίων του θερμοκηπίου να έχουν υπερκεράσει τα αντίστοιχα της προβιομηχανικής εποχής⁷⁸. Εξάλλου, οι αλλαγές του παγκόσμιου κλίματος σήμερα γίνονται συχνά αντιληπτές με γυμνό μάτι⁷⁹, χωρίς να χρειάζεται η επιστημονική επιβεβαίωση για να το συνειδητοποιήσει κανείς. Τέλος, ιδιαίτερα επιβαρυντικό ρόλο στην αύξηση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου διαδραματίζει επίσης η παραγωγή ενέργειας, ειδικά από την καύση ορυκτών καυσίμων, καθώς και οι διεθνείς θαλάσσιες και εναέριες μεταφορές⁸⁰.

A.2.2. Περιβαλλοντικές Συνέπειες (άνοδος θερμοκρασίας, άνοδος στάθμης θάλασσας, ξηρασία και άλλα φαινόμενα).

Η διατάραξη του κλιματικού συστήματος προκαλεί μια μακρά αλυσίδα συνεπειών στο φυσικό περιβάλλον. Μέσα από μακροχρόνιες παρατηρήσεις διαπιστώνεται ότι η υπερθέρμανσή του αυξάνει τη μέση θερμοκρασία του ατμοσφαιρικού αέρα και των ωκεανών, επιταχύνει την τήξη των πάγων στους πόλους, ανεβάζει το επίπεδο της στάθμης της θάλασσας και καθιστά ξηρότερες μεγάλες εκτάσεις γης. Επιπλέον, επιστημονικά στοιχεία του IPCC δείχνουν ότι πολλά φυσικά οικοσυστήματα επηρεάζονται από κλιματικές αλλαγές σε περιφερειακό επίπεδο και ιδιαίτερα μάλιστα, από την αύξηση της θερμοκρασίας η οποία επισύρει αλυσιδωτές αντιδράσεις.

Σε φυσικά οικοσυστήματα που σχετίζονται με χιόνι, πάγο και παγωμένο έδαφος, παρατηρούνται μεταβολές όπως, ο σχηματισμός νέων παγωμένων λιμνών (glacial lakes) και η διεύρυνση ήδη υφιστάμενων, η αύξηση της αστάθειας του

⁷⁸ Βλ. IPCC, *A Report of Working Group I of the Intergovernmental Panel on Climate Change, Summary for Policy Makers*, p. 2, διαθέσιμο στο http://www.ipcc.ch/publications_and_data/ar4/wg1/en/spmssp-human-and.html, προσπελάστηκε στις 03/08/2011.

⁷⁹ Ολοένα και συχνότερα παρατηρούνται ισχυροί τυφώνες, καταιγίδες, πλημμύρες, έντονη ξηρασία και άλλα ακραία καιρικά φαινόμενα τα οποία προκαλούν φυσικές καταστροφές.

⁸⁰ Βλ. Κατσιμπάρδης Κ. *Το Διεθνές Δίκαιο για τις Κλιματικές Αλλαγές*, σειρά Νόμος και Φύση – Βιβλιοθήκη Περιβαλλοντικού Δικαίου 9, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2002, σελ. 13 – 18.

εδάφους σε περιοχές καλυμμένες από πέρμαφροστ (permafrost)⁸¹, κατολισθήσεις βράχων σε ορεινές περιοχές, καθώς επίσης και μεταβολές σε οικοσυστήματα της Αρκτικής και της Ανταρκτικής, οι οποίες επηρεάζουν παγωμένα θαλάσσια οικοσυστήματα και ζώα – κυνηγούς υψηλού επιπέδου της τροφικής αλυσίδας.

Συνέπειες της αύξησης της θερμοκρασίας ωστόσο, εμφανίζονται και σε υδρολογικά συστήματα. Σε κορυφές οροσειρών οι οποίες καλύπτονται από χιόνι κατά την περίοδο του χειμώνα, το λιώσιμο των πάγων ξεκινά να πραγματοποιείται νωρίτερα από το συνηθισμένο, με αποτέλεσμα ποτάμια που σχηματίζονται από τους υδάτινους όγκους που προκύπτουν κατά αυτόν τον τρόπο, να «δημιουργούνται» με τη σειρά τους αρκετά νωρίτερα. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την υπερθέρμανση λιμνών και ποταμών σε πολλές περιοχές, έχει επιπτώσεις στην ποιότητα και τη θερμική δομή του νερού.

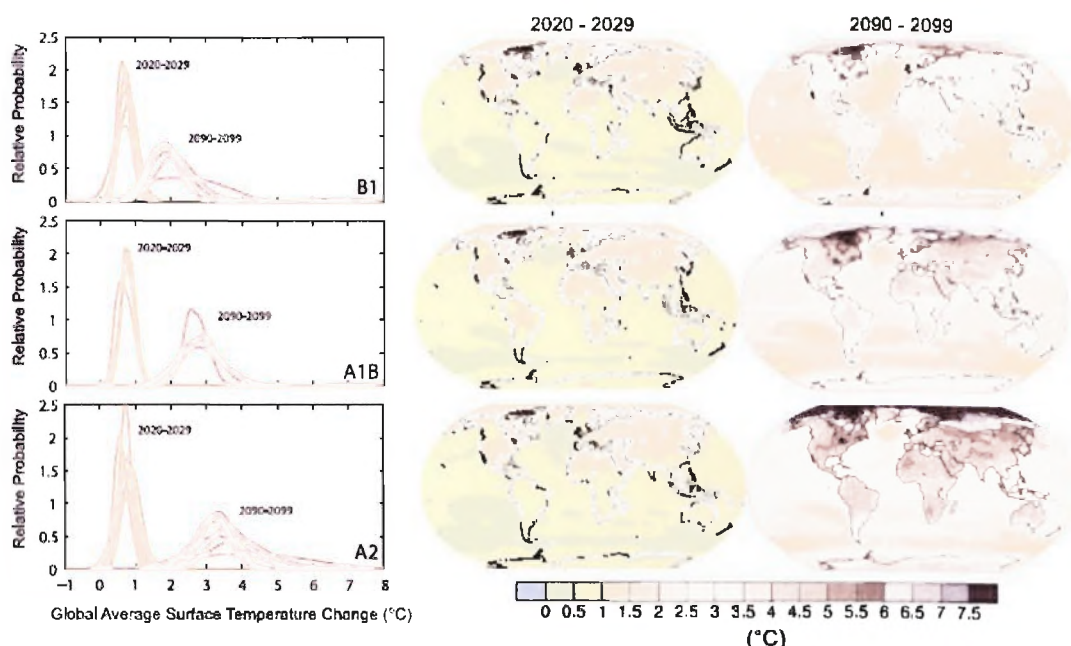
Ολοένα και περισσότερα στοιχεία από επιστημονική μελέτη ενός ευρύτατου φάσματος ειδών, καταδεικνύουν ότι η αύξηση της θερμοκρασίας ασκεί έντονη επίδραση και σε χερσαία βιολογικά συστήματα. Φαινόμενα όπως η άνθηση των φύλλων των δέντρων, η μετανάστευση αποδημητικών ειδών και η ωοτοκία αυγών ορισμένων πτηνών επιτελούνται μεν κατά την περίοδο της άνοιξης, αρκετά νωρίτερα δε από ότι επί εκατοντάδες έτη. Παρατηρείται, επίσης, η σταδιακή «μετατόπιση» προς τους πόλους αρκετών ειδών χλωρίδας και πανίδας, ενώ σύμφωνα με στοιχεία του IPCC που προκύπτουν από δορυφορικές παρατηρήσεις από τη δεκαετία του 1980, σε πολλές περιοχές η βλάστηση της χλωρίδας πραγματοποιείται πρόωρα, γεγονός που συνδέεται με την επιμήκυνση των θερμών καλλιεργητικών περιόδων, η οποία είναι απόρροια της κλιματικής υπερθέρμανσης.

Όσον αφορά τα οικοσυστήματα θαλάσσιων και γλυκών υδάτων, δε θα μπορούσαν και αυτά να παραμένουν ανεπηρέαστα από την αύξηση της θερμοκρασίας. Οι μεταβολές στη θερμοκρασία του νερού, την αλατότητα, την περιεκτικότητα σε οξυγόνο και την έκταση της παγοκάλυψης επιφέρουν μια σειρά συνεπειών: επηρεάζεται η ποσότητα των ψαριών, του πλαγκτόν και των φυκιών στους μεγάλους ωκεανούς, αυξάνεται η ποσότητα του ζωοπλαγκτόν σε ορεινές λίμνες, ενώ παρατηρείται η πρόωρη μετανάστευση ψαριών στους ποταμούς. Τέλος, ενώ τα στοιχεία που φανερώνουν δυσμενείς επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής σε

⁸¹ Σύμφωνα με τον IPA (Διεθνή Οργανισμό Πέρμαφροστ) πρόκειται για τμήμα χερσαίου εδάφους (είτε χωμάτινου είτε βραχώδους, συμπεριλαμβανομένου του πάγου ή άλλων οργανικών υλικών), το οποίο παραμένει για δύο τουλάχιστον διαδοχικά χρόνια σε θερμοκρασία 0°C ή χαμηλότερα. Βλ. <http://ipa.arcticportal.org/>, προσπελάστηκε στις 06/08/2011.

κοραλλιογενείς υφάλους πληθαίνουν συνεχώς, παραμένει ακόμα δυσδιάκριτος ο διαχωρισμός μεταξύ αυτών των επιπτώσεων και των επιπτώσεων που προκύπτουν από άλλα αίτια, όπως η υπεραλίευση και η ρύπανση.

Διάγραμμα 2: Εκτιμήσεις για τη θερμοκρασία στην επιφάνεια της γης για την περίοδο 2020 – 2099.

Πηγή: <http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/wg1/ar4-wg1-spm.pdf>

Οι συνέπειες της υπερθέρμανσης του κλιματικού συστήματος λαμβάνουν σχεδόν τη μορφή χιονοστιβάδας και η ανθρώπινη εμπλοκή στο φαινόμενο αυτό θεωρείται πλέον σίγουρη. Αυτό αποδεικνύεται από την παρατηρούμενη κατακόρυφη αύξηση των αερίων του θερμοκηπίου⁸², η οποία οφείλεται, κατά την επιστημονική κοινότητα, σε αυξημένη ανθρωπογενή δραστηριότητα, ιδιαίτερα μετά το τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου. Έκτοτε, οι αρνητικές επιπτώσεις που προέκυψαν από τη μεταπολεμική περιβαλλοντική υποβάθμιση πολλαπλασιάζονται ταχύτατα και αντικατοπτρίζονται σε μεγάλο βαθμό στις πραγματικές οικονομικές ζημιές που προκύπτουν από αυτή. Οι απώλειες λόγω περιβαλλοντικών καταστροφών τη δεκαετία του 1950 έφταναν παγκοσμίως στο επίπεδο των \$3,9 δις, ενώ τη δεκαετία του 1990

⁸² Τα αέρια του θερμοκηπίου θεωρούνται υπεύθυνα κατά πολύ μεγάλο βαθμό για την κλιματική αλλαγή. Βλ. σχετικά IPCC, *Climate Change 2007: Synthesis Report*, p. 36, διαθέσιμο στο http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/syr/ar4_syr.pdf, προσπελάστηκε στις 06/08/2011.

άγγιξαν τα \$40 δις⁸³. Μάλιστα, στην αρχή της νέας χιλιετίας κυμαίνονται στα \$100 δις ανά έτος, γεγονός που αποδεικνύει έμπρακτα τη συντελούμενη γενικευμένη περιβαλλοντική καταστροφή και αναδεικνύει, αν όχι επιτάσσει, την ανάγκη λήψης άμεσων αποφάσεων για την αντιμετώπισή της. Σύμφωνα εξάλλου με την Έκθεση Stern, η άμεση και συντονισμένη ανάληψη δράσης δύναται να υπερκεράσει τα κόστη της περιβαλλοντικής κρίσης στην οποία οδηγεί η μη αντιμετώπισή της, με τη δαπάνη μόλις του 1% του παγκόσμιου ΑΕΠ, όταν ο μη μετριασμός (mitigation) της κλιματικής αλλαγής μπορεί να επιβαρύνει την παγκόσμια οικονομία έως και 20% του παγκόσμιου ΑΕΠ⁸⁴.

Η κλιματική αλλαγή και η γενικότερη περιβαλλοντική κρίση δεν είναι διαδικασίες εύκολα αναστρέψιμες. Ακόμη και η άμεση και συντονισμένη ανάληψη δράσης που αναφέρθηκε παραπάνω, δεν είναι ικανή να φέρει αποτελέσματα σε βραχυπρόθεσμο ορίζοντα. Υποθέτοντας ότι η εκπομπή ρύπων επιστρέφει στα επίπεδα του 2000, η άνοδος της θερμοκρασίας κατά 0,1°C ανά δεκαετία είναι εκ των πραγμάτων αναπόφευκτη⁸⁵. Άλλωστε, όπως έχει υποστηρίξει ο αμερικανός καθηγητής James Lovelock, *ακόμα και αν σταματούσαμε αύριο να ρυπαίνουμε τον πλανήτη, η Γη θα συνέχιζε να θερμαίνεται για τα επόμενα 50 χρόνια*⁸⁶. Σύμφωνα, πάντως, με την Έκθεση Stern του 2006⁸⁷, οι μετρήσεις της προβιομηχανικής ρύπανσης συγκριτικά με τα αντίστοιχα τρέχοντα επίπεδα, αποκαλύπτουν την πιθανότητα αύξησης της μέσης θερμοκρασίας του πλανήτη κατά 2-5°C. Μια τέτοια

⁸³ Βλ. Freeman P. and Warner K., *Vulnerability of Infrastructure to Climate Variability: How Does This Affect Infrastructure Lending Policies?*, Report Commissioned by the Disaster Management Facility (DMF) of The World Bank and the ProVention Consortium, Washington DC, 2001, διαθέσιμο στο <http://www.bvsde.paho.org/bvsade/fulltext/vulnera.pdf>, προσπελάστηκε στις 06/08/2011.

⁸⁴ Για την ακρίβεια, περίπου 1% του παγκόσμιου ΑΕΠ απαιτείται για τη σταθεροποίηση του εκπεμπόμενου διοξειδίου του άνθρακα (CO₂) στο επίπεδο μεταξύ 500-550 ppm, επίπεδο το οποίο, σύμφωνα με το Stern, είναι ικανό να διατηρήσει την αύξηση της παγκόσμιας θερμοκρασίας κάτω από 3°C μέχρι το 2050. Βλ. σχετικά Stern N., *Stern Review Report on the Economics of Climate Change* – Executive Summary, 2006, διαθέσιμο στο <http://siteresources.worldbank.org/INTINDONESIA/Resources/226271-1170911056314/3428109-1174614780539/SternReviewEng.pdf>, προσπελάστηκε στις 06/08/2011.

⁸⁵ Βλ. IPCC, *Climate Change 2007: Synthesis Report*, p. 45, διαθέσιμο στο http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/syr/ar4_syr.pdf, προσπελάστηκε στις 06/08/2011.

⁸⁶ Βλ. σχετικά, Σαμιώτης Γ., *Σχόλια σχετικά με το πρόβλημα της διαφαινόμενης κλιματικής αλλαγής και των διεθνών θεσμών αντιμετώπισής της*, στο *Το Διεθνές Δίκαιο για τις Κλιματικές Αλλαγές*, Κατσιμπάρδης Κ., από τη σειρά Νόμος και Φύση – Βιβλιοθήκη Περιβαλλοντικού Δικαίου 9, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2002, σελ. 81-89.

⁸⁷ Για το πλήρες κείμενο της Έκθεσης βλ. http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+/http://www.hm-treasury.gov.uk/stern_review_report.htm, προσπελάστηκε στις 06/08/2011.

Για μία συνοπτική περίληψη βλ. http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+/http://www.hm-treasury.gov.uk/sternreview_summary.htm, προσπελάστηκε στις 06/08/2011.

πρόβλεψη μεγάλης διακύμανσης, είναι ικανή να προκαλέσει πολύ σοβαρές συνέπειες την περίοδο 2030 – 2060. Μάλιστα, εάν το σενάριο υπερθέρμανσης της γης σε επίπεδα που θα αγγίζουν τους $+5^{\circ}\text{C}$ επιβεβαιωθεί, το ανθρώπινο στοιχείο θα βρεθεί αντιμέτωπο με δεδομένα ιδιαίτερα ασυνήθιστα και σχετικά ασύμβατα με αυτό.

A.2.3. Διαδικασία Αλληλεπιδράσεων Περιβαλλοντικής Υποβάθμισης.

Οι συνέπειες της διατάραξης του κλιματικού συστήματος συνθέτουν ουσιαστικά ένα φαινόμενο «ντόμινο», το οποίο συνδέει την υπερθέρμανση του πλανήτη με την τήξη των πάγων και με διάφορα ακραία γεωλογικά φαινόμενα. Η υψηλή συγκέντρωση στην ατμόσφαιρα των αερίων του θερμοκηπίου, εντείνει σε υπερβολικό βαθμό τη φυσική λειτουργία του φαινομένου του θερμοκηπίου⁸⁸, προκαλώντας αύξηση της θερμοκρασίας στην επιφάνεια της γης και επισύροντας, κατ' επέκταση, μια σειρά μεταβολών στον εξωτερικό της φλοιό. Οι πρώτες περιοχές που επηρεάζονται από την κλιματική αλλαγή είναι οι πολικές, λόγω της τρωτότητάς τους. Καθώς οι δύο πόλοι θερμαίνονται με διπλάσια ταχύτητα συγκριτικά με τον υπόλοιπο πλανήτη, ελλοχεύει άμεσα ο κίνδυνος μαζικής τήξης των πάγων, δεδομένου μάλιστα του γεγονότος, ότι υπάρχουν περιοχές στους πόλους όπου η αύξηση της μέσης θερμοκρασίας έχει φτάσει το επίπεδο των 2°C σε σχέση με τα αντίστοιχα επίπεδα της δεκαετίας του 1950, το οποίο σημαίνει ότι το λιώσιμο του θαλάσσιου πάγου επιτελείται με ιδιαίτερα γρήγορο ρυθμό⁸⁹. Σύμφωνα με μία μερίδα μελετητών, το τέλος των παγετώνων για τους πόλους στο τέλος του αιώνα δεν πρέπει να

⁸⁸ Για το ευρύ κοινό σήμερα η έννοια του «φαινομένου του θερμοκηπίου» είναι ταυτισμένη με κάτι επιβλαβές. Πρόκειται όμως για ένα σύνολο φυσικών διεργασιών το οποίο υπό κανονικές συνθήκες είναι απαραίτητο για τη βιωσιμότητα κάθε ζώντος στοιχείου. Χωρίς τη φυσική διαδικασία του φαινομένου του θερμοκηπίου η μέση θερμοκρασία στην επιφάνεια της γης θα ήταν κάτω από το σημείο πήξης του νερού. Συνεπώς, η φυσική λειτουργία του φαινομένου του θερμοκηπίου, μεταξύ άλλων, καθιστά τη ζωή στον πλανήτη δυνατή. Ωστόσο, η ανθρώπινη δραστηριότητα και κυρίως η χρήση ορυκτών καυσίμων και η αποδάσωση, έχουν ουσιαστικά αλλοιώσει τη φυσική αυτή λειτουργία, προκαλώντας την υπερθέρμανση της γης. Βλ. σχετικά http://www.ipcc.ch/publications_and_data/ar4/wg1/en/faq-1-3.html, προσπελάστηκε στις 08/08/2011.

⁸⁹ Χαρακτηριστικά η NASA (Εθνική Υπηρεσία Αεροναυπηγικής και Διαστήματος των ΗΠΑ) αναφέρει πως σε διάστημα ενός έτους έχει χαθεί μια περιοχή μόνιμου θαλάσσιου πάγου με έκταση διπλάσια από αυτήν της πολιτείας του Τέξας (σχεδόν 700 χιλ. τ.χλμ.). Βλ. σχετικά *Satellites See a Double-Texas Sized Loss in Arctic Sea Ice*, 28 Σεπτεμβρίου 2009, διαθέσιμο στο http://www.nasa.gov/vision/earth/environment/arcticice_decline.html, προσπελάστηκε στις 08/08/2011.

αποκλείεται, τουλάχιστον για την Αρκτική όπου το φαινόμενο της υπερθέρμανσης είναι εντονότερο, ενώ έχουν γίνει ανησυχητικές σχετικές προβλέψεις οι οποίες οριοθετούν χρονικά το συγκεκριμένο γεγονός μέχρι το 2040⁹⁰. Επιπλέον, στοιχεία από μελέτες και έρευνες του NSIDC (Εθνικό Κέντρο Δεδομένων Χιονιού και Πάγου των ΗΠΑ) κάνουν λόγο για πλήρες «άνοιγμα» του ωκεανού στην Αρκτική κατά τους θερινούς μήνες, ακόμα και πριν το 2040⁹¹. Ένα από τα πιο απτά, ωστόσο, δείγματα της κλιματικής αλλαγής αποτέλεσε η κατάρρευση ενός τμήματος των πάγων της Ανταρκτικής το 2002, έκτασης 3.250 τ.χλμ. και ηλικίας 12 χιλιάδων ετών, γεγονός που θορύβησε έντονα την παγκόσμια κοινότητα⁹².

Η μαζική τήξη των πάγων με τη σειρά της προκαλεί όπως είναι λογικό την άνοδο της στάθμης της θάλασσας και μάλιστα με ταχύτατο ρυθμό τα τελευταία χρόνια⁹³. Πλήττοντας αρχικά τις περιοχές γύρω από τους πόλους, δημιουργεί προβλήματα σε πλήθος άλλων παραθαλάσσιων περιοχών σε ολόκληρο τον πλανήτη και ιδιαίτερα σε κράτη με χαμηλή ακτογραμμή, όπως τα μικρά νησιωτικά κράτη, τα οποία θα εξετάσουμε ξεχωριστά σε παρακάτω κεφάλαιο, τις λεγόμενες Κάτω Χώρες στην Ευρώπη⁹⁴ και ειδικότερα σε συγκεκριμένες περιοχές της Ινδίας⁹⁵, του

⁹⁰ Βλ. Roach J., National Geographic News, *Arctic Summers Ice Free by 2040*, Study Predicts, 12 Δεκέμβρη 2006, διαθέσιμο στο <http://news.nationalgeographic.com/news/2006/12/061212-arctic-ice.html>, προσπελάστηκε στις 08/08/2011.

⁹¹ Βλ. Amos J., BBC News, *Arctic Summers Ice-Free 'by 2013'*, 12 Δεκέμβρη 2007, διαθέσιμο στο <http://news.bbc.co.uk/2/hi/7139797.stm>, προσπελάστηκε στις 08/08/2011.

⁹² Βλ. Jha A., The Guardian, *New Species, Warm Water and Whales: the Antarctic's Secrets Revealed by Melting Ice*, 26 Φεβρουαρίου 2007, διαθέσιμο στο <http://www.guardian.co.uk/science/2007/feb/26/biodiversity.taxonomy>, προσπελάστηκε στις 08/08/2011.

⁹³ Βλ. σχετικά <http://www.pik-potsdam.de/news/press-releases/sea-levels-rising-at-fastest-rate-in-2000-year>, προσπελάστηκε στις 08/08/2011.

⁹⁴ Εκτιμάται ότι περίπου 13 εκατ. κάτοικοι ευρωπαϊκών χωρών θα βρεθούν τα επόμενα χρόνια αντιμέτωποι με τις πλημμύρες οι οποίες θα προκληθούν ως συνέπεια της ανόδου της στάθμης της θάλασσας. Το μεγαλύτερο κίνδυνο, εκτός των Κάτω Χωρών, διατρέχουν οι Γερμανία, Ρουμανία, Πολωνία και Δανία. Βλ. σχετικά European Environment Agency, *Vulnerability and Adaptation to Climate Change in Europe*, EEA Technical report No.7 / 2005, p.22, διαθέσιμο στο http://www.eea.europa.eu/publications/technical_report_2005_1207_144937, προσπελάστηκε στις 08/08/2011.

⁹⁵ Υπολογίζεται ότι περίπου 130 εκατ. άνθρωποι κατοικούν στην περιοχή που ορίζεται από το δέλτα των ποταμών Γάγγη, Βραχμαπούτρα και Μέγκνα και η οποία εκτείνεται σε Ινδία, Μπαγκλαντές, Νεπάλ, Κίνα και Μπουτάν. Οι άνθρωποι αυτοί απειλούνται πολύ σοβαρά από την αυξανόμενη στάθμη της θάλασσας και τις συνέπειες αυτής. Φαινόμενα όπως η διεύδυση θαλασσινού νερού σε καλλιεργήσιμες εκτάσεις έχουν ήδη μετατρέψει στο παρελθόν πολλούς ορυζώνες (στο Μπαγκλαντές) σε μονάδες παραγωγής γαρίδας, προκαλώντας προβλήματα οικονομικής προσαρμογής και επιβίωσης σε πλήθος ιθαγενών εργατών. Βλ. σχετικά Garnier D., *Bangladesh's Climate Refugees*, Le Monde Diplomatique, english edition, 11 Μάη 2007, διαθέσιμο στο <http://www.hartford-hwp.com/archives/52/097.html>, προσπελάστηκε στις 08/08/2011.

Μπαγκλαντές, του Πακιστάν και των ΗΠΑ⁹⁶. Το ζήτημα της ανόδου της στάθμης της θάλασσας και οι συνέπειές της συνιστούν ένα από τα πιο πολύπλευρα θέματα που απασχολούν την επιστημονική κοινότητα, ενώ οι συζητήσεις περί αυτού οδηγούν σε πολυποίκιλα αποτελέσματα. Τα υφιστάμενα σενάρια για την αναμενόμενη αύξηση των επιπέδων θερμοκρασίας ποικίλουν από 1 έως 4°C και επομένως, δεδομένης αυτής της μεγάλης διακύμανσης, η υπολογιζόμενη κλίμακα εντός της οποίας αναμένεται να κινηθεί η στάθμη της θάλασσας κατά τη διάρκεια των επόμενων δεκαετιών είναι εξίσου μεγάλη. Το 2001 το IPCC προέβη σε μια μετριοπαθή πρόβλεψη για την ετήσια άνοδο της στάθμης, υπολογίζοντας την σε 2 χιλιοστά για το διάστημα 1993-2006. Η πρόβλεψη αυτή, ωστόσο, λαμβάνει υπόψη την επίδραση της τήξης των πάγων, η οποία όμως δεν θεωρείται επακριβώς υπολογίσιμη και για το λόγο αυτό παρουσιάζεται μεγάλη διαφορά σε σχέση με την καταγραφή δορυφορικών στοιχείων, τα οποία καταδεικνύουν άνοδο της στάθμης κατά 3,3 χιλιοστά⁹⁷. Επίσης, υπάρχει και η θέση του Πανεπιστημίου των Ηνωμένων Εθνών, σύμφωνα με την οποία η άνοδος αναμένεται να ποικίλει από 0,18 έως 0,59 μέτρα για την περίοδο 2090-2099, συγκριτικά με την περίοδο 1980-1999⁹⁸. Η κριτική για τις εκτιμήσεις του IPCC σχετικά με το αναμενόμενο μέγεθος της ανόδου βασίζεται στην άποψη που υποστηρίζει πως οι πραγματικός ρυθμός τήξης των πάγων είναι ταχύτερος από αυτόν που προβλέπουν οι εκθέσεις της Επιτροπής, ενώ ορισμένοι κάνουν λόγο ακόμα και για άνοδο μεγέθους 1,5 μέτρου⁹⁹. Γίνεται επομένως εύκολα αντιληπτό, πως η ευρεία αυτή διαφοροποίηση των επιστημονικών απόψεων σχετικά με το αποτέλεσμα της διαδικασίας τήξης των πάγων, επηρεάζει (ίσως και δυσκολεύει) τη διαμόρφωση

⁹⁶ Σύμφωνα με έρευνα του Πανεπιστημίου της Αριζόνα και του Αμερικανικού Ινστιτούτου Γεωλογικών Ερευνών, η άνοδος της θάλασσας κατά ένα μέτρο μέχρι το 2100 αναμένεται, μεταξύ άλλων, να κοστίζει την απώλεια εδάφους σε διάφορες πόλεις, όπως το Μαϊάμι, η Νέα Ορλεάνη, η Φλόριντα κ.ά. Βλ. σχετικά <http://www.econews.gr/2011/02/17/news-afxisi-stathmis-thalasswn/>, προσπελάστηκε στις 08/08/2011.

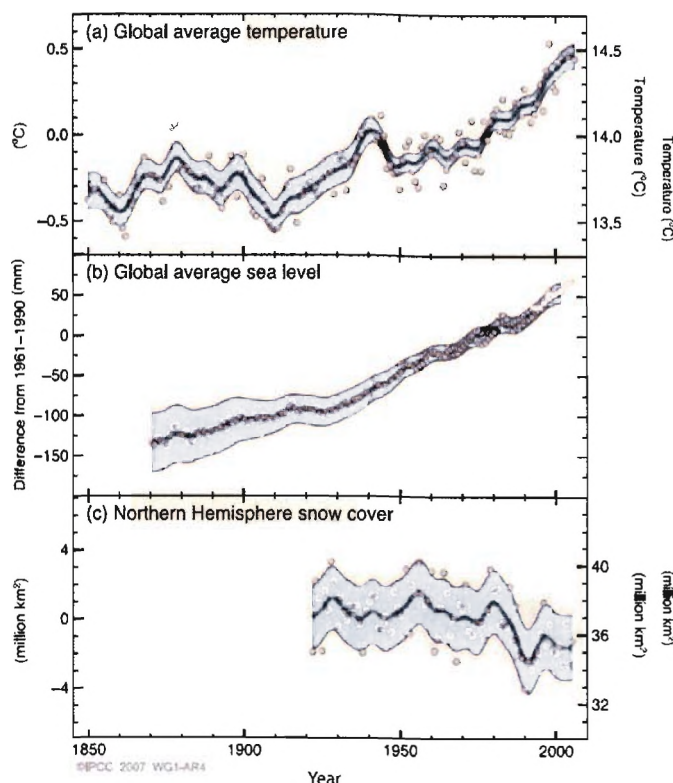
⁹⁷ Βλ. Brahic C., *Sea Level Rise Outpacing Key Predictions*, 1 Φεβρουαρίου 2007, διαθέσιμο στο <http://www.newscientist.com/article/dn11083-sea-level-rise-outpacing-key-predictions.html>, προσπελάστηκε στις 08/08/2011.

⁹⁸ Βλ. Renaud F., Bogardi J.J., Dun O. & Warner K., *Control, Adapt, or Flee – How to Face Environmental Migration?*, Interdisciplinary Security Connections' Publications Series of Institute for Environment and Human Security, United Nations University – Institute for Environment and Human Security (UNU-EHS), No.5 / 2007, p.25, διαθέσιμο στο <http://www.ehs.unu.edu/file/get/3973>, προσπελάστηκε στις 08/08/2011.

⁹⁹ Βλ. Black R., BBC News, *Forecast for Big Sea Level Rise*, 15 Απρίλη 2008, διαθέσιμο στο <http://news.bbc.co.uk/2/hi/science/nature/7349236.stm>, προσπελάστηκε στις 08/08/2011.

πολιτικών προστασίας των κρατών, τα οποία λόγω γεωγραφικής θέσης, είναι εκτεθειμένα στην υπερχειλίση¹⁰⁰.

Διάγραμμα 3: Αλλαγές στα επίπεδα της θερμοκρασίας, στη στάθμη της θάλασσας και στην καλυμμένη από χιόνι έκταση του βορείου ημισφαιρίου.

Πηγή: <http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/wg1/ar4-wg1-spm.pdf>

Παράλληλα με την άνοδο της θαλάσσιας στάθμης, η τήξη των πάγων θα προκαλέσει σταδιακά καίρια πλήγματα στο φυσικό περιβάλλον των πόλων. Η τούνδρα μπορεί να εξαφανιστεί¹⁰¹ και μαζί της θα καταστραφεί το σύνολο της βιοποικιλότητάς της, συνιστώντας μία ανυπολόγιστη μαζική οικολογική καταστροφή

¹⁰⁰ Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αποτελούν τα Μικρά Νησιωτικά Κράτη (SIDS), τα οποία εξαιτίας του χαμηλού επιπέδου ανάπτυξης είναι εκ των πραγμάτων αδύναμα στο ζήτημα της προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή. Σύμφωνα, πάντως, με μία αναφορά του Επιστημονικού και Βιομηχανικού Οργανισμού Έρευνας της Αυστραλιανής Κοινοπολιτείας (CSIRO), η περιβαλλοντική υποβάθμιση και η υπερχειλίση των θαλασσών σε κατοικημένες περιοχές, μπορούν να οδηγήσουν στη δημιουργία ρεύματος εκατομμυρίων εσωτερικών και εξωτερικών μεταναστών. Βλ. Preston B., Suppiah R., Macadam I., Bathols J., *Climate Change in the Asia/Pacific Region: A Consultancy Report Prepared for the Climate Change and Development Roundtable*, Commonwealth Scientific and Industrial Research Organization, Australia, 2006, διαθέσιμο στο <http://www.csiro.au/files/files/p9xj.pdf>, προσπελάστηκε στις 08/08/2011.

¹⁰¹ Βλ. Revkin S., *The New York Times*, *New Study Warns of Total Loss of Arctic Tundra*, 1 Νοέμβρη 2005, διαθέσιμο στο <http://www.nytimes.com/2005/11/01/science/earth/01cnd-climate.html?pagewanted=print>, προσπελάστηκε στις 09/08/2011.

με πολλαπλές αλυσιδωτές περιβαλλοντικές επιπτώσεις ιδιαίτερα μεγάλου εύρους. Το θερμοκλινές¹⁰² αναμένεται να διαταραχθεί σημαντικά, επιφέροντας μακροπρόθεσμα μεγάλο πλήγμα στη θαλάσσια τροφική αλυσίδα αφού τεράστιες ποσότητες ψαριών θα θανατωθούν. Ταυτόχρονα, ο κλάδος της αλιείας στη ζώνη της Αρκτικής είναι λογικό να πληγεί ανεπανόρθωτα και ως εκ τούτου, οι γηγενείς πληθυσμοί (π.χ. Ινουίτ) αναπόφευκτα θα αναγκαστούν να μεταβάλουν τον παραδοσιακό τρόπο ζωής τους προκειμένου να επιβιώσουν.

Οι συνέπειες της τήξης των πάγων εκτείνονται και σε γεωμορφολογικές μεταβολές. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα μίας έρευνας που δημοσιεύθηκε το 2004 στο *Global and Planetary Change*¹⁰³, η συνεχιζόμενη τήξη των παγετώνων εκθέτει το φλοιό της γης, ο οποίος επί αιώνες καλυπτόταν από τόνους πάγου, το βάρος του οποίου τον συγκρατούσε¹⁰⁴. Οι ερευνητές ισχυρίζονται, πως για τις τεκτονικές πλάκες, που αποτελούν τμήματα του φλοιού της γης, είναι πιθανό πλέον να κινούνται με μεγαλύτερη ευκολία και επισημαίνουν, ότι, ανέκαθεν η μετακίνηση και το λιώσιμο τμημάτων πάγου συνοδευόταν από αυξημένη σεισμική δραστηριότητα¹⁰⁵. Στηριζόμενη μάλιστα στη συγκεκριμένη έρευνα, η NASA σε συνεργασία με το USGS (Γεωλογικό Ινστιτούτο των ΗΠΑ) έκανε λόγο για ένα αρκετά ανησυχητικό σενάριο, κατά το οποίο η συνεχιζόμενη τήξη των παγετώνων στη Νότια Αλάσκα είναι ικανή να προκαλέσει αλυσιδωτή σεισμική δραστηριότητα. Παρόμοιο κίνδυνο διατρέχουν ασφαλώς και άλλες περιοχές σε ολόκληρο τον κόσμο, οι οποίες καλύπτονται από πάγο που γειτνιάζει με ενεργά ρήγματα σε σεισμογενείς περιοχές, όπως τα Ιμαλάια, οι Άλπεις, τα Βραχώδη Όρη, οι Άνδεις κ.ά.

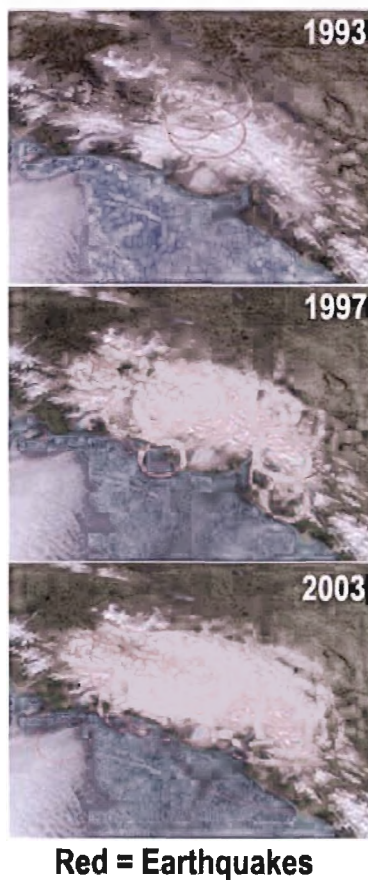
¹⁰² Πρόκειται για το μεταβατικό στρώμα μεταξύ των επιφανειακών υδάτων και των υδάτων μεγάλου βάθους, το οποίο στις πολικές θάλασσες είναι σχεδόν αμελητέο, ωστόσο, στις γεωγραφικά εγγείς θάλασσες επηρεάζεται από το λιώσιμο των πάγων, διαταράσσοντας μεταξύ άλλων και την αλιεία.

¹⁰³ Βλ. Sauber J. & Molnia B., *Glacier Ice Mass Fluctuations and Fault Instability in Tectonically Active Southern Alaska*, *Global and Planetary Change*, vol. 42, Issues 1 - 4, July 2004, pp. 279 - 293.

¹⁰⁴ Σύμφωνα με τον γεωλόγο καθηγητή Patrick Wu, ο παχύς πάγος ασκούσε πολύ μεγάλη πίεση πάνω στη γη. Το βάρος αυτό κατέστελλε επί αιώνες τους σεισμούς, επομένως, το λιώσιμο των πάγων ουσιαστικά τους «ενεργοποιεί». Βλ. Bueckert D., *Canadian Press, Melting Glaciers Could Have Fiery Results, Geologists Warn*, 4 Ιουλίου 2006, διαθέσιμο στο <http://www.theglobeandmail.com/news/technology/science/article178210.ece>, προσπελάστηκε στις 09/08/2011.

¹⁰⁵ Επιστήμονες της NASA πιστεύουν ότι ο σεισμός St. Elias, κλίμακας 7,2 Ρίχτερ, που σημειώθηκε το 1979 στη νότια Αλάσκα προκλήθηκε από την ταχεία τήξη των πάγων στην περιοχή. Η πίεση από τη σύγκρουση τεκτονικών πλακών ασκούταν ήδη από το 1899, όταν σημειώθηκε ο τελευταίος μεγάλος σεισμός στην περιοχή. Από το 1899 μέχρι το 1979, πολλοί παγετώνες στην περιοχή απώλεσαν κατά πολύ τον όγκο τους, ενώ ορισμένοι εξαφανίστηκαν εντελώς. Βλ. *Retreating Glaciers Spur Alaskan Earthquakes*, 2 Αυγούστου 2004, διαθέσιμο στο http://www.nasa.gov/vision/earth/environment/glacier_quakes.html, προσπελάστηκε στις 09/08/2011.

Εικόνα 1: Σειρά εικόνων που απεικονίζουν την εξέλιξη της σεισμικής δραστηριότητας στη Νότια Αλάσκα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας 1993 – 2003.

Red = Earthquakes

Πηγή: http://www.nasa.gov/centers/goddard/images/content/95577main_3ply.jpg

Το φαινόμενο της τήξης των πάγων μπορεί να παρατηρείται συχνότερα στις πολικές περιοχές και τις γύρω από αυτές περιφέρειες (π.χ. Αλάσκα, Γροιλανδία, Καναδάς, Σιβηρία κ.ά.), ωστόσο, είναι ικανό να ενεργοποιήσει μια σειρά αλυσιδωτών και αλληλένδετων μεταβολών σε παγκόσμιο επίπεδο¹⁰⁶. Αυτές συνδέονται με τη διαταραχή της βιοποικιλότητας και της φυσικής ισορροπίας των οικοσυστημάτων σε περιοχές που καλύπτονται από πάγο, την απώλεια της ανακλαστικής ιδιότητας των πάγων, η οποία συμβάλλει στη διατήρηση ενός σταθερού επιπέδου θερμοκρασίας στην επιφάνεια της γης, την υφαλμύρωση επιφανειακών ή υπόγειων υδάτων, γεγονός

¹⁰⁶ Ενδεικτικό του μεγάλου γεωγραφικού εύρους επιρροής της τήξης των παγετώνων είναι, πως, οι επιστήμονες συμπεριλαμβάνουν στις πληγείσες περιοχές από το Κιλιμάντζαρο της Αφρικής, τις Άλπεις, τις Άνδεις, μέχρι και την Ανταρκτική. Βλ. Goldenberg S., Guardian.co.uk, *World's Glaciers Melting at Accelerating Pace, Leading Scientists Say*, 20 Ιανουαρίου 2020, διαθέσιμο στο <http://www.guardian.co.uk/environment/2010/jan/20/climate-change-glaciers-melting>, προσπελάστηκε στις 10/08/2011.

το οποίο έχει δυσμενείς επιπτώσεις σε τοπικές κοινωνίες καθώς τις εξαναγκάζει σε αλλαγή τρόπων διαβίωσης, ενώ παράλληλα, μπορεί να απειλήσει ακόμα και με αφανισμό ολόκληρα χερσαία τμήματα παραθαλάσσιων περιοχών, όπως θα δούμε εκτενέστερα σε παρακάτω κεφάλαιο. Εκτός από τις παραθαλάσσιες περιοχές όμως, η τήξη των πάγων φαίνεται να επηρεάζει και περιοχές σε μεγάλο υψόμετρο. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αυτό της οροσειράς των Ιμαλαίων, όπου το λιώσιμο των παγετώνων έχει, μεταξύ άλλων, επεκτείνει λίμνες, μεταβάλλοντας το φυσικό τοπίο και θέτοντας σε κίνδυνο τόσο τα τοπικά οικοσυστήματα όσο και το ανθρώπινο στοιχείο σε ορισμένες περιπτώσεις¹⁰⁷.

Όσον αφορά την εισχώρηση αλμυρού ή υφάλμυρου νερού σε μεγάλες εκτάσεις γης, καθώς αυτό υπεισέρχεται προκαλεί εκτεταμένη διάβρωση του εδάφους, με συνέπεια οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις να καθίστανται χέρσες και μη αξιοποιήσιμες, πλήττοντας οικονομικά μέλη ή σύνολα τοπικών κοινωνιών, αφού πλέον δημιουργείται εξάρτηση από δίκτυα εισαγωγών. Μακροπρόθεσμα δε, πολλές από αυτές τις περιοχές ερημοποιούνται¹⁰⁸, οδηγώντας σε μαζικές πληθυσμιακές μετατοπίσεις. Το ζήτημα, ωστόσο, της ερημοποίησης ως αίτιο μεταναστευτικής κίνησης αμφισβητείται από τους μελετητές όπως θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

Η ευρύτητα των επιδράσεων της κλιματικής αλλαγής είναι πραγματικά αξιοσημείωτη. Πολλές είναι οι περιοχές που πλήττονται από ακραίες θερμοκρασίες, μεταβαλλόμενα επίπεδα βροχόπτωσης, τα οποία ευθύνονται τόσο για πλημμύρες όσο και για μακροχρόνιες ξηρασίες (φαινόμενα που αμφότερα έχουν κοστίσει ανθρώπινες ζωές), κυκλώνες και τυφώνες που εκδιώκουν βίαια ολόκληρες κοινότητες από το μόνιμο τόπο διαβίωσής τους, καθώς πυρκαγιές μεγάλου εύρους, οι οποίες εντείνονται κατά πολύ από τις καιρικές συνθήκες, άσχετα αν πρόκειται για ανθρωπογενείς ή φυσικές. Συνοπτικά, οι μεγάλες οικονομικές απώλειες που έχουν σημειωθεί σε

¹⁰⁷ Βλ. Bagla P., National Geographic News, *Melting Himalayan Glaciers May Doom Towns*, 7 Μαΐου 2002, διαθέσιμο στο http://news.nationalgeographic.com/news/2002/05/0501_020502_himalaya.html, προσπελάστηκε στις 10/08/2011.

¹⁰⁸ Ως επί το πλείστον, η ερημοποίηση πλήττει οικοσυστήματα που είναι εκ φύσεως ξηρά, ενώ αφορά σχεδόν στο 40% της επιφάνειας της γης, στο οποίο φιλοξενούνται περίπου 2 δις εκατ. άνθρωποι υπό άθλιες συνθήκες διαβίωσης. Σύμφωνα μάλιστα με το Millenium Ecosystem Report του 2005, το 50% των υπό εξέταση ξηρών οικοσυστημάτων θεωρείται υποβαθμισμένο, ενώ η πίεση που ασκείται από τους κατοίκους των περιοχών αυτών για εξεύρεση τροφής, πόσιμου νερού, ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης κ.λπ. είναι ιδιαίτερα μεγάλη, επηρεάζοντας τη διαθεσιμότητα των φυσικών πόρων, όπως το νερό, με αποτέλεσμα αρκετές πληθυσμιακές ομάδες να παραμένουν για μακρά χρονικά διαστήματα ανήμπορες να προσαρμοστούν στα προβλήματα που προκαλεί η ξηρασία.

παγκόσμιο επίπεδο λόγω της περιβαλλοντικής υποβάθμισης οφείλονται σε φυσικά φαινόμενα που προκαλούν φυσικές καταστροφές (πλημμύρες, τυφώνες, σεισμοί) και στην υψηλή πληθυσμιακή συγκέντρωση σε περιοχές ιδιαίτερα τρωτές στους περιβαλλοντικούς κινδύνους, ενώ ταυτόχρονα, η υπερεκμετάλλευση των φυσικών πόρων στις περιοχές αυτές οδηγεί σε ολοένα και περισσότερες απώλειες, επιτείνοντας τις περιβαλλοντικές αδυναμίες¹⁰⁹.

Τα αποτελέσματα της περιβαλλοντικής υποβάθμισης ως συνέπεια της κλιματικής αλλαγής δεν περιορίζονται σε στενά περιβαλλοντικά ζητήματα. Υπάρχει άμεση σχέση αυτής με ένα σύνολο συμπτωμάτων που υποδεικνύουν σφαιρική υπανάπτυξη. Η ποιότητα ζωής του ανθρώπινου στοιχείου στα σύγχρονα μεγάλα αστικά κέντρα συνεχώς υποβαθμίζεται, καθώς το φυσικό περιβάλλον δυσκολεύεται να προσαρμοστεί σε νέα δεδομένα που εισάγει η κλιματική μεταβολή, ανθρωπογενής ή μη. Ο ατμοσφαιρικός αέρας είναι ιδιαίτερα επιβλαβής για την ανθρώπινη υγεία, τα υδάτινα αποθέματα είναι εκτεθειμένα στην ανεξέλεγκτη ρύψη ποικίλων ειδών αποβλήτων, ενώ έχουν εμφανιστεί διάφορες νέες μορφές ασθενειών και ιών¹¹⁰, ως απόρροια της ανάπτυξης παρασιτικών οργανισμών και ζώων που λειτουργούν ως φορείς. Παράλληλα, παρατηρούνται κρούσματα ασθενειών του παρελθόντος, όπως η ελονοσία ή κίτρινος πυρετός.

Επιχειρώντας μια σύντομη σύνοψη αναφορικά με το μέλλον, παρατηρούμε ότι ένα μεγάλο ποσοστό πληθυσμού στον πλανήτη αναμένεται να αντιμετωπίσει σοβαρά φαινόμενα περιβαλλοντικής (και κατά συνέπεια κοινωνικής) υποβάθμισης, καθώς επίσης και ακραία καιρικά φαινόμενα με μεγαλύτερη συχνότητα. Επιπλέον, ο κίνδυνος αφανισμού λόγω λειψυδρίας ολόκληρων κοινοτήτων ή/και της γης στην οποία διαβιώνουν είναι πλέον φανερά ορατός. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αποτελεί το γεγονός ότι στην Αφρική μόνο, περίπου 150 εκατ. άνθρωποι είναι

¹⁰⁹ Βλ. Renaud F., Bogardi J.J., Dun O. & Warner K., *Control, Adapt, or Flee – How to Face Environmental Migration?*, Interdisciplinary Security Connections' Publications Series of Institute for Environment and Human Security, United Nations University – Institute for Environment and Human Security (UNU-EHS), No.5 / 2007, p. 26-27, διαθέσιμο στο <http://www.ehs.unu.edu/file/get/3973>, προσπελάστηκε στις 10/08/2011.

¹¹⁰ Βλ. Confalonieri U., Menne B., Akhtar R., Ebi K.L., Hauengue M., Kovats R.S., Revich B. Woodward A., 2007: Human Health. *Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Parry M.L., Canziani O.F., Palutikof J.P., Van der Linden P.J., Hanson C.E., Cambridge Press, Cambridge, UK, pp. 391–431. Διαθέσιμο στο http://www.ipcc.ch/publications_and_data/publications_ipcc_fourth_assessment_report_wg2_report_impacts_adaptation_and_vulnerability.htm, προσπελάστηκε στις 10/08/2011.

εκτεθειμένοι ή αναμένεται να εκτεθούν σε συνθήκες πλήρους λειψυδρίας άμεσα¹¹¹. Το παράδοξο πάντως, είναι ότι ενώ από τη μία πλευρά υπάρχουν πληθυσμοί που αντιμετωπίζουν πρόβλημα επιβίωσης λόγω ξηρασίας, την ίδια στιγμή πλήττονται άλλοι από την άνοδο της στάθμης της θάλασσας και των ποταμών.

A.2.4. Περιβαλλοντικά Οικοσυστήματα και Κοινωνικοοικονομικές Συνέπειες.

Οι παροχές των περιβαλλοντικών οικοσυστημάτων στον άνθρωπο είναι πολυδιάστατες και συνδέονται τόσο με τη φυσική όσο και τη συνολική πρόοδό του, σε κάθε επίπεδο των δραστηριοτήτων του. Το σύνολο του ανθρώπινου πληθυσμού στον πλανήτη εξαρτάται αποκλειστικά από τα οικοσυστήματα αυτού και από τα αγαθά και τις υπηρεσίες που του παρέχει, είτε άμεσα (π.χ. τροφή, νερό, διαχείριση ασθενειών, κλιματική ρύθμιση κ.ά.) είτε έμμεσα (π.χ. πνευματική και αισθητική καλλιέργεια και ολοκλήρωση). Στις περιπτώσεις διαταραχής της ισορροπίας των οικοσυστημάτων και της βιοποικιλότητάς τους, οι ευεργετικές ανθρωπογενείς λειτουργίες τους αναστέλλονται, ενώ παράλληλα, το επίπεδο της περιβαλλοντικής υποβάθμισης διογκώνεται¹¹².

Από την εποχή της εκβιομηχάνισης και έπειτα, η ανθρωπογενής δραστηριότητα έχει μεταβάλλει πολλά γήινα οικοσυστήματα ταχύτερα και πληρέστερα από οποιαδήποτε άλλη χρονική περίοδο της ανθρώπινης ιστορίας, προκειμένου κυρίως, να μπορέσει να ανταποκριθεί στην αυξημένη ζήτηση για τροφή, πόσιμο νερό, ξυλεία και καύσιμα, προκαλώντας παράλληλα σημαντική και μη αναστρέψιμη απώλεια στην ποικιλομορφία της ζωής στη γη. Αυτός ο «μετασχηματισμός» του πλανήτη έχει συμβάλει σε μεγάλο βαθμό στην αύξηση της ανθρώπινης ευημερίας και της οικονομικής ανάπτυξης, ωστόσο, τα οφέλη αυτά δεν έχουν διαχυθεί στο σύνολο των περιοχών και των πληθυσμών της γης. Αντιθέτως

¹¹¹ Σύμφωνα με μελέτη του γαλλικού Ινστιτούτου Δημογραφικών Μελετών (Ined) η οποία δημοσιοποιήθηκε πρόσφατα, παρά το AIDS και την παιδική θνησιμότητα, μέχρι το 2100 ένας στους τρεις κατοίκους του πλανήτη θα ζει στην Αφρική, ενώ σήμερα μόνο ένας στους επτά. Το γεγονός αυτό δε μπορεί παρά να προκαλεί ιδιαίτερη ανησυχία εάν το πρόβλημα της λειψυδρίας δε τεθεί επί τάπητος σύντομα.

¹¹² Βλ. Warner K., Afifi T., Dun O., Stal M., Schmidl S. & Bogardi J., *Human Security, Climate Change and Environmentally Induced Migration* in: *Climate Change: Addressing the Impact on Human Security*. Hellenic Foundation for European and Foreign Policy (ELIAMEP) and Hellenic Ministry of Foreign Affairs, 2007 – 2008 Greek Chairmanship of the Human Security Network, Athens, November 2008.

μάλιστα, η διαδικασία αυτή έχει αποβεί σε πολλές περιπτώσεις ζημιογόνα. Επιπλέον, τα πραγματικά κόστη που συνδέονται με τα κέρδη αυτά αρχίζουν τώρα να γίνονται ξεκάθαρα.

Οι αλλαγές που έχουν υποστεί τα περιβαλλοντικά οικοσυστήματα αύξησαν την ευημερία και την οικονομική ανάπτυξη όπως προαναφέρθηκε, όμως αυτό επιτεύχθηκε με μεγάλο κόστος: υποβάθμιση πολλών υπηρεσιών των οικοσυστημάτων, δημιουργία αυξημένου κινδύνου για μη αναστρέψιμες αλλαγές και όξυνση της φτώχειας για ορισμένες ομάδες ανθρώπων. Η αποφυγή αντιμετώπισης των προβλημάτων αυτών θα λειτουργήσει με αρνητικά πολλαπλασιαστικό αποτέλεσμα στις μελλοντικές γενιές, αφού τα οφέλη που θα μπορούν αν αποκομίσουν από τα οικοσυστήματα θα είναι πλέον ελάχιστα. Εξάλλου, η περιβαλλοντική υποβάθμιση και κατά συνέπεια, η υποβάθμιση των υπηρεσιών των οικοσυστημάτων στο πρώτο μισό του τρέχοντος αιώνα, είναι δυνατόν να αποτελέσει ανυπέρβλητο εμπόδιο στην επίτευξη των Αναπτυξιακών Στόχων της Χιλιετίας (MDGs).

Το ζήτημα της αντιστροφής της τάσης υποβάθμισης των οικοσυστημάτων, με την παράλληλη ικανοποίηση της αυξανόμενης ζήτησης για τις υπηρεσίες τους αποτελεί μία μεγάλη πρόκληση. Απαιτούνται μεταρρυθμίσεις σε πολιτικές, θεσμούς και πρακτικές, οι οποίες επί του παρόντος δε βρίσκονται δυστυχώς σε εξέλιξη. Υπάρχουν, ωστόσο, αρκετές επιλογές για τη διατήρηση ή τη βελτίωση συγκεκριμένων οικοσυστημικών υπηρεσιών, με τρόπους που μειώνουν τις αρνητικές αλληλεπιδράσεις ή που παρέχουν θετικές συνέργειες με άλλες οικοσυστημικές υπηρεσίες.

Αξίζει να σημειωθεί, πως στο Millenium Ecosystem Report¹¹³ που δημοσιοποιήθηκε το 2005 και συντάχθηκε υπό την αιγίδα του UNEP, ως θεμελιώδη στοιχεία της σφαιρικής ανθρώπινης ανάπτυξης με γνώμονα τη βιώσιμη χρήση των υπηρεσιών των οικοσυστημάτων, ορίζονται πέντε πολυδιάστατες έννοιες: η ασφάλεια (ατομική ασφάλεια, ασφαλής πρόσβαση σε φυσικούς πόρους και προστασία από φυσικές καταστροφές), η στοιχειώδης βάση υλικών για ποιοτική διαβίωση¹¹⁴ (επαρκή μέσα διαβίωσης, επαρκής ποσότητα θρεπτικής τροφής, στέγη

¹¹³ Βλ. Millenium Ecosystem Assessment, *Ecosystems and Human Well-Being: Synthesis*, Island Press, Washington DC, 2005, pp. 49-54, διαθέσιμο στο <http://www.maweb.org/documents/document.356.aspx.pdf>, προσπελάστηκε στις 12/08/2011.

¹¹⁴ "Basic Materials for a Good Life". Βλ. Millenium Ecosystem Assessment, *Ecosystems and Human Well-Being: Synthesis*, Island Press, Washington DC, 2005, pp. 50-51, διαθέσιμο στο <http://www.maweb.org/documents/document.356.aspx.pdf>, προσπελάστηκε στις 12/08/2011.

και πρόσβαση σε αγαθά), η υγεία (σωματική δύναμη, ευεξία και πρόσβαση σε καθαρό αέρα και καθαρά υδάτινα αποθέματα), οι υγιείς κοινωνικές σχέσεις (κοινωνική συνοχή, αμοιβαίος σεβασμός και δυνατότητα αλληλοβοήθειας) και τέλος, η ελευθερία επιλογής και δράσης, ώστε ένα άτομο να έχει τη δυνατότητα να επιτύχει τους προσωπικούς του στόχους.

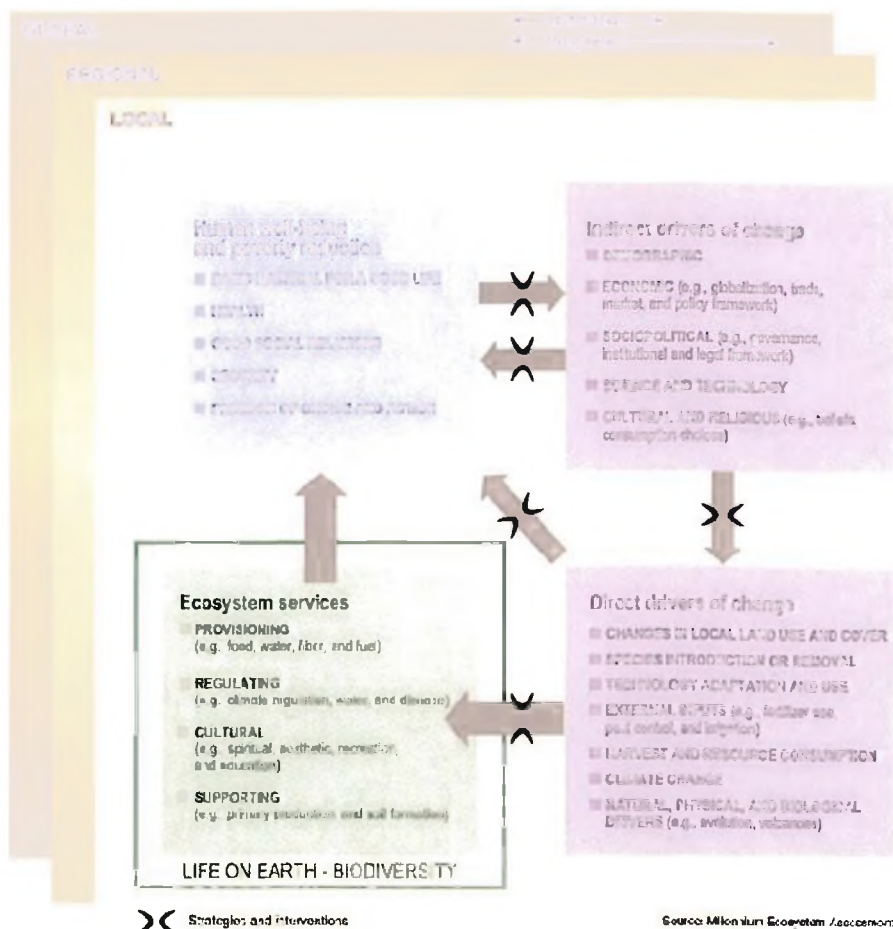
Η συγκεκριμένη Έκθεση προβαίνει, επίσης, σε μια κατηγοριοποίηση των παραγόντων (drivers)¹¹⁵ οι οποίοι επιδρούν στην υποβάθμιση των οικοσυστημάτων και κατά συνέπεια, στον περιορισμό της ανθρώπινης ευημερίας. Κάνει λόγο για άμεσους και έμμεσους συντελεστές, συμπεριλαμβάνοντας στους πρώτους την κλιματική αλλαγή, την καταχρηστική εκμετάλλευση της γης και την αλόγιστη χρήση των φυσικών πόρων, την αλλοίωση της θρεπτικής βάσης των προερχόμενων από τη φύση τροφών και την εμφάνιση μεταλλαγμένων ειδών και νέων ασθενειών. Στους έμμεσους συντελεστές εντάσσει παράγοντες δημογραφικούς, οικονομικούς, κοινωνικοπολιτικούς, πολιτισμικούς και θρησκευτικούς, επιστημονικούς και τεχνολογικούς.

Κάτω από την επίδραση των παραπάνω παραγόντων και με δεδομένη τη μεταβλητότητα των ισορροπιών στα οικοσυστήματα, γίνεται φανερό το γεγονός πως ο ανθρώπινος παράγοντας ασκεί καταλυτική επιρροή στη φύση, οι επιπτώσεις της οποίας βαραίνουν τελικά και τον ίδιο. Το πλέον ανησυχητικό όμως στην υποβάθμιση των οικοσυστημάτων, προκύπτει όταν αυτά, παρά τη φυσική τους δυνατότητα, αδυνατούν να προσαρμοστούν στις όποιες διαταραχές επιδέχονται, κάτι που σημαίνει πως πλήττονται βαθύτερα οι δομές και οι λειτουργίες αναμόρφωσής τους. Κατά τον τρόπο αυτό, η περιβαλλοντική υποβάθμιση μιας περιοχής οδηγεί τον πληθυσμό της (είτε σταδιακά είτε άμεσα) στην απόφαση εγκατάλειψης του τόπου όπου διαβιούσε, αναγκάζοντάς τον όχι μόνο να αλλάξει το μέρος διαμονής του, αλλά συχνά και τις συνθήκες ζωής του¹¹⁶. Παράλληλα, πολλές από αυτές τις πληγείσες περιοχές είναι συνήθως ιδιαίτερα τρωτές, φτωχές και λιγότερο ανεπτυγμένες, μη διαθέτοντας τα απαραίτητα μέσα προσαρμογής και ως εκ τούτου, η εκπλήρωση των Στόχων της Χιλιετίας καθίσταται αδύνατη, βυθίζοντας τις κοινωνίες αυτές σε ένα μακροπρόθεσμο τέλμα.

¹¹⁵ Βλ. Millenium Ecosystem Assessment, *Ecosystems and Human Well-Being: Synthesis*, Island Press, Washington DC, 2005, pp. 64-70, διαθέσιμο στο <http://www.maweb.org/documents/document.356.aspx.pdf>, προσπελάστηκε στις 12/08/2011.

¹¹⁶ Βλ. Myers N., Kent J., *Environmental Exodus: An Emergent Crisis in the Global Arena*, Project of the Climate Institute, Washington DC, 1995, pp. 37-48.

Διάγραμμα 4: Συντελεστές αλλαγών στα οικοσυστήματα.

Πηγή: <http://www.millenniumassessment.org/documents/document.356.aspx.pdf>

Ασαφές ωστόσο παραμένει το ζήτημα για το βαθμό στον οποίο η συνολικότερη περιβαλλοντική υποβάθμιση ευθύνεται για τη διαμόρφωση μεταναστευτικών κυμάτων. Στη διεθνή βιβλιογραφία δε, συναντάται συχνά η ανάδειξη του περιβαλλοντικού παράγοντα ως βασικού αίτιου μετανάστευσης, με σκοπό να συγκαλυφθεί το αίτιο της πολιτικής αδυναμίας και των πολιτικών ευθυνών γενικότερα¹¹⁷. Παρόλα αυτά, παραμένει αναμφισβήτητο το γεγονός πως η εντεινόμενη κλιματική αλλαγή είναι συνυπεύθυνη για τη διεύρυνση των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων σε παγκόσμια κλίμακα, διατηρώντας περιορισμένο εντός των ορίων της φτώχειας μεγάλο πλήθος κοινωνιών, ενώ ταυτόχρονα, η

¹¹⁷ Βλ. Piguet E., *Climate Change and Forced Migration*, Research Paper No. 153, p. 3, The UN Refugee Agency – Policy Development and Evaluation Service, διαθέσιμο στο <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/search?page=search&docid=47a316182&query=climate%20refugee>, προσπελάστηκε στις 12/08/2011.

απόκλιση του επιπέδου (σφαιρικής) ανάπτυξης τους από αυτό των ανεπτυγμένων κρατών εξακολουθεί να μένει αμείωτη. Αποτελεί, επομένως, φυσιολογικό επακόλουθο ο αναπτυσσόμενος κόσμος να είναι ο κύριος τροφοδότης των μεταναστευτικών ροών, ένεκα των απειλών που θέτουν οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής σε κάθε φάσμα σχεδόν της καθημερινότητάς του.¹¹⁸

¹¹⁸ Βλ. Sachs D.J., Scientific American Magazine, *Climate Change Refugees – As Global Warming Tightens the Availability of Water, Prepare for a Torrent of Forced Migrations*, 1 Ιουνίου 2007, διαθέσιμο στο <http://www.scientificamerican.com/article.cfm?id=climate-change-refugees-extended>, προσπελάστηκε στις 12/08/2011.

A.3. Κλιματική Αλλαγή και Μετανάστευση.

A.3.1. Σχέση περιβαλλοντικής υποβάθμισης – Κλιματικής αλλαγής – Δημιουργίας μεταναστευτικών ρευμάτων.

A.3.1.1. Μια πρώτη προσέγγιση

Η Διακυβερνητική Επιτροπή για την Κλιματική Αλλαγή (IPCC) επισήμανε, το 1990, πως μία από τις μεγαλύτερες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής θα μπορούσε να σημειωθεί στον τομέα της ανθρώπινης μετανάστευσης, με εκατομμύρια ανθρώπων να εκτοπίζονται από τη διάβρωση των ακτών, την υπερχειλίση των παράκτιων περιοχών και τις διαταραχές στη γεωργία (π.χ. λόγω ξηρασίας). Το 1993 η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (UNHCR) στην Παγκόσμια Έκθεση της για τους Πρόσφυγες¹¹⁹, προσδιόρισε ως κύρια γενεσιουργά αίτια μεταναστευτικών ρευμάτων τα εξής: την πολιτική αστάθεια, τις οικονομικές εντάσεις, τις εθνοτικές συγκρούσεις και την περιβαλλοντική υποβάθμιση. Ο ισχυρισμός ότι η περιβαλλοντική υποβάθμιση αποτελούσε ένα βασικό αίτιο δημιουργίας μεταναστευτικών ρευμάτων και η εισαγωγή του στα τέσσερα κύρια αίτια, ήταν μια άμεση απάντηση στον ολοένα αυξανόμενο τότε αριθμό άρθρων, τα οποία έκαναν λόγο για άμεση σύνδεση μεταξύ περιβαλλοντικής υποβάθμισης και πληθυσμιακών μετατοπίσεων, καθώς επίσης και μια αναγνώριση του γεγονότος, ότι ο αριθμός των εκτοπισμένων ανθρώπων σε διεθνές επίπεδο ήταν στην πραγματικότητα πολύ μεγαλύτερος σε σχέση με την εικόνα που δινόταν από τα στατιστικά στοιχεία σχετικά με τις ροές των προσφύγων.

Διάφοροι αναλυτές από τότε έχουν επιχειρήσει να προσδιορίσουν αριθμητικά τις μελλοντικές ροές των κλιματικών μεταναστών (ή προσφύγων)¹²⁰ και η κυρίαρχη πρόβλεψη κάνει λόγο για περίπου 200 εκατ. μέχρι το 2050. Ωστόσο, αν και η

¹¹⁹ Βλ. UNHCR, *The State of the World's Refugees 1993: The Challenge of Protection*, διαθέσιμο στο <http://www.unhcr.org/4a4c6da96.html>, προσπελάστηκε στις 12/08/2011.

¹²⁰ Αποτελεί ολόκληρο ζήτημα στις διεθνείς συζητήσεις και στη βιβλιογραφία για τους όρους «κλιματικοί μετανάστες» και «κλιματικοί πρόσφυγες» και ειδικότερα, για το ποιος εκ των δύο περιγράφει σαφέστερα τους μετακινούμενους λόγω των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής και της περιβαλλοντικής υποβάθμισης που αυτή προκαλεί πληθυσμούς. Στο παρόν πόνημα παρουσιάζονται και εξετάζονται παρακάτω διάφορες πτυχές του ζητήματος. Από τον γράφοντα υιοθετείται εφεξής ο όρος «κλιματικοί μετανάστες» για λόγους που θα αναλυθούν μετέπειτα, χωρίς ωστόσο να απορρίπτεται ο όρος «κλιματικοί πρόσφυγες».

επιστημονική επιχειρηματολογία για το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής θεμελιώνεται σταδιακά όλο και πιο ισχυρά, οι συνέπειες της κλιματικής αλλαγής στην κατανομή του ανθρώπινου πληθυσμού παραμένουν ουσιαστικά ασαφείς και απρόβλεπτες. Η ύπαρξη πλήθους άλλων κοινωνικών, οικονομικών και περιβαλλοντικών παραγόντων καθιστά τη θέσπιση μιας γραμμικής αιτιώδους σχέσης μεταξύ της ανθρωπογενούς κλιματικής αλλαγής και της μετανάστευσης ιδιαίτερα δύσκολη έως και σήμερα. Εξάλλου, ενδιαφέρον και ανησυχία ταυτόχρονα προξενεί το πόρισμα από τα στοιχεία της 4ης Έκθεσης του IPCC, βάσει των οποίων οδηγούμαστε σε ένα όχι τόσο ευχάριστο γεγονός: σύμφωνα με τις τρέχουσες προβλέψεις η φέρουσα ικανότητα (carrying capacity) μεγάλων γεωγραφικών τμημάτων του πλανήτη θα τεθεί σε κίνδυνο εξαιτίας της κλιματικών αλλαγών.

Δύο είναι οι βασικές συνιστώσες που συνθέτουν το πρόβλημα που προκαλεί ένα φαινόμενο – απόρροια της κλιματικής αλλαγής. Ο χρόνος, η ταχύτητα δηλαδή με την οποία εκδηλώνεται ένα φαινόμενο και κατ' επέκταση οι συνέπειες αυτού και το μέγεθος (κλίμακα), το οποίο αφορά τον αριθμό των ατόμων που θα επηρεάσει. Η προσωρινή μετανάστευση ως απάντηση – προσαρμογή στην πίεση που ασκούν οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής είναι πλέον εμφανής σε πολλές περιοχές. Όμως η απόφαση μετακίνησης για ένα άτομο έγκειται σε κριτήρια που την καθιστούν πολύπλοκη, καθώς η δυνατότητα να μεταναστεύσει εξαρτάται από την κατοχή οικονομικών πόρων και την ύπαρξη κοινωνικών εμποδίων. Επομένως, στην περίπτωση των κλιματικών μεταναστών, στην οποία αυτοί που πλήττονται κατά κύριο λόγο προέρχονται από φτωχότερες χώρες¹²¹, διαπιστώνεται πως οι ευπαθέστεροι στην κλιματική αλλαγή πληθυσμοί αντιμετωπίζουν και τις μεγαλύτερες δυσκολίες στο να μετακινηθούν. Επιπλέον, δεν πρέπει να αγνοείται το γεγονός πως αυτοί οι πληθυσμοί φέρουν ελάχιστο μερίδιο ευθύνης για την εκπομπή αερίων του θερμοκηπίου¹²².

Υπάρχει, ωστόσο και το φαινόμενο της αναγκαστικής μετανάστευσης, κατά την οποία δεν τίθεται θέμα περιθώριο επιλογής για μετακίνηση ή μη, συνήθως στην περίπτωση βίαιης εκδήλωσης ενός φυσικού φαινομένου το οποίο συνοδεύεται από καταστροφικές συνέπειες. Η αναγκαστική μετανάστευση αποτελεί τροχοπέδη για την ανάπτυξη με τέσσερις διαφορετικούς τρόπους. Εντείνει την πίεση στις αστικές

¹²¹ Όπως άλλωστε συμβαίνει και στην περίπτωση των πολιτικών προσφύγων.

¹²² Τυπικά, βάσει οικονομικών και παραγωγικών δομών οι χώρες αυτές έχουν μηδενική ευθύνη στο ζήτημα της εκπομπής των αερίων, ωστόσο, είναι η πολιτική τους στάση στο συγκεκριμένο ζήτημα για την οποία μπορεί να κατηγορηθούν ως συνυπεύθυνοι, έστω και σε ελάχιστο βαθμό.

υποδομές και υπηρεσίες, καθυστερεί την οικονομική μεγέθυνση, αυξάνει τον κίνδυνο συγκρούσεων¹²³ και οδηγεί την υγεία, την εκπαίδευση και γενικότερα τους κοινωνικούς δείκτες σε ιδιαίτερα χαμηλά επίπεδα, όσον αφορά τους κόλπους των ιδίων των μεταναστών. Παρόλα αυτά, παρατηρείται μια συλλογική και μάλλον επιτυχημένη προσπάθεια αγνόησης της κλίμακας του προβλήματος σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι λόγω περιβαλλοντικής υποβάθμισης μετακινηθέντες πληθυσμοί (εξαναγκασμένοι ή μη) παραμένουν «εγκλωβισμένοι» στο περιθώριο της διεθνούς μεταναστευτικής πολιτικής και της πολιτικής προσφύγων, αντιμετωπίζοντας μάλιστα την έντονη άρνηση στην ιδέα της επέκτασης του ορισμού των πολιτικών προσφύγων, προκειμένου ο τελευταίος να συμπεριλάβει και τους κλιματικούς μετανάστες. Επιπλέον, η μεγάλης κλίμακας μετανάστευση δεν λαμβάνεται υπόψη στις εθνικές στρατηγικές προσαρμογής, οι οποίες τείνουν να θεωρούν τη μετανάστευση ως αποτυχία προσαρμογής. Γίνεται επομένως αντιληπτό, πως στη διεθνή κοινότητα επί του παρόντος δεν υπάρχει «σπίτι» για τους κλιματικούς μετανάστες, τόσο κυριολεκτικά όσο και μεταφορικά.

A.3.1.2. Κλιματική αλλαγή και πληθυσμιακές μετατοπίσεις: το ζήτημα μέσα από αριθμούς

Από το 1990 και έπειτα, όταν το IPCC έκανε λόγο για την πιθανή επίπτωση της κλιματικής αλλαγής στη μετανάστευση, διαδοχικές εκθέσεις υποστηρίζουν πως η περιβαλλοντική υποβάθμιση τείνει να καταστεί σημαντικός κινητήριος μοχλός πληθυσμιακών μετατοπίσεων, δίνοντας έναυσμα στη διαμόρφωση μιας νέας κρίσης. Σύμφωνα με αναφορές στα μέσα της δεκαετίας του '90, έως και 25 εκατομμύρια άνθρωποι είχαν αναγκαστεί να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους και τη γη στην οποία διαβιούσαν, εξαιτίας μιας σειράς έντονων περιβαλλοντικών πιέσεων (ρύπανση, υποβάθμιση καλλιεργήσιμης γης, ξηρασία, φυσικές καταστροφές κ.ά.). Οι «περιβαλλοντικοί πρόσφυγες» μάλιστα, όπως χαρακτηρίζονταν τότε, ξεπερνούσαν αριθμητικά τους επίσημα καταγεγραμμένους πολιτικούς πρόσφυγες. Η εκτίμηση των 25 εκατομμυρίων εκφράστηκε το 2001 και από την Παγκόσμια Έκθεση Φυσικών

¹²³ Χαρακτηριστικά ο Homer – Dixon έχει επισημάνει από τη δεκαετία του 1980 πως «η περιβαλλοντική υποβάθμιση είναι πιθανό να προκαλέσει κύματα περιβαλλοντικών προσφύγων τα οποία θα διαρρεύσουν πέρα από εθνικά σύνορα, με αποτέλεσμα να προκύψουν αποσταθεροποιητικές επιπτώσεις τόσο σε επίπεδο εγχώριας τάξης όσο και σε επίπεδο διεθνών σχέσεων».

Καταστροφών του Ερυθρού Σταυρού και της Ερυθράς Ημισελήνου¹²⁴, ενώ τον Οκτώβριο του 2005 το Ινστιτούτο για το Περιβάλλον και την Ανθρώπινη Ασφάλεια του Πανεπιστημίου των Ηνωμένων Εθνών (UNU-EHS), προειδοποίησε τη διεθνή κοινότητα ότι η πιθανότητα για αύξηση των κλιματικών μεταναστών σε 50 εκατ. στο προσεχές μέλλον, είναι ιδιαίτερα μεγάλη.

Στο πλαίσιο της προσπάθειας για όσο το δυνατόν ρεαλιστικότερες εκτιμήσεις του αριθμού των ανθρώπων, οι οποίοι, μακροπρόθεσμα, θα αναγκαστούν να μετακινηθούν λόγω των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής, ήρθε στη δημοσιότητα πλήθος αναλύσεων και σεναρίων. Ανάμεσα σε αυτά¹²⁵, ο καθηγητής Norman Myers υποστήριζε πως όσο ο πλανήτης υπερθερμαίνεται, έως και 200 εκατομμύρια άνθρωποι¹²⁶ μπορούν να επηρεαστούν άμεσα από τις διαταραχές των συστημάτων των μουσώνων και των βροχοπτώσεων, τις ξηρασίες πρωτοφανούς έντασης και διάρκειας, την άνοδο της στάθμης της θάλασσας και τις πλημμύρες παράκτιων περιοχών¹²⁷.

Εξακολουθώντας να εξετάζουμε το ζήτημα μέσα από τη σκοπιά των αριθμών, σημειώνεται ότι, το 1975 ο αριθμός των προσφύγων οι οποίοι υπάγονταν στη σφαίρα προστασίας της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (United Nations High Commissioner for Refugees - UNHCR), των θεωρούμενων με άλλα λόγια επίσημα αναγνωρισμένων προσφύγων, έφτανε τα 2,4 εκατ. Δύο δεκαετίες σχεδόν αργότερα, το 1995, το μέγεθος αυτό έχει δεκαπλασιαστεί, φτάνοντας τα 27,4 εκατομμύρια¹²⁸. Είναι ανησυχητικό επομένως το γεγονός, πως ο πληθυσμός των κλιματικών μεταναστών αναμένεται να υπερβαίνει κατά δέκα φορές αυτόν των πολιτικών προσφύγων και των εσωτερικώς εκτοπισμένων ατόμων (IDPs)¹²⁹. Με άλλα

¹²⁴ Βλ. 2001 World's Disaster Report of the Red Cross and Red Crescent Societies.

¹²⁵ Αξιοσημείωτο παράδειγμα αποτελεί αυτό της Κίνας, στην οποία σύμφωνα με το Myers, το 1995 ο αριθμός των εσωτερικών μεταναστών έφτανε τα 120 εκατ., εκ των οποίων τα 6 εκατ., θα έπρεπε να θεωρούνται «περιβαλλοντικοί» πρόσφυγες.

¹²⁶ Η εκτίμηση αυτή του Myers έχει υιοθετηθεί πλήρως από τη διεθνή βιβλιογραφία και χρησιμοποιείται από το IPCC μέχρι και την Έκθεση Stern.

¹²⁷ Βλ. Myers N., Environmental Refugees: an Emergency Security Issue (Paper presented to the 13th OSCE Economic Forum, Prague, 23 Μαΐου 2005), διαθέσιμο στο <http://www.osce.org/eea/14851>, προσπελάστηκε στις 22/08/2011.

¹²⁸ Από το 1995 και μετά, ωστόσο, ο αριθμός των πολιτικών προσφύγων έχει μειωθεί σημαντικά χάρη στα διάφορα προγράμματα επαναπατρισμού και στη συνολική μείωση νέων συγκρούσεων. Παρόλα αυτά, στις αρχές του 2005 στη λίστα της UNHCR ήταν καταγεγραμμένοι 19,2 εκατ. πρόσφυγες. Βλ. Dupont A. & Pearman G., *Heating up the Planet: Climate Change and Security*, Lowy Institute for International Policy, Sydney 2006, Paper 12, p. 55, διαθέσιμο στο http://lowyinstitute.richmedia-server.com/docs/AD_GP_ClimateChange.pdf, προσπελάστηκε στις 22/08/2011.

¹²⁹ Οι εσωτερικώς εκτοπισμένοι πληθυσμοί (ή άτομα) πρόκειται για μία ειδική κατηγορία μετατοπισμένων πληθυσμών, οι οποίοι έχουν εγκαταλείψει τον τόπο τους χωρίς όμως να έχουν

λόγια, αυτό σημαίνει πως έως το 2050 ένας στους 45 κάτοικους της γης θα έχει μετακινηθεί λόγω της κλιματικής αλλαγής, ενώ σύμφωνα με το Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης (IOM), σχεδόν 192 εκατ. άνθρωποι, ήτοι το 3% του παγκόσμιου πληθυσμού, ζουν σήμερα εκτός του τόπου γέννησής τους.

Η πρόβλεψη αυτή ωστόσο είναι ενδεικτική και δε μπορεί να θεωρηθεί ακόμα βέβαιη, παρά το γεγονός ότι για την εξαγωγή της χρησιμοποιήθηκαν τα καλύτερα δυνατά στοιχεία. Το μόνο βέβαιο είναι ότι κανείς δεν έχει τη δυνατότητα να γνωρίζει με σιγουριά, πως θα επηρεάσει στην πράξη την κατανομή του ανθρώπινου πληθυσμού η κλιματική αλλαγή στο μέλλον. Οι τρέχουσες εκτιμήσεις ποικίλουν από 25 εκατομμύρια έως 1 δις ανθρώπων μέχρι το 2050¹³⁰.

A.3.1.3. Περιβαλλοντική Υποβάθμιση - Κλιματική Αλλαγή - Μετανάστευση: μια πολύπλοκη και απρόβλεπτη σχέση

Το ζήτημα της μετανάστευσης αποτελεί αντικείμενο χρόνιας μελέτης και ανάλυσης στη διεθνή βιβλιογραφία καθώς η φύση του είναι ιδιαίτερα πολυσύνθετη. Έχει χαρακτηριστεί ως μια εξαιρετικά ποικίλη και σύνθετη εκδήλωση, συστατικό στοιχείο σύνθετων, οικονομικών, κοινωνικών, πολιτισμικών, δημογραφικών και πολιτικών διαδικασιών που λειτουργούν σε επίπεδο τοπικό, περιφερειακό, εθνικό και διεθνές¹³¹. Εξίσου περίπλοκες όμως είναι και οι έννοιες της κλιματικής αλλαγής και του περιβάλλοντος και για το λόγο αυτό, η διαδικασία μελέτης των φαινομένων της κλιματικής αλλαγής και της μετανάστευσης και η προσπάθεια ανάλυσης της μεταξύ τους σχέσης αποτελεί μια μεγάλη πρόκληση. Στην πλειοψηφία των περιπτώσεων κατά τις οποίες παρατηρούνται σε μια περιοχή ενδείξεις περιβαλλοντικής υποβάθμισης, παράλληλα με μεταναστευτικές κινήσεις, προκύπτει λογικά ο

διαβεί διεθνή σύνορα. Ως εκ τούτου, σύμφωνα με τη Σύμβαση της Γενεύης του 1951 για τους πρόσφυγες, δε μπορούν να χαρακτηριστούν πρόσφυγες και να τους αναγνωριστούν τα δικαιώματα των πολιτικών προσφύγων. Σύμφωνα με στοιχεία του Κέντρου Παρακολούθησης Εσωτερικής Μετατόπισης (IDMC) οι IDPs στο τέλος του 2007 υπολογίζονταν σε περίπου 26 εκατομμύρια. Παρακάτω μελετώνται και οι υπόλοιπες κατηγορίες μετατοπισθέντων πληθυσμών αναλυτικότερα.

¹³⁰ Την εκτίμηση για 1 δις την έχει εκφράσει και ο IOM. Επίσης, βλ. Eccleston P., *The Telegraph, Climate Change 'will make millions homeless'*, 14 Μαΐου 2007, διαθέσιμο στο <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/1551472/Climate-change-will-make-millions-homeless.html>, προσπελάστηκε στις 22/08/2011.

¹³¹ Βλ. Loneragan S., *The Role of Environmental Degradation in Population Displacement*, op. cit. pp. 5-15.

ισχυρισμός περί συσχέτισης των δύο γεγονότων, ωστόσο, είναι βέβαιο ότι δεν έχουμε να κάνουμε με μια γραμμική, «αποστειρωμένη» σχέση αίτιου – αιτιατού.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του τυφώνα Katrina, ο οποίος έπληξε τις ακτές του Κόλπου στις ΗΠΑ τον Αύγουστο του 2005, εκτοπίζοντας προσωρινά πάνω από μισό εκατομμύριο κατοίκους¹³². Ο τυφώνας αυτός θεωρείται μία προεπισκόπηση των ιδιαίτερα έντονων και συχνότερων ακραίων καιρικών φαινομένων που πρέπει να αναμένουμε από την κλιματική αλλαγή¹³³, η θεώρησή του όμως αποκλειστικά ως ένα φυσικό φαινόμενο είναι επιφανειακή. Το μέγεθος της ζημιάς που προκάλεσε ήταν αποτέλεσμα πολλών συνιστωσών: κακός προγραμματισμός αντιμετώπισης καταστροφών από ακραία καιρικά φαινόμενα, ανεπαρκείς επενδύσεις στα απαραίτητα προστατευτικά αναχώματα στην πόλη της Νέας Ορλεάνης, καθώς και η συστηματική καταστροφή των υδροτόπων στο δέλτα του ποταμού Μίσισιππή. Η απουσία των παραπάνω αναμφίβολα δε θα μπορούσε να λειτουργήσει ανασταλτικά στο ζήτημα των καταστροφών που προκλήθηκαν, ωστόσο, θα μπορούσε να συμβάλλει στη μείωση της έντασης του φαινομένου και κατά συνέπεια, στον περιορισμό των υλικών και μη καταστροφών. Ο χαρακτηρισμός του τυφώνα Katrina, επομένως, ως ένα συμβάν στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής απλουστεύει σε υπερβολικό βαθμό τόσο τα αίτια όσο και τις συνέπειές του.

Επιπλέον δε, κατά την καταμέτρηση νέων μεταναστών οφείλει κανείς να λαμβάνει υπόψη τις δημογραφικές τάσεις. Σύμφωνα με έρευνες, ο παγκόσμιος πληθυσμός αναμένεται να αυξηθεί έως το 2050 στα 9 δις. Εάν το ποσοστό του πληθυσμού που έχει μεταναστεύσει, σε παγκόσμιο επίπεδο, εξακολουθήσει να αποτελεί το 3% του παγκόσμιου πληθυσμού, αυτόματα προκύπτει αύξηση για τον πρώτο σε 275 εκατ.

Αναπόφευκτα, οι συνέπειες θα είναι πιο έντονες όταν οι παράγοντες της μετανάστευσης, της δημογραφικής αύξησης και της κλιματικής αλλαγής δράσουν ταυτόχρονα. Όσον αφορά τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, εξαρτώνται και από

¹³² Βλ. Spencer S. Hsu, *Washington Post*, 2 *Million Displaced by Storms*, 13 Ιανουαρίου 2006, διαθέσιμο στο <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/01/12/AR2006011201912.html>, προσπελάστηκε στις 23/08/2011.

¹³³ Είναι πολύ πρόσφατο εξάλλου το παράδειγμα του καταστροφικού τυφώνα Irene που έπληξε τα βορειοανατολικά παράλια των ΗΠΑ κατά τα μέσα του Αυγούστου. Θεωρείται ότι προκάλεσε μία από τις 10 πιο επιζήμιες καταστροφές στην ιστορία των ΗΠΑ, οδηγώντας, μεταξύ άλλων σε ζημιές ύψους 7 έως 10 δις δολαρίων. Βλ. Cooper M., *The New York Times*, *Hurricane Cost Seen as Ranking Among Top Ten*, 30 Αυγούστου 2011, διαθέσιμο στο http://www.nytimes.com/2011/08/31/us/31floods.html?_r=1&scp=1&sq=storm%20cost%20seen%20to%20rank%20in%20top%2010&st=cse, προσπελάστηκε στις 04/09/2011.

το βαθμό τρωτότητας και ανθεκτικότητας των περιοχών και των κοινωνιών, καθώς επίσης και από τις δυνατότητες προσαρμογής τους. Πολύ συχνά παρατηρείται το φαινόμενο, ορισμένοι κάτοικοι περιοχών εκτεθειμένων σε υψηλό κίνδυνο να παραμένουν σε αυτές, αναλαμβάνοντας το ρίσκο, αφού η φτώχεια, η έλλειψη πόρων και ο διαφορετικός τρόπος ζωής που υπαγορεύει η αστικοποίηση τους οδηγεί αναγκαστικά σχεδόν στην απόφαση αυτή. Πολλοί αναλυτές υποστηρίζουν επίσης, πως οι πιθανές οικονομικές απώλειες που σχετίζονται με την κλιματική αλλαγή εντείνουν σε μεγάλο βαθμό το βαθμό τρωτότητας σε ατομικό επίπεδο, αποτρέποντας μεγάλο μέρος πληθυσμού από τη διασυνωριακή μετανάστευση, ωστόσο, δεν ισχύει το ίδιο στην περίπτωση της εσωτερικής ή της διαπεριφερειακής μετανάστευσης.

Σύμφωνα με τις προβλέψεις του IPCC, φαινόμενα όπως οι καταιγίδες και οι πλημμύρες, η ξηρασία και οι επιπτώσεις της στην τροφή και το νερό και η άνοδος της στάθμης της θάλασσας θα έχουν άμεση επίδραση στις μεταναστευτικές κινήσεις στο προσεχές μέλλον. Είναι δύσκολο και επιστημονικά αβέβαιο να απονείμεις την αποκλειστική ευθύνη για συγκεκριμένα γεγονότα στην κλιματική αλλαγή, ωστόσο, είναι ξεκάθαρο πως η κλιματική αλλαγή πρόκειται να αυξήσει το βαθμό τρωτότητας των ήδη ευπαθών περιοχών και πληθυσμών απέναντι σε φυσικές καταστροφές και την έντονη περιβαλλοντική υποβάθμιση. Στη συνέχεια, επιχειρείται η διερεύνηση της διασύνδεσης της μετανάστευσης με ορισμένα από τα σημαντικότερα περιβαλλοντικά προβλήματα που αγγίζουν άμεσα το ζήτημα της κλιματικής αλλαγής.

Φυσικές Καταστροφές και Μετανάστευση.

Ως φυσική καταστροφή (disaster), σύμφωνα με τη Διεθνή Στρατηγική για τη Μείωση των Φυσικών Καταστροφών (UN/ISDR)¹³⁴, μπορεί να οριστεί μια κατάσταση ή ένα γεγονός που διασπά τη λειτουργία μιας κοινότητας ή μιας κοινωνίας, προκαλώντας απώλειες που υπερβαίνουν τη δυνατότητα της κοινότητας ή της κοινωνίας να την αντιμετωπίσει χρησιμοποιώντας τους ίδιους τους πόρους¹³⁵. Ανάμεσα στις φυσικές καταστροφές διακρίνονται οι αιφνίδιες (πλημμύρες, σεισμοί, κατολισθήσεις), αυτές που εξελίσσονται με αργό ρυθμό¹³⁶ (ξηρασία και απερήμωση) και οι επιδημικές ασθένειες (χολέρα και ελονοσία). Ορισμένοι αναλυτές

¹³⁴ Βλ. <http://www.unisdr.org/>, προσπελάστηκε στις 05/09/2011.

¹³⁵ Βλ. ISDR, *Living with Risk*, Vol. II, Annex 1, 2004, p.3.

¹³⁶ Στη διεθνή βιβλιογραφία επικρατεί ο όρος slow – onset disasters.

συμπεριλαμβάνουν στις ανθρωπογενείς καταστροφές τις «σύνθετες καταστάσεις ανάγκης», οι οποίες μπορούν να εμπεριέχουν πολλαπλούς παράγοντες όπως επί παραδείγματι, φυσικές καταστροφές παράλληλα με συγκρούσεις. Η συντριπτική πλειοψηφία των πληγέντων από καταστροφές λόγω φυσικών φαινομένων κάθε χρόνο, πλήττεται από καταστροφές που σχετίζονται υδρομετεωρολογικά φαινόμενα, με τις πλημμύρες και τις ξηρασίες να παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη συχνότητα¹³⁷.

Κάθε χρόνο εκατομμύρια άνθρωποι χάνουν τα σπίτια τους και τα υπάρχοντά τους λόγω φυσικών καταστροφών, είτε με άμεσο τρόπο λόγω καταστροφής αυτών είτε έμμεσα καθώς αναγκάζονται να τα εγκαταλείψουν προληπτικά για λόγους ασφάλειας ή ακόμα για να διευκολύνουν επιχειρήσεις διάσωσης. Η διαδικασία συγκέντρωσης στοιχείων για τον πραγματικό αριθμό των «εκτοπισμένων» ατόμων σε αντιδιαστολή με τον αριθμό των «πληγέντων» πυροδοτεί μια σειρά συζητήσεων με έντονο εσωτερικό αντίλογο. Στις περισσότερες έγκυρες εκθέσεις, από τη Βάση Δεδομένων Γεγονότων Έκτακτης Ανάγκης (EM-DAT) μέχρι τη Διεθνή Ομοσπονδία του Ερυθρού Σταυρού και της Ερυθράς Ημισελήνου (IFRC), παρουσιάζονται τα νούμερα των «θυμάτων» και των «πληγέντων», δεν υπάρχουν ωστόσο ξεχωριστά στατιστικά στοιχεία για τους «εκτοπισμένους» (displaced). Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως η κατηγορία των πληγέντων με την κατηγορία των εκτοπισμένων είναι ουσιαστικά όμοια, όμως πολύ συχνά η μετατόπιση εξαιτίας μιας καταστροφής είναι πιο περιορισμένη σε χώρο και χρόνο και διέπεται από ειδικά χαρακτηριστικά που τη διακρίνουν από τις υπόλοιπες μορφές πληθυσμιακής μετατόπισης.

Αιφνίδιες Φυσικές Καταστροφές: Καταιγίδες και Πλημμύρες.

Σύμφωνα με την EM-DAT, περισσότεροι από 115 εκατ. άνθρωποι πλήττονται ετησίως από πλημμύρες¹³⁸, ενώ περισσότεροι από 9000 άνθρωποι χάνουν τη ζωή τους¹³⁹. Κατά την τελευταία δεκαετία μάλιστα, ο αριθμός των πλημμύρων που έχουν καταγραφεί έχει σημειώσει σημαντική αύξηση και ένεκα της κλιματικής αλλαγής η πιθανότητα για περαιτέρω αύξηση στη συχνότητα και την ένταση του φαινομένου

¹³⁷ Βλ. World Disaster Report, International Federation of the Red Cross and Red Crescent Societies, Human Development Report 2007/2008, United Nations Development Programme, 2006.

¹³⁸ Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι κατά την τελευταία δεκαετία το 96% σχεδόν των πληγέντων από τις πλημμύρες ζει στην Ασία.

¹³⁹ Για περισσότερα στοιχεία βλ. <http://www.emdat.be/database>.

είναι ιδιαίτερα μεγάλη¹⁴⁰. Επιπλέον, η κλιματική αλλαγή σύμφωνα με το IPCC, αναμένεται να οδηγήσει σε άνοδο της στάθμης της θάλασσας, εντονότερες καταιγίδες και συχνότερες καταρρακτώδεις βροχοπτώσεις, με συνέπεια να αυξηθεί ο κίνδυνος καταστροφών ιδίως στις πυκνοκατοικημένες παράκτιες περιοχές. Ο κίνδυνος δε, εντείνεται από την αποψίλωση των δασών κατά μήκος των ακτών των ποταμών, την καθίζηση του εδάφους στις αστικές περιοχές (λόγω της άντλησης των υπογείων υδάτων και το μεγάλο βάρος από τις διάφορες κατασκευές - υποδομές) και την αυξανόμενη πληθυσμιακή συγκέντρωση.

Ορισμένοι επιστήμονες υποστηρίζουν πως οι φυσικές καταστροφές μπορεί να αποτελέσουν βασική αιτία για μεγαλύτερης απόστασης και χρονικής διάρκειας μετανάστευση. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Μπαγκλαντές που συνορεύει με την Ινδία, η οποία κατασκευάζει ήδη έναν φράχτη – τοίχο κατά μήκος των συνόρων της με το Μπαγκλαντές¹⁴¹. Η μετατόπιση λόγω μιας αιφνίδιας καταστροφής είναι συνήθως μικρής απόστασης και προσωρινής διάρκειας. Η πλειοψηφία των πληγέντων από τέτοια φαινόμενα είναι κατά κανόνα πληθυσμοί ευπαθείς και φτωχοί, οι οποίοι προέρχονται από αναπτυσσόμενες χώρες. Ως εκ τούτου, έχουν περιορισμένες δυνατότητες για κινητικότητα και το μεγαλύτερο μέρος αυτών επιστρέφει όσο το δυνατόν συντομότερα στις πληγείσες ζώνες, προκειμένου να ανοικοδομήσουν τις κατοικίες τους¹⁴². Μελλοντικά, οι δυνατότητες αυτές αναμένεται να περιοριστούν περαιτέρω εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής, με αποτέλεσμα, τμήματα του πληθυσμού να επιλέγουν τη μη επιστροφή τους στον μέχρι πρότινος τόπο διαβίωσής τους. Επίσης, οι μακροπρόθεσμες συνέπειες αυτής της κατηγορίας καταστροφών μπορούν να προκαλέσουν μετανάστευση παρόμοια με αυτή που προκαλείται από την ξηρασία και τις slow – onset καταστροφές, τις οποίες θα εξετάσουμε αμέσως παρακάτω.

Ξηρασία και Απερήμωση.

¹⁴⁰ Βλ. CRED CRUNCH, *Disaster Data: A Balanced Perspective*, Issue No. 11, January 2008, διαθέσιμο στο <http://www.cred.be/sites/default/files/CredCrunch11.pdf>, προσπελάστηκε στις 05/09/2011.

¹⁴¹ Βλ. αναλυτικότερα Banerjee B., *Slate Magazine, The Great Wall of India*, 20 Δεκεμβρίου 2010, διαθέσιμο στο <http://www.slate.com/id/2276362/>, προσπελάστηκε στις 05/09/2011.

¹⁴² Βλ. Piguet E., *Climate Change and Forced Migration*, UNHCR Research Paper No. 153, p. 6, 2008, διαθέσιμο στο <http://www.unhcr.org/47a316182.html>, προσπελάστηκε στις 05/09/2011.

Εκατομμύρια ανθρώπων σήμερα στερούνται την πρόσβαση σε πόσιμο νερό, ενώ η ζήτηση για αυτό αυξάνεται διαρκώς, καθώς αυξάνεται παράλληλα ο παγκόσμιος πληθυσμός. Η τελευταία Έκθεση του IPCC προβλέπει, όπως προαναφέρθηκε νωρίτερα, μείωση των βροχοπτώσεων, αύξηση του φαινομένου της εξάτμισης, άνοδο της στάθμης της θάλασσας με συνέπεια την υφαλμύρωση των παράκτιων υδάτων, και σταδιακό λιώσιμο των παγετώνων. Επιπλέον, σύμφωνα με στοιχεία της Έκθεσης, προβλήματα σχετικά με τη διαθεσιμότητα νερού αναμένεται να επηρεάσουν από 74 έως 250 εκατ. ανθρώπους στην Αφρική μέχρι το 2020 και περισσότερο από 1 δις στην Ασία μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 2050. Η αύξηση της θερμοκρασίας και η ξηρασία που προκαλεί έχει αρνητική επίπτωση και στην επισιτιστική ασφάλεια σε περιοχές χαμηλού γεωγραφικών πλατών. Συγκεκριμένα, η απερήμωση, η διάβρωση και η αφαλάτωση του εδάφους καθώς και η λειψυδρία ενισχύουν την υποβάθμιση του εδάφους, με αποτέλεσμα σε αρκετές αναπτυσσόμενες χώρες που είναι ιδιαίτερα τρωτές, μεγάλα τμήματα του πληθυσμού των οποίων η διαβίωση εξαρτάται άμεσα από τη γεωργία και την ιδιοκαλλιέργεια, να αντιμετωπίζουν πολύ σοβαρό πρόβλημα.

Η ξηρασία με τις αιτίες και τις συνέπειές της αποτελεί ένα σύνθετο φαινόμενο, εξυπηρετεί ωστόσο, πολλούς σκοπούς να επιρρίπτεται η ευθύνη στις ιδιοτροπίες της φύσης. Στην πραγματικότητα, αρκετές είναι οι γεωργικές περιοχές που πλήττονται από ξηρασία σήμερα χωρίς όμως να οφείλεται σε ξηρασία προερχόμενη από αίτια μετεωρολογικά ή υδρολογικά. Αντιθέτως, υπάρχουν περιοχές που διαθέτουν αφθονία υδάτινων πόρων αλλά παρόλα αυτά οι φτωχοί εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν το πρόβλημα της ξηρασίας διότι οι διαθέσιμοι αυτοί πόροι ελέγχονται από τους ισχυρούς, οι οποίοι με τη δράση τους ασκούν ένα είδος αποικιοκρατίας. Κρίνεται σκόπιμο επομένως, δίχως να παραμερίζεται ο ρόλος των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής, να γίνεται η διάκριση μεταξύ φυσικής λειψυδρίας και λειψυδρίας προκαλούμενης τεχνηέντως λόγω οικονομικών συμφερόντων, καθώς επίσης, να εξετάζεται προσεκτικά ο βαθμός κατά τον οποίο η ξηρασία (και οι υπόλοιπες φυσικές καταστροφές) είναι ανθρωπογενής.

Σχετικά με το ζήτημα της μετανάστευσης λόγω των φαινομένων της ξηρασίας ή της απερήμωσης, η βιβλιογραφία και η επιστημονική κοινότητα παρουσιάζεται

διχασμένη¹⁴³. Από τη μία πλευρά, είναι αρκετά τα ιστορικά παραδείγματα μαζικών πληθυσμιακών μετακινήσεων κατά τη διάρκεια περιόδων έντονης ξηρασίας, όπως π.χ. στις αρχές της δεκαετίας του 1900 όταν η ξηρασία ανάγκασε εκατομμύρια ανθρώπων στο δυτικό τμήμα της ζώνης Sahel να μεταναστεύσουν νότια, από την άλλη ωστόσο, πολλοί ειδικοί θεωρούν ότι η έλλειψη νερού για πόση και άρδευση προκαλεί σταδιακά το φαινόμενο της μετανάστευσης, η οποία ουσιαστικά αποτελεί μέσο στρατηγικής αντιμετώπισης ή προσαρμογής. Έτσι, το στοιχείο του «εξαναγκασμού» στη μετανάστευση που προκύπτει από την ξηρασία παραμένει ασαφές και σίγουρα πολύ ασαφέστερο σε σχέση με την περίπτωση των αιφνίδιων καταστροφών.

Άνοδος της Στάθμης της Θάλασσας.

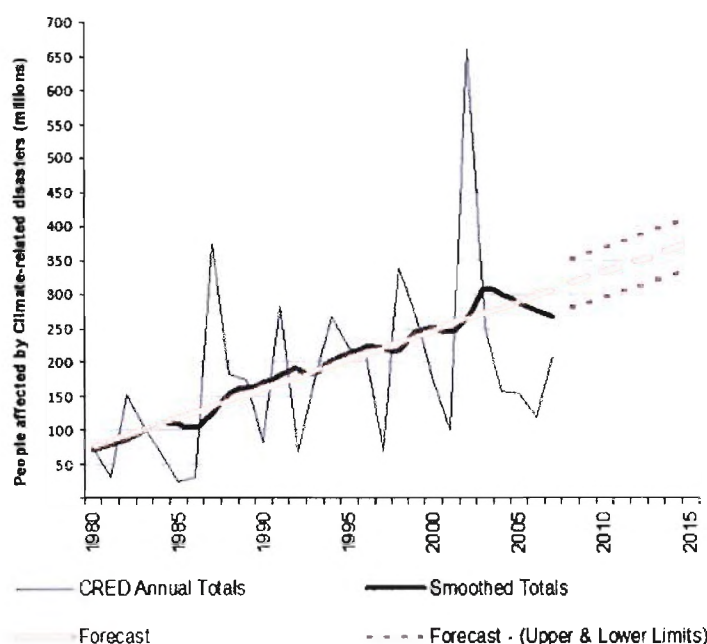
Η διαστολή των υδάτων εξαιτίας της αύξησης της παγκόσμιας θερμοκρασίας σε συνδυασμό με το λιώσιμο των πάγων αναμένεται να προκαλέσει άνοδο της στάθμης της θάλασσας, σύμφωνα δε με εκτιμήσεις του IPCC, η άνοδος αυτή μπορεί να φτάσει ακόμα και το μισό μέτρο έως το 2100. Σήμερα, περισσότεροι από 600 εκατομμύρια άνθρωποι κατοικούν σε παράκτιες ζώνες χαμηλού υψομέτρου, εκ των οποίων 438 εκατ. στην Ασία και 246 εκατ. στις φτωχότερες χώρες του κόσμου. Επιπλέον, οι γεωγραφικές ζώνες στη νότια και την ανατολική Ασία που πλήττονται συχνά από πλημμύρες είναι ιδιαίτερα πυκνοκατοικημένες, επομένως, η μη λήψη δραστηκών μέτρων μετριασμού και προσαρμογής μπορεί να οδηγήσει στη μετανάστευση έναν πολύ υψηλό αριθμό ανθρώπων. Αυτό το είδος μετανάστευσης είναι πιο πιθανό να εκδηλωθεί σταδιακά, με το χαρακτήρα «αντίδρασης» στη μακροπρόθεσμη διαδικασία της ανόδου της στάθμης της θάλασσας και ως εκ τούτου εκλείπει και στη συγκεκριμένη περίπτωση το στοιχείο του εξαναγκασμού.

Επίσης, η μετανάστευση αποτελεί έναν μόνο από τους διαθέσιμους μηχανισμούς προστασίας απέναντι στο φαινόμενο, ο οποίος αφορά κυρίως τον αναπτυσσόμενο Νότο και ιδίως τα Μικρά Νησιωτικά Κράτη (π.χ. Τουβαλού, Φίτζι, Κιριμπάτι, Τόγκα κ.ά.) και όχι τόσο τον ανεπτυγμένο Βορρά, στον οποίο υπάρχουν τα εχέγγυα για την εφαρμογή όλων των μοντέλων προστασίας του πληθυσμού, ώστε αυτός να μην εκτεθεί στον κίνδυνο της υπερχειλίσης και των πλημμύρων και η

¹⁴³ Βλ. Piguet E., *Climate Change and Forced Migration*, UNHCR Research Paper No. 153, pp. 6-7, 2008, διαθέσιμο στο <http://www.unhcr.org/47a316182.html>, προσπελάστηκε στις 05/09/2011.

μετατόπιση του να αποτελεί την έσχατη λύση. Συνεπώς, ιδίως για την περίπτωση του Βορρά, η εκτίμηση σχετικά με την τρωτότητα των πληθυσμών δεν αντιστοιχεί επακριβώς σε εκτιμήσεις σχετικά με το ποσοστό όσων πιθανόν αναγκαστούν να μεταναστεύσουν ως αποτέλεσμα της ανόδου της στάθμης της θάλασσας, ενώ τα στοιχεία θα μπορούσαν να είναι περισσότερο ενδεικτικά της κατάστασης στο νότιο ημισφαίριο. Αξίζει ακόμη να σημειωθεί στο σημείο αυτό, πως στο πλαίσιο των ζητημάτων που θέτει η άνοδος της θαλάσσιας στάθμης, ανήκει και η ιδιαίτερη περίπτωση των υπό βύθιση νησιωτικών κρατών, η οποία εγείρει ένα σύνολο θεμάτων που εντάσσονται στη σφαίρα του διεθνούς δικαίου και προστασίας και τα οποία εξετάζονται αναλυτικά σε παρακάτω κεφάλαιο.

Διάγραμμα 5: Άνθρωποι που πλήττονται από καταστροφές που προκαλούνται από την κλιματική αλλαγή (σε εκατ.)

Πηγή: <http://www.oxfamblogs.org/fp2p/?p=232>

Συνοψίζοντας, γίνεται εύκολα αντιληπτό πως η κλιματική αλλαγή, η περιβαλλοντική υποβάθμιση και η πληθυσμιακή μετατόπιση, αλλά και η μεταξύ τους σχέση, αποτελεί ζήτημα «υψηλής πολιτικής» (high politics), είτε θεωρώντας την υποβάθμιση του περιβάλλοντος αιτία είτε συνέπεια. Επομένως, η αναζήτηση και εξεύρεση λύσεων στα προβλήματα των προσφύγων, με μακροπρόθεσμη στόχευση και στρατηγική ισοδυναμεί με ουσιαστικές προσπάθειες προς την κατεύθυνση της

αιεφόρου ανάπτυξης, υπακούοντας στα «κελεύσματα» περί αρμονικών και ομαλών διεθνών σχέσεων¹⁴⁴. Μιλώντας για αιεφόρο ανάπτυξη, από την οποία προφανώς δεν εξαιρούμε την περιβαλλοντική προστασία, οφείλουμε να τονίσουμε την κατοχύρωσή της ως δικαιώματος Τρίτης Γενιάς¹⁴⁵, δηλαδή ως βασικού ανθρώπινου συλλογικού δικαιώματος, το οποίο, ως φαίνεται παραβιάζεται κατάφωρα, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις αναγκαστικών πληθυσμιακών μετακινήσεων υπό την πίεση ακραίων περιβαλλοντικών φαινομένων ή εκτεταμένων οικολογικών καταστροφών. Τέλος, αποτελεί γεγονός ότι οι πληθυσμοί επιλέγουν την περιβαλλοντική μετανάστευση, πολύ περισσότερο, δε, την προσφυγική κίνηση, σχεδόν αποκλειστικά όταν οι συνέπειες της περιβαλλοντικής υποβάθμισης είναι ολοφάνερες και ορατές στην καθημερινότητά τους και σπανιότερα για προληπτικούς λόγους, οπότε και απαιτείται τα επαπειλούμενα φαινόμενα να χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερη σφοδρότητα. Στην τελευταία περίπτωση, και με δεδομένο ότι δεν προκύπτει άμεση απειλή σε βάρος της φυσικής επιβίωσης, μιλάμε για μετανάστευση, ενώ κάθε άλλη περίπτωση άμεσου φυσικού κινδύνου, η επιλογή είναι μόνο η διαμόρφωση προσφυγικών ρευμάτων.

Α.3.2. Σύγχρονη απειλή και μετεξέλιξη του όρου της ανθρώπινης ασφάλειας.

*Peace, development and environmental protection
are interdependent and indivisible.*

Principle 25,
the Rio Declaration on Environment and Development, 1992

Σε συνάντηση του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών τον Ιούλιο, ο γενικός γραμματέας του ΟΗΕ Ban Ki-moon χαρακτήρισε την κλιματική αλλαγή πραγματική απειλή για τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια, καλώντας τις ανεπτυγμένες χώρες να ηγηθούν της παγκόσμιας προσπάθειας εξεύρεσης τρόπων μετριασμού των επιπτώσεών της και προσαρμογής σε αυτές και τις αναδυόμενες οικονομίες να

¹⁴⁴ Βλ. Hartmann B., *Population, Environment and Security: A New Trinity*, Environment and Urbanization, vol. 10, no. 2, 1998, pp. 113 – 128.

¹⁴⁵ Βλ. σχετικά Γιώργος Σαμιώτης & Γρηγόρης Τσάλτας, *Διεθνής προστασία του Περιβάλλοντος: Διεθνείς Πολιτικές και Δίκαιο του Περιβάλλοντος*, τόμος Ι, εκδ. Παπαζήση, 1990.

αναλάβουν το μερίδιο ευθύνης που τους αναλογεί. Επισημαίνοντας ότι τα ακραία καιρικά φαινόμενα εξακολουθούν να εκδηλώνονται, με ακόμη μεγαλύτερη συχνότητα και ένταση, τόσο στα πλούσια όσο και στα φτωχότερα κράτη, καταστρέφοντας ζωές, υποδομές, θεσμούς και προϋπολογισμούς, γεγονός το οποίο είναι ικανό να διαμορφώσει επικίνδυνα «κενά ασφάλειας», έδωσε το έναυσμα αλλά και το στίγμα των συζητήσεων του Συμβουλίου Ασφαλείας για τον αντίκτυπο της κλιματικής αλλαγής στη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια. Στο ίδιο πλαίσιο, εξίσου χαρακτηριστική για τη σχέση κλιματικής αλλαγής και ασφάλειας ήταν και η δήλωση του εκτελεστικού διευθυντή του UNEP, Achim Steiner, σύμφωνα με την οποία δε μπορεί παρά να υπάρχουν ελάχιστες αμφιβολίες για τις εκτεταμένες συνέπειες της κλιματικής αλλαγής στην παγκόσμια σταθερότητα και ασφάλεια, σε οικονομικό, κοινωνικό και περιβαλλοντικό επίπεδο, η αντιμετώπιση των οποίων σύντομα θα υπερβαίνει την ικανότητα των κρατών να τις διαχειριστούν δίχως βοήθεια ή συνεργασία¹⁴⁶.

A.3.2.1. Αναδιαμόρφωση της έννοιας της Ασφάλειας

Η αφετηρία της ανάπτυξης της επιστημονικής έρευνας σχετικά με τις περιβαλλοντικές συγκρούσεις εντοπίζεται στη δεκαετία του 1970. Η Έκθεση του UNDP για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη το 1994¹⁴⁷ έδωσε για πρώτη φορά έναν ορισμό για την ανθρώπινη ασφάλεια (human security), σύμφωνα με τον οποίο, είναι η προστασία από χρόνιες απειλές όπως η πείνα, οι ασθένειες και η καταπίεση (repression), καθώς επίσης και η προστασία από αιφνίδιες και επιβλαβείς διαταράξεις των προτύπων της καθημερινής ζωής είτε σε επίπεδο οικογενειακού περιβάλλοντος είτε εργασιακού είτε κοινωνικού ή εναλλακτικά, το σύνολο της οικονομικής, επισιτιστικής, υγειονομικής, περιβαλλοντικής, ατομικής, κοινωνικής και πολιτικής ασφάλειας¹⁴⁸. Παρατηρείται επομένως μια σταδιακή μεταστροφή στο ζήτημα της έννοιας της ασφάλειας σε επίπεδο πια ανθρωποκεντρικό και όχι εθνικό, καθώς η φύση των απειλών είναι τέτοια που ξεφεύγει πλέον από τα στενά όρια της εθνικής ασφάλειας, γεγονός που οφείλεται ως επί το πλείστον στους αυξανόμενους ρυθμούς της

¹⁴⁶ Βλ. σχετικά <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=39093&Cr=climate+change&Cr1>, προσπελάστηκε στις 27/07/2011.

¹⁴⁷ Βλ. UNDP, Human Development Report, Oxford University Press, New York, 1994, διαθέσιμο στο <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1994/chapters/>, προσπελάστηκε στις 27/07/2011.

¹⁴⁸ Στη συγκεκριμένη Έκθεση υιοθετείται ο διαχωρισμός της έννοιας της παγκόσμιας ασφάλειας στις επτά αυτές συνιστώσες.

παγκοσμιοποίησης. Ο πολιτισμός, η οικονομία, η πολιτική, το εμπόριο και οι αξίες βρίσκονται σήμερα εκτός κρατικών πλαισίων, ενώ η ανθρωπογενής δραστηριότητα συνδέει τα άτομα σε παγκόσμιο επίπεδο. Ως εκ τούτου, κάθε είδος απειλής για την ασφάλεια και τους πόρους διαβίωσης υπερβαίνει τους κρατικούς μηχανισμούς.

Στο πλαίσιο αυτό, ο ΟΗΕ το 2004 επισημαίνει τη διασύνδεση της διεθνούς (συλλογικής) ασφάλειας με τον τομέα της οικονομίας, του περιβάλλοντος και της κοινωνίας, καταλήγοντας σε έναν ορισμό για το τι συνιστά απειλή για αυτήν: *οποιοδήποτε γεγονός ή διαδικασία που αποφέρει απώλεια ζωής σε μεγάλη κλίμακα ή που μειώνει της ευκαιρίες στη ζωή και υπονομεύει τα κράτη ως βασική συστατικό του διεθνούς συστήματος*. Επιπλέον, προχωρά στον καθορισμό έξι κατηγοριών απειλών: οικονομικές και κοινωνικές (φτώχεια, περιβαλλοντική υποβάθμιση κ.ά.), διακρατικές, εσωτερικές συγκρούσεις, πυρηνικά, χημικά και βιολογικά όπλα, τρομοκρατία και διεθνές οργανωμένο έγκλημα, η προστασία από τις οποίες προωθεί την ανάπτυξη και περιορίζει τις ανισότητες. Το 2007 η ανησυχία σχετικά με τις απειλές που θέτουν οι «κλιματικοί μετανάστες» (πρόσφυγες) και οι «κλιματικές συγκρούσεις» (climate conflicts) στη διεθνή ασφάλεια εντείνονται. Τόσο το UNEP όσο και ο γενικός γραμματέας του ΟΗΕ Ban Ki Moon¹⁴⁹ αποδίδουν τα φαινόμενα βίας που σημειώνονται στο Νταρφούρ του Σουδάν¹⁵⁰ στο συνδυασμό δημογραφικών πιέσεων,

¹⁴⁹ Σύμφωνα με δήλωσή του οι διαμάχες στο Νταρφούρ ξεκίνησαν ως μια οικολογική κρίση, οφειλόμενη κατά μεγάλο μέρος στην κλιματική αλλαγή. Βλ. Moon B.K., *The Washington Post, A Climate Culprit in Darfur*, 16 Ιουνίου 2007, διαθέσιμο στο <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/06/15/AR2007061501857.html>, προσπελάστηκε στις 27/07/2011.

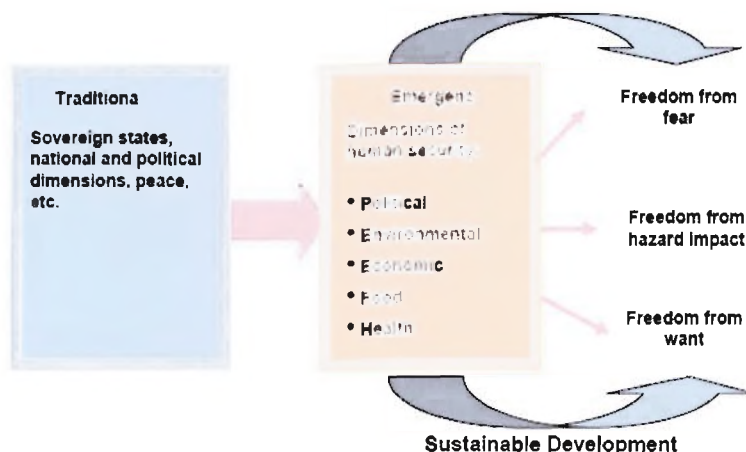
¹⁵⁰ Η περιβαλλοντική αξιολόγηση που πραγματοποίησε το UNEP μετά το τέλος του πολέμου, υποδεικνύει την ύπαρξη στενής σύνδεσης μεταξύ χερσαίας υποβάθμισης, απερίμωσης και συγκρούσεων στο Νταρφούρ. Η εικοσάχρονη σχεδόν περίοδος ξηρασίας διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στον περιορισμό της διαθέσιμης για καλλιέργεια και κτηνοτροφία γης, ωστόσο, όπως αναγνωρίζει και το UNEP στην αξιολόγησή του, η κλιματική αλλαγή δεν αποτελεί την αποκλειστική αιτιολόγηση για το ξέσπασμα των βίαιων συγκρούσεων στην περιοχή. Σε όλες τις χώρες της ζώνης του Sahel έγιναν έντονα αισθητές οι επιπτώσεις της παγκόσμιας υπερθέρμανσης, όμως έως σήμερα μόνο στο Σουδάν έχουν σημειωθεί τόσο καταστροφικές διαμάχες. Ούτε η εθνοτική διάσταση προσφέρει μια πλήρη επεξήγηση του φαινομένου. Οι πολιτικοί και στρατιωτικοί σύμμαχοι συχνά μετατοπίζονταν με βάση ρεαλιστικά και όχι εθνοτικά κριτήρια. Επιπλέον, ορισμένες φυλές ασχολούνταν τόσο με τη γεωργία όσο και με την κτηνοτροφία, επομένως δεν υπάρχει πάντα σαφή διάκριση μεταξύ αγροτών και κτηνοτρόφων. Επιζήμια ήταν και η δράση των παραστρατιωτικών δυνάμεων καθώς κατέστρεφαν εσκεμμένα δάση και βασικούς βιοτικούς πόρους, προκαλώντας έτσι τη μετατόπιση πληθυσμών. Η μαζική μετατόπιση όμως επέφερε σοβαρές περιβαλλοντικές συνέπειες. Γύρω από τα στρατόπεδα των μετατοπισθέντων η συλλογή υλικών για την κατασκευή καταφυγίων και η υλοτόμηση για άναμμα φωτιάς, προκαλούσε συχνά διάβρωση του εδάφους και εκτεταμένη αποψίλωση. Η αξιολόγηση του UNEP επισήμανε ακόμη, πως ορισμένα διεθνή προγράμματα ανθρωπιστικής βοήθειας επιβάρυναν σημαντικά το περιβάλλον, κάνοντας λόγο για σχέση μεταξύ γεωργικής υπανάπτυξης, περιβαλλοντικής υποβάθμισης και εξάρτησης από ανθρωπιστική βοήθεια. Το γεγονός αυτό επιδεινώνει αρκετά τα ήδη υφιστάμενα προβλήματα του

έλλειψης πόρων και κλιματικής αλλαγής. Παράλληλα με την περίπτωση του Νταρφούρ άρχισαν να εμφανίζονται και άλλες δυσοίωνες προβλέψεις σχετικά με τη νέα απειλή των «κλιματικών προσφύγων», οι οποίες διαδίδονταν σε παγκόσμιο επίπεδο προκαλώντας φόβο και σύμφωνα με το Christian Aid έναν κόσμο με πολλά περισσότερα Νταρφούρ στο άμεσο μέλλον¹⁵¹. Τον Απρίλιο του 2007 και με αφορμή τα τεκταινόμενα στο Νταρφούρ, τίθεται για πρώτη φορά το ζήτημα στο Συμβούλιο Ασφαλείας των ΗΕ από τη βρετανίδα Υπουργό Εξωτερικών, Margaret Beckett, η οποία επισημαίνει πως ένα μη σταθερό κλίμα θέτει σε κίνδυνο κάποιες κινητήριες δυνάμεις συγκρούσεων, όπως η δημογραφική πίεση και ο ανταγωνισμός για τους φυσικούς πόρους. Έκτοτε, οι μελέτες που υποστηρίζουν ότι η κλιματική αλλαγή μπορεί να αποδειχθεί η μεγαλύτερη απειλή για την εθνική και παγκόσμια ασφάλεια έχουν πολλαπλασιαστεί, με αποκορύφωμα την τελετή απονομής του Νόμπελ Ειρήνης τον Οκτώβριο του ίδιου έτους στο IPCC και τον Al Gore, όταν η Επιτροπή Νόμπελ στην αιτιολόγηση της απόφασής της δήλωσε πως οι εκτεταμένες κλιματικές αλλαγές μπορεί να διαφοροποιήσουν και θέσουν σε κίνδυνο τις συνθήκες διαβίωσης μεγάλου μέρους της ανθρωπότητας. Επίσης, μπορεί να προκαλέσουν μεγάλης κλίμακας μετανάστευση και να οδηγήσουν σε εντονότερο ανταγωνισμό για τους φυσικούς πόρους του πλανήτη. Τέτοιες αλλαγές πρόκειται να θέσουν ιδιαίτερα μεγάλο βάρος στις πιο ευπαθείς χώρες του κόσμου, ενώ ο αυξάνεται κίνδυνος εκδήλωσης βίαιων συγκρούσεων και πολέμων τόσο εντός όσο και μεταξύ κρατών.

Νταρφούρ σχετικά με την ξηρασία, την απεργήμωση και τις διαμάχες για την εκμετάλλευση της γης, παράγοντες που οδήγησαν στις βίαιες συγκρούσεις κατά κύριο και βασικότερο λόγο.

¹⁵¹ Βλ. Christian Aid, Human Tide: the Real Migration Crisis, May 2007, διαθέσιμο στο <http://www.christianaid.org.uk/Images/human-tide.pdf>, προσπελάστηκε στις 27/07/2011.

Διάγραμμα 6: Μετατόπιση από το μοντέλο της παραδοσιακής κρατοκεντρικής έννοιας της ασφάλειας σε μία διευρυμένη πολυπαραγοντική θεώρηση της ασφάλειας ως σύνολο ελευθεριών για την επιδίωξη της βιώσιμης ανάπτυξης.

Πηγή: <http://www.ehs.unu.edu/file.php?id=587>

Τέλος, ιδιαίτερης αναφοράς χρήζει η έννοια της τρωτότητας στο πλαίσιο των ζητημάτων της ανθρώπινης ασφάλειας. Κάνοντας λόγο για έλλειψη ασφαλούς περιβάλλοντος, αναφερόμαστε σαφώς σε έναν συνδυασμό απειλής και τρωτότητας. Η έννοια της απειλής συνδέεται με την πιθανότητα εμφάνισης ορισμένων δεδομένων, τα οποία δυνητικά μπορούν να μετεξελιχθούν σε επιβλαβή για μία κοινωνία, ενώ η τρωτότητα αφορά την αδυναμία μιας κοινωνίας ή και μεμονωμένων ατόμων να αξιοποιήσουν τα κατάλληλα μέσα, τα οποία ίσως και να μη διαθέτει καθόλου, προκειμένου να περιορίσουν τις επιβλαβείς συνέπειες μίας απειλής που μετεξελίσσεται σε ουσιαστικό πρόβλημα. Συνεπώς, η όποια προσπάθεια επίτευξης ασφάλειας συνδέεται με την προσπάθεια περιορισμού των απειλών ή του βαθμού τρωτότητας ενός δρώντα¹⁵² (π.χ. κράτους, τοπικής κοινωνίας, πληθυσμού), σε περίπτωση που τελικά εκδηλωθεί η οποιαδήποτε απειλή σε βάρος του.

¹⁵² Ειδικότερα στην περίπτωση της κλιματικής αλλαγής, περισσότερο τρωτοί και ευπαθείς θεωρούνται από γεωγραφικής σκοπιάς οι πληθυσμοί που διαβιούν σε παραθαλάσσιες περιοχές, σε ημι-άγονα ή άγονα οικοσυστήματα αλλά και συγκεκριμένες κατηγορίες ανθρώπων, που θεωρούνται κοινωνικά περισσότερο αδύναμες, όπως, επί παραδείγματι, οι γυναίκες, οι ηλικιωμένοι και τα παιδιά, αλλά και θρησκευτικές ή φυλετικές μειονότητες, μονογονεϊκές οικογένειες, κοινωνικά περιθωριοποιημένα άτομα και παράνομοι κάτοικοι μιας περιοχής (συχνά παράνομοι μετανάστες), τα δικαιώματα των οποίων δεν αναγνωρίζονται επισήμως. Σε αρκετές από αυτές τις περιπτώσεις, τα άτομα που κινδυνεύουν εν όψει μίας σοβαρής περιβαλλοντικής καταστροφής άμεσης ή

A.3.2.2. Κλιματική Αλλαγή και Ανθρώπινη Ασφάλεια

Θεωρείται κοινώς αποδεκτό ότι ο ρυθμός με τον οποίο πραγματοποιούνται οι μεταβολές στο κλιματικό σύστημα της γης σήμερα, δεν έχει επαναληφθεί στην ιστορία του ανθρώπινου πολιτισμού. Η κλιματική αλλαγή λειτουργώντας ως παράγοντας ποικίλων ειδών περιβαλλοντικών αλλαγών, όπως η διάβρωση των ακτών, η μείωση των βροχοπτώσεων και της υγρασίας του εδάφους, η αύξηση της έντασης των καταιγίδων και η μετανάστευση ειδών, θέτει σε κινδύνους την ανθρώπινη ασφάλεια. Στα περισσότερα μέρη του κόσμου οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στα κοινωνικά συστήματα και τα περιβαλλοντικά οικοσυστήματα πρόκειται να γίνουν αντιληπτές τόσο μέσα από μεταβολές στα «μέσα» που επιφέρουν μακροπρόθεσμα αυτές τις επιπτώσεις (δηλαδή στη θερμοκρασία, τη στάθμη της θάλασσας και τη βροχόπτωση), όσο και μέσα από την αύξηση της έντασης και της συχνότητας συγκεκριμένων φαινομένων εκδήλωσης της κλιματικής αλλαγής, όπως οι πλημμύρες, η ξηρασία, οι τυφώνες, οι καύσωνες και πυρκαγιές και οι επιδημίες. Εκτός αυτών των μεταβολών για την πραγματοποίηση των οποίων υπάρχει μια σχετική επιστημονική βεβαιότητα και αναμενόμενες έως ένα βαθμό συνέπειες, υφίστανται ορισμένοι κίνδυνοι με δύσκολα προσδιορίσιμα αποτελέσματα. Το λιώσιμο των παγετώνων και του πέρμαφροστ που συμβάλλει στην άνοδο της θαλάσσιας στάθμης, οι διαταραχές στη θερμοαλατική κυκλοφορία¹⁵³ και το φαινόμενο του Ελ Νίνιο¹⁵⁴ προκαλούν κλιματικές ανωμαλίες που επηρεάζουν όλο τον

επαπειλούμενης καταλήγουν συχνά βοήθητα σε κυκλώματα δουλεμπορίας και παράνομης διακίνησης και εκμετάλλευσης πληθυσμού (human trafficking).

¹⁵³ Θερμοαλατική κυκλοφορία ονομάζεται ουσιαστικά η κίνηση των θαλάσσιων ρευμάτων σε μεγάλα βάθη. Η κίνηση αυτή προκαλείται από τις μεταβολές της πυκνότητας του νερού, η οποία εξαρτάται άμεσα από τη θερμοκρασία και από την αλατότητα. Βλ. Rahmstorf S., Thermohaline Ocean Circulation. In: *Encyclopedia of Quaternary Sciences*, Edited by S.A. Elias, Elsevier, Amsterdam 2006, διαθέσιμο στο http://www.pik-potsdam.de/~stefan/Publications/Book_chapters/rahmstorf_eqs_2006.pdf, προσπελάστηκε στις 28/07/2011. Όσον αφορά τις διαταραχές στη θερμοαλατική κυκλοφορία για τις οποίες γίνεται λόγος στο συγκεκριμένο σημείο, αναφερόμαστε βασικά στις αλλαγές στην ταχύτητα της θερμοαλατικής κυκλοφορίας, οι οποίες προκαλούν σημαντικές μεταβολές σε περιφερειακά μικροκλίματα, ιδίως στο βόρειο ημισφαίριο, επηρεάζοντας επίσης και τους ασιατικούς μουσώνες. Βλ. Dupont A., Pearman G., *Heating up the Planet: Climate Change and Security*, Lowy Institute Paper 12, Sydney, Lowy Institute for International Policy, 2006, pp 69-71.

¹⁵⁴ Το Ελ Νίνιο (*El Niño* στα ισπανικά) πρόκειται για ένα μετεωρολογικό φαινόμενο κατά το οποίο τα κεντρικά και ανατολικά νερά του Ειρηνικού Ωκεανού κοντά στον ισημερινό είναι θερμότερα, κατά 3°C περίπου, σε σχέση με άλλες περιοχές. Στο φαινόμενο αποδίδονται ως συνέπειες ακραία καιρικά φαινόμενα σε όλο τον κόσμο (π.χ. ξηρασίες, βροχοπτώσεις, πυρκαγιές, τροπικοί κυκλώνες κ.ά.) αλλά κυρίως στις περιοχές γύρω από τον Ειρηνικό. Το Ελ Νίνιο διαταράσσει την κανονική λειτουργία των

πλανήτη, τα χαρακτηριστικά των οποίων ωστόσο δε μπορούν να προβλεφθούν με ακρίβεια.

Είναι επομένως λογικό να διαμορφώνεται ένα κλίμα ανησυχίας για τις επιπτώσεις των μεταβολών στα ανθρώπινα οικοσυστήματα, ιδιαίτερα δε εάν αναλογιστεί κανείς πως ο ρυθμός με τον οποίο σημειώνονται οι μεταβολές αυτές είναι πρωτοφανής για τα τελευταία 10.000 χρόνια περίπου, ενώ και στο παρελθόν παρόμοιου είδους κλιματικές διακυμάνσεις έχουν πυροδοτήσει μεγάλης κλίμακας κοινωνικές αναταραχές. Συγκεκριμένα μάλιστα, οι επιπτώσεις του Ελ Νίνιο έχουν συνδεθεί με τους λοιμούς που επέφεραν το θάνατο εκατομμυρίων ανθρώπων στη ζώνη των τροπικών κατά τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όπου οι λοιμοί μπορεί να ξεκίνησαν με αφορμή την ξηρασία, όμως η πραγματική αιτία πρέπει να αναζητηθεί στον τρόπο με τον οποίο ο πολιτικός και οικονομικός αποικισμός στέρησε στους τοπικούς πληθυσμούς τα δικαιώματά τους επί των φυσικών πόρων της γης τους¹⁵⁵. Σήμερα πλέον, οι περισσότερες αναλύσεις σχετικά με τους λοιμούς και τα φαινόμενα επισιτιστικής ανεπάρκειας γενικότερα, αναγνωρίζουν ως βαθύτερα αίτια τη φτώχεια, τις ανισότητες, τις δυσλειτουργίες των αγορών και τις αποτυχημένες πολιτικές, αποφεύγοντας την εναπόθεση της κύριας ευθύνης αποκλειστικά στα φαινόμενα που επισύρουν φυσικές καταστροφές. Επιπλέον, στη διεθνή βιβλιογραφία συναντάται όλο και συχνότερα η άποψη, σύμφωνα με την οποία, πίσω από καταστροφικές κοινωνικές αλλαγές υπάρχει ως παράγοντας ή αίτιο η κλιματική αλλαγή.

Ο τρόπος με τον οποίο η κλιματική αλλαγή μπορεί να επηρεάζει και επηρεάζει αρνητικά την ανθρώπινη ασφάλεια ποικίλει ανά τον κόσμο. Το δικαίωμα και η πρόσβαση σε φυσικούς πόρους διαφέρει από χώρα σε χώρα, όπως επίσης και οι κοινωνικοί καθοριστικοί παράγοντες προσαρμοστικής ικανότητας. Σε αντίθεση, για παράδειγμα, με πολλές βιομηχανικές χώρες όπου ο αγροτικός τομέας απασχολεί το 1

καιρικών συστημάτων, ενώ τα ακραία καιρικά φαινόμενα που συνδέονται με αυτό προκαλούν συχνά φυσικές καταστροφές και για το λόγο αυτό γίνονται διαρκώς προσπάθειες να κατανοηθεί και να προβλεφθεί. Βλ. συνοπτικά <http://www.physics4u.gr/faq/el-nino.html>. Πρόσφατα μάλιστα, ερευνητές από το πανεπιστήμιο Κολούμπια συνέδεσαν το Ελ Νίνιο με ξεσπάσματα βίας σε παγκόσμιο επίπεδο, από το νότιο Σουδάν μέχρι την Ινδονησία και το Περού, βασιζόμενοι στο γεγονός ότι προκαλεί καύσωνες και ξηρασίες στις τροπικές χώρες πλήττοντας την παραγωγή τροφίμων. Βλ. Carrington D., *The Guardian*, *Climate Cycles Linked to Civil War, Analysis Show*, 24 Αυγούστου 2011, διαθέσιμο στο <http://www.guardian.co.uk/environment/2011/aug/24/el-nino-cycle-deadly-conflict>, προσπελάστηκε στις 27/08/2011.

¹⁵⁵ Βλ. Sen A., *The New York Times*, *Apocalypse Then: the Little-Known Story of Drought, Famine and Pestilence That Killed Millions at the Turn of the Last Century*, 18 Φεβρουαρίου 2001, διαθέσιμο στο http://www.nytimes.com/books/01/02/18/reviews/010218.18senlt.html?_r=1, προσπελάστηκε στις 27/08/2011.

με 2% του εργατικού δυναμικού της χώρας, στο Ανατολικό Τιμόρ σχεδόν το 85% του πληθυσμού έχει ως μοναδικό ή κύριο εισόδημα τη γεωργία, ενώ από αυτούς, το 46% ζει με λιγότερο από \$0,55 τη μέρα¹⁵⁶, εξαρτώντας αποκλειστικά τη διαβίωσή του από την ιδιοκαλλιέργεια. Δεν προβλέπεται κάποιο είδος κρατικής βοήθειας ή παροχών προς τον αγροτικό πληθυσμό, παρά μόνο κάποιες σποραδικές πρωτοβουλίες της εκκλησίας για διανομή φαγητού ή ευκαιριακή απασχόληση, ενώ τα συστήματα υγείας και εκπαίδευσης είναι ιδιαίτερα χαμηλού επιπέδου. Ως εκ τούτου, οι αγρότες στο κρατίδιο αυτό έχουν ελάχιστες ή μηδενικές εναλλακτικές επιλογές σίτισης πέρα από τη δική τους παραγωγή. Το καλαμπόκι μάλιστα, αποτελεί τη σημαντικότερη πηγή τροφής, ωστόσο δεν υπάρχουν πουθενά αρδευόμενες καλλιέργειες καλαμποκιού, γεγονός που οδηγεί σε περιόδους εκτεταμένης πείνας και παιδικού υποσιτισμού όταν οι βροχοπτώσεις μειώνονται, αφού η παραγωγή του μειώνεται τουλάχιστον στο ένα τρίτο¹⁵⁷. Διαπιστώνεται επομένως, πως εάν λόγω κλιματικής αλλαγής μειωθεί το επίπεδο βροχόπτωσης κατά τις ξηρές περιόδους, οι επιπτώσεις σε δύο βασικά αγαθά (επαρκής τροφή και υγεία) για τον αγροτικό πληθυσμό στο Ανατολικό Τιμόρ είναι δραματικές. Στην περίπτωση του κρατιδίου αυτού αλλά και σε άλλες περιπτώσεις όπου τίθεται θέμα επισιτιστικής κρίσης, είτε μικρής είτε μεγάλης κλίμακας, η κλιματική αλλαγή συνιστά έναν εξωγενή παράγοντα, ωστόσο, είναι τα διάφορα κοινωνικά προβλήματα που υποκρύπτονται αυτά που αποτελούν τη βαθύτερη αιτία πρόκλησης της κρίσης, εάν θεωρήσουμε το όλο ζήτημα από την ευρύτερή του σκοπιά.

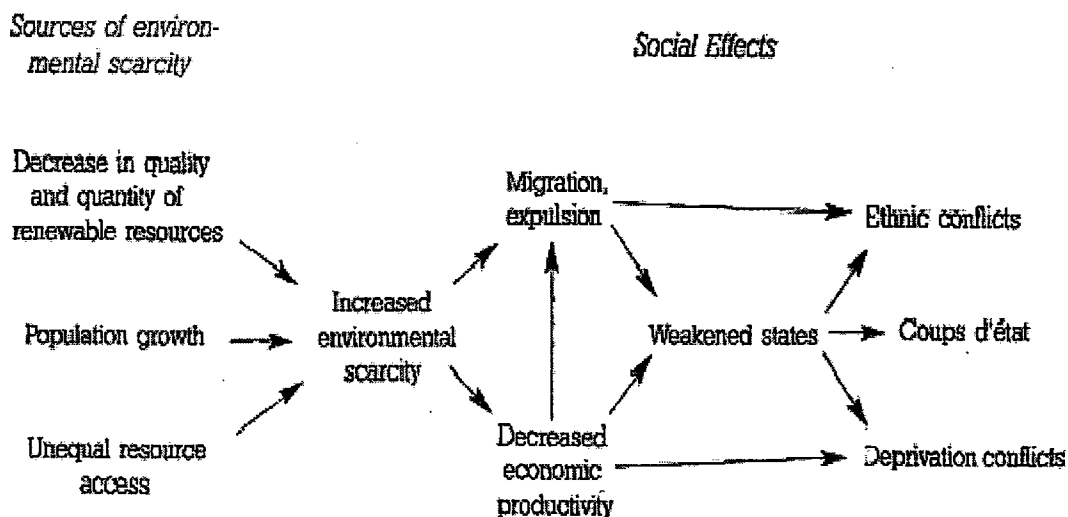
Είναι αξιοσημείωτο δε, ότι ενώ η ανθρώπινη ασφάλεια εστιάζεται γύρω από το άτομο, οι διαδικασίες που υπονομεύουν ή ενισχύουν την ασφάλεια μιας κοινωνίας συχνά λαμβάνουν χώρα εκτός της περιοχής όπου διαμένουν τα μέλη αυτής. Όσον αφορά περιβαλλοντικές αλλαγές για παράδειγμα, οι πολυεθνικές υλοτομικές και εξορυκτικές εταιρείες, οι εργοστασιακές μονάδες ανεπτυγμένων βιομηχανικών χωρών και γενικότερα ένα πλήθος «μακρινών» φορέων ρύπανσης μεγάλης κλίμακας, μπορούν να επηρεάσουν έμμεσα την ατομική ασφάλεια των μελών μιας κοινωνίας γεωγραφικά απομακρυσμένης από τις παραπάνω παραγωγικές μονάδες, στερώντας τους την πρόσβαση σε φυσικούς πόρους ή ρυπαίνοντας πόρους που ήδη

¹⁵⁶ Βλ. UNDP, East Timor National Human Development Report, Dili, 2002, pp. 16-17, διαθέσιμο στο http://www.tl.undp.org/undp/Publications/UNDP%20Timor-Leste%20publications/NHDR%202002/NHDR%20TL_2002_EN.pdf, προσπελάστηκε στις 27/08/2011.

¹⁵⁷ Βλ. Barnett J., Environmental Security and Peace, in *Journal of Human Security*, vol. 3. No.1, p.8, 2007.

εκμεταλλεύονται. Ομοίως, παράγοντες σε κοινωνικό επίπεδο όπως η τρωτότητα, οι πολεμικές συγκρούσεις, η διαφθορά, η ελευθερία εμπορίου, οι διάφορες μακροοικονομικές πολιτικές κ.ά. συνδιαμορφώνουν τις κοινωνικές και οικονομικές δυνατότητες που είναι απαραίτητες για τη μείωση της ευπάθειας και την αύξηση της προσαρμοστικότητας, σε ατομικό επίπεδο, στις περιβαλλοντικές αλλαγές που προκαλεί η κλιματική αλλαγή. Το σύνολο των παραγόντων που καθορίζουν την έννοια της ανθρώπινης ασφάλειας είναι πραγματικά πολύπλοκο και δυναμικό στο χρόνο: διαδικασίες του παρελθόντος όπως η αποικιοποίηση και οι πόλεμοι συνιστούν απειλές για την ασφάλεια στο παρόν, ενώ διαδικασίες που βρίσκονται σήμερα σε εξέλιξη, π.χ., η κλιματική αλλαγή και η διευρυνόμενη απελευθέρωση του εμπορίου (ουσιαστικά πόρων και κεφαλαίων) διαμορφώνουν μελλοντικές απειλές για την ασφάλεια.

Διάγραμμα 7: Πηγές και κοινωνικές συνέπειες της στενότητας των φυσικών πόρων.

Πηγή: Homer – Dixon T., *Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence from Cases*.

A.3.2.3. Συγκρούσεις με αφορμή το περιβάλλον και Πληθυσμιακές Μετατοπίσεις

Περιβαλλοντικές Συγκρούσεις: επηρεάζοντας τη Μετανάστευση.

Οι περιβαλλοντικές συγκρούσεις έχουν τη δυνατότητα να οδηγήσουν σε αναγκαστική μετανάστευση. Στην περίπτωση αυτή η σχέση μεταξύ του περιβαλλοντικού παράγοντα και της εξαναγκαστικής μετανάστευσης είναι έμμεση. Μια περιβαλλοντική αλλαγή έχει ως αρχική συνέπεια μια βίαιη σύρραξη και σε δεύτερη φάση, ως συνέπεια της κατάστασης που διαμορφωθεί, προκύπτει η εξαναγκαστική απόφαση των πληγέντων για μετακίνηση. Αυτό το είδος μεταναστών φαίνεται να εμπίπτει στην κατηγορία των ανθρώπων που μετακινούνται λόγω μιας κατάστασης γενικευμένης βίας, αν και συχνά χαρακτηρίζονται ως πρόσφυγες πολέμου. Το περιβάλλον, ωστόσο, μοιάζει να αποτελεί την πρωταρχική αιτία και από την άποψη αυτή οι βίαιες συρράξεις μπορούν να θεωρηθούν ως μηχανισμός που θέτει σε λειτουργία τη διαδικασία της μετακίνησης.

Υπάρχουν διάφορες μορφές συγκρούσεων που προκαλούνται από την κλιματική αλλαγή, οι οποίες μπορούν να διαμορφώσουν μεταναστευτικά ρεύματα. Οι ίδιες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής που επηρεάζουν τη μετανάστευση, αποτελούν επίσης πιθανές άμεσες αιτίες σύγκρουσης, καθώς οι συγκρούσεις από μόνες τους συχνά επιδεινώνουν την περιβαλλοντική υποβάθμιση, γεγονός το οποίο αποφέρει πληθυσμιακές μετατοπίσεις, ανατροφοδοτώντας έτσι έναν φαύλο κύκλο και καθιστώντας ταυτόχρονα την απομόνωση των διάφορων αιτιών μετανάστευσης σχεδόν αδύνατη. Επίσης, όσον αφορά τα περιβαλλοντικά φαινόμενα είναι εξόχως σημαντικό να αναφερθεί, πως, λόγω της ισχυρής δυναμικής που παρουσιάζουν αλλά και δεδομένης της μακροχρόνιας διάρκειάς που εμφανίζουν, η απειλή σε βάρος της διεθνούς ασφάλειας η οποία προκαλείται από περιβαλλοντικά ζητήματα δεν αφορά μόνο την παρούσα αλλά και τις επερχόμενες γενιές, σύμφωνα με την έννοια της διαγενεακής ειρήνης¹⁵⁸.

¹⁵⁸ Οι μελέτες σχετικά με την περιβαλλοντική ειρήνη συνδέονται αρχικά με το ζήτημα της διαθεσιμότητας των πόρων, η οποία μπορεί να προκαλέσει διαμάχες στο εσωτερικό και εξωτερικό περιβάλλον μιας χώρας και να οδηγήσει ακόμη και σε ένοπλες συγκρούσεις. Παράλληλα, σε περίπτωση που εκδηλωθεί στρατιωτική επιχείρηση, οι έρευνες σχετικά με τη διατήρηση της ειρήνης συνδέονται με την προσπάθεια να μην υποστεί βλάβη το περιβάλλον ως συνέπεια των πολεμικών προετοιμασιών ή και της ίδιας της διεξαγωγής του πολέμου. Επιπλέον, η έννοια της επιδίωξης της

Αιφνίδιες Καταστροφές και Συγκρούσεις.

Οι αιφνίδιες φυσικές καταστροφές κατά κανόνα καταλήγουν, μεταξύ άλλων, να ενισχύουν τη δυσαρέσκεια κατά της εκάστοτε κυβέρνησης¹⁵⁹. Οι ανεπαρκείς κρατικές δομές εκτίθενται τόσο κατά τη διάρκεια μιας καταστροφής όσο και μετά το τέλος αυτής. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο καταστροφικός τυφώνας που έπληξε το 1970 το Μπαγκλαντές, όταν αυτό ακόμα αποτελούσε τμήμα του Πακιστάν και άρα διοικούνταν από αυτό πολιτικά και στρατιωτικά. Η μηδαμινή βοήθεια και η προφανής αδιαφορία από την πλευρά της κεντρικής πολιτικής ηγεσίας είχε ως αποτέλεσμα την ενδυνάμωση του αυτονομιστικού κινήματος του Μπαγκλαντές, ενώ οι προσπάθειες για κατάπνιξη του οδήγησαν σε εμφύλιο πόλεμο και τελικά, στην ανεξαρτητοποίηση του Μπαγκλαντές ένα χρόνο αργότερα. Εξάλλου, ο τυφώνας Katrina στις ΗΠΑ το 2006, που αναφέρθηκε νωρίτερα, απέδειξε ότι και οι σύγχρονες ανεπτυγμένες χώρες έχουν φανερές αδυναμίες απέναντι στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής.

Η ιστορία έχει δείξει ωστόσο, πως οι φυσικές καταστροφές μπορούν να αποτελέσουν ευκαιρία για ένα πρώτο βήμα διευθέτησης χρόνιων διαφορών μεταξύ δύο πλευρών (ή κρατών), όταν η διαμάχη των οποίων βρίσκεται σε ένα στάδιο μειωμένης έντασης¹⁶⁰. Πρώτο παράδειγμα είναι αυτό της σύναψης συμφωνίας για ειρήνη μεταξύ του κινήματος Free Aceh και της Ινδονησίας¹⁶¹ μετά το τσουνάμι που έπληξε την περιοχή το 2004 και δεύτερο, η συμφωνία για παροχή βοήθειας μεταξύ Ινδίας και Πακιστάν μετά το σεισμό του 2005 στο Κασμίρ¹⁶².

ειρήνης συνδέεται με την προσπάθεια ενσωμάτωσης της οικολογικής ισορροπίας στην αναπτυξιακή πορεία του αναπτυσσόμενου κόσμου, αποβλέποντας στην αντιμετώπιση των πιθανών αναδυόμενων ανισοτήτων. Τέλος, υπό το πρίσμα της ειρήνης εξετάζεται η επίδραση του περιβάλλοντος στην αντίληψη περί πολιτικής τάξης, καθώς τα περιβαλλοντικά ζητήματα είναι δυνατό να επιδράσουν στη μεταβολή της κρατοκεντρικής αντίληψης που επικρατεί ως σήμερα (με την εξαίρεση της ύπαρξης των διεθνών οργανισμών και της Κοινωνίας των Πολιτών) σε επίπεδο παγκόσμιας διακυβέρνησης. Βλ. Soroos M., Global Change, *Environmental Security and the Prisoner's Dilemma*, in *Journal of Peace Research*, vol.31, no.3, August 1994, pp. 319 – 329.

¹⁵⁹ Βλ. Drury C., Olson S., Disasters and Political Unrest: an Empirical Investigation, in *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 1998, vol. 6, pp. 153-161.

¹⁶⁰ Βλ. German Advisory Council on Global Change (WBGU), *Climate Change as a Security Risk*, London, 2007, pp. 143-145.

¹⁶¹ Βλ. Harvey R., BBC News, *Aceh Rebels Sign Peace Agreement*, 15 Αυγούστου 2005, διαθέσιμο στο <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/4151980.stm>, προσπελάστηκε στις 28/08/2011.

¹⁶² Βλ. Abbas Z., BBC News, *Landmark Kashmir Opening Agreed*, 30 Οκτωβρίου 2005, διαθέσιμο στο http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/4387376.stm, προσπελάστηκε στις 28/08/2011.

Σύμφωνα με το Γερμανικό Γνωμοδοτικό Συμβούλιο για την Κλιματική Αλλαγή (WBGU), οι προκαλούμενες από αιφνίδιες καταστροφές συγκρούσεις είναι αρκετά πιθανό να πληθύνουν στο μέλλον: Χώρες (περιοχές) εκτεθειμένες σε κίνδυνο, ιδιαίτερα στην Κεντρική Αμερική, έχουν γενικά αδύναμες οικονομικές και πολιτικές δομές και θεσμούς, γεγονός που καθιστά την προσαρμογή και τη διαχείριση των κρίσεων ιδιαίτερα δύσκολη για αυτές. Επίσης, οι καταστροφές από καταιγίδες και πλημμύρες κατά μήκος των πυκνοκατοικημένων ακτών της Ινδίας και της Κίνας μπορούν να προκαλέσουν εκτενείς ζημιές και να εντείνουν τη μεταναστευτική διαδικασία που ήδη υφίσταται στην περιοχή αυτή, καθώς επίσης και να διαμορφώσουν νέες μεταναστευτικές ροές, οδηγώντας κατά συνέπεια σε ξέσπασμα βίαιων συγκρούσεων¹⁶³. Όσον αφορά τη συγκεκριμένη ευρύτερη γεωγραφική περιοχή, αξίζει να επισημανθεί, πως, παράλληλα με τον αυξανόμενο κίνδυνο των αιφνίδιων καταστροφών το Μπαγκλαντές μαστίζεται από φαινόμενα πολιτικής βίας ενώ διογκώνεται η τάση κατά του Ισλαμικού εξτρεμισμού.

Ξηρασία, Απερήμωση και Συγκρούσεις.

Η λειψυδρία δύναται να προκαλέσει συγκρούσεις σχετικά με την πρόσβαση σε υδάτινους πόρους, όχι από μόνη της ως φαινόμενο αλλά αλληλεπιδρώντας με άλλους κοινωνικοοικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες. Η πιθανότητα να συμβεί κάτι τέτοιο σχετίζεται συνήθως με τις κοινωνικές διακρίσεις σε επίπεδο πρόσβασης σε καθαρό και πόσιμο νερό και μπορεί να μειωθεί με την εξασφάλιση της δίκαιης κατανομής του, έτσι ώστε οι άνθρωποι ή οι κοινωνίες που διαμένουν σε μειονεκτικές περιοχές να μη στερούνται το δικαίωμα αυτό.

Δεν είναι λιγοστές οι φορές που τα παραδοσιακά δικαιώματα στη χρήση του νερού έχουν αποτελέσει αντικείμενο αμφισβήτησης και διαμάχης. Στις ημι-άνυδρες περιοχές της ζώνης του Sahel έχουν σημειωθεί στο παρελθόν εντάσεις μεταξύ αγροτών και νομάδων κτηνοτρόφων. Σύμφωνα με την Έκθεση Stern, οι περίοδοι έντονης ξηρασίας στη ζώνη Sahel τις δεκαετίες '70 και '80 οφείλονται κατά ένα μεγάλο μέρος στην κλιματική αλλαγή, ενώ συνέβαλλαν στην αύξηση του ανταγωνισμού μεταξύ των δύο ομάδων για τους ανεπαρκείς πόρους. Επιπλέον, η επανάσταση Touareg στο Μάλι στις αρχές της δεκαετίας του '90 αναφέρεται ως

¹⁶³ Βλ. German Advisory Council on Global Change (WBGU), *Climate Change as a Security Risk*, London, 2007, pp. 145-146.

παράδειγμα σύγκρουσης προκαλούμενης από την κλιματική αλλαγή. Μεγάλος αριθμός πληγέντων από την ξηρασία νομάδων αναζήτησε καταφύγιο στις πόλεις ή εγκατέλειψε τη χώρα. Η έλλειψη όμως κοινωνικών δικτύων για όσους επαναπατρίστηκαν, η παρατεταμένη περίοδος ξηρασίας, ο ανταγωνισμός με ήδη εγκατεστημένους αγρότες για τη γη και η έντονη δυσαρέσκεια για τις αρχές, αποτέλεσαν παράγοντες που τροφοδότησαν την ένοπλη εξέγερση.

Στο παρελθόν επιπλέον, έχουν σημειωθεί ουκ ολίγες φορές «πόλεμοι για το νερό» μεταξύ κρατών. Αν και στην πράξη έχουν υπάρξει ορισμένες περιπτώσεις συνεργασίας (π.χ. μεταξύ Παλαιστίνης και Ισραήλ), το κίνητρο όμως για τη σύναψη αυτών δεν ήταν ο επιμερισμός βαρών αλλά η συμμετοχή σε οφέλη. Σύμφωνα με το βρετανό συγγραφέα και δημοσιογράφο περιβαλλοντικών θεμάτων, Fred Pearce, οι πιο καθοριστικές κρίσεις του 21^{ου} αιώνα θα αφορούν το νερό και θεωρεί τον Πόλεμο των Έξι Ημερών το 1967 μεταξύ του Ισραήλ και των γειτόνων του ως τον πρώτο μοντέρνο «πόλεμο για το νερό». Οι περισσότεροι μεγάλοι ποταμοί στον πλανήτη διασχίζουν εθνικά σύνορα χωρίς οι όροι εκμετάλλευσής τους να ρυθμίζονται από συνθήκες και ο Pearce επισημαίνει σχετικά, πως το γεγονός αυτό συνιστά συνταγή που καταλήγει σε σύγκρουση. Κάτι τέτοιο θα μπορούσε ενδεχομένως να αποφευχθεί μέσω σύναψης συμφωνιών σε διεθνές επίπεδο, οι οποίες θα προβλέπουν συνεκμετάλλευση των μεγάλων ποταμών.

Επίσης, η υποβάθμιση του εδάφους είναι ένα στοιχείο που μπορεί να προκαλέσει επισιτιστικές κρίσεις και κατά συνέπεια, να πλήξει τις οικονομικές επιδόσεις ενός αδύναμου και ασταθούς κράτους, οδηγώντας σε κατάρρευση των κοινωνικών συστημάτων και δομών και σε βίαιες συγκρούσεις. Ωστόσο, έχει παρατηρηθεί πως η αντίδραση σε αυτού του είδους κρίσεις είναι τις περισσότερες φορές η μετανάστευση και όχι η εκδήλωση βίας¹⁶⁴.

Μετανάστευση: επηρεάζοντας τις Περιβαλλοντικές Συγκρούσεις.

Μελετώντας το πεδίο των περιβαλλοντικών συγκρούσεων, η σχέση κλιματικής (ή περιβαλλοντικής για ορισμένους) αλλαγής, μετανάστευσης και σύγκρουσης αποτελεί ένα από τα συχνότερα θέματα για περιπτωσιολογική έρευνα

¹⁶⁴ Βλ. German Advisory Council on Global Change (WBGU), *Climate Change as a Security Risk*, London, 2007, pp. 98-99.

(case study)¹⁶⁵, ενώ πολλές εκθέσεις (reports) σχετικές με το κλίμα και την ασφάλεια θεωρούν τη μετανάστευση ως μια από τις πιο ανησυχητικές πτυχές της κλιματικής αλλαγής¹⁶⁶. Εμπειρικά στοιχεία που δείχνουν ότι η μετανάστευση μπορεί να προκαλέσει ή να επιδεινώσει ήδη υφιστάμενες καταστάσεις διαμάχης και συγκρούσεων υπάρχουν. Η πολιτικοποίηση της διαφορετικότητας της εθνικότητας, ο οικονομικός ρόλος μιας πληθυσμιακής μετατόπισης και η εξαγωγή εσωτερικών διενέξεων αποτελούν πιθανές διασυνδέσεις μεταξύ μετανάστευσης και συγκρούσεων. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στον τρόπο με τον οποίο η εξαναγκαστική μετανάστευση μπορεί να δημιουργήσει περιβαλλοντικά προβλήματα και στο πλαίσιο αυτό, η UNHCR τρέχει ειδικά προγράμματα όπως η δέντροφύτευση γύρω από στρατόπεδα προσφύγων. Εξάλλου, στις Περιβαλλοντικές Κατευθυντήριες Αρχές που εξέδωσε το 1996 η Ύπατη Αρμοστεία επισήμανε πως *οι αρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις που σχετίζονται με καταστάσεις προσφύγων πρέπει να γίνονται καλύτερα κατανοητές και να αντιμετωπίζονται με μεγαλύτερη προσοχή*.

Μεγάλο μέρος της αναγκαστικής μετανάστευσης που σχετίζεται με την κλιματική αλλαγή είναι συχνά εσωτερική (περιφερειακή) και βραχυπρόθεσμη ή προσωρινή. Στο μέρος όπου καταφτάνουν οι μετανάστες, η μαζική μετανάστευση μπορεί να συμβάλλει στην αύξηση του ανταγωνισμού για ήδη ανεπαρκείς πόρους όπως η γη και το νερό, ενώ όσο μεγαλύτερη είναι η εισροή πληθυσμού τόσο πιθανότερη είναι η καλλιέργεια ανταγωνιστικού κλίματος. Η κλιματική αλλαγή επίσης, είναι πιθανό να οδηγήσει σε διαμόρφωση και ανάπτυξη του φαινομένου της αστυφιλίας εξαιτίας της υποβάθμισης της γης, η οποία αναγκάζει τους ανθρώπους να αναζητήσουν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Το φαινόμενο της αστυφιλίας με τη σειρά του, μπορεί να προκαλέσει την ανάπτυξη γκέτο ή «φτωχογειτονιών», με όποιες κοινωνικές συνέπειες επισύρει αυτό πάντα, ενώ από την από την άλλη πλευρά, πιθανότητα συγκρούσεων και έντονου ανταγωνισμού για πόρους μπορεί να προκύψει όταν οι μετανάστες επιστρέφουν στον τόπο τους, με τη δημιουργία θεμάτων σχετικών με την ιδιοκτησία και τα δικαιώματα χρήσης της γης.

Συνοπτικά, η πιθανότητα να προκαλέσει καταστάσεις συγκρουσιακές το φαινόμενο της μετανάστευσης, εξαρτάται σημαντικά από τον τρόπο αντίδρασης των

¹⁶⁵ Και στο Β' μέρος του παρόντος πονήματος άλλωστε εξετάζεται το ζήτημα των κλιματικών μεταναστών στην περίπτωση των Μικρών Νησιωτικών Αναπτυσσόμενων Κρατών (SIDS).

¹⁶⁶ Ενδεικτικά βλ. Center for Strategies and International Studies (CSIS) and Center for a New American Security (CNAS), *The Age of Consequences: The Foreign Policy and National Security Implications of Global Climate Change*, 2007, p. 8.

κυβερνητικών αρχών και των κατοίκων των τόπων προέλευσης, προορισμού και διέλευσης των μεταναστευτικών ρευμάτων. Γενικότερα, η διακυβέρνηση, η πολιτική σταθερότητα, η οικονομία και το ιστορικό κρουσμάτων βίας αποτελούν τους σπουδαιότερους παράγοντες.

A.3.2.4. Η Κλιματική Αλλαγή ως Παράγοντας Πολλαπλασιασμού Κινδύνων (threat multiplier).

Κατά την εξέταση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής σε διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές, η παρατήρηση των αλληλεπιδράσεων άλλων (τοπικών) παραγόντων από τη σκοπιά της ανθρώπινης ασφάλειας είναι ιδιαίτερα σημαντική. Όπως μια βίαιη σύγκρουση είναι σπάνια προϊόν μίας και μόνο αιτίας, έτσι και η έλλειψη ανθρώπινης ασφάλειας είναι συνήθως αποτέλεσμα διαφόρων αλληλεπιδρώντων παραγόντων, όχι απαραίτητα αρνητικών. Επομένως, αν και η κλιματική αλλαγή επηρεάζει δυσμενώς πολλούς πληθυσμούς, κρίνεται χρήσιμο να εξετάζεται ως ένας ακόμα παράγοντας που επηρεάζει τις τρέχουσες κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές καταστάσεις. Ως τέτοιος λοιπόν, έχει χαρακτηριστεί ως «πολλαπλασιαστική απειλή» (threat multiplier)¹⁶⁷: επιδεινώνοντας το φαινόμενο της φτώχειας και συνιστώντας μία από τις μεγαλύτερες απειλές για την ανάπτυξη. Η τελευταία αυτή δήλωση του Γραμματέα του Βρετανικού Τμήματος Διεθνούς Ανάπτυξης (DFID), Douglas Alexander, συνοδευόταν από προβλέψεις, σύμφωνα με τις οποίες έως το 2080 λόγω της κλιματικής αλλαγής, 600 επιπλέον εκατομμύρια ανθρώπων θα υποσιτίζονται σε περιοχές που ήδη βρίσκονται επισιτιστική κρίση, 400 εκατ. θα κινδυνεύουν να προσβληθούν από ελονοσία σε περιοχές που είναι ήδη αδύνατη η ικανοποίηση βασικών αναγκών ιατρικής

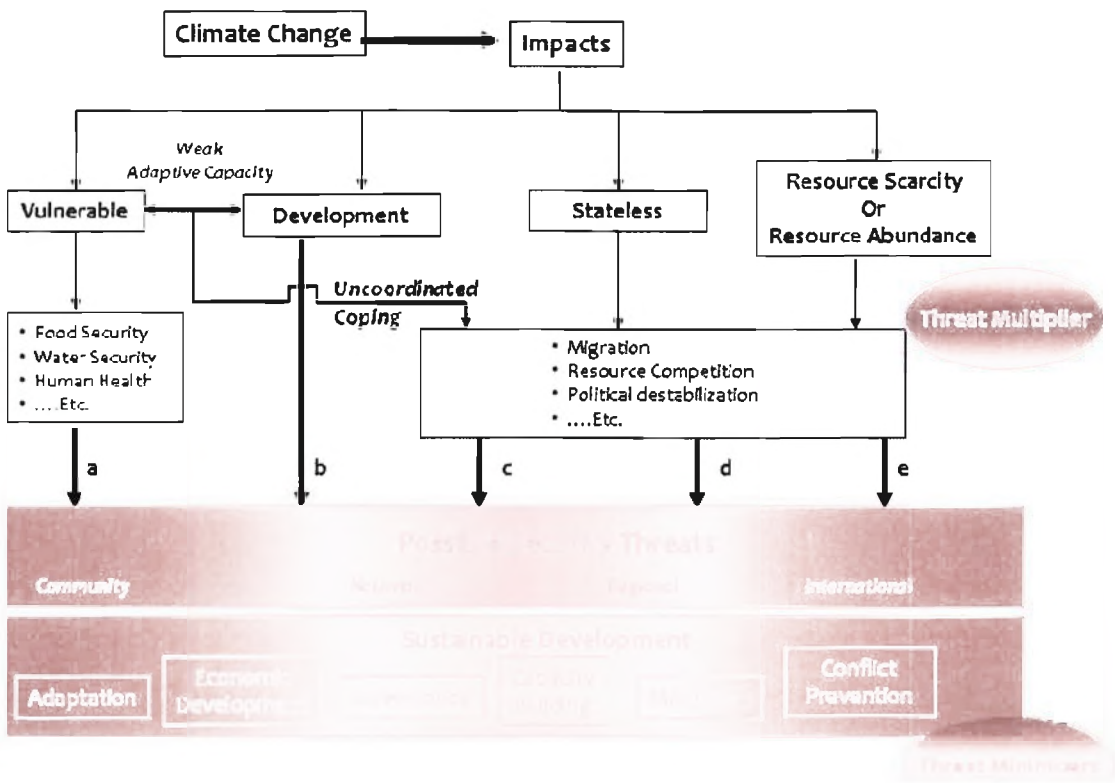
¹⁶⁷ Σύμφωνα με τον Geoff Dabelko, διευθυντή του προγράμματος Περιβαλλοντική Αλλαγή και Ασφάλεια του Ινστιτούτου Woodrow Wilson στην Ουάσινγκτον, «το θέμα δεν είναι ότι η κλιματική αλλαγή θέτει ένα νέο σύνολο προβλημάτων, αλλά ότι θα επιδεινώσει σε μεγάλο βαθμό καταστάσεις ήδη προβληματικές». Βλ. <http://www.csmonitor.com/2007/1206/p13s02-wogi.html>, προσπελάστηκε στις 28/08/2011.

περίθαλψης και 1,8 δις θα βρίσκονται χωρίς επαρκή ποσότητα νερού σε περιοχές που ήδη αντιμετωπίζουν πρόβλημα λειψυδρίας¹⁶⁸.

Οι αναπτυσσόμενες χώρες είναι αυτές που αντιμετωπίζουν το μεγαλύτερο πρόβλημα έλλειψης ανθρώπινης ασφάλειας, έχοντας ως εκ τούτου, αυξημένους κινδύνους από την κλιματική αλλαγή και μεγαλύτερο βαθμό ευπάθειας σε αυτή. Αν και υπάρχουν αρκετές διαφορές στον τρόπο που οι αναπτυσσόμενες χώρες βιώνουν τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και την ικανότητά τους να ανταπεξέλθουν σε αυτές, το γεγονός ότι η αναπτυξιακή τους στέρηση συνδέεται με την έλλειψη ανθρώπινης ασφάλειας που αντιμετωπίζουν, υπαγορεύει την ανάγκη για διεθνή ανταπόκριση. Πολλές περιοχές του πλανήτη επισημαίνονται ως ιδιαίτερα «καυτά σημεία» (hotspots) τα οποία χρήζουν άμεσης δράσης, είτε μέσω κλιματικών μοντέλων που προβλέπουν συγκεκριμένα επιθυμητά βιοφυσικά αποτελέσματα, π.χ. για πολλά από τα Μικρά Νησιωτικά Αναπτυσσόμενα Κράτη (SIDS), είτε λόγω του χαμηλού βαθμού τρωτότητάς τους, όπως για τις Λιγότερο Ανεπτυγμένες Χώρες (LDCs). Όπως προαναφέρθηκε, τα κράτη αυτά βιώνουν και θα βιώσουν πολλές όμοιες και πολλές διαφορετικές ανησυχίες σχετικά με τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής.

¹⁶⁸ Βλ. Seager A., *The Guardian, UK Warms to Climate Change Aid*, 7 Φεβρουαρίου 2008, διαθέσιμο στο <http://www.guardian.co.uk/environment/2008/feb/07/climatechange.greenpolitics/print>, προσπελάστηκε στις 28/08/2011.

Διάγραμμα 8: “Threat multipliers και Threat minimizers”: οι πέντε δίαυλοι.

Πηγή: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/64/350

Στην περίπτωση, για παράδειγμα, πολλών LDCs στην Αφρική αναμένεται να προκύψουν βίαιες συγκρούσεις και να διαμορφωθούν μετά από αυτές κοινωνίες ασταθών δομών, όπου προτεραιότητα έναντι της αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής θα έχουν άλλα ζητήματα ασφάλειας, με αποτέλεσμα να περιοριστεί η ικανότητα αντίδρασης στις πρόσθετες αιτίες μείωσης της ανθρώπινης ασφάλειας που προέρχονται από την κλιματική αλλαγή. Όσον αφορά την περίπτωση των SIDS, είναι ιδιαίτερα εκτεθειμένα στην απώλεια βιώσιμων γεωργικών εκτάσεων και αν εξεταστεί το θέμα βαθύτερα, προκύπτει πως τα κράτη αυτά μπορεί να αντιμετωπίσουν ζητήματα εθνικής ασφάλειας, τα οποία δεν αφορούν βίαιες συγκρούσεις αλλά την εδαφική τους ακεραιότητα και την εθνική τους κυριαρχία. Αυτά θα εμφανιστούν στο προσκήνιο όταν οι διαδικασίες προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή θα είναι πλέον αδύνατο να εφαρμοστούν και η εκκένωση θα καταστεί η μοναδική εναπομείνουσα επιλογή για τους πληθυσμούς τους. Αυτόματα στην περίπτωση αυτή, η ανθρώπινη ασφάλεια δε θα μπορεί πια να διασφαλιστεί από ένα εθνικό κράτος και οι κάτοικοι

του θα τεθούν σε ένα πρωτοφανές ιστορικά «περιθώριο», από κάθε άποψη (νομική, πολιτική, κοινωνική κ.ά.)¹⁶⁹.

Στοιχεία όπως η φτώχεια, οι αδύναμοι θεσμοί, οι προϋπάρχουσες διαμάχες, η επισιτιστική ανασφάλεια και η εξάπλωση ασθενειών δε μπορούν παρά να καθιστούν τις κοινωνίες ανίκανες να ανταποκριθούν στις προκλήσεις της προσαρμογής στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, εντείνοντας παράλληλα ήδη υφιστάμενα προβλήματα.

Προσεγγίζοντας το ζήτημα της κλιματικής αλλαγής θεωρώντας εκ των προτέρων ότι οδηγεί σε βίαιες συγκρούσεις, παραβλέπονται διάφορες διαδικασίες και μηχανισμοί προσαρμογής που εμπλέκονται στη διαμόρφωση ασφαλούς ή μη περιβάλλοντος. Παρά το γεγονός ότι οι κοινωνικές, γενικότερα, συγκρούσεις¹⁷⁰ δεν αποτελούν πάντοτε ένα αρνητικό φαινόμενο, καθώς μπορούν να λειτουργήσουν εποικοδομητικά οδηγώντας σε γόνιμες ανακατατάξεις και αναδιανομή πλούτου και εξουσίας, στη συγκεκριμένη περίπτωση των μεταναστών (ή προσφύγων), θεωρείται ως αρνητικός παράγοντας αφού θεωρείται ένας εκ των βασικότερων παραγόντων λόγω των οποίων είναι δυνατή η διαμόρφωση μεταναστευτικών ή προσφυγικών ρευμάτων από συγκεκριμένες περιβαλλοντικά υποβαθμισμένες περιοχές σε νέες σαφώς πιο ανεπηρέαστες. Αυτό ωστόσο, που πραγματικά έχει σημασία, είναι το πώς αυτές οι κοινωνικές διαμάχες δε θα μετατραπούν σε βίαιες συγκρούσεις και ο ρόλος του κράτους¹⁷¹ και της προσαρμοστικής ικανότητας αποτελούν καθοριστικά στοιχεία στο ζητούμενο αυτό. Καταλήγοντας, γίνεται αντιληπτό πως μια αρμονική σχέση περιβάλλοντος και ανάπτυξης αποτελεί μέσο επίτευξης της αυτοσυντηρούμενης

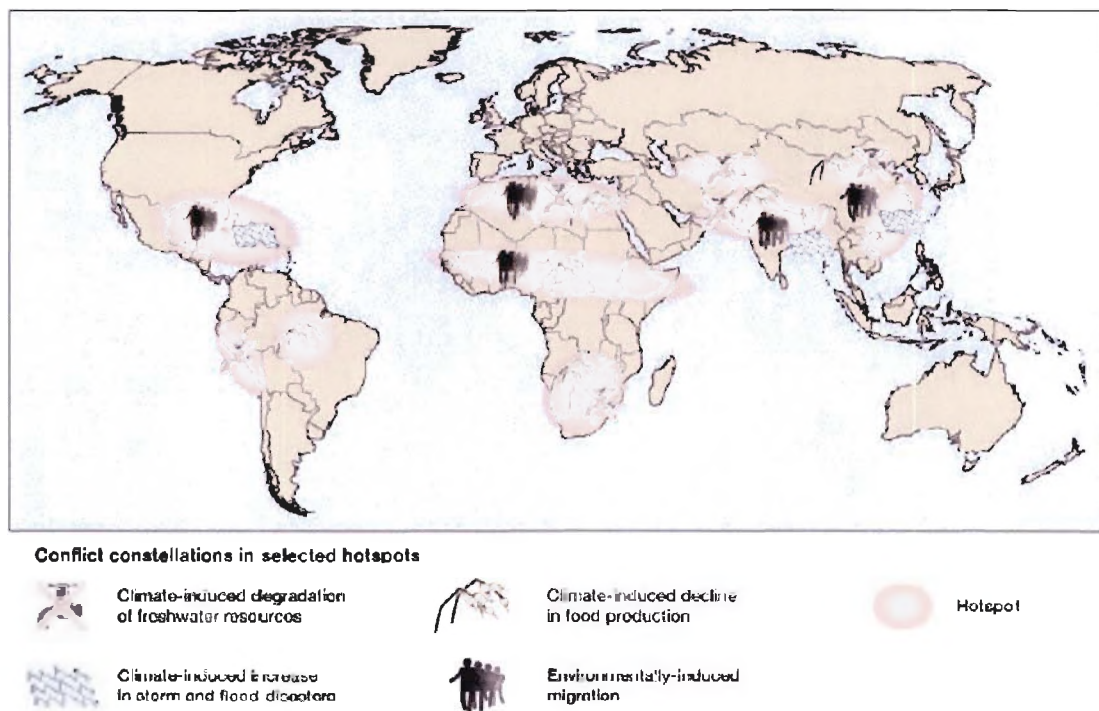
¹⁶⁹ Το ζήτημα της απώλειας της εδαφικής ακεραιότητας και της εθνικής κυριαρχίας ενός κράτους μελετάται σε παρακάτω κεφάλαιο του παρόντος πονήματος. Αξίζει ωστόσο, σε αυτό το σημείο, να επισημανθεί πως μια ενδεχόμενη «εξαφάνιση» κράτους παρουσιάζει τεράστιο ενδιαφέρον από οποιαδήποτε πλευρά και αν θεωρηθεί, καθώς θα πρόκειται για ένα ιστορικά πρωτοφανές γεγονός, εγείροντας ερωτήματα τα οποία ουδέποτε έχει κληθεί κάποιος να απαντήσει, αν και τα τελευταία χρόνια η διεθνής κοινότητα φαίνεται να αρχίζει να ασχολείται σταδιακά με κάποιες πτυχές του.

¹⁷⁰ Μια σύγκρουση με αφορμή περιορισμένους διαθέσιμους πόρους, πάντως, αποτελεί μια εξέλιξη η οποία παρατηρείται ιδιαίτερα σε κοινωνίες με αυξημένη ανομοιογένεια ή με πληθυσμιακό κατακερματισμό σε φυλετικές, θρησκευτικές ή πολιτικές ομάδες. Επιπλέον, εξαιρετικά σημαντικός είναι ο ρόλος του κράτους, το οποίο μπορεί να αποτρέψει μια σύγκρουση, ενεργώντας ενωτικά και παρέχοντας λύση ή να πυροδοτήσει συγκρούσεις, υποσκάπτοντας τη σταθερότητα και την ασφάλεια, εάν κυριαρχείται παρασκηνιακά από elites οι οποίες αντιμετωπίζουν τη συγκεντρωτική εκμετάλλευση των περιορισμένων φυσικών πόρων ως μέσο ανόδου και παραμονής στην εξουσία.

¹⁷¹ Έχει παρατηρηθεί και είναι εξάλλου αναμενόμενο, πως σε περιοχές όπου οι πολιτικοί και κοινωνικοί θεσμοί είναι ισχυροί και εύρωστοι, οι πιθανότητες βίαιων συγκρούσεων (τουλάχιστον ευρείας κλίμακας) μειώνονται κατά πολύ μεγάλο βαθμό.

βιώσιμης ανάπτυξης¹⁷², ενώ καθίσταται προφανής η σοβαρότητα των περιβαλλοντικών ζητημάτων και η διασύνδεσή τους με την εθνική ασφάλεια των κρατών και ταυτόχρονα, με το διεθνή στόχο περί ισότητας.

Χάρτης 1: Ασφάλεια και κλιματική αλλαγή: σημεία υψηλού κινδύνου

Πηγή: http://www.wbgu.de/wbgu_jg2007_engl.pdf

¹⁷² Βλ. Γρηγορίου Π., Σαμιώτη Γ., Τσάλτα Γ., η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών (Rio De Janeiro) για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη – Νομική και Θεσμική Διάσταση, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1993, σσ. 30-38.

Α.4. Έννοια και Νομικές προεκτάσεις του ζητήματος των Κλιματικών Μεταναστών.

Η μετανάστευση θεωρείται μία από τις παλαιότερες στρατηγικές αντιμετώπισης των περιβαλλοντικών αλλαγών. Στο πέρασμα των αιώνων έχουν σημειωθεί αρκετές παροδικές και μόνιμες μετατοπίσεις πληθυσμών κατά τη διάρκεια περιόδων ξηρασίας ή άλλων περιβαλλοντικών μεταβολών¹⁷³. Τα τελευταία, ωστόσο, χρόνια, όλο και περισσότεροι χαρακτηρίζουν την μετανάστευση λόγω περιβαλλοντικών παραγόντων ως ένα νέο φαινόμενο, γεγονός που οφείλεται στην αυξανόμενη ένταση και την κλιμάκωση των περιβαλλοντικών και κλιματικών αλλαγών. Η 4^η Έκθεση του IPCC υπογραμμίζει ότι η υπερθέρμανση του πλανήτη επιταχύνεται και επισημαίνει την άμεση ευθύνη του ανθρώπου. Η αύξηση της θερμοκρασίας είναι σαφής και γίνεται αντιληπτή από παρατηρήσεις στη μέση παγκόσμια θερμοκρασία του αέρα και των ωκεανών, την εκτεταμένη τήξη του χιονιού και των πάγων και την άνοδο της στάθμης της θάλασσας. Η κλιματική αλλαγή αναμένεται να έχει αισθητές επιπτώσεις στο περιβάλλον και πρωτίστως στις αναπτυσσόμενες χώρες, ενώ το γεγονός αυτό μπορεί να προκαλέσει συγκρούσεις και πληθυσμιακές μετατοπίσεις.

Η έννοια των «κλιματικών μεταναστών» ή «κλιματικών προσφύγων» όπως ορισμένοι προτιμούν, αναφέρεται ολοένα και συχνότερα στο πλαίσιο συζητήσεων περί παγκόσμιας κλιματικής αλλαγής, ωστόσο, η χρήση του όρου φαίνεται άλλοτε ασαφής και άλλοτε άστοχη. Τα στοιχεία και οι πληροφορίες για το πώς ακριβώς η κλιματική αλλαγή μπορεί να δημιουργήσει μεταναστευτικά κύματα, αλλά και τι είδους μετανάστευση μπορεί να είναι αυτή, είναι ακόμα περιορισμένα. Επίσης, επικρατεί μία σχετική σύγχυση γύρω από τις δυνατότητες της κλιματικής αλλαγής και της αναγκαστικής μετανάστευσης να προκαλέσουν συγκρούσεις και διαμάχες, ενώ το ερώτημα για το πώς θα πρέπει οι μετανάστες αυτοί να αντιμετωπίζονται και ειδικότερα, για το αν όρος «πρόσφυγας» είναι κατάλληλος ή όχι, ταλανίζει τη διεθνή κοινότητα εγείροντας πλήθος διαφορετικών απόψεων.

Ο όρος «κλιματικοί πρόσφυγες» έχει υποστεί έως σήμερα ευρεία και διαφοροποιημένη χρήση. Πλέον, φαίνεται ότι έχει καταστεί σαφές πως

¹⁷³ Ενδεικτικά βλ. Niedenthal J., *For the Good of Mankind: A History of the People of Bikini and Their Islands*, Micronitor Publishing, Majuro, 2001, pp. 20-22.

επικεντρώνεται στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Η ευρύτερη έννοια του όρου των περιβαλλοντικών προσφύγων έχει μακρά ιστορία. Στα μέσα της δεκαετίας του '80 το ζήτημα των περιβαλλοντικών προσφύγων εξετάζοταν στο πλαίσιο του International Institute for Environment and Development (IIED) και του UNEP. Το 1985 πρώτος ο Essam El – Hinnawi έδωσε έναν ορισμό για τον όρο, ενώ ο περιβαλλοντικός ερευνητής Norman Myers υιοθέτησε και ξεκίνησε να χρησιμοποιεί ευρέως τον όρο, για να τον ακολουθήσουν αργότερα και διάφοροι υψηλοί αξιωματούχοι, όπως ο Bill Clinton και ο πρώην γενικός γραμματέας του ΟΗΕ, Boutros Boutros-Ghali¹⁷⁴, με συνέπεια, να υιοθετηθεί σταδιακά από τα μέσα ενημέρωσης¹⁷⁵.

A.4.1. Ορισμοί και Τυπολογία.

Το διεθνές νομικό status των ανθρώπων που αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τους τόπους διαμονής τους λόγω των άμεσων ή των έμμεσων επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής είναι ασαφές και αποτελεί αντικείμενο έντονων συζητήσεων και αντιπαραθέσεων, ωστόσο, είναι ξεκάθαρο πως δε θεωρούνται «πρόσφυγες» από το διεθνές δίκαιο. Η έρευνα για μία νομική έννοια εύστοχη και κατάλληλη για τη διεθνή νομική πρακτική έχει επιφέρει τη διαμόρφωση σημαντικού πλήθους ορισμών, οι οποίοι ωστόσο επικαλύπτονται συχνά. Το UNEP από την πλευρά του έχει υιοθετήσει τον ορισμό του El-Hinnawi για τους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες, σύμφωνα με τον οποίο είναι:

- *Οι άνθρωποι που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τον μόνιμο τόπο διαμονής τους, προσωρινά ή μόνιμα, εξαιτίας μιας έντονης περιβαλλοντικής διαταραχής (προκληθείσα από φυσική ή/και ανθρωπογενή δραστηριότητα), η οποία έθεσε σε κίνδυνο την ύπαρξη τους ή/και επηρέασε σοβαρά την ποιότητα ζωής τους. Με τον όρο «περιβαλλοντική διαταραχή» στο συγκεκριμένο ορισμό νοείται κάθε φυσική, χημική ή/και βιολογική αλλαγή στο οικοσύστημα (ή στη βάση των*

¹⁷⁴ Βλ. El-Hinnawi, *Environmental Refugees*, United Nations Environment Programme (UNEP), New York, 1985.

¹⁷⁵ Αποτελεί αξιοσημείωτο στοιχείο πως σήμερα, μια αναζήτηση στο Google για τους όρους «περιβαλλοντικός πρόσφυγας» και «κλιματικός πρόσφυγας» εμφανίζει πάνω από μισό εκατομμύριο αποτελέσματα.

πόρων) η οποία το καθιστά, προσωρινά ή μόνιμα, ακατάλληλο να υποστηρίξει την ανθρώπινη ζωή (El-Hinnawi)¹⁷⁶.

Μία βασική δυσκολία που υφίσταται στο θέμα, ωστόσο, είναι πως δεν υπάρχει κοινά αποδεκτός (συμφωνημένος) ορισμός ή τυπολογία των περιβαλλοντικών προσφύγων ή μεταναστών και πολύ δε περισσότερο για τους «κλιματικούς πρόσφυγες» ή «κλιματικούς μετανάστες». Ορισμένα γεγονότα ή φαινόμενα τα οποία σχετίζονται με το περιβάλλον και μπορούν να οδηγήσουν σε μεταναστευτική κίνηση, παρέχοντας μία βάση για τον καθορισμό τυπολογίας, είναι τα εξής:

- 1) Φυσικές και αιφνίδιες καταστροφές
- 2) Σταδιακή περιβαλλοντική υποβάθμιση (slow-onset disasters)
- 3) Περιβαλλοντικές συγκρούσεις
- 4) Περιβαλλοντική καταστροφή ως συνέπεια ένοπλων συρράξεων
- 5) Έργα αναπτυξιακών υποδομών
- 6) Βιομηχανικά ατυχήματα

Επίσης, μπορούν υπάρξουν υποκατηγορίες οι οποίες βασίζονται σε διακρίσεις, όπως:

- Μεταβολές λόγω ανθρωπογενούς ή εξαιτίας φυσικής δραστηριότητας
- Μεταβολές λόγω κλιματικής αλλαγής ή εξαιτίας γενικότερων περιβαλλοντικών παραγόντων
- Προσωρινές ή μόνιμες περιβαλλοντικές μεταβολές
- Προσωρινή ή μόνιμη μετανάστευση
- Εσωτερική ή διασυνοριακή μετανάστευση

Ασφαλώς, για τους πληγέντες πληθυσμούς μικρή σημασία έχει αν μια καταστροφή σχετίζεται με επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής που προκαλούνται από ανθρωπογενή δραστηριότητα, ωστόσο, η χρήση των διακρίσεων και της τυπολογίας μπορεί να αποτελέσει πολύτιμη στήριξη σε ερευνητικούς και πολιτικούς σκοπούς.

Ο συγκεκριμένος ορισμός δεν είναι αποδεκτός από την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες (UNHCR) και το Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης

¹⁷⁶ Βλ. El-Hinnawi, *Environmental Refugees*, United Nations Environment Programme (UNEP), New York, 1985.

(IOM)¹⁷⁷, οποίος έχει καθιερώσει την (λιγότερο αμφιλεγόμενη) κατηγορία των περιβαλλοντικά εκτοπισμένων ατόμων (Environmentally Displaced Persons). Τα άτομα αυτά, σύμφωνα με τον ορισμό, είναι:

- Όσοι έχουν εκτοπιστεί εντός της χώρας τους ή έχουν διασχίσει εθνικά σύνορα και για τους οποίους η περιβαλλοντική υποβάθμιση ή επιδείνωση ή καταστροφή αποτελεί κύρια αιτία της εκτόπισής τους, χωρίς απαραίτητα να είναι και η αποκλειστική (IOM).

Η απόδοση του χαρακτηρισμού «πρόσφυγες», με τη στενή νομική έννοια του όρου, σε περιβαλλοντικά εκτοπισμένους πληθυσμούς ή σε «κλιματικούς πρόσφυγες» έχει αμφισβητηθεί για πολλούς λόγους. Οι δύο κυριότεροι είναι: α) η απαίτηση για τη θέσπιση και απόδειξη μιας ισχυρής, αιτιώδους σύνδεσης μεταξύ μιας συγκεκριμένης περιβαλλοντικής αλλαγής και της απόφασης του ατόμου να μεταναστεύσει, και β) οι συγκεκριμένες προϋποθέσεις που δικαιολογούν την ιδιότητα του πρόσφυγα, σύμφωνα με τη Σύμβαση της Γενεύης του 1951 σχετικά με το καθεστώς των προσφύγων, αλλά και το Πρωτόκολλο αυτής, το 1967, η οποία εξετάζεται παρακάτω.

Στο πλαίσιο της Σύμβασης της Γενεύης, το βασικό στοιχείο που προσδίδει την ιδιότητα του πρόσφυγα είναι ο *βάσιμος φόβος δίωξης για λόγους φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, συμμετοχής σε συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα ή πολιτικών πεποιθήσεων*. Κατά μία έννοια, το στοιχείο αυτό αποτελεί απαραβίαστο κανόνα για τους μελετητές του διεθνούς νομικού δικαίου αλλά και τους ακτιβιστές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και για εμπειρικά φαινόμενα όπως η κλιματική αλλαγή ή η περιβαλλοντική υποβάθμιση, δεν υπάρχει καμία βάση ώστε αυτά να στοιχειοθετούν παράγοντες δίωξης.

Επιπλέον, πάγιο αντικείμενο συζητήσεων για τους νομικούς, τους ερευνητές μεταναστευτικών θεμάτων και τους οργανισμούς ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελεί η οριοθέτηση των εννοιών της περιβαλλοντικής μετανάστευσης και της περιβαλλοντικής υποβάθμισης¹⁷⁸. Δύο καίρια ζητήματα σε αυτές τις συζητήσεις είναι ο πραγματικός «βαθμός ελευθερίας» ενός ατόμου στη λήψη απόφασης να

¹⁷⁷ International Organization for Migration, βλ. σχετικά <http://www.iom.int/jahia/jsp/index.jsp>, προσπελάστηκε στις 31/08/2011.

¹⁷⁸ Ενδεικτικά βλ. Dun O. & Gemenne F., *Defining 'Environmental Migration'* και Stavropoulou M., *Drowned in Definitions?*, in *Forced Migration Review, Climate Change and Displacement*, Refugee Studies Center, Issue 31, October 2008, pp. 10-12, διαθέσιμο στο <http://www.fmreview.org/FMRpdfs/FMR31/FMR31.pdf>, προσπελάστηκε στις 31/08/2011.

μεταναστεύσει ωθούμενος από περιβαλλοντικούς παράγοντες (σε αντίθεση με την αναγκαστική μετανάστευση στην οποία είναι μηδενικός) και η αναγκαιότητα διάκρισης της εσωτερικής από τη διασυνοριακή μετατόπιση. Στις Κατευθυντήριες Αρχές της Εσωτερικής Μετατόπισης (Guiding Principles of Internal Displacement) που εξέδωσε το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο των ΗΕ (ECOSOC)¹⁷⁹, για παράδειγμα, εντοπίζεται ένα σημείο αναφοράς για το διεθνές soft law, το οποίο προκύπτει από την αναγνώριση των φυσικών ή ανθρωπογενών καταστροφών ως πιθανή αιτία μετατόπισης, ανεξάρτητα ωστόσο από το γεγονός ότι οι Αρχές εφαρμόζονται εντός των αντίστοιχων χωρών. Όσον αφορά τη διάκριση μεταξύ αναγκαστικής και εθελοντικής μετανάστευσης, είναι απλή στην περίπτωση ενός ακραίου περιβαλλοντικού γεγονότος (π.χ. καταιγίδα ή τυφώνας), γίνεται όμως περίπλοκη σε περιπτώσεις που η σταδιακή περιβαλλοντική υποβάθμιση και οι διάφορες slow-onset κλιματικές μεταβολές¹⁸⁰ θεωρούνται ότι οδηγούν πληθυσμούς στην εγκατάλειψη του τόπου διαβίωσής τους.

Μόλις το 2008¹⁸¹ ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης επισήμανε την ανάγκη να ξεπεραστούν τα ζητήματα σχετικά με τους διάφορους ορισμούς, εγκαταλείποντας την έννοια των «περιβαλλοντικών προσφύγων» και αντιπροτείνοντας έναν ευρύ ορισμό των «περιβαλλοντικών μεταναστών», ως:

- *Τα άτομα ή οι ομάδες ανθρώπων που, για λόγους αιφνίδιων ή σταδιακών περιβαλλοντικών μεταβολών που επηρέασαν αρνητικά τη ζωή ή τις συνθήκες ζωής τους, υποχρεούνται να εγκαταλείψουν το σπίτι τους ή επιλέγουν συνειδητά*

¹⁷⁹ Βλ. ECOSOC, United Nations Economic and Social Council: Further Promotion and Encouragement of Human Rights and Fundamental Freedoms, Including the Question of the Programme and Methods of Work of the Commission on Human Rights: Human Rights, Mass Exodus and Displaced Persons. Report of the Representative of the Secretary-General, Mr. Francis M. Deng, submitted pursuant to Commission resolution 1997/39, UN Doc. E/CN.4/1998/53/Add.2 of 11 February 1998, New York, 1998, United Nations, διαθέσιμο στο <http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/TestFrame/d2e008c61b70263ec125661e0036f36e?OpenDocument>, προσπελάστηκε στις 31/08/2011.

¹⁸⁰ Ο όρος slow-onset κλιματικές μεταβολές χρησιμοποιείται πολύ συχνά στη σχετική με το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής διεθνή βιβλιογραφία. Με τον όρο slow-onset κλιματικές μεταβολές εννοείται κάθε επίπτωση του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής η οποία εκδηλώνεται σταδιακά μέσα στο χρόνο. Αντιπροσωπευτικότερα παραδείγματα τέτοιων μεταβολών αποτελούν η άνοδος της στάθμης της θάλασσας, ξηρασία, η απερίμωση, η διάβρωση του εδάφους και των παραθαλάσσιων και παραποτάμιων ακτών.

¹⁸¹ Για πρώτη φορά ο ορισμός παρουσιάστηκε το Νοέμβριο του 2007 στην 94^η Συνεδρία του Συμβουλίου του Οργανισμού.

να πράξουν τοιουτοτρόπως, είτε προσωρινά είτε μόνιμα, και τα οποία μετακινούνται είτε εντός της χώρας τους ή στο εξωτερικό (IOM)¹⁸².

Το ευρύ φάσμα ενός τέτοιου ορισμού θα μπορούσε να συμπεριλαμβάνει τους «κλιματικούς μετανάστες» και να αποφευχθεί μία πιθανή αναθεώρηση των υφιστάμενων διεθνών νομικών πράξεων σχετικά με το status των πολιτικών προσφύγων. Παράλληλα, η προσέγγιση αυτή φαίνεται να παρέχει έναν κοινό παρονομαστή στους ερευνητές διεθνούς δικαίου, ανθρωπίνων δικαιωμάτων και μεταναστευτικών ζητημάτων.

Οι υποστηρικτές ωστόσο, του όρου «κλιματικοί πρόσφυγες», επισημαίνουν τις ισχυρές ηθικές προεκτάσεις που μπορεί να προσφέρει σε επίπεδο κοινωνικής προστασίας, σε παγκόσμιο επίπεδο, επιθυμώντας να μετατοπίσουν τις σχετικές συζητήσεις, από το πεδίο των νομικών μελετητών, σε ένα πεδίο δεοντολογικών και ηθικών λόγων, με σκοπό να προσδώσουν στην έννοια της προστασίας των κλιματικών προσφύγων μεγαλύτερη αμεσότητα και πιο επείγοντα χαρακτήρα.

Το Παιχνίδι της Ονοματολογίας.

Ο όρος «περιβαλλοντικοί πρόσφυγες» εξυπηρέτησε αρχικά τους σκοπούς μιας ανθρωπιστικής ατζέντας. Εισάχθηκε πριν την αναγνώριση των Εσωτερικών Εκτοπισμένων Ατόμων (IDPs) ως μία ειδική ομάδα ανθρώπων με δικαίωμα προστασίας και βοήθειας. Κατά τη δεκαετία του '80, η έννοια του περιβάλλοντος βρισκόταν σε υψηλή θέση στη διεθνή πολιτική ατζέντα και οι πρόσφυγες θεωρούνταν γενικά ως αθώα θύματα που έχρηζαν βοήθειας και στήριξης, και κατά συνέπεια, ο όρος συνέβαλλε στο να στραφεί η προσοχή της διεθνούς κοινότητας στο συγκεκριμένο ζήτημα¹⁸³. Σήμερα πλέον, οι IDPs είναι αναγνωρισμένοι ως μία κατηγορία αναγκαστικά μεταναστευόντων ατόμων.

Η εκτεταμένη χρήση του όρου συχνά συνδέεται με σκοπιμότητες εκείνων που επιθυμούν να περιορίσουν περαιτέρω τους σχετικούς με το άσυλο νόμους (και τις

¹⁸² Βλ. IOM, Discussion Note: Migration and the Environment, Ninety-Fourth Session, MC/INF/288 of 1 November 2007, pp. 1-2, διαθέσιμο στο http://www.iom.int/jahia/webdav/shared/shared/mainsite/about_iom/en/council/94/MC_INF_288.pdf, προσπελάστηκε στις 31/08/2011.

¹⁸³ Ενδεικτικό παράδειγμα η περίπτωση του Σουδάν. Βλ. Haug R., What's in a Name: Environmental Refugees in Sudan, in Shanmugaratnam N., Ragnhild L. & Stolen K., (eds.), *In the Maze of Displacement: Conflict, Migration and Change*, Hoyskoleforlaget, Kristiansand, 2003, pp. 156-176.

πολιτικές γενικότερα) στις ανεπτυγμένες χώρες. Επειδή ο όρος «περιβαλλοντικός» συνεπάγεται μία έννοια εκτός της σφαίρας της πολιτικής, οι περιβαλλοντικοί πρόσφυγες είναι πιθανό να τύχουν αντιμετώπισης ανάλογης με αυτή των οικονομικών μεταναστών¹⁸⁴. Η εικασία αυτή πάντως, δεν συνάδει με το γεγονός ότι, στο σύνολο της σχετικής βιβλιογραφίας σήμερα, επικρατεί η άποψη περί επέκτασης του διεθνούς δικαίου προκειμένου να αυξηθεί η προστασία και η στήριξη σε αυτή την ιδιαίτερη πληθυσμιακή ομάδα. Ωστόσο, αν και δεν αποτελεί πρόθεση της συγκεκριμένης μερίδας συγγραφέων, η χρήση του όρου είναι πιθανό να επιφέρει ατυχείς παρενέργειες, καθώς μπορεί να ωφελήσει όσους επιδιώκουν τον περιορισμό των πολιτικών παροχής ασύλου ενόσω δεν επιτυγχάνεται η καθολική συναίνεση για επέκταση της προστασίας και της στήριξης. Παράλληλα, η εσφαλμένη εκτίμηση μέρους της κοινής γνώμης, σύμφωνα με την οποία, πολλοί από τους αιτούντες άσυλο είναι οι λεγόμενοι περιβαλλοντικοί μετανάστες και όχι πρόσφυγες που δικαιούνται νομική προστασία, λειτουργεί αθόρυβα υπέρ αυτών που επιδιώκουν τον προαναφερθέντα περιορισμό.

Αναμφισβήτητα, η διαδεδομένη χρήση του όρου σήμερα συνδέεται και με τις ατζέντες των περιβαλλοντολόγων, των διεθνολόγων και διαφόρων ετερογενών ομάδων που ασχολούνται με θέματα σχετικά της διεθνούς ασφάλειας. Οι εκτιμώμενοι αριθμοί των κλιματικών ή περιβαλλοντικών προσφύγων χρησιμοποιούνται συχνά προκειμένου να ευαισθητοποιηθεί η κοινή γνώμη και οι φορείς λήψης αποφάσεων γύρω από το ζήτημα της υπερθέρμανσης του πλανήτη, ωστόσο, στις αναπτυσσόμενες χώρες φαίνεται πως διαμορφώνεται ένα αίσθημα φόβου για κατακλυσμό από κύματα κλιματικών μεταναστών. Με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, μετατοπίστηκε η προσοχή από την αντιπαλότητα των δύο υπερδυνάμεων και το περιβάλλον άρχισε να προσφέρει νέα ερεθίσματα στους ερευνητές θεμάτων ασφαλείας και συγκρούσεων, ως μία πιθανή αιτία αναγκαστικής μετανάστευσης και πολεμικών συρράξεων. Οι περιβαλλοντολόγοι, ανάγοντας το ζήτημα της κλιματικής αλλαγής σε ζήτημα «απειλής» της διεθνούς ασφάλειας, κατόρθωσαν να εισάγουν το θέμα των κλιματικών μεταναστών στην ατζέντα της διεθνούς πολιτικής αλλά και στη συνείδηση των διαφόρων πολιτικών ιθυνόντων. Από την άλλη πλευρά, όμως, οι συζητήσεις περί ασφάλειας μπορεί να χρησιμοποιηθούν ώστε να συνδεθούν νέοι τομείς με στρατιωτικές σκοπιμότητες και να προωθηθούν

¹⁸⁴ Βλ. Kibreab G., Environmental Causes and Impact of Refugee Movements: a Critique of the Current Debate, in Disasters. vol. 21, no. 1, 1997, pp. 20-38.

ενέργειες ή τάσεις καταστολής. Αυτό μπορεί θεωρητικά να πραγματοποιηθεί στο πλαίσιο της διαμάχης Βορρά – Νότου, όπου η έννοια της περιβαλλοντικής ασφάλειας αποδίδεται μονομερώς: ο «υπανάπτυκτος» Νότος συνιστά μια απειλή για τον ευημερούντα Βορρά, μέσω πληθυσμιακών εκρήξεων, έλλειψης φυσικών πόρων, βίαιων συγκρούσεων και κυμάτων μαζικής μετανάστευσης¹⁸⁵.

Οι συζητήσεις επομένως, για το περιβάλλον και την ασφάλεια δεν αναφέρονται στο πρόβλημα αποκλειστικά από τη σκοπιά των κλιματικών προσφύγων. Η έννοια των κλιματικών προσφύγων, συμπεριλαμβανομένων των υποθέσεων για το πλήθος τους και τις απειλές που μπορούν να θέσουν, μπορεί να αποτελέσει μέσο επίτευξης διαφόρων σκοπιμοτήτων και ασφαλώς όχι για την παροχή προστασίας στους μετανάστες. Εξάλλου, ακόμα και η πάγια χρήση του όρου στον πληθυντικό αριθμό υποδηλώνει εικόνες πολυπληθών μετακινούμενων πληθυσμιακών κυμάτων, υποδεικνύοντας παράλληλα, τη δυσκολία αναγνώρισης και προσδιορισμού ενός μεμονωμένου κλιματικού ή περιβαλλοντικού πρόσφυγα.

A.4.2. Η Σύμβαση της Γενεύης και οι Πρόσφυγες.

Ο αριθμός των προσφύγων σε παγκόσμιο επίπεδο σήμερα εκτιμάται περίπου στα 14,9 εκατομμύρια¹⁸⁶ έχοντας παρουσιάσει μέτριες ή μεγάλες αυξήσεις σε όλο τον πλανήτη τα τελευταία χρόνια. Ενδεικτικά, το Πακιστάν και το Ιράν φιλοξενούν περισσότερους από 2 εκατομμύρια πρόσφυγες από το Αφγανιστάν, πάνω από 1,5 εκατ. Ιρακινοί έχουν καταφύγει στις γειτονικές χώρες και σχεδόν 600 χιλιάδες Σουδανοί βρίσκονται εκτός της χώρας τους¹⁸⁷.

Οι πρόσφυγες αποτελούν θύματα δίωξης και στερούνται προστασίας εντός της ίδιας τους της χώρας. Ως εκ τούτου, θεωρείται ότι έχουν ιδιαίτερη ανάγκη διεθνούς προστασίας, ενώ υπάγονται σε ένα μοναδικό νομικό καθεστώς από το οποίο απορρέουν συγκεκριμένα δικαιώματα. Με άλλα λόγια, ο «πρόσφυγας» συνιστά έναν

¹⁸⁵ Βλ. Dalby S., Environmental Change and Human Security, in *Isuma-Canadian Journal of Policy Research*. vol. 3, no. 2, 2002, pp. 71-79.

¹⁸⁶ Σύμφωνα με το *Statistical Yearbook* της Υπατης Αρμοστείας για το 2009: βλ. <http://www.unhcr.org/4ce5327f9.html>, προσπελάστηκε στις 02/09/2011. Σημειωτέον δε, πως από τα 14,9 εκατ., 10,4 αποτελούν πρόσφυγες καταγεγραμμένους από τη UNHCR, ενώ οι υπόλοιποι είναι Παλαιστίνιοι πρόσφυγες οι οποίοι εμπίπτουν στη δικαιοδοσία ευθύνης του Γραφείου Αρωγής και Έργων των Ηνωμένων Εθνών για τους Παλαιστίνιους πρόσφυγες στη Μέση Ανατολή (UNRWA) και δεν συμπεριλαμβάνονται στα επίσημα στοιχεία της UNHCR.

¹⁸⁷ Βλ. Kolmannskog V. O., *Future Floods of Refugees: A comment on climate change, conflict and forced migration*. Norwegian Refugee Council, Oslo, 2008, p. 25.

όρο με νομικές εκφάνσεις και επιπτώσεις. Στο πλαίσιο της Σύμβασης της Γενεύης του 1951 σχετικά με το Καθεστώς των Προσφύγων¹⁸⁸, το άρθρο 1.α. ορίζει ως «πρόσφυγα»:

- (...) οποιοδήποτε άτομο που εξαιτίας βάσιμου φόβου δίωξης για λόγους φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, συμμετοχής σε συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα ή πολιτικών πεποιθήσεων, βρίσκεται εκτός της χώρας υπηκοότητάς του, και

¹⁸⁸ Η Σύμβαση της Γενεύης είναι το πρώτο βασικό εργαλείο της προστασίας των Ευρωπαίων πρόσφυγες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, με αρκετά περιοριστικές αναφορές σε αυτούς μόνο. Το Πρωτόκολλο του 1967, με το οποίο τροποποιείται η Σύμβαση, διέυρυνε την εντολή της Ύπατης Αρμοστείας, καθώς το πρόβλημα των εκτοπισμένων πληθυσμών εξαπλωνόταν σε όλο τον κόσμο και έπαψε να είναι φαινόμενο ενδημικό της ευρωπαϊκής ηπείρου, τουλάχιστον σε αυτό τον αρχικό βαθμό. Εν συνεχεία, η Σύμβαση ενέπνευσε την υπογραφή άλλων κειμένων, περισσότερο τοπικού-περιφερειακού χαρακτήρα, με σκοπό την επέκταση και διεύρυνση του ορισμού περί προσφύγων. Ενδεικτικές η Σύμβαση του 1969 του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας (OAU Convention), η οποία αφορά σε συγκεκριμένα ζητήματα των προσφυγικών θεμάτων που αναφέρονται στην Αφρική και η Διακήρυξη της Καρθαγίνης για τους Πρόσφυγες του 1984, που αφορά στη Λατινική Αμερική, με παρόμοια αντικείμενα. Τα κείμενα αυτά διαμορφώθηκαν επί τη βάση της Σύμβασης του 1951, προκειμένου να εξειδικεύσουν ορισμένα ζητήματα που αφορούν που αφορούν σε άτομα που εξαναγκάζονται να εγκαταλείψουν τις εστίες τους, λόγω γεγονότων που έχουν ανατρέψει τη δημόσια τάξη. Αυτή ακριβώς η διατύπωση περί όχλησης και ανατροπής της δημόσιας τάξης παρουσιάζεται, κατά τη διεθνή κριτική ως ικανή να συμπεριλάβει και την οποιαδήποτε δυσλειτουργία προκύπτει ως αποτέλεσμα κλιματικής αλλαγής και περιβαλλοντικής υποβάθμισης, παρέχοντας κάποιου είδους και βαθμού επίσημη διεθνή αναγνώριση. Η βασικότερη αδυναμία τους συνδέεται με την τοπικιστική αναφορά και μη διεθνή ισχύ τους, αλλά και με το γεγονός ότι δεν αναφέρονται ειδικότερα σε περιβαλλοντικά ζητήματα [Renaud F., Bogardi J., Dun O. & Warner K., Control, Adapt or Flee - How to Face Environmental Migration?, Interdisciplinary Security Connections Publications Series of Institute for Environment and Human Security, United Nations University – Institute for Environment and Human Security (UNU-EHS), No. 5/2007, p. 21, διαθέσιμο στο <http://www.ehs.unu.edu/file/get/3973>, προσπελάστηκε στις 30/08/2011].

Έως σήμερα, συνολικά 140 χώρες έχουν υπογράψει το ένα ή και τα δύο κείμενα του ΟΗΕ. Ωστόσο, όπως θα αναφερθεί και στη συνέχεια, η μορφή και η συχνότητα της μετανάστευσης άλλαξε, συμπαρασύροντας και τον αριθμό των ατόμων που μετακινούνται, ο οποίος παρουσιάζει πλέον αξιοσημείωτη αύξηση, ενώ τα τελευταία χρόνια, διατυπώνονται αμφιβολίες για τη σημασία και την εφαρμοσιμότητα της Σύμβασης του 1951, εν όψει των σοβαρών μεταβολών που υφίστανται στα μεταναστευτικά και προσφυγικά ρεύματα του 21^{ου} αιώνα. Η ιδιάζουσα σημασία της έγκειτο στο γεγονός ότι αποτελούσε την πρώτη διεθνούς εμβέλειας συμφωνία που κάλυπτε τις πιο ουσιαστικές πλευρές της ζωής των προσφύγων, καθορίζοντας μια σειρά θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, των οποίων θα έπρεπε οι πρόσφυγες να χαίρουν κατά τρόπο ισότιμο των ελευθεριών που αναγνωρίζοντας στους αλλοδαπούς υπηκόους μιας χώρας, ακόμη και στους ημεδαπούς, σε ορισμένες περιπτώσεις. ή και σε μερικές περιπτώσεις και στους ίδιους τους πολίτες της χώρας και μάλιστα υπό το πνεύμα της διεθνούς συνεργασίας για την ουσιαστική και εκ βάθρων αντιμετώπιση του ζητήματος των προσφυγικών κρίσεων. Η Σύμβαση δε θεωρείται μέσο για την επίλυση των προσφυγικών προβλημάτων, ούτε σχεδιάστηκε για να αντιμετωπίσει τις βαθύτερες αιτίες που οδηγούν στον εκτοπισμό των πληθυσμών. Αρχικός σκοπός της ήταν (και παραμένει ως σήμερα) η διευθέτηση των συνεπειών που προκύπτουν ως αποτέλεσμα της μετακίνησης σε άλλη χώρα, με σκοπό την απόδοση κάποιου βαθμού διεθνούς προστασίας ή και άλλης βοήθειας, με σκοπό οι πρόσφυγες να μπορέσουν σταδιακά να αναδιαμορφώσουν τη ζωή τους. Πάντως, η επικρατούσα άποψη σχετικά με την ισχύ της Σύμβασης, η οποία προέρχεται και από τους κόλπους των Ηνωμένων Εθνών είναι η αντίληψη ότι η ανθρωπιστική δράση δεν είναι δυνατό να αντικαταστήσει την πολιτική βούληση και ενεργοποίηση προκειμένου να αποφευχθούν ή να αντιμετωπιστούν μελλοντικές κρίσεις ανθρωπιστικού χαρακτήρα.

αδυνατεί ή είναι απρόθυμος, λόγω του φόβου αυτού, να τεθεί υπό την προστασία της χώρας αυτής (...) [UNHCR]

Η Σύμβαση του 1951 για τους Πρόσφυγες και ο ορισμός της είναι ένα προϊόν της Ευρώπης κατά την περίοδο μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, το οποίο έχει δεχθεί και δέχεται δριμείς κατηγορίες για το γεγονός ότι δεν προβλέπει, ενώ θα μπορούσε, μέριμνα για σοβαρά σύγχρονα προβλήματα, όπως οι μαζικές πληθυσμιακές εκτοπίσεις λόγω πολεμικών συρράξεων και γενικευμένης βίας σε ορισμένες αναπτυσσόμενες χώρες. Ταυτόχρονα, μεγάλο μέρος των ατόμων που χρήζουν προστασίας και βοήθειας δε χαρακτηρίζονται πρόσφυγες. Το ζήτημα περί ασύλου, μετανάστευσης και της πολυδιάστατης μεταξύ τους σχέσης αποτελεί φλέγον θέμα στο πλαίσιο των συζητήσεων περί αναγκαστικής μετανάστευσης.

Σύμφωνα με τον ορισμό της Σύμβασης, ένας πρόσφυγας έχει εγκαταλείψει τη χώρα του εξαιτίας της δίωξης που έχει υποστεί. Η δίωξη αυτή στοιχειοθετείται από έναν ή περισσότερους παράγοντες οι οποίοι είναι σαφώς προσδιορισμένοι από τη Σύμβαση, ωστόσο, η κλιματική αλλαγή και η περιβαλλοντική υποβάθμιση ως αντίστοιχοι παράγοντες έχουν αποκλειστεί πλήρως από αυτή τη διαδικασία. Υπάρχουν δε, ορισμένα περιφερειακά όργανα τα οποία προσφέρουν κατά τι ευρύτερους ορισμούς της έννοιας των προσφύγων, όμως κανένας δεν αποδίδει ρητά την ιδιότητα του πρόσφυγα για περιβαλλοντικούς ή κλιματικούς λόγους¹⁸⁹.

Η «συμμετοχή σε συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα» ως παράγοντας δίωξης προκαλεί ενδιαφέρον μελέτης. Υπάρχουν δύο βασικές θεωρίες περί των στοιχείων τα οποία συνιστούν μία κοινωνική ομάδα: η μία υποστηρίζει ότι είναι εξέχουσας σημασίας η ομάδα να διαθέτει θεμελιώδη ή εγγενή προστατευόμενα χαρακτηριστικά, ενώ η δεύτερη δίνει έμφαση στην εξωτερική κοινωνική αντίληψη¹⁹⁰. Οι περιβαλλοντικοί ή κλιματικοί πρόσφυγες μπορεί να αποτελούν μία κοινωνική ομάδα που απαρτίζεται από άτομα στερούμενα πολιτικής δύναμης ώστε να προστατεύσουν

¹⁸⁹ Η Αφρικανική Σύμβαση και η Διακήρυξη της Καρθαγένης αναγνωρίζουν, μεταξύ άλλων, περιβαλλοντικούς παράγοντες ως γεγονότα που διαταράσσουν σοβαρά τη δημόσια τάξη. Για περισσότερα σχετικά με το περιεχόμενο βλ. UN High Commissioner for Refugees, *Persons covered by the OAU Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa and by the Cartagena Declaration on Refugees (Submitted by the African Group and the Latin American Group)*, 6 April 1992, EC/1992/SCP/CRP.6, διαθέσιμο στο <http://www.unhcr.org/refworld/topic,4565c2251d,4565c25f251,3ae68cd214,0.html>, προσπελάστηκε στις 31/08/2011.

¹⁹⁰ Βλ. Kolmannskog V. O., *Future Floods of Refugees: A comment on climate change, conflict and forced migration*, op. cit, pp. 25-27.

το περιβάλλον τους¹⁹¹, ωστόσο, όρος «κοινωνική ομάδα» είναι σχετικά ασαφής και ιδιαίτερα αμφιλεγόμενος. Αξιολογώντας τα κριτήρια της Σύμβασης της Γενεύης, η πλειοψηφία των ειδικών καταλήγει ότι τα άτομα που η εκτόπισή τους συνδέεται με περιβαλλοντικές αλλαγές δεν πληρούν εντέλει τις απαραίτητες προϋποθέσεις για να θεωρηθούν πρόσφυγες με την τυπική έννοια του όρου.

Όρος κλειδί είναι και η έννοια της δίωξης. Αν και επίσημος ορισμός δεν υπάρχει, η σοβαρή και συστηματική παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κατά κανόνα θεωρείται ότι συνιστά δίωξη. Το Εγχειρίδιο για τις διαδικασίες και τα κριτήρια καθορισμού του καθεστώτος των προσφύγων της Ύπατης Αρμοστείας, επισημαίνει ότι *μία απειλή για τη ζωή ή την ελευθερία λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, πολιτικής άποψης ή συμμετοχής σε συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα συνιστά πάντα δίωξη. Άλλες σοβαρές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (για τους ίδιους λόγους) συνιστούν επίσης δίωξη*¹⁹². Από τη στιγμή που δεν υφίσταται ορισμός, υπάρχει περιθώριο για εξέλιξη της έννοιας, ενώ η δίωξη λόγω παραβίασης οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων αναγνωρίζεται όλο και περισσότερο. Η έννοια της δίωξης και η σύνδεσή της με το σκεπτικό της Σύμβασης πρέπει να εξετάζεται υπό το πρίσμα της διαθεσιμότητας της κρατικής προστασίας. Ο ορισμός του πρόσφυγα καλύπτει τόσο καταστάσεις στις οποίες το κράτος βάση δικαιοδοσίας δεν παρέχει προστασία, όσο και καταστάσεις στις οποίες κάποιος που διώκεται (από μη κρατικό παράγοντα) δε λαμβάνει κρατική προστασία, ενώ συντρέχει κάποιος εκ των «αναγνωρισμένων» λόγων.

Όσον αφορά την περιβαλλοντική δίωξη, εξ ορισμού, προκύπτει όταν οι κυβερνήσεις συνειδητά προκαλούν περιβαλλοντική υποβάθμιση και αυτή η υποβάθμιση θίγει τα άτομα αναγκάζοντάς τα να μεταναστεύσουν¹⁹³. Υπάρχει επιπλέον και η δίωξη από την κλιματική αλλαγή, στην περίπτωση αυτή όμως είναι δύσκολο να βρεθεί ο ασκών τη δίωξη. Είναι το κράτος που δε μπορεί να προστατεύσει τους πολίτες από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής ή/και τα κράτη που ευθύνονται περισσότερο για την κλιματική αλλαγή; Αυτής της μορφής η

¹⁹¹ Βλ. Cooper J., *Environmental Refugees: Meeting the Requirements of the Refugee Definition*, New York University, *Envtl., Law Journal* 483, 1998.

¹⁹² Βλ. *United Nations High Commissioner for Refugees Handbook on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status under the 1951 Convention and the 1967 Protocol relating to the Status of Refugee*, paragraph 51, διαθέσιμο στο <http://www.unhcr.org/3d58e13b4.html>, προσπελάστηκε στις 31/08/2011.

¹⁹³ Βλ. Cooper J., *Environmental Refugees: Meeting the Requirements of the Refugee Definition*, op. cit.

επιχειρηματολογία ωστόσο, ίσως είναι ικανή να οδηγήσει σε μία καινοτόμο προοδευτική ανάπτυξη του διεθνούς δικαίου. Αν και τα περιβαλλοντικά προβλήματα έχουν συμβάλει στην πυροδότηση κοινωνικών αναταραχών και θεωρούνται από ορισμένους αναλυτές πρωταρχική αιτία, αυτοί που εκτοπίζονται εξαιτίας μίας «περιβαλλοντικής σύγκρουσης» εκτοπίζονται στην πραγματικότητα εξαιτίας μίας κατάστασης γενικευμένης βίας. Σε ορισμένα μέρη αυτού του είδους οι μετανάστες (συχνά αναφέρονται ως «πρόσφυγες πολέμου») αναγνωρίζονται και τους παρέχεται το ίδιο ή παρόμοιο καθεστώς με αυτό που απολαμβάνουν οι πρόσφυγες που υπάγονται στη Σύμβαση του 1951. Εναλλακτικά, μπορεί να τους χορηγηθεί ένα καθεστώς επικουρικής προστασίας¹⁹⁴.

A.4.3. Εσωτερικά Εκτοπισμένα Άτομα (IDPs).

Είναι προφανές πως η Σύμβαση της Γενεύης θέτει προτεραιότητα στα άτομα που βρίσκονται εκτός του επίσημου κράτους του οποίου είναι πολίτες, με συνέπεια αυτή η κατάσταση της μη παραμονής τους εντός εθνικών συνόρων να θεωρείται ότι συνεπάγεται και την απώλεια της κρατικής προστασίας και μέριμνας. Ως εκ τούτου, τα άτομα αυτά εκτίθενται σε κινδύνους για τους οποίους δεν υπάρχει σχετική πρόβλεψη ελλείψει νομικής τους προστασίας, γεγονός που τα καθιστά ευπαθή.

Στο σημείο αυτό αναδύεται η διεθνής προστασία μέσω της Σύμβασης, καλύπτοντας το κενό που θα καθιστούσε υπό άλλες συνθήκες τη συγκεκριμένη πληθυσμιακή κατηγορία νομικά απροστάτευτη. Εφόσον η Σύμβαση θέτει ως προϋπόθεση την αποσύνδεση από το κράτος, οι πληθυσμοί που μετακινούνται εντός συνόρων, ακόμη και αν το επίσημο κράτος πραγματικά αδυνατεί ή δεν επιθυμεί να τους παρέχει την προβλεπόμενη προστασία, παραμένουν εκτεθειμένοι, διότι δεν υφίσταται καμία σχετική νομική πρόβλεψη για αυτούς. Η συναίνεση πυκνώνει αναφορικά με την ανάγκη υπαγωγής των ατόμων αυτών σε ένα νέο ευέλικτο καθεστώς διεθνούς προστασίας και υποστήριξης. Το κενό αυτό έρχεται να καλύψει η έννοια των Εσωτερικών Εκτοπισμένων Ατόμων (Internally Displaced Persons ή IDPs), η οποία έχει αναγνωρισθεί από την UNHCR και σε ένα βαθμό προβλέπεται μερική προστασία τους σε περιπτώσεις σοβαρών ανθρωπιστικών κρίσεων, η οποία

¹⁹⁴ Χαρακτηριστικό παράδειγμα οι οδηγίες για ένα κοινό Ευρωπαϊκό σύστημα χορήγησης ασύλου. Σημειώνεται ότι ευρωπαίοι εταίροι έχουν δεσμευτεί για την ολοκλήρωση της θέσπισής του μέχρι το 2012. Αναλυτικότερα βλ. http://ec.europa.eu/home-affairs/policies/asylum/asylum_intro_en.htm.

ωστόσο αφορά μικρό μέρος του συνόλου των IDPs, ενώ η Ύπατη Αρμοστεία έχει δεχθεί κριτική σχετικά με την αποτελεσματικότητά της στο συγκεκριμένο ζήτημα¹⁹⁵.

Η πλειοψηφία των μεταναστών διαφέρει από τους πρόσφυγες για έναν βασικό λόγο που αναφέρεται στη Σύμβαση του 1951. Δε βρίσκονται *εκτός της χώρας υποκοότητάς τους*. Τα εσωτερικώς εκτοπισμένα άτομα έχουν εγκαταλείψει το σπίτι τους αλλά σε αντίθεση με τους πρόσφυγες δεν έχουν διασχίσει εθνικά σύνορα. Σύμφωνα με εκτίμηση μιας Έκθεσης του Παρατηρητήριου Εσωτερικής Εκτόπισης (IDMC)^{196 197}, ο συνολικός πληθυσμός των IDPs που προέκυψαν λόγω συγκρούσεων, έφτανε στο τέλος του 2007 τα 26 εκατομμύρια. Οι μισοί σχεδόν εντοπίζονταν στην Αφρική (12,7 εκατ.), ενώ στο Σουδάν καταγράφηκαν οι περισσότεροι (5,8 εκατ.). Αν και οι IDPs ξεπερνούν κατά πολύ σε αριθμό τους πρόσφυγες, η κατάστασή τους εξακολουθεί να λαμβάνει πολύ λιγότερη προσοχή από τη διεθνή κοινότητα.

Οι ανάγκες προστασίας των IDPs δεν ήταν με σαφήνεια καλυμμένες από το διεθνές δίκαιο μέχρι το 1998, όταν δημιουργήθηκαν από το Γραφείο των Ηνωμένων Εθνών για το Συντονισμό των Ανθρωπιστικών Υποθέσεων, οι Κατευθυντήριες Αρχές για τις Ενδοσυνοριακές Εκτοπίσεις¹⁹⁸. Πρόκειται για ένα κείμενο που παρέχει ένα σημαντικό διεθνές πλαίσιο για την προστασία των IDPs¹⁹⁹, η λογική του οποίου, βασίζεται στη νομική κάλυψη που παρέχεται σε πρόσωπα που έχουν πληγεί από ένοπλες συγκρούσεις και όχι τόσο από φυσικές καταστροφές. Ωστόσο, στην αρχή του κειμένου προσφέρεται ένας ορισμός για όσους έχουν εκτοπισθεί στο εσωτερικό της χώρας, με ευθεία αναφορά σε «φυσικές ή ανθρωπογενείς καταστροφές». Σύμφωνα με τον ορισμό «εσωτερικά εκτοπισμένα άτομα»:

¹⁹⁵ Βλ. Phuong C., *Improving the United Nations Response to Crises of Internal Displacement*, International Journal of Refugee Law, Vol. 13, pp. 491-517.

¹⁹⁶ Βλ. IDMC, Internal Displacement, Global Overview of Trends and Developments in 2008, Internal Displacement Monitoring Centre of the Norwegian Refugee Council (IDMC), April 2009, διαθέσιμο στο <http://www.scribd.com/doc/17064821/IDMC-Internal-Displacement-Global-Overview-2008>, προσπελάστηκε στις 31/08/2011.

¹⁹⁷ Το Internal Displacement Monitoring Center αποτελεί όργανο του Νορβηγικού Συμβουλίου για τους Πρόσφυγες (Norwegian Refugee Council).

¹⁹⁸ Βλ. UN Commission on Human Rights, *Report of the Representative of the Secretary-General, Mr. Francis M. Deng, submitted pursuant to Commission resolution 1997/39. Annendum: Guiding Principles on Internal Displacement*, 11 February 1998, E/CN.4/1998/53/Add. 2, διαθέσιμο στο <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/refworld/rwmain?page=search&docid=3d4f95e11>, προσπελάστηκε στις 31/08/2011.

¹⁹⁹ Βλ. Williams A., *Turning the Tide: Recognizing Climate Change Refugees in International Law*, Law & Policy, Vol, 30, no. 4, October 2008, pp. 502-529.

- είναι τα άτομα ή οι ομάδες ατόμων που έχουν αναγκαστεί ή υποχρεωθεί να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους ή τους συνήθεις τόπους διαμονής τους, ως συνέπεια (ή για να αποφύγουν τις επιπτώσεις) ένοπλων συγκρούσεων, καταστάσεων γενικευμένης βίας, παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή φυσικής ή ανθρωπογενούς καταστροφής, και τα οποία δεν έχουν διαβεί αναγνωρισμένα εθνικά σύνορα (UNHCR).

Παρόλα αυτά, σύμφωνα με το Νορβηγικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες, ο παραπάνω ορισμός δεν είναι δεσμευτικός για τα κράτη, καθώς «οι εθνικές κυβερνήσεις έχουν την πρωταρχική ευθύνη για τους κατοίκους που διαμένουν στην επικράτειά τους²⁰⁰» και αυτό συνιστά μία μεγάλη πρόκληση για την προστασία των IDPs. Σε πολλές περιπτώσεις είναι το ίδιο το κράτος το οποίο έχει ασκήσει δίωξη στους εκτοπισμένους, ενώ υποτίθεται πως αυτός είναι ο φορέας που παρέχει προστασία. Σε άλλες περιπτώσεις δε, το κράτος είναι απρόθυμο ή αδυνατεί να προστατεύσει, ενώ ορισμένες φορές αρνείται την είσοδο διεθνών οργανισμών βοήθειας, επικαλούμενο τις αρχές της εθνικής κυριαρχίας και της μη ανάμειξης. Έως και σήμερα πάντως, εξακολουθεί να μην υπάρχει ούτε ένας επίσημα εξουσιοδοτημένος οργανισμός για την προστασία και την υποστήριξη των IDPs, αν και η Ύπατη Αρμοστεία έχει αναλάβει άτυπα ένα ρόλο εποπτείας και καθοδήγησης.

Η ευθεία αναφορά στις καταστροφές που γίνεται στον ορισμό, αναγνωρίζει ουσιαστικά ότι τα εκτοπισμένα από καταστροφές άτομα, έχουν επίσης ανάγκη προστασίας που απαιτεί τη διεθνή προσοχή. Σύμφωνα με έκθεση του IDMC σχετικά με τις ενδοσυνοριακές εκτοπίσεις που δεν προκλήθηκαν από ένοπλες συγκρούσεις (non-conflict induced displacement), επισημαίνεται ότι «πολλά άτομα ή κοινότητες που εκτοπίστηκαν λόγω φυσικών καταστροφών αντιμετωπίζουν παρόμοια προβλήματα και ίδιες προκλήσεις με εκείνους που εκτοπίστηκαν από ένοπλες συγκρούσεις»²⁰¹. Για παράδειγμα, οι εκτοπισθέντες μπορεί να διαμένουν σε στρατόπεδα, να αδυνατούν να επιστρέψουν στον τόπο διαμονής τους και να μη διαθέτουν κάποιο τίτλο ιδιοκτησίας, με αποτέλεσμα, να παρεμποδίζεται ο επαναπατρισμός τους και η αποκατάσταση των μέσων διαβίωσης τους. Κατά καιρούς, έχει παρατηρηθεί το φαινόμενο ορισμένες κυβερνήσεις να αντιμετωπίζουν

²⁰⁰ Βλ. Norwegian Refugee Council, *Future Floods of Refugees: a Comment on Climate Change, Conflict and Forced Migration*, Oslo, April, 2008, pp. 29-30.

²⁰¹ Βλ. McDowell C. & Morrell G., *Non-conflict Displacement: A Thematic Literature and Organizational Review*, Internal Displacement Monitoring Centre of the Norwegian Refugee Council (IDMC), 2007.

τις φυσικές καταστροφές κάνοντας διακρίσεις ή παραμελώντας πληθυσμιακές ομάδες με βάση πολιτικά ή εθνικά κριτήρια ή παραβιάζοντας ανθρώπινα δικαιώματα με άλλους τρόπους. Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, η έκθεση του IDMC επισημαίνει πως δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στο ζήτημα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε περιπτώσεις φυσικών καταστροφών και εφαρμόζονται προγράμματα (σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο) αντιμετώπισής τους, τα οποία στηρίζονται από ισχυρή πολιτική βούληση και σεβαστά οικονομικά κονδύλια. Σημαντικό ρόλο παρακολούθησης και υποστήριξης κατέχουν οι Διεθνείς Ομοσπονδίες του Ερυθρού Σταυρού και της Ερυθράς Ημισελήνου.

Επιπλέον, ένα ακόμα από τα ασαφή ζητήματα, είναι το εάν οι πληθυσμοί που μετατοπίζονται λόγω της σταδιακής περιβαλλοντικής υποβάθμισης (π.χ. λόγω παρατεταμένης ξηρασίας) καλύπτονται από τις Κατευθυντήριες Αρχές²⁰², καθώς επίσης και το εάν η κατάστασή τους ομοιάζει περισσότερο με αυτή των οικονομικών μεταναστών ή των βίαια εκτοπισμένων πληθυσμών. Είναι πολύ πιθανό, πως στην αρχή θα μεταναστεύουν ηθελημένα καθώς οι παραδοσιακές μορφές απασχόλησης θα καθίστανται ανεπαρκείς, επομένως, σε αυτό το σημείο δε θα θεωρούνται απαραίτητα IDPs. Ωστόσο, εάν με την πάροδο του χρόνου από ζήτημα βελτίωσης των οικονομικών συνθηκών μετατραπεί σε ζήτημα επιβίωσης, τότε θα είναι δυνατός ο χαρακτηρισμός τους ως IDPs.

Συνοψίζοντας, ο βασικός κίνδυνος που προκύπτει ως αποτέλεσμα της εδραίωσης και ισχυροποίησης του όρου IDPs έχει να κάνει με την πιθανότητα να αποσυνδεθεί από το πραγματικό πρόβλημα που αφορά τη γενίκευση του ζητήματος των πληθυσμιακών μετατοπίσεων (ανεξαρτήτως αν πρόκειται για εσωτερικές ή εξωτερικές μετατοπίσεις) λόγω περιβαλλοντικής υποβάθμισης και κλιματικής αλλαγής, με αποτέλεσμα το ενδεχόμενο να αντιμετωπίζεται ως ξεχωριστό ζήτημα και όχι ως παρακλάδι του γενικότερου ζητήματος των προσφύγων, αποδυναμώνοντας τις πολιτικές ολοκληρωμένης αντιμετώπισής του τελευταίου, καθώς τίποτα δεν εμποδίζει την εσωτερική μετατόπιση από το να εξελιχθεί σε διασυνοριακή πληθυσμιακή μετατόπιση.

²⁰² Επισημαίνεται πάντως, ότι το συγκεκριμένο κείμενο δε θεωρείται σε καμία περίπτωση πλήρες και ο ορισμός είναι ανοικτός σε μία εξελικτική προσέγγισή του που θα ενσωματώνει πρόσθετες πτυχές της μετατόπισης και της προστασίας.

A.4.4. Συμπληρωματική Προστασία (Complementary Protection).

Ο όρος Εσωτερικά Εκτοπισμένα Άτομα παρουσιάζει μία ενδυναμωμένη εικόνα η οποία διαμορφώνει σταδιακά μία παγκόσμια διεισδυτική ματιά στο ζήτημα των νομικών κενών που προκύπτουν ως αποτέλεσμα αναχρονιστικών νομικών πλαισίων, όπως αυτό που συμβαίνει με τη Σύμβαση της Γενεύης και τους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες. Στο πλαίσιο της διεθνούς προσπάθειας για την αντιμετώπιση του συγκεκριμένου ζητήματος νομικής δυσλειτουργίας, προέκυψε η λεγόμενη «συμπληρωματική προστασία» (complementary protection).

Αναγνωρίζοντας την περιορισμένη εφαρμοσιμότητα της Σύμβασης του 1951, διαμορφώθηκε και διατυπώθηκε η ιδέα περί της συμπληρωματικής προστασίας, η οποία αφορά σε προστασία που παρέχεται από κράτη στη βάση μίας διεθνούς ανάγκης για προστασία πέραν του πλαισίου της Σύμβασης της Γενεύης, συμπληρωματικά, όμως, προς αυτό, δεδομένης της ύπαρξης ανθρώπων οι οποίοι δεν πληρούν τις προϋποθέσεις που θέτει η Σύμβαση για να τεθούν υπό το καθεστώς του πρόσφυγα, στην πραγματικότητα, ωστόσο, έχουν εκτοπισθεί από τις εστίες τους. Επομένως, αυτό το νέο καθεστώς διεθνούς προστασίας παρέχει τα εχέγγυα και τις νομικές πηγές για τη διαμόρφωση μίας εναλλακτικής βάσης προστασίας²⁰³.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα συνιστούν ορισμένες περιφερειακές συμφωνίες. Ενδεικτικά αναφέρεται μία σειρά ευρωπαϊκών πρωτοβουλιών που πηγάζουν από την αναγνώριση διεθνών και κοινοτικών υποχρεώσεων στο εν λόγω ζήτημα, με αποτέλεσμα να επιδιώκεται η εναρμόνιση των πρακτικών συμπληρωματικής προστασίας που υλοποιούνται σε εθνικό επίπεδο^{204 205}. Στις ΗΠΑ, οι προσπάθειες για τη διασφάλιση της συμπληρωματικής προστασίας δεν είναι

²⁰³ Βλ. Mc Adam J., *Complementary Protection In International Refugee Law*, Oxford University Press, Oxford, 2007, pp. 21 – 23.

²⁰⁴ Βλ. European Union: Council of the European Union, *Council Directive 2004/83/EC of 29 April 2004 on Minimum Standards for the Qualification and Status of Third Country Nationals or Stateless Persons as Refugees or as Persons Who Otherwise Need International Protection and the Content of the Protection Granted*, 19 May 2004, 2004/83/EC, διαθέσιμο στο <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/refworld/rwmain?page=search&docid=4157e75e4>, προσπελάστηκε στις 30/08/2011.

²⁰⁵ Βλ. European Union: Council of the European Union, *Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on Minimum Standards for Giving Temporary Protection in the Event of a Mass Influx of Displaced Persons and on Measures Promoting a Balance of Efforts Between Member States in Receiving such Persons and Bearing the Consequences Thereof*, 7 August 2001, OJ L.212-223 7.8.2001, 2001/55/EC, διαθέσιμο στο <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/refworld/rwmain?docid=3ddcee2e4>, προσπελάστηκε στις 30/08/2011.

ιδιαίτερα ενθαρρυντικές, γιατί συνήθως αφορούν σε περιστασιακές πολιτικές προστασίας²⁰⁶.

Παρά τις όποιες αντίθετες ελπίδες, η συμπληρωματική προστασία δε φαίνεται να έχει ιδιαίτερη εφαρμογή στο ζήτημα των περιβαλλοντικών προσφύγων, με την εξαίρεση, πιθανόν, της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που λόγω του μεγέθους των προβλημάτων που αντιμετωπίζει εξαιτίας της μετανάστευσης και της (νόμιμης ή παράνομης) εισροής πληθυσμού, έχει αναπτύξει σημαντική δράση στο ζήτημα. Η βασικότερη αδυναμία του προκειμένου καθεστώτος προστασίας έγκειται στο γεγονός ότι συχνά έχει *ad hoc* εφαρμογή και δε συνδέεται με τις υποκρυπτόμενες αιτίες της δημιουργίας προσφυγικών ρευμάτων, με αποτέλεσμα οι ειδικοί να το θεωρούν προσήκον περισσότερο σε άλλες κατηγορίες προσφύγων.

Στην προσπάθεια εκσυγχρονισμού του νομικού καθεστώτος προστασίας προσφύγων, τον Αύγουστο του 2006 και υπό το πρίσμα της εντεινόμενης κλιματικής αλλαγής που οδηγεί αναπόφευκτα στην άνοδο της στάθμης της θάλασσας, πραγματοποιήθηκε στις Μαλδίβες μία συνάντηση μεταξύ εκπροσώπων διαφορετικών κρατών, Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων και διεθνών οργανισμών με αυτό το αντικείμενο, η οποία κατέληξε στη διαμόρφωση ενός Πρωτοκόλλου για τους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες²⁰⁷, σηματοδοτώντας μία ακόμη εξέλιξη που θα μπορούσε δυνητικά να προσφέρει μία βάση για την αντιμετώπιση του νομικού κενού του διεθνούς δικαίου.

A.4.5. Κλιματική Μετανάστευση και Διεθνές Δίκαιο στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών: εναλλακτικές προσεγγίσεις.

Είναι γεγονός πως στους κύκλους των νομικών εμπειρογνώμων και των φορέων πολιτικής επικρατεί η άποψη, σύμφωνα με την οποία, το ειδικό καθεστώς των προσφύγων όπως αυτό καθορίζεται στη Σύμβαση της Γενεύης πρέπει να μείνει

²⁰⁶ Βλ. Lopez A., *The Protection of Environmentally – Displaced Persons in International Law*, Environmental Law, vol. 37, pp. 365 – 409.

²⁰⁷ Βλ. See M., Unpublished Working Draft of the Proposal, *Protocol on Environmental Refugees: Recognition of Environmental Refugees in the 1951 Convention and 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees*, Mimeo, 2006, in Renaud F., Bogardi J., Dun O. & Warner K., *Control, Adapt or Flee – How to Face Environmental Migration?*, Interdisciplinary Security Connections Publications Series of Institute for Environment and Human Security, United Nations University – Institute for Environment and Human Security (UNU – EHS), No. 5/2007, p. 21, διαθέσιμο στο <http://www.ehs.unu.edu/file/get/3973>, προσπελάστηκε στις 30/08/2011.

ανέγγιχτο και επομένως, μία πιθανή επέκταση ή η τροποποίηση της Σύμβασης απορρίπτεται. Στο πλαίσιο της ανάγκης εξεύρεσης εναλλακτικών προτάσεων στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, οι οποίες μπορούν να καθοδηγήσουν την παγκόσμια διακυβέρνηση στο ζήτημα της κλιματικής μετανάστευσης, μελετώνται διάφορες προσεγγίσεις υπό το πρίσμα του συστήματος των Ηνωμένων Εθνών.

Μία προσέγγιση που θα περιόριζε τη γενικότερη αμέλεια του ζητήματος της μετανάστευσης θα μπορούσε να προσφέρει η Διεθνής Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων των Όλων Μεταναστών Εργαζομένων και των Οικογενειών τους²⁰⁸, η οποία επικυρώθηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ το 1990. Ενώ αναφέρεται ρητά σε μετανάστευση εργατικού δυναμικού, οι νομικές της διατάξεις είναι εφαρμόσιμες σε ένα ευρύτερο πλαίσιο. Ωστόσο, η συγκεκριμένη σύμβαση χαιρεί ελάχιστης διεθνούς υποστήριξης και χρειάστηκαν πάνω από 13 χρόνια ώστε να την επικυρώσουν είκοσι κράτη προκειμένου να μπορέσει να τεθεί σε ισχύ. Σήμερα αριθμεί μόνο 37 μέλη και οι ρυθμίσεις της είναι σχεδόν απαρατήρητες²⁰⁹.

Μία άλλη προσέγγιση άξια μελέτης είναι μέσω της έννοιας της «Ευθύνης για την Προστασία» (R2P)²¹⁰. Πρόκειται για μία καινοτόμο προσέγγιση του ζητήματος της κάλυψης του προφανούς κενού προστασίας του διεθνούς δικαίου, η οποία υπερτονίζει το υψηλό ηθικό κύρος των Ηνωμένων Εθνών σε θέματα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η R2P φιλοδοξεί να καταστήσει σαφές στα κράτη ότι οφείλουν να λάβουν κατάλληλα προστατευτικά μέτρα σε περιπτώσεις που τα ανθρώπινα δικαιώματα απειλούνται. Εξελίχθηκε σε ένα πλαίσιο γενοκτονίας και

²⁰⁸ Βλ. UN General Assembly, *International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families*, 18 December 1990, A/RES/45/158, διαθέσιμο στο <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3980.html>, προσπελάστηκε στις 31/08/2011.

²⁰⁹ Βλ. Rother S., *Global Forum on Migration and Development: The allure of non-binding talks*. In: D+C – Development and Cooperation, Vol. 36, No.9, September 2009, pp. 331-333.

²¹⁰ Η «Ευθύνη για την Προστασία» (Responsibility to Protect) είναι μία νόρμα, ένα σύνολο αρχών που βασίζεται στην ιδέα ότι η εθνική κυριαρχία δεν είναι μόνο προνόμιο, αλλά και ευθύνη, το οποίο σύνολο ουσιαστικά αφορά το δικαίωμα ανθρωπιστικής παρέμβασης. Βλ. ICISS, *The Responsibility to Protect*, Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty, International Development Research Center, December 2001, διαθέσιμο στο <http://www.iciss.ca/pdf/Commission-Report.pdf>, προσπελάστηκε στις 31/08/2011. Επικεντρώνεται στην πρόληψη και την αναχαίτιση τεσσάρων κατηγοριών εγκλημάτων: της γενοκτονίας, των εγκλημάτων πολέμου, των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και της εθνοκάθαρσης. Στην Παγκόσμια Σύνοδο Κορυφής στη Νέα Υόρκη το 2005, τα κράτη μέλη συμπεριέλαβαν την R2P στις παραγράφους 138 και 139 του τελικού κειμένου συμπερασμάτων, στις οποίες οριοθετείται το πεδίο εφαρμογής της και οι φορείς της ευθύνης. Βλ. UNGA, United Nations General Assembly: Resolution adopted by the General Assembly [without reference to a Main Committee (A/60/L.1)], 60/1. 2005 World Summit Outcome, UN Doc. A/RES/60/1 of 24 October 2005, New York, 2005, United Nations, διαθέσιμο στο <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan021752.pdf>, προσπελάστηκε στις 31/08/2011.

εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας κατά τη δεκαετία του '90, με την τραγωδία της Ρουάντα να ξεχωρίζει, ωστόσο, οι αρχές του θεωρητικά θα μπορούσαν να εφαρμοστούν στο θέμα των κλιματικών μεταναστών ή προσφύγων. Το αρνητικό όμως, είναι πως δεν αποτελεί ένα τυπικό νομικά δεσμευτικό εργαλείο σύμφωνα με διεθνές δίκαιο, καθώς επίσης, είναι αμφίβολο εάν έχει τη νομική δύναμη να προστατέψει πληθυσμούς σε περιοχές που απειλούνται από την άνοδο της στάθμης της θάλασσας, όπως π.χ. οι μετανάστες από τα SIDS τα οποία απειλούνται με εξαφάνιση.

Άλλες γνωστότερες αρχές στο χώρο του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου, όπως η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει», η αρχή της «προφύλαξης» ή η αρχή της «κοινής αλλά διαφοροποιημένης ευθύνης» είναι λιγότερο ασαφείς και με την πάροδο του χρόνου έχουν αποκτήσει την ιδιότητα του διεθνούς εθιμικού δικαίου²¹¹. Έτσι, φαίνονται περισσότερο κατάλληλες να καθοδηγήσουν τις διεθνείς διαπραγματεύσεις σχετικά με τη διακυβέρνηση της κλιματικής μετανάστευσης. Είναι γεγονός, πως η αρχή της προφύλαξης και της κοινής αλλά διαφοροποιημένης ευθύνης περιλαμβάνονται ρητά στη Σύμβαση Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή²¹² και θα μπορούσαν συνεπώς, να εφαρμοσθούν κατά κάποιο τρόπο στο ζήτημα της κλιματικής μετανάστευσης. Επιπλέον, για το λόγο αυτό, το επιχείρημα της έλλειψης επιστημονικής βεβαιότητας στη σχέση κλιματικής αλλαγής και αναγκαστικής μετανάστευσης, το οποίο χρησιμοποιείται συχνά ώστε το ζήτημα των μεταναστών στις διεθνείς διαπραγματεύσεις για το κλίμα να υποτιμάται και άρα να παραμελείται, δε θα πρέπει πια να αναφέρεται²¹³.

Η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει», η οποία καθιερώνεται ως *διεθνοποίηση του περιβαλλοντικού κόστους* στην αρχή 16 της Διακήρυξης του Ρίο, συχνά αποτελεί κατευθυντήρια αρχή στις διεθνείς κλιματικές διαπραγματεύσεις. Ενώ η νομική της ποιότητα αμφισβητείται, είναι ένα σημαντικό σημείο αναφοράς στο πλαίσιο κατανομής του βάρους και των ευθυνών και παρά το γεγονός πως η εφαρμογή της σε

²¹¹ Βλ. Sans P., *Principles of International Environment Law*, 2nd edition. Cambridge/UK, Cambridge University Press, 2003, pp. 266-288.

²¹² Βλ. Άρθρο 3 της Σύμβασης, διαθέσιμη στο <http://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>, προσπελάστηκε στις 31/08/2011.

²¹³ Βλ. Ammer M., *Climate Change and Human Rights: The Status of Climate Refugees in Europe*. Vienna, Ludwig Boltzmann Institute of Human Rights/Swiss Initiative to Commemorate the 60th Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights, 2009, p.16.

διακυβερνητικές σχέσεις δεν έχει γίνει ακόμη δεκτή, ίσως είναι ικανή να θεμελιώσει καθεστώτα ανάληψης κοινής ευθύνης από ιδιωτικούς φορείς, σε εθνικό επίπεδο²¹⁴.

Σε αντίθεση με την UNFCCC, η Σύμβαση των ΗΕ για την καταπολέμηση της απερίμενης σε χώρες που αντιμετωπίζουν έντονη ξηρασία και/ή ερημοποίηση, ιδιαίτερα στην Αφρική (UNCCD), αναγνωρίζει ξεκάθαρα τη σχέση μεταξύ περιβαλλοντικής υποβάθμισης και μετανάστευσης. Συγκεκριμένα, στο άρθρο 17.1.e. καλεί τις κυβερνήσεις να λάβουν υπόψη τους τη σχέση μεταξύ φτώχειας, μετανάστευσης που προκαλείται από περιβαλλοντικούς παράγοντες και ερημοποίησης²¹⁵. Ενώ η διάταξη αυτή δεν έχει έως σήμερα μετουσιωθεί σε πολιτική πράξη, τα μέλη της UNFCCC θα μπορούσαν να στηριχθούν στο γεγονός πως υφίσταται ήδη από την UNCCD και να τη χρησιμοποιήσουν.

Μέχρι στιγμής αυτό έχει παραμείνει στο περιθώριο των διεθνών διαπραγματεύσεων για το κλίμα. Στην πορεία προς την Κοπεγχάγη, ωστόσο, η Ad-Hoc Ομάδα Εργασίας για τη Μακροπρόθεσμη Δράση Συνεργασίας (AWG-LCA) στο πλαίσιο της UNFCCC, εξέτασε μεταξύ άλλων την ενσωμάτωση της κλιματικής μετανάστευσης και μετατόπισης σε μία ενδεχόμενη μετά-Κιότο συμφωνία. Ειδικότερα, σε ένα σχέδιο κειμένου της (draft text) διαπραγματευόμενη το προβλεπόμενο «Σχέδιο Δράσης για την Προσαρμογή» (Action Plan on Adaptation), εξέτασε αναλυτικά το ζήτημα της μετανάστευσης λόγω κλιματικής αλλαγής ως ένα πιθανό πεδίο διεθνούς δράσης για την προσαρμογή. Συγκεκριμένα, στο άρθρο 12.γ. του προαναφερθέντος ανεπίσημου εγγράφου αναφέρεται ότι:

«...δραστηριότητες που σχετίζονται με εθνική, περιφερειακή και διεθνή μετανάστευση και εκτοπισμό ή προγραμματισμένη μετεγκατάσταση ανθρώπων που επηρεάζονται από την κλιματική αλλαγή, αναγνωρίζοντας την ανάγκη να προσδιοριστούν λεπτομέρειες της διακρατικής συνεργασίας ώστε να ανταποκριθούν στις ανάγκες των πληγέντων πληθυσμών, οι οποίοι είτε διασχίζουν εθνικά σύνορα λόγω των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής είτε βρίσκονται στο εξωτερικό και είναι ανήμποροι να επιστρέψουν επίσης λόγω των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής...» (AWG-LCA).

²¹⁴ Βλ. Ammer M., Climate Change and Human Rights: The Status of Climate Refugees in Europe, Vienna, Ludwig Boltzmann Institute of Human Rights/Swiss Initiative to Commemorate the 60th Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights, 2009, pp. 16-17.

²¹⁵ Βλ. Άρθρο 17.1.e.: «...take into account, where relevant, the relationship between poverty, migration caused by environmental factors, and desertification...», διαθέσιμο στο <http://www.unccd.int/convention/text/convention.php?annexNo=3#art17>, προσπελάστηκε στις 31/08/2011.

Εντέλει, ενώ η AWG-LCA αναγνώριζε στο παράρτημά του εγγράφου «...τις σοβαρές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής (...) στη λειτουργία των κοινωνικοοικονομικών συστημάτων και το επίπεδο της διασυννοριακής μετανάστευσης...» και συνεπώς, «...ένα μεγάλο εμπόδιο στην επίτευξη των MDGs²¹⁶...», δεν ήταν συγκεκριμένη για τη συνεργατική δράση που θα έπρεπε τελικά να ακολουθήσει. Πάντως, ακόμη και στη σκιά της αποτυχίας της Κοπεγχάγης διαφάνηκε ένα μικρό βήμα εμπρός, χαροποιώντας ιδιαίτερα όσους επιθυμούν να δουν την κλιματική μετανάστευση υπό τη σκέπη της UNFCCC, έστω στο πλαίσιο της δράσης για την προσαρμογή.

Εκτός αυτών, υπάρχει επίσης ένα άλλο βασικό ερώτημα το οποίο μένει να απαντηθεί από οποιαδήποτε διεθνή νομική προσέγγιση σχετικά με την κλιματική μετανάστευση και το οποίο σχετίζεται με την έννοια του εδάφους ως αναγκαία προϋπόθεση για την κρατική υπόσταση. Είναι απαραίτητο να διευκρινιστεί το πώς η εδαφική επικράτεια και η κρατική υπόσταση αντιστοιχίζονται με την ιθαγένεια και τα δικαιώματα που προκύπτουν από αυτή. Τα ερωτήματα αυτά δεν είναι ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος, αλλά απαιτούν ρεαλιστικές απαντήσεις, καθώς η άνοδος της στάθμης της θάλασσας ανεβαίνει δημιουργώντας «θαλάσσιους πρόσφυγες²¹⁷», οι τόποι διαμονής των οποίων βυθίζονται σταδιακά, ενώ ταυτόχρονα αναδύεται πλήθος αποριών περί των δικαιωμάτων τους²¹⁸. Ποτέ έως σήμερα η πιθανή εξαφάνιση μιας επικράτειας κράτους δεν είχε απασχολήσει το διεθνές δίκαιο και ως εκ τούτου, δεν υφίσταται καμία πρόβλεψη για το καθεστώς και τα δικαιώματα των ανιθαγενών στις διεθνείς συμφωνίες.

²¹⁶ Βλ. UNFCCC, Ad-Hoc Working Group on Long-Term Cooperative Action under the Convention, Non-Paper No. 52, Contact Group on a Shared Vision for Long-Term Cooperative Action: Revised annex I to document FCCC/AWGLCA/2009/INF.2, of 2-6 November 2009, Barcelona, 2009, διαθέσιμο στο http://unfccc.int/files/meetings/ad_hoc_working_groups/lca/application/pdf/awglcasvnp52061109.pdf, προσπελάστηκε στις 31/08/2011.

²¹⁷ Βλ. WBGU, German Advisory Council on Global Change, The Future Oceans: Warming Up, Rising High, Turning Sour, Berlin, 2006, WBGU, pp. 46-47, διαθέσιμο στο http://www.wbgu.de/fileadmin/templates/dateien/veroeffentlichungen/sondergutachten/sn2006/wbgu_sn2006_en.pdf, προσπελάστηκε στις 31/08/2011.

²¹⁸ Βλ. Ammer M., Climate Change and Human Rights: The Status of Climate Refugees in Europe. Vienna, Ludwig Boltzmann Institute of Human Rights/Swiss Initiative to Commemorate the 60th Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights, 2009, pp. 66-67.

A.4.6. Πρόσφυγες ή Μετανάστες; Περιβαλλοντικοί ή Κλιματικοί;

Η ονοματολογία στη συγκεκριμένη περίπτωση έχει τη δική της σπουδαιότητα. Το ερώτημα εάν οι μετατοπιζόμενοι λόγω κλιματικής αλλαγής πληθυσμοί θα πρέπει να ορίζονται ως «περιβαλλοντικοί/ κλιματικοί πρόσφυγες» ή «περιβαλλοντικοί/ κλιματικοί μετανάστες» δεν περιορίζεται σε θέμα απλής σημασιολογίας. Ανάλογα με τον ορισμό που θα γίνει κοινά αποδεκτός (όταν κάτι τέτοιο τελικά συμβεί), θα προκύψουν αντίστοιχες συνέπειες στις υποχρεώσεις της διεθνούς κοινότητας προς αυτή την κατηγορία ανθρώπων, στο πλαίσιο ασφαλώς του διεθνούς δικαίου.

Οι όροι «περιβαλλοντικός» ή «κλιματικός πρόσφυγας» χρησιμοποιούνται επί μακρόν από την πλευρά των ακτιβιστών, προκειμένου να προσδώσουν την έννοια του επείγοντος στο ζήτημα. Υποστηρίζουν δε, ότι με την κυριολεκτική σημασία των λέξεων οι άνθρωποι αυτοί υποχρεούνται να αναζητήσουν «καταφύγιο» από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, ενώ με οποιαδήποτε άλλη ορολογία υποβαθμίζεται η σοβαρότητα της κατάστασής τους. Επιπλέον, η λέξη «πρόσφυγας» έχει απήχηση στο ευρύ κοινό, το οποίο συμμαρμύζεται εύκολα την αίσθηση της απειλής που συνειρμικά υποδηλώνει η λέξη και εκτός αυτού, η λέξη «μετανάστης» στον αντίποδα, φέρει πιο αρνητική χροιά, αφού ουσιαστικά υποδηλώνει την εθελοντική μετακίνηση προς έναν ελκυστικότερο τρόπο ζωής.

Ωστόσο, η χρήση του όρου «πρόσφυγας» για την περιγραφή αυτών που προσπαθούν να ξεφύγουν από τις περιβαλλοντικές πιέσεις δεν είναι απόλυτα ακριβής βάσει του διεθνούς δικαίου. Η Σύμβαση της Γενεύης του 1951 και το Πρωτόκολλο του 1967 σχετικά με το καθεστώς των προσφύγων ξεκαθαρίζουν ότι ο όρος πρέπει να περιορίζεται στα άτομα που υπόκεινται δίωξη. Υπάρχουν και άλλα προβλήματα όμως με τη χρήση του συγκεκριμένου όρου. Με τη στενή έννοια του όρου, η κατηγοριοποίηση ως πρόσφυγας εξαρτάται από τη διέλευση αναγνωρισμένων διεθνών συνόρων, αλλά ως γνωστόν, κάποιος που μετατοπίζεται εντός της χώρας του εμπίπτει στην κατηγορία των «εσωτερικώς εκτοπισμένων ατόμων». Δεδομένου λοιπόν ότι η πλειοψηφία των μετατοπισμένων λόγω κλιματικής αλλαγής ανθρώπων ή πληθυσμών, συνήθως παραμένει εντός των συνόρων της χώρας του, ένας ενδεχόμενος περιορισμός του όρου για αυτούς που διασχίζουν εθνικά σύνορα θα υποτιμούσε σοβαρά την έκταση του προβλήματος. Η έννοια του πρόσφυγα επίσης, περιλαμβάνει συχνά και το δικαίωμα επιστροφής από τη στιγμή που σταματήσει να

συντρέχει ο λόγος για τον οποίο διώχθηκε κάποιος. Κάτι τέτοιο είναι φυσικά αδύνατο στην περίπτωση της ανόδου της στάθμης της θάλασσας και ως εκ τούτου, ο όρος διαστρεβλώνει τη φύση του προβλήματος. Τέλος, μία πιθανή επέκταση του ορισμού του πρόσφυγα από την πολιτική δίωξη στη δίωξη από περιβαλλοντικές πιέσεις, προκαλεί ανησυχία, καθώς θεωρείται πως αυτό θα αποδυνάμωνε τους διαθέσιμους διεθνείς μηχανισμούς προστασίας των πολιτικών προσφύγων.

Το θέμα του ορισμού αποτελεί πράγματι ένα καινούριο θέμα για τους νομικούς των διεθνών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στην πράξη πάντως, αυτό που παρατηρείται είναι μία έντονη διστακτικότητα, αν όχι άρνηση, της διεθνούς κοινότητας να προβεί σε επέκταση του όρου «πρόσφυγας». Οι ανεπτυγμένες χώρες από την πλευρά τους, φοβούνται ότι η αποδοχή του όρου θα τους υποχρέωνε να προσφέρουν όμοια προστασία με αυτή προς τους τυπικούς πρόσφυγες, γεγονός που κάθε άλλο παρά επιθυμούν, ενώ η Ύπατη Αρμοστεία για τους πρόσφυγες φαίνεται υπερφορτωμένη και ανήμπορη να ανταποκριθεί με τα τρέχοντα «αποθέματα» προσφύγων. Υπό μία έννοια άλλωστε, έχει ήδη διευρύνει κατά ένα βαθμό το ρόλο της από τη στιγμή που ανέλαβε υπό την ευθύνη της την κατηγορία των IDPs και αυτό συνιστά έναν επιπλέον λόγο άρνησης για την περαιτέρω διεύρυνση των υποχρεώσεων της^{219 220}.

Παράλληλα, διχογνωμία υπάρχει και για τον επιθετικό προσδιορισμό που συνοδεύει τους όρους μετανάστες και πρόσφυγες: «κλιματικοί» ή «περιβαλλοντικοί»; Πολύ συχνά χρησιμοποιούνται ως συνώνυμοι, ωστόσο, η πλειοψηφία των ειδικών ισχυρίζονται πως ο όρος «περιβαλλοντικοί» καλύπτει ευρύτερο σύνολο περιβαλλοντικών παραγόντων που μπορούν να ωθήσουν τα άτομα να εγκαταλείψουν τον τόπο διαμονής τους. Για το λόγο αυτό, θεωρεί τους κλιματικούς μετανάστες²²¹/πρόσφυγες μία ειδικότερη κατηγορία, η οποία εμπεριέχεται στο ευρύτερο σύνολο της κατηγορίας των περιβαλλοντικών μεταναστών/προσφύγων. Ουσιαστικά, η έλλειψη ενός επαρκούς ορισμού στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου

²¹⁹ Βλ. Lonergan S., *The Role of Environmental Degradation in Population Displacement*, op. cit., p. 7.

²²⁰ Βλ. UNHCR, UNHCR's Contribution to the inter-agency Response to IPDs Needs – Supplementary Appeal, May 2006, pp. 3-4, διαθέσιμο στο [http://www.internal-displacement.org/8025708F004CE90B/%28httpDocuments%29/8B309339C2BB3EF1C12571FD0054A6F6/\\$file/supplementary+IDP+appeal+unhcr+may06.pdf](http://www.internal-displacement.org/8025708F004CE90B/%28httpDocuments%29/8B309339C2BB3EF1C12571FD0054A6F6/$file/supplementary+IDP+appeal+unhcr+may06.pdf), προσπελάστηκε στις 31/08/2011.

²²¹ Μία ομάδα ακαδημαϊκών, με επικεφαλής τον καθηγητή Frank Biermann, πρότεινε το 2007 έναν ορισμό για τους κλιματικούς μετανάστες, σύμφωνα με τον οποίο, είναι οι άνθρωποι που πρέπει να εγκαταλείψουν το περιβάλλον τους, άμεσα ή στο προσεχές μέλλον, εξαιτίας αιφνίδιων ή σταδιακών διαφοροποιήσεων στο φυσικό τους περιβάλλον, οι οποίες σχετίζονται με τουλάχιστον μία από τις εξής τρεις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής: την άνοδο της στάθμης της θάλασσας, τα ακραία καιρικά φαινόμενα και την ξηρασία και έλλειψη υδάτινων πόρων.

καθιστά τα άτομα αυτά αόρατα στο διεθνές σύστημα. Κανένα θεσμικό όργανο δεν είναι επίσημα υπεύθυνο για τη συλλογή στατιστικών στοιχείων σχετικά με αυτούς και πόσο μάλλον για την παροχή βασικών υπηρεσιών προς αυτούς. Επιπλέον, αδυνατώντας να αποδείξουν πολιτική δίωξη, αφού κάτι τέτοιο εκ των πραγμάτων δεν υφίσταται, παραμένουν εγκλωβισμένοι σε ένα κενό του διεθνούς δικαίου και της νομοθεσίας περί ασύλου, μία κατάσταση την οποία επιτείνει και η μη θέσπιση ενός κοινά αποδεκτά ορισμού.

Κατά την άποψη του γράφοντα, η μελέτη με σκοπό τη διαμόρφωση ενός «ιδανικού» ορισμού, καθώς επίσης και η έρευνα μεταξύ των υφιστάμενων ορισμών προκειμένου να βρεθεί ο πληρέστερος, κρίνονται σκόπιμες μόνο όσον αφορά τη διενέργειά τους σε ακαδημαϊκό επίπεδο. Σε πολιτικό επίπεδο αντιθέτως, όσο αμφότερες οι διαδικασίες εκτείνονται χρονικά, δρουν ανασταλτικά στο ζήτημα της προστασίας των πληγέντων ατόμων, από τη στιγμή που το πρωταρχικό και θεμελιώδες βήμα για το σκοπό αυτό, θεωρείται η καθιέρωση ενός επίσημου όρου. Αυτό, ασφαλώς, δε συνεπάγεται σε καμία περίπτωση ότι δεν απαιτείται εξέχουσα προσοχή κατά την θέσπιση ενός συγκεκριμένου όρου, επισημαίνεται απλά η ανάγκη επιτάχυνσης των διαδικασιών αυτής. Αναφορικά με την επιλογή του όρου «κλιματικοί μετανάστες» στον τίτλο του παρόντος πονήματος, έγινε με βασικό κριτήριο την ιδιαιτερότητα της κατάστασης της υπό μελέτης γεωγραφικής περιοχής. Τα Μικρά Νησιωτικά Αναπτυσσόμενα Κράτη είναι ιδιαίτερα τρωτά στην άνοδο της στάθμης της θάλασσας, ένα φαινόμενο που όπως έχει ήδη αναφερθεί, αποτελεί μία εκ των σημαντικότερων επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής. Το φαινόμενο αυτό, έχει ως αποτέλεσμα να επιτρέπει στο θαλασσινό νερό να υπεισέρχεται στα επιφανειακά ύδατα των νησιών, με συνέπεια να πλήττεται η γη σταδιακά τόσο ως οικονομικός συντελεστής παραγωγής όσο και ως συστατικό στοιχείο επιβίωσης. Ως εκ τούτου, οι πληθυσμοί των περιοχών αυτών παρατηρώντας καθημερινά τις μεταβολές που επέρχονται στον τόπο τους και κατά συνέπεια, στον τρόπο διαβίωσής τους, επιλέγουν το δρόμο της μετανάστευσης. Γίνεται αντιληπτό, πως η συγκεκριμένη επίπτωση της κλιματικής αλλαγής που αποτελεί την αιτία μετανάστευσης στην περίπτωση των SIDS, δεν εκδηλώνεται με άμεσο τρόπο, επομένως δε μπορεί να στοιχειοθετηθεί ως παράγοντας δίωξης για να θεωρηθούν οι αποχωρούντες πληθυσμοί πρόσφυγες. Εάν ή όταν, ωστόσο, εμφανιστεί μελλοντικά το ενδεχόμενο «βύθισης» και άρα «αφανισμού» της εδαφικής επικράτειας ενός νησιωτικού κράτους, ίσως τότε να μπορεί να γίνει λόγος περί δίωξης.

A.4.7. Κριτική - Προτάσεις: προς ποια κατεύθυνση;

Το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής είναι αναμφίβολα ιδιαίτερα πολυδιάστατο. Η επίπτωσή της στη διαμόρφωση μεταναστευτικών ροών είναι προφανής και δεν αφήνει περιθώρια για ατέρμονους προβληματισμούς. Η αναγνώριση της ύπαρξης των κλιματικών (ή περιβαλλοντικών) μεταναστών δεν είναι δυνατό να περιορίζεται σε μία απλή ονοματοδοσία και κατηγοριοποίηση. Η αριθμητική αύξηση των μετακινούμενων πληθυσμών εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής, η εντατικοποίηση της συχνότητας των ακραίων καιρικών φαινομένων, οι χαμηλοί δείκτες ανθρώπινης ανάπτυξης πολλών αναπτυσσόμενων χωρών, στις οποίες η κλιματική αλλαγή είναι πιο αισθητή, αλλά κυρίως, η ύπαρξη του *κενού προστασίας* σε νομικό και θεσμικό επίπεδο, δίνουν στο ζήτημα μεγάλες διαστάσεις και καθιστούν την ανάγκη αντιμετώπισής του επιτακτική.

Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι βιομηχανικές χώρες έχουν το υψηλότερο κατά κεφαλήν ποσοστό εκπομπής αερίων του θερμοκηπίου και ότι οι αναπτυσσόμενες χώρες είναι οι πιο τρωτές στην κλιματική αλλαγή, ενώ φέρουν ελάχιστη ευθύνη για αυτή, κρίνεται άδικο το γεγονός πως τα διεθνή εργαλεία προστασίας δεν ερμηνεύονται με μία πιο φιλελεύθερη προσέγγιση από τα κράτη της Δύσης, όπως έχει ζητήσει η πλευρά των αναπτυσσόμενων. Την ίδια στιγμή, ακόμα κι αν υιοθετούταν μία τέτοια φιλελεύθερη προσέγγιση, το κύριο βάρος (στη διαμόρφωση του οποίου έχουν συμβάλλει κατά πολύ οι ανεπτυγμένοι) θα παρέμενε πρακτικά στις αναπτυσσόμενες χώρες, δεδομένου ότι δεν υπάρχει καμία υποχρέωση σύμφωνα με το διεθνές προσφυγικό δίκαιο για επιμερισμό του βάρους. Ωστόσο, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο για τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα ανεπτυγμένα κράτη φέρουν ειδική ευθύνη να διευκολύνουν τα αναπτυσσόμενα στην εκπλήρωση όσων προβλέπει το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (ICESCR)²²². Αυτό περιλαμβάνει μεταξύ άλλων και την υποχρέωση για παροχή βοήθειας σε πρόσφυγες και εκτοπισμένα άτομα.

Εξετάζοντας το διεθνές περιβαλλοντικό δίκαιο και ιδιαίτερα τη Σύμβαση Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή, γίνεται σαφές πως αυτός ο κλάδος του διεθνούς δικαίου αναγνωρίζει ήδη την κατανομή ευθυνών σύμφωνα με την αρχή της ισότητας και της κοινής αλλά διαφοροποιημένης ευθύνης. Σύμφωνα με τη UNFCCC, τα

²²² Βλ. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, διαθέσιμο στο <http://www2.ohchr.org/english/law/pdf/cescr.pdf>, προσπελάστηκε στις 02/03/2011.

ανεπτυγμένα κράτη-μέρη οφείλουν να ηγηθούν στην προσπάθεια προστασίας του παγκόσμιου συστήματος προς όφελος τόσο της παρούσας γενιάς όσο και των μελλοντικών, επιδεικνύοντας ιδιαίτερη προσοχή στις ειδικές ανάγκες των αναπτυσσόμενων κρατών-μερών. Οι ανεπτυγμένες χώρες, όπως αυτές ορίζονται στο παράρτημα Ι της UNFCCC²²³, πρέπει να παρέχουν υποστήριξη στις αναπτυσσόμενες, ιδιαίτερα στις πιο τρωτές, στον τομέα του μετριασμού και της προσαρμογής στις δυσμενείς επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής (π.χ. τεχνική και οικονομική υποστήριξη).

Επομένως, το διεθνές δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και το διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος θα πρέπει να θεωρούνται συμπληρωματικά και να αλληλοενισχύονται, καθώς το κάθε ένα από μόνο του είναι αρκετά δυσκολότερο να προσφέρει μία ικανοποιητική λύση. Φέρνοντας τις δύο αυτές πηγές δικαίου μαζί, γίνεται φανερό πως οι κλιματικοί μετατοπισθέντες χρήζουν διεθνούς προστασίας (από τη στιγμή που οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής καθιστούν τη χώρα προέλευσης, ανήμπορη να εκπληρώσει ακόμα και στοιχειώδεις αρχές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων) και ότι οι οικονομικά ανεπτυγμένες χώρες με τα υψηλά επίπεδα εκπομπής αερίων του θερμοκηπίου πρέπει να αναλάβουν ένα σημαντικό μέρος του βάρους προστασίας, δεδομένου ότι οι εκπομπές αερίων είναι αυτές που διαμορφώνουν μία κατάσταση, κατά την οποία η χώρα προέλευσης αδυνατεί να προστατεύσει τον πληθυσμό της.

Διαφορετικοί φορείς έχουν προτείνει μία σειρά προτάσεων για τον τρόπο αντιμετώπισης του κενού της διεθνούς προστασίας, ανάμεσα στους οποίους αρκετοί θεωρούν πως θα πρέπει να ενσωματωθεί ένα επιπλέον στοιχείο, σχετικό με το περιβάλλον ως παράγοντα εκτόπισης, στη Σύμβαση της Γενεύης. Ωστόσο, δομή της ίσως δεν είναι κατάλληλη για το δυναμικό χαρακτήρα των φαινομένων της κλιματικής αλλαγής και της μετανάστευσης. Επιπλέον, σύμφωνα με ειδικούς σε θέματα μετανάστευσης, υπάρχει μεγάλος κίνδυνος μία τέτοια προσθήκη - επέκταση να αποδυνάμωνε την παρεχόμενη προστασία στους πρόσφυγες που καλύπτει η Σύμβαση. Εξάλλου, το Προσφυγικό δίκαιο βρίσκεται ήδη υπό πίεση σε πολλά κράτη και μια οποιαδήποτε αλλαγή στο περιεχόμενο της Σύμβασης θα μπορούσε να επιδεινώσει την κατάσταση.

²²³ Βλ. List of Annex I Parties to the Convention, διαθέσιμο στο http://unfccc.int/parties_and_observers/parties/annex_i/items/2774.php, προσπελάστηκε στις 02/09/2011.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, ένα νέο μέσο, στο πλαίσιο της Σύμβασης Πλαισίου για την Κλιματική Αλλαγή ενδείκνυται ως μία ελπιδοφόρα πρόταση κάλυψης του προβλήματος του κενού προστασίας. Αν και η Σύμβαση-Πλαίσιο μέχρι σήμερα δεν έχει εστιάσει στις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής σε ατομικό επίπεδο, περιέχει ήδη τις επιθυμητές αρχές αναφορικά με τις υποχρεώσεις στο πεδίο της πρόληψης και είναι επικυρωμένη από μεγάλο αριθμό κρατών-μερών. Η απόφαση, ωστόσο, για τη δημιουργία ενός τέτοιου εργαλείου το οποίο συνδέεται με το περιβαλλοντικό, το προσφυγικό και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δίκαιο, απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή. Το προσφυγικό δίκαιο είναι αρκετά περιοριστικό για να εφαρμοστεί γενικά στην περίπτωση της κλιματικής μετανάστευσης, όπως και η έννοια της δίωξης για να αντιμετωπίσει κατάλληλα το πρόβλημα των κλιματικών μεταναστών. Επιπλέον, η έννοια περί κοινωνικής ομάδας αποτελεί εμπόδιο, καθώς οι πληγέντες μετανάστες δεν έχουν κάποια κοινά ή εγγενή χαρακτηριστικά, τα οποία να τους διαφοροποιούν από την υπόλοιπη κοινωνία. Συνεπώς, ο συνδυασμός των δύο δικαίων σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, εμπλουτισμένο με στοιχεία του δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ξεπερνά τις ιδιαίτερες αδυναμίες κάθε συστήματος μέσω της ανάδειξης των δυνατών σημείων των άλλων, αναπτύσσοντας το διεθνές δίκαιο προς μία νέα, ξεχωριστή κατεύθυνση.

Β' ΜΕΡΟΣ

Case Study: Οι κλιματικοί μεταναστες στην περίπτωση των AIDS

"The potential for some Pacific islands to become uninhabitable due to climate change is a very real one. Consequently some in our region have raised the issue of their citizens becoming environment refugees ... potential evacuation of island populations raises grave concerns over sovereign rights as well as the unthinkable possibility of entire cultures being damaged or obliterated".

Pacific region environment ministers, July 2007

B.1. Κλιματική Αλλαγή και Αναπτυσσόμενες Χώρες.

B.1.1. Η Τρωτότητα στις Αναπτυσσόμενες Χώρες.

Η ανάπτυξη, η κλιματική αλλαγή και η μετανάστευση εμπεριέχουν έννοιες που έχουν μεγάλο αντίκτυπο στην σύγχρονη χάραξη πολιτικής, μεταξύ των οποίων είναι και η τρωτότητα (vulnerability). Η ιδιαίτερα σημαντική και πολυδιάστατη έννοια της τρωτότητας προέκυψε τη δεκαετία του '80²²⁴. Η έννοια της τρωτότητας είναι ιδιαίτερα καθοριστική για την διεθνή κοινότητα, καθώς θεωρείται ως ένας εκ των βασικών πυλώνων που θα βοηθήσουν να προωθηθούν οι κατάλληλες πολιτικές και στρατηγικές για την αντιμετώπιση των πληθυσμιακών μετακινήσεων που προκαλούνται από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, ειδικότερα στις πιο τρωτές περιοχές, δηλαδή στις αναπτυσσόμενες χώρες στις οποίες εμπεριέχονται όλα τα μικρά νησιωτικά αναπτυσσόμενα κράτη. Η τρωτότητα στη φτώχεια, τα ακραία καιρικά φαινόμενα, τις ασθένειες και τους μακροοικονομικούς κλονισμούς εξακολουθούν και επηρεάζουν σημαντικά την ευημερία των χωρών²²⁵. Συνεπώς, προκειμένου να μετρηθεί η τρωτότητα είναι απαραίτητη προϋπόθεση να κατανοηθούν πλήρως όλες οι πτυχές της έννοιας, μέσα από τους πολλαπλούς ορισμούς που της έχουν δοθεί από τη διεθνή και επιστημονική κοινότητα.

B.1.1.1. Η έννοια της τρωτότητας

Ο όρος της τρωτότητας χρησιμοποιείται από ευδιάκριτες ομάδες με διαφορετικές έννοιες. Οι απόψεις σχετικά με την τρωτότητα προέρχονται από ποικίλες ερευνητικές ομάδες, ακαδημαϊκούς, ειδικούς σε θέματα κλιματικής πολιτικής και αλλαγής, ειδικούς σε θέματα διαχείρισης φυσικών καταστροφών (DRM)²²⁶ και διεθνείς οργανισμούς.

Ένας από τους γνωστότερους ορισμούς σε παγκόσμιο επίπεδο δημιουργήθηκε από την ISDR και ορίζει την τρωτότητα ως: «οι συνθήκες που καθορίζονται από φυσικούς, κοινωνικούς, οικονομικούς και περιβαλλοντικούς παράγοντες ή διαδικασίες,

²²⁴ Ενδεικτικά αναφέρεται η Έκθεση Brundtland του 1987, όπου η έννοια της τρωτότητας αναφέρεται 47 φορές σε σύνολο 300 σελίδων.

²²⁵ Βλ. Naude, W., Amelia U., McGillivray, M., *Vulnerability in developing countries: An Introduction*, United Nations University Press, 2009, p. 1.

²²⁶ Disaster Risk Management

οι οποίες αυξάνουν την ευαισθησία μιας κοινότητας στον αντίκτυπο των κινδύνων²²⁷». Σύμφωνα με το UNDP, ωστόσο, η τρωτότητα ορίζεται ως: «η ανθρώπινη συνθήκη ή διαδικασία που προέρχεται από φυσικούς, κοινωνικούς, οικονομικούς και περιβαλλοντικούς παράγοντες, οι οποίοι καθορίζουν την πιθανότητα και την κλίμακα της ζημίας από τον αντίκτυπο ενός δεδομένου κινδύνου²²⁸». Ενώ ο ορισμός του ISDR καλύπτει διάφορους όρους που ασκούν επίδραση στην ευαισθησία μιας κοινότητας, ο ορισμός από το UNDP ερμηνεύει την τρωτότητα ως ανθρώπινο όρο ή διαδικασία.

Η Τρίτη έκθεση αξιολόγησης του IPCC περιγράφει την τρωτότητα ως: «Ο βαθμός στον οποίο ένα σύστημα είναι ευαίσθητο, ή ανίκανο να αντιμετωπίσει τις δυσμενείς επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, συμπεριλαμβανομένης της μεταβλητότητας και των ακραίων γεγονότων. Η τρωτότητα είναι μια λειτουργία του χαρακτήρα, του μεγέθους, του ρυθμού μεταβολής του κλίματος στα οποία εκτίθεται ένα σύστημα, της ευαισθησίας του και της προσαρμοστικής του ικανότητας²²⁹».

Στην ίδια έκθεση, η ευαισθησία προσδιορίζεται ως «ο βαθμός στον οποίο ένα σύστημα επηρεάζεται αρνητικά ή ευεργετικά, από τα ερεθίσματα που σχετίζονται με το κλίμα. Η επίδραση μπορεί να είναι άμεση ή έμμεση», ενώ η προσαρμοστική ικανότητα είναι «η δυνατότητα ενός συστήματος να προσαρμοστεί στην κλιματική αλλαγή (συμπεριλαμβανομένης της μεταβλητότητας και των ακραίων φαινομένων), τις μέτριες πιθανές ζημίες, να εκμεταλλευτεί τις ευκαιρίες ή να αντιμετωπίσει τις συνέπειες». Ο παραπάνω ορισμός μπορεί να συγκριθεί με αυτόν που δίνεται στο κεφάλαιο 18 της Έκθεσης, στο οποίο η τρωτότητα περιγράφεται ως «ο βαθμός στον οποίο ένα σύστημα είναι ευαίσθητο στον τραυματισμό, τη ζημία, ή τη ζημιά²³⁰...». Η ευαισθησία προσδιορίζεται στη συνέχεια, ως «ο βαθμός στον οποίο ένα σύστημα επηρεάζεται κοντά ή απαντητικός στα ερεθίσματα κλίματος²³¹».

²²⁷ Βλ. *Living with Risk: A Global Review of Disaster Reductions Initiatives*, Geneva, UN Publications, 2004, διαθέσιμο στο <http://www.unisdr.org/eng/terminology/terminology-2009-eng/html>, προσπελάστηκε στις 11/07/2011.

²²⁸ Βλ. UNDP, *Reducing Disaster Risk: A Challenge for Development: A Global Report*, New York: UNDP-Bureau for Crisis Prevention and Recovery (BCPR), 2004, διαθέσιμο στο: <http://www.undp.org/bcpr/disred/rdr.htm>, προσπελάστηκε στις 11/07/2010.

²²⁹ Βλ. IPCC, *Climate change 2001: Impacts, Adaptation and Vulnerability*, Summary for Policymakers, WMO, 2001, p.995.

²³⁰ Βλ. επίσης Smit B., Burton I., Klein R.J.T., Street R., *The science of adaptation: a framework for assessment. Mitigation and Adaptation Strategies for Global Change*, Vol.4, Kluwer Academic Publishers, Netherlands, 1999, pp. 199-213.

²³¹ Βλ. IPCC *Climate change 2001: Impacts, Adaptation and Vulnerability*, Summary for Policymakers, WMO, 2001, p. 894.

Αν και αμφότεροι οι ορισμοί προέρχονται από το IPCC, παρουσιάζουν μία διαφοροποίηση στην προσέγγισή τους, καθώς ο πρώτος θεωρεί την τρωτότητα ενός συστήματος ως μια λειτουργία της ευαισθησίας του, ενώ ο δεύτερος ως υποσύνολο της ευαισθησίας του συστήματος. Η αντίφαση αυτή εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της κύριας διαφωνίας, πέρα από τον καθορισμό της τρωτότητας εντός της επιστημονικής κοινότητας της κλιματικής αλλαγής, για το εάν η τρωτότητα καθορίζεται καθαρά από εσωτερικά χαρακτηριστικά ενός συστήματος ή εάν εξαρτάται επίσης από την πιθανότητα ένα σύστημα να αντιμετωπίσει έναν ιδιαίτερο κίνδυνο. Γίνεται αντιληπτό επομένως, το γεγονός πως υπάρχει σύγχυση για την έννοια της τρωτότητας και δεν έχει ακόμα αποσαφηνιστεί. Ενδιαφέρουσα είναι και η προοπτική της ως μία εγγενή προδιάθεση που επηρεάζεται από τη ζημία, όντας ευαίσθητη σε αυτή. Αυτό σημαίνει ότι η τρωτότητα αντιπροσωπεύει το σύστημα ή τη φυσική, οικονομική, κοινωνική ή πολιτική ευαισθησία μιας κοινωνίας στη ζημία, ως αποτέλεσμα ενός επικίνδυνου γεγονότος φυσικής ή ανθρωπογενούς προέλευσης²³². Επίσης, σκόπιμο θα ήταν για τους ερευνητές να αποφεύγεται η χρήση της έννοιας της τρωτότητας χωρίς περαιτέρω διευκρίνιση για τον τύπο αυτής, προκειμένου να περιοριστεί το μέγεθος της σύγχυσης που χαρακτηρίζει μέχρι και σήμερα τις σχετικές με την έννοια συζητήσεις.

B.1.1.2. Η φυσική και κοινωνική διάσταση της τρωτότητας

Μελετώντας τη διεθνή βιβλιογραφία παρατηρείται μία τάση ομαδοποίησης των ορισμών της τρωτότητας στην κλιματική αλλαγή σε δύο κατηγορίες, προσεγγίζοντας την είτε από την άποψη του μεγέθους της (πιθανής) ζημίας που προκαλείται σε ένα σύστημα από ένα συγκεκριμένο κλιματικό γεγονός ή κίνδυνο²³³, είτε ως μια κατάσταση που υπάρχει μέσα σε ένα σύστημα προτού κληθεί να

²³² Βλ. Cardona D., *The Need for Rethinking the Concepts of Vulnerability and Risk from a Holistic Perspective: A Necessary Review and Criticism for Effective Risk Management*, στο Bankoff G., Frerks G., Hillhorst D., (eds), *Mapping Vulnerability: Disasters Development and People*, London: Earthscan, Chapter 3, London, 2004.

²³³ Βλ. Jones, R, Boer R., *Assessing current climate risks Adaptation Policy Framework: A Guide for Policies to Facilitate Adaptation to Climate Change*, UNDP, 2003, διαθέσιμο στο <http://www.undp.org/cc/apf-outline.htm>, προσπελάστηκε στις 11/07/2011.

αντιμετωπίσει ένα γεγονός κινδύνου²³⁴. Η προαναφερθείσα άποψη έχει προκύψει από μια προσέγγιση βασισμένη στις αξιολογήσεις των κινδύνων και των επιδράσεών τους, στους οποίους ο ρόλος των ανθρώπινων συστημάτων στην έκβαση των συνεπειών από τους κινδύνους είναι παραμελημένος. Εξάλλου, σύμφωνα με τον Pelling, η τρωτότητα καθορίζεται ως η έκθεση στον κίνδυνο και ως μια ανικανότητα να αποφευχθεί ή να απορροφηθεί η πιθανή ζημιά. Σε αυτό το πλαίσιο, καθορίζει τη φυσική τρωτότητα ως τρωτότητα του φυσικού περιβάλλοντος, την κοινωνική τρωτότητα όπως βιώνεται από τους ανθρώπους και τα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά συστήματά τους και την ανθρώπινη τρωτότητα ως έναν συγκερασμό φυσικής και κοινωνικής τρωτότητας.²³⁵

Στο πλαίσιο του κύριου καθορισμού της τρωτότητας στην 3^η Έκθεση του IPCC²³⁶, επικρατεί η άποψη κατά την οποία, η προσέγγιση των κινδύνων και των επιδράσεων βλέπει χαρακτηριστικά την τρωτότητα ενός ανθρώπινου συστήματος όπως καθορίζεται από τη φύση του κινδύνου στον οποίο εκτίθεται, η πιθανότητα ή η συχνότητα του περιστατικού του κινδύνου, η έκταση της ανθρώπινης έκθεσης στον κίνδυνο και η ευαισθησία του συστήματος στις επιδράσεις του κινδύνου. Αυτή η συνδυασμένη τρωτότητα του κινδύνου, της έκθεσης και της ευαισθησίας, μπορούν να αναφερθούν ως φυσική ή βιοφυσική²³⁷ τρωτότητα. Η βιοφυσική τρωτότητα ενδιαφέρεται για τις τελευταίες επιδράσεις ενός γεγονότος κινδύνου και αντιμετωπίζεται συχνά από την άποψη του μεγέθους ζημίας που βιώνεται από ένα σύστημα ως αποτέλεσμα μιας σύγκρουσης με έναν κίνδυνο. Επομένως, οι Jones και Boer αναφέρονται στη βιοφυσική τρωτότητα όταν δηλώνουν ότι «η τρωτότητα μετριέται από δείκτες όπως το νομισματικό κόστος, η ανθρώπινη θνησιμότητα, οι δαπάνες παραγωγής ή η ζημιά του οικοσυστήματος...».

Στον αντίποδα, η άποψη της τρωτότητας ως κατάσταση, δηλαδή ως μεταβλητή που περιγράφει την εσωτερική κατάσταση ενός συστήματος, έχει

²³⁴ Βλ. Allen K., *Vulnerability reduction and the community-based approach*, in Pelling (ed.), *Natural Disasters and Development in a Globalizing World*, Tyndall Centre for Climate Change Research, 2003, pp. 170-184.

²³⁵ Βλ. Pelling M., *The Vulnerability of Cities. Natural Disasters and Social Resilience*, Earthscan Publications, London, 2003

²³⁶ Βλ. IPCC *Climate change 2001: Impacts, Adaptation and Vulnerability, Summary for Policymakers*, WMO, 2001.

²³⁷ Εδώ θα χρησιμοποιηθεί ο όρος «βιοφυσικός», δεδομένου ότι προτείνει και ένα φυσικό συστατικό που συνδέεται με τη φύση του κινδύνου και των φυσικών επιδράσεών του αλλά και ένα βιολογικό ή κοινωνικό συστατικό που συνδέεται με τις ιδιότητες του επηρεαζόμενου συστήματος για να ενισχύσει ή να μειώσει τη ζημιά ως αποτέλεσμα αυτών των επιδράσεων.

προκύψει από τις μελέτες των δομικών παραγόντων που καθιστούν τις ανθρώπινες κοινωνίες και τις κοινότητες ευαίσθητες στη ζημία από τους εξωτερικούς κινδύνους, θεωρώντας την τρωτότητα ως στοιχείο που εμπεριέχεται στα συστήματα ανεξάρτητα από τους εξωτερικούς κινδύνους. Για πολλά ανθρώπινα συστήματα, η τρωτότητα, που αντιμετωπίζεται ως έμφυτη ιδιοκτησία ενός συστήματος που προκύπτει από τα εσωτερικά χαρακτηριστικά της μπορεί να ονομαστεί «κοινωνική τρωτότητα»²³⁸ και καθορίζεται από παράγοντες όπως η ένδεια, η ανισότητα, η περιθωριοποίηση, οι ελλείψεις τροφίμων, η πρόσβαση στην ασφάλεια και η ποιότητα της κατοικίας²³⁹. Η κοινωνική τρωτότητα είναι η αρχική εστίαση των προγραμμάτων χαρτογράφησης της, τα οποία ενδιαφέρονται γενικά για τον προσδιορισμό των περισσότερο τρωτών μελών της κοινωνία και της εξέτασης γεωγραφικών περιοχών που μπορούν να δοκιμαστούν από παρόμοιους κινδύνους²⁴⁰. Ως εκ τούτου, η κοινωνική τρωτότητα μπορεί να αντιμετωπισθεί ως ένας από τους καθοριστικούς παράγοντες της βιοφυσικής τρωτότητας.

Συνοψίζοντας, η βιοφυσική τρωτότητα αποτελεί μια λειτουργία της συχνότητας και της οξύτητας (ή της πιθανότητας του περιστατικού) ενός δεδομένου τύπου κινδύνου, σε αντίθεση με την κοινωνική τρωτότητα. Ένας κίνδυνος δεν μπορεί να προκαλέσει καμία ζημία εάν εμφανίζεται σε μια περιοχή που δεν είναι πυκνοκατοικημένη ή σε μια περιοχή όπου τα ανθρώπινα συστήματα είναι κατάλληλα προσαρμοσμένα για την αντιμετώπισή του.

B.1.1.3. Παράγοντες που επηρεάζουν την τρωτότητα και κατεξοχήν τρωτές κοινωνικές ομάδες

Είναι αναμενόμενο οι αναπτυσσόμενες χώρες να επηρεάζονται σε μεγαλύτερο βαθμό από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, λόγω της γεωγραφικής τους τοποθεσίας, των ιδιαίτερων κλιματικών συνθηκών, της γεωλογίας τους και της περιορισμένης ικανότητας τους να ανταπεξέλθουν σε ακραία καιρικά φαινόμενα,

²³⁸ Βλ. Adger W., N., Kelly P. M., *Social vulnerability to climate change and the architecture of entitlements*, (IPCC Special Issue on 'Adaptation to Climate Change and Variability'). Mitigation and Adaptation Strategies for Global Change, Vol. 4 (3-4), 1999, pp. 253-266.

²³⁹ Βλ. Blaikie P., Cannon T., Davis I., Wisner B., *At Risk: Natural Hazards, People's Vulnerability and Disasters*. Routledge, London, 1994, pp. 333-352, και Cross, J. A., *Megacities and small towns: different perspectives on hazard vulnerability*, *Environmental Hazards*, 2004, Vol. 3, pp. 63-80.

²⁴⁰ Βλ. Downing T. E., Patwardhan A., *Vulnerability assessment for climate adaptation, Adaptation Policy Framework: A Guide for Policies to Facilitate Adaptation to Climate Change*, UNDP, 2003, διαθέσιμο στο <http://www.undp.org/cc/apf-outline.htm>, προσπελάστηκε 11/07/2011.

καθώς επίσης, επειδή τομείς όπως η γεωργία και η αλιεία που είναι οι βασικότεροι παράγοντες οικονομικής ανάπτυξης, πλήττονται πρώτοι. Επιπλέον, η ανθρώπινη, θεσμική και οικονομική ικανότητά τους να ανταπεξέλθουν στις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής²⁴¹ είναι εξαιρετικά περιορισμένη. Το σύνολο των οικολογικών συστημάτων που επηρεάζονται από τους κινδύνους της κλιματικής αλλαγής είναι ιδιαίτερα ευρύ, καθώς περιλαμβάνει δάση, λιβάδια, υδροτόπους, ποταμούς, λίμνες και θαλάσσια οικοσυστήματα και ανθρώπινα συστήματα, συμπεριλαμβανομένης της γεωργίας, των υδάτινων πόρων, της υγείας, των οικονομικών οργανισμών και των κατοικιών.

Οι σύνθετοι συσχετισμοί των κοινωνικών, οικονομικών και περιβαλλοντικών παραγόντων που επικρατούν στις διαφορετικές χωρικές και χρονικές κλίμακες, δίνουν την αφορμή για την τρωτότητα δεδομένου ότι έχουν επιπτώσεις στη δυνατότητα των ατόμων και των κοινοτήτων να προετοιμαστούν για να αντιμετωπίσουν τις καταστροφές και να επανέλθουν μετά από αυτές. Η πυκνότητα του πληθυσμού και η αύξηση του, η ανοργάνωτη αστικοποίηση, η μη ορθή χρήση της γης, η περιβαλλοντική κακοδιαχείριση και η απώλεια της βιοποικιλότητας, η κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες και η ένδεια συνιστούν καθοριστικούς παράγοντες της τρωτότητας²⁴².

Η πλειοψηφία των φτωχότερων και περιθωριοποιημένων ατόμων, ιδίως δε στα αναπτυσσόμενα κράτη, εξαρτάται άμεσα από τις υπηρεσίες των οικοσυστημάτων τους για τις δραστηριότητες των οικονομικών τους πόρων και είναι ως εκ τούτου, ιδιαίτερα τρωτοί στις μεταβολές των περιβαλλοντικών συνθηκών και των παραγόντων που μπορούν να περιορίσουν την πρόσβασή τους σε τέτοιους πόρους²⁴³. Εκτός από την πρόσβαση στους φυσικούς πόρους, η τρωτότητα των ανθρώπων στους σχετικούς με το κλίμα κινδύνους καθορίζεται από την πρόσβασή τους στους κοινωνικούς και οικονομικούς πόρους, τις πληροφορίες και την τεχνολογία, καθώς επίσης και από την αποτελεσματικότητα των κρατικών θεσμών και οργανισμών.

²⁴¹ Βλ. IPCC, *Climate Change 2001: IPCC Third Assessment Report. Working Group II: Impacts, Adaptation and Vulnerability*. Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

²⁴² Βλ. ISDR, *Living with Risk, A Global Review of Disaster Reduction Initiatives*. ISDR, Geneva, 2004. Επίσης, βλ. Bohle H.G., Downing T.E., Watts M.J., *Climate Change and Social Vulnerability: The Sociology and Geography of Food Insecurity, Global Environmental Change*, Vol. 4, Issue 1, 1994, pp. 37-48.

²⁴³ Βλ. Task Force on Climate Change: Vulnerable Communities and Adaptation, *Livelihoods and Climate Change*, International Institute for Sustainable Development, International Union for Conservation of Nature and Natural Resources and Stockholm, Environment Institute, 2003.

Σε κοινωνικό επίπεδο, οι ομάδες που τείνουν να είναι πιο τρωτές στις φυσικές καταστροφές είναι οι γυναίκες, τα παιδιά, οι ηλικιωμένοι, οι εθνικές και θρησκευτικές μειονότητες και συνήθως οι μονογονεϊκές οικογένειες. Σημειωτέον δε, πως στο πλαίσιο μίας κοινωνία υπάρχουν και άνθρωποι που είναι κοινωνικά περιθωριοποιημένοι και μη αποδεκτοί, όπως π.χ. οι παράνομοι μετανάστες, οι οποίοι στερούνται του δικαιώματος για ασφαλές κατάλυμα και είναι αποκλεισμένοι από οικονομικούς και κοινωνικούς πόρους, με συνέπεια να πλήττονται ακόμα περισσότερο.

B.1.2. Η Προσαρμογή στις Αναπτυσσόμενες Χώρες.

B.1.2.1. Η έννοια της προσαρμογής στο πλαίσιο της Διεθνούς Κλιματικής Πολιτικής

Ο όρος της προσαρμογής²⁴⁴ στην κλιματική αλλαγή αποτελούσε για μεγάλο χρονικό διάστημα ζήτημα περιορισμένης σπουδαιότητας εντός της διεθνούς κοινότητας και θεωρήθηκε ότι μετατοπίζει την προσοχή και το ενδιαφέρον από την αντιμετώπιση των πρωταρχικών αιτιών της κλιματικής αλλαγής και του μετριασμού των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου. Δεδομένων πλέον, των ισχυρών επιστημονικών ενδείξεων ότι το φαινόμενο του θερμοκηπίου συμβάλλει καθοριστικά στην παγκόσμια αύξηση της θερμοκρασίας, η προσαρμογή²⁴⁵ στην κλιματική αλλαγή σήμερα αποτελεί ένα βασικότατο πυλώνα στις διεθνείς διαπραγματεύσεις για την κλιματική αλλαγή. Η διεθνής κλιματική πολιτική οφείλει να αντιμετωπίσει τον πυλώνα της προσαρμογής σοβαρότερα, αναπτύσσοντας τις πολιτικές και θεσμικές πτυχές του, από τη στιγμή που οι επιδόσεις του έτερου πυλώνα της κλιματικής αλλαγής, δηλαδή του μετριασμού των εκπομπών των αερίων του θερμοκηπίου, είναι

²⁴⁴ Με τον όρο εννοείται «η ικανότητα ενός συστήματος, φυσικού ή ανθρώπινου, να προσαρμοστεί στις φυσικές μεταβολές και τις εν γένει επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής», βλ. Ο' Brien K., Ericson S., Nygaard L., *What's in a World? Conflicting Interpretations of vulnerability in climate change research*. CICERO, working paper, 2004, διαθέσιμο στο <http://www.cicero.uio.no>, προσπελάστηκε στις 11/07/2011.

²⁴⁵ Στην 3^η Έκθεση του το IPCC δεν αναφέρεται στον όρο «προσαρμογή» αλλά στον όρο «προσαρμοστική ικανότητα» (adaptive capacity: is the ability of a system to adjust to climate change-including climate variability-to moderate potential damages, to take advantage of opportunities, or to cope with the consequences). βλ. IPCC, *Climate Change 2001: Impacts, Adaptation and Vulnerability – Summary for Policymakers*, 2001.

φτωχές, ειδικότερα στον αναπτυσσόμενο Νότο²⁴⁶. Αιτία της αναποτελεσματικότητας του πυλώνα του μετριασμού είναι η μη πλήρης εφαρμογή των μέτρων και των στόχων που είχε θέσει το Πρωτόκολλο του Κιότο.

Στο άρθρο 2 η Σύμβαση Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή προέβλεπε τους δύο πυλώνες της στρατηγικής για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής: τον μετριασμό των εκπομπών στην ατμόσφαιρα και την προσαρμογή, ως ασφαλιστική δικλείδα για την ανθρώπινη ασφάλεια και την βιώσιμη ανάπτυξη. Χαρακτηριστικά στο άρθρο 4.1 της Σύμβασης²⁴⁷, αναφέρεται πως τα κράτη πρέπει να αναπτύξουν τις κατάλληλες στρατηγικές και τα μέτρα ώστε να διευκολύνουν την προσαρμογή τους στην κλιματική αλλαγή. Στο ίδιο άρθρο η παράγραφος 4 προχωράει σε μεγαλύτερη εμβάθυνση²⁴⁸ και καλεί τις ανεπτυγμένες χώρες να βοηθήσουν τις αναπτυσσόμενες με τις στρατηγικές της προσαρμογής. Το άρθρο 4 βρίσκεται σε απόλυτη εναρμόνιση με το άρθρο 3, το οποίο αναφέρεται στην αρχή της προφύλαξης, σύμφωνα με την οποία τα κράτη υποχρεώνονται να λάβουν τα κατάλληλα μέτρα προφύλαξης για τον περιορισμό των εκπομπών και το μετριασμό των δυσμενών επιπτώσεων τους, επεκτεινόμενη ουσιαστικά και στην υπό διαμόρφωση πολιτική για την προσαρμογή²⁴⁹. Παράλληλα, σχετικές ρυθμίσεις για την προσαρμογή προβλέπονται και στο Πρωτόκολλο του Κιότο. Συγκεκριμένα, στο άρθρο 3.14 το οποίο συνδέει τις ποσοτικοποιημένες δεσμεύσεις των βιομηχανικών χωρών με στόχο την ελαχιστοποίηση των αρνητικών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής στα αναπτυσσόμενα κράτη, στο άρθρο 10.1.β που γίνεται λόγος για διαμόρφωση εθνικών προγραμμάτων για την διευκόλυνση της προσαρμογής και στο άρθρο 12.8 όπου προβλέπεται η χρηματοδότηση των αναπτυσσόμενων χωρών μέσω του Μηχανισμού Καθαρής Ανάπτυξης.

²⁴⁶ Ενδεικτικά για την προσαρμογή στις αναπτυσσόμενες χώρες βλ. Adger N., *Adaptation to climate changes: Setting the agenda for development policy and research*, Working Paper, No. 16, Tyndall Centre, UK, 2002.

²⁴⁷ Βλ. Άρθρο 4.1.b: "...formulate, implement, publish and regularly update national and, where appropriate, regional programmes containing measures to ... facilitate adequate adaptation to climate change,..." και Άρθρο 4.2.c.: "...cooperate in preparing for adaptation to the impacts of climate change.", διαθέσιμο στο <http://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>, προσπελάστηκε στις 11/07/2011.

²⁴⁸ Βλ. Άρθρο 4.4.: "...assist the developing country parties that are particularly vulnerable to the adverse effects of climate change in meeting the costs of adaptation to those adverse effects.", διαθέσιμο στο <http://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>, προσπελάστηκε στις 11/07/2011.

²⁴⁹ Βλ. Κατσιμπάρδης Κ., *Το Διεθνές Καθεστώς για την Προστασία της Ατμόσφαιρας: Η περίπτωση του θερμοκηπίου*, όπ., π., σ. 104.

Μολονότι οι ανάγκες της εποχής επιτάσσουν την ανάγκη για λήψη άμεσων και αυστηρών μέτρων για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής, η διαμόρφωση πολιτικής για την προσαρμογή παραμένει σε πρώιμο στάδιο και δεν έχει αναπτυχθεί θεσμικά σε ικανοποιητικό βαθμό. Εξαιρέσεις αποτελούν ωστόσο, η δημιουργία των Εθνικών Προγραμμάτων για την Προσαρμογή (NAPAs²⁵⁰) και των τριών ειδικά σχεδιασμένων ταμείων για τις αναπτυσσόμενες χώρες και την προσαρμογή, τα οποία περιγράφονται παρακάτω. Τέλος, πρέπει να καταστεί σαφές πως η έννοια της προσαρμογής είναι απόλυτα συνδεδεμένη με την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης, ειδικότερα δε για τις χώρες του αναπτυσσόμενου Νότου και τα SIDS.

B.1.2.2. Μέτρα και στρατηγικές προσαρμογής

Έως σήμερα, το σύνολο των στρατηγικών για την προσαρμογή στην πλειοψηφία των αναπτυσσόμενων χωρών ήταν περιορισμένο²⁵¹ και η προστασία τους από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στηρίζεται κυρίως σε μέτρα διεθνής, εθνικά και περιφερειακά. Τα μέτρα ωστόσο, πρέπει να υιοθετηθούν λαμβάνοντας υπόψη όλους τους τομείς από τους οποίους επηρεάζεται αρνητικά ή θετικά η βιώσιμη ανάπτυξη των κρατών. Τομείς δηλαδή όπως η τεχνολογία, οι υδάτινοι πόροι, η γεωργία, η υγεία, ο τουρισμός, οι μεταφορές και η ενέργεια.

Ενδεικτικά, τα μέτρα προσαρμογής για το νερό θα μπορούσαν να ήταν η επέκταση των δικτύων συλλογής της βροχής και δημιουργία νέων τεχνικών αποθήκευσης και διατήρησής του με σκοπό να γίνει επαναχρησιμοποίηση του. Άλλη χρήσιμη στρατηγική προσαρμογής στις δυσμενείς επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής θα ήταν η δημιουργία τεχνολογιών για αφαλάτωση και βελτιωμένα και αποδοτικά συστήματα άρδευσης ώστε να γίνει μια ολοκληρωμένη διαχείριση των υδάτινων πόρων με απόλυτη συνεργασία όλων των κλάδων του κράτους, πρώτα σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο και μετά σε παγκόσμιο.

Ο αγροτικός τομέας αποτελεί έναν από τους σημαντικούς παράγοντας ανάπτυξης που πλήττει η κλιματική αλλαγή. Πιθανά μέτρα βελτίωσης της αποδοτικότητας της γεωργίας είναι η προσαρμογή των καλλιεργειών και των ειδών

²⁵⁰ National Adaptation Programmes of Action, Αναλυτικότερα βλ. http://unfccc.int/national_reports/napa/items/2719.php, προσπελάστηκε στις 11/07/2011.

²⁵¹ Βλ. UNDP, Human Development Report 2007/2008, διαθέσιμο στο <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2007-2008/>, προσπελάστηκε στις 11/07/2011.

ανάλογα με τις κλιματικές και εποχιακές διακυμάνσεις, καθώς και η μετακίνηση τους σε πιο εύπορα εδάφη και η ανάπτυξη νέων προϊόντων. Η εφαρμογή των μέτρων αυτών μπορεί να βελτιωθεί σε μεγάλο βαθμό με την μεταφορά τεχνολογίας²⁵², την έρευνα και την εκπαίδευση του αγροτικού πληθυσμού και την οικονομική ασφάλιση των καλλιεργειών.

Αναφορικά με τον τομέα της υγείας, κρίνεται απαραίτητη η βελτίωση των μηχανισμών έκτακτης ανάγκης και η βελτίωση της παρακολούθησης των ασθενειών. Παράλληλα, είναι αναγκαία η ανάπτυξη και εφαρμογή κατάλληλων πολιτικών για συνεργασία σε περιφερειακό και διεθνές επίπεδο, με σκοπό την αναβάθμιση των υπηρεσιών υγείας και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των ανθρώπων.

Στον τομέα του τουρισμού τα μέτρα ποικίλουν ανάλογα με τις τουριστικές περιοχές και το είδος δραστηριοτήτων, με βασικές προτεραιότητες ωστόσο, την ολοκληρωμένη διαχείριση των παράκτιων περιοχών²⁵³ και των νησιωτικών περιοχών και την μεταφορά τεχνολογίας σε αυτές, λόγω της αναμενόμενης ανόδου της στάθμης της θάλασσας που προκαλεί η κλιματική αλλαγή.

Η κλιματική αλλαγή συμβάλλει και στην υποβάθμιση του τομέα των μεταφορών. Η μεταφορά των οδικών δικτύων και ο σχεδιασμός νέων, ανθεκτικών σε ιδιαίτερες κλιματολογικές συνθήκες (π.χ. έντονες βροχοπτώσεις, υψηλή θερμοκρασία), πρέπει να συμπεριληφθούν στις πολιτικές για την προσαρμογή με την βοήθεια σύγχρονων τεχνολογιών. Επιπλέον, μεταβολές στις εθνικές ενεργειακές υποδομές, όπως η αξιοποίηση εναλλακτικών πηγών ενέργειας και η χρήση τοπικών ενεργειακών πόρων²⁵⁴, έχουν τη δυνατότητα να ενδυναμώσουν τα δίκτυα και τις υποδομές μεταφορών.

²⁵² Βλ. UNEP, Year Book, New Science and Developments in our Changing Environment, p. 26, 2009. Βλ. επίσης: Klein R.J.T., Alam M., Burton I., Dougherty W.W., Ebi K.L., Fernandes M., Huber-Lee A., Rahman, A.A., Swartz C., *Application of Environmentally Sound Technologies for Adaptation to Climate Change*, Technical Paper FCCC/TP/2006/2, United Nations Framework Convention on Climate Change Secretariat (UNFCCC), Bonn, Germany, 2006, p. 107.

²⁵³ Βλ. UNEP. Year Book, New Science and Developments in our Changing Environment, p. 26, 2009. Βλ. επίσης: Klein R.J.T., Alam M., Burton I., Dougherty W.W., Ebi K.L., Fernandes M., Huber-Lee A., Rahman, A.A., Swartz C., *Application of Environmentally Sound Technologies for Adaptation to Climate Change*. Technical Paper FCCC/TP/2006/2, όπ., π., p.107.

²⁵⁴ Χαρακτηριστικότερα παραδείγματα για την προσαρμογή στον τομέα της ενέργειας και των μεταφορών είναι: η βελτίωση της απόδοσης της παραγωγής και των δικτύων μεταφοράς ενέργειας, η αλλαγή των καυσίμων και η χρήση των οικονομικών εργαλείων. Όσον αφορά τις μεταφορές, σημαντικά παραδείγματα είναι: η χρήση αποδοτικότερων οχημάτων και βελτίωση των καυσίμων, περιορισμένη χρήση των αυτοκινήτων και συχνότερη των συγκοινωνιών, όπως και η επιβολή φόρων στις αγορές των οχημάτων και φόρων διοξειδίου του άνθρακα.

Ωστόσο, η εξασφάλιση της βιωσιμότητας όλων των προαναφερθέντων μέτρων και στρατηγικών δράσης εξαρτάται από συγκεκριμένα στοιχεία. Είναι απαραίτητη η σύνδεσή τους με τις παραδοσιακές γνώσεις και δυνάμεις της κάθε κοινωνίας, καθώς και η συνειδητοποίηση για προσαρμογή μέσω της αύξησης της επιστημονικής ικανότητας, της εκπαίδευσης και των απαραίτητων πληροφοριών για τις εθνικές αξιολογήσεις για την προσαρμογή και τον προγραμματισμό της ανάπτυξης²⁵⁵.

B.1.2.3. Η Χρηματοδότηση της Προσαρμογής

Στις αναπτυσσόμενες χώρες οι εθνικές κυβερνήσεις έχουν την αρχική ευθύνη για να δημιουργήσουν στρατηγικές ώστε να υπάρχει ανθεκτικότητα ενάντια στην κλιματική αλλαγή. Η επιτυχής προσαρμογή ωστόσο, απαιτεί συντονισμένη δράση σε πολλά μέτωπα. Οι φορείς παροχής βοήθειας και οι οργανισμοί ανάπτυξης πρέπει να συνεργαστούν με τις εθνικές κυβερνήσεις, με σκοπό να ενσωματώσουν την προσαρμογή στις ευρύτερες στρατηγικές προώθησης της ανάπτυξης και μείωσης της ένδειας. Με δεδομένο ότι πολλές από αυτές τις χώρες είναι μεταξύ των φτωχότερων, η διεθνής ενίσχυση έχει κεντρικό ρόλο στη δημιουργία των όρων για την προσαρμογή. Επιπλέον, οι πολιτικές προσαρμογής είναι σημαντικές για τις κυβερνήσεις για την επίτευξη των MDGs κατά τη διάρκεια της επόμενης δεκαετίας.

Στην 7^η συνάντηση των συμβαλλόμενων μερών της UNFCCC τον Ιούλιο του 2001, οι κυβερνήσεις συμφώνησαν στη σύσταση τριών νέων ταμείων με σκοπό την παροχή βοήθειας στις αναπτυσσόμενες χώρες σχετικά με τον πυλώνα της προσαρμογής. Τα τρία νέα ταμεία είναι μέρος της συμφωνίας του Μαρακές²⁵⁶ και είναι τα εξής: το Special Climate Change Fund (SCCF), που διοικείται από το GEF υπό την καθοδήγηση της Συνθήκης, για χρηματοδότηση της προσαρμογής, την τεχνολογική μεταφορά, την ενεργειακή μεταφορά, τη βιομηχανία, τη γεωργία, τη δασονομία και τη διαχείριση αποβλήτων, το Least Developed Countries Fund (LDCF), το οποίο χρηματοδοτεί εθνικά προγράμματα προσαρμογής (NAPAs) και το

²⁵⁵ Βλ. *Adapting to Climate Change in Developing Countries*, Parliamentary Office of Science and Technology, *Postnote*, No. 269, October 2006, pp. 2-3.

²⁵⁶ Αναλυτικότερα για τις συμφωνίες και την ίδρυση των ταμείων για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή βλ. http://unfccc.int/cop7/documents/accords_draft.pdf, προσπελάστηκε στις 12/07/2011.

Ταμείο Προσαρμογής²⁵⁷ (Adaptation Fund) του πρωτοκόλλου του Κιότο, σε συνεργασία με τον μηχανισμό CDM για να χρηματοδοτήσει συγκεκριμένα έργα και προγράμματα προσαρμογής.

Το μεγαλύτερο χρηματοδότη προγραμμάτων αποτελεί σήμερα το Παγκόσμιο Ταμείο για το Περιβάλλον (GEF). Καθιερώθηκε το 1991 και υπό τη σκέπη του ενώνονται 182 κυβερνήσεις, οι οποίες, σε συνεργασία με τους διεθνείς θεσμούς, τις μη κυβερνητικές οργανώσεις και τον ιδιωτικό τομέα εξετάζουν τα παγκόσμια περιβαλλοντολογικά θέματα. Το GEF ως ανεξάρτητη οικονομική οργάνωση, παρέχει επιχορηγήσεις στις αναπτυσσόμενες χώρες και τις χώρες με μεταβατικές οικονομίες για προγράμματα σχετικά με τη βιοποικιλότητα, την κλιματική αλλαγή, τα διεθνή ύδατα, την υποβάθμιση του εδάφους, το στρώμα του όζοντος και τους επίμονους οργανικούς ρύπους, υποστηρίζοντας επεμβάσεις που αυξάνουν την ανθεκτικότητα στις δυσμενείς επιδράσεις της κλιματικής αλλαγής στις τρωτές χώρες. Σκοπός του είναι η υποστήριξη πιλοτικών προγραμμάτων για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, σε συνεργασία με τα ειδικά εργαλεία του: το SPA²⁵⁸, το SCCF, το LDCF (για την εφαρμογή των NAPAs) και το Ταμείο Προσαρμογής. Συνολικά έως σήμερα έχει διαθέσει \$8,8 δισεκατομμύρια, με περίπου \$38,7 δις στη συγχρηματοδότηση, για περισσότερα από 2400 προγράμματα σε πάνω από 165 αναπτυσσόμενες χώρες και χώρες με μεταβατικές οικονομίες. Επίσης, μέσω ενός προγράμματος επιχορηγήσεων του (SGP)²⁵⁹, το GEF έχει παραχωρήσει περισσότερες από 10.000 επιχορηγήσεις μικρού ύψους σε μη κυβερνητικές και κοινοτικές οργανώσεις.

Όσον αφορά το LDCF, συστάθηκε το 2001 και μέχρι σήμερα έχει συμβάλλει στην ολοκλήρωση 20 NAPAs, τα οποία περιλαμβάνουν χρήσιμη αναλυτική εργασία, που παρέχει σημαντικές ιδέες σε τομείς προτεραιοτήτων, ωστόσο, θεωρείται ότι η αποτελεσματικότητά τους απέναντι στην πρόκληση της προσαρμογής είναι

²⁵⁷ Τον Ιούλιο του 2001, στη Βόννη, η διάσκεψη των συμβαλλόμενων μερών συμφώνησε για τη δημιουργία ενός ταμείου για την προσαρμογή, προκειμένου να χρηματοδοτήσει τα συγκεκριμένα έργα και προγράμματα προσαρμογής στα συμβαλλόμενα μέρη των αναπτυσσόμενων χωρών που έχουν γίνει συμβαλλόμενα μέρη στο πρωτόκολλο. Το Ταμείο Προσαρμογής θα χρηματοδοτηθεί από τις εισπράξεις του CDM και άλλες πηγές χρηματοδότησης. Στο παράρτημα Ι τα συμβαλλόμενα μέρη που σκοπεύουν να επικυρώσουν το πρωτόκολλο του Κιότο καλούνται να παρέχουν τη χρηματοδότηση.

²⁵⁸ Strategic Priority on Adaptation. Αναλυτικότερα βλ. <http://www.climatefundsupdate.org/listing/strategic-priority-on-adaptation#TOC-Summary>, προσπελάστηκε στις 12/07/2011.

²⁵⁹ Small Grants Programme. Αναλυτικότερα για το SGP βλ. <http://sgp.undp.org/index.cfm?module=ActiveWeb&page=WebPage&s=AboutSGP>, προσπελάστηκε στις 12/07/2011.

περιορισμένη. Η δράση του ταμείου εστιάζει βασικά στην κλιματική ασφάλεια μέσω προγραμμάτων μικρής κλίμακας, ενώ έως σήμερα έχει λάβει χρηματοδοτήσεις από 17 χορηγούς, το ύψος των οποίων ανέρχεται σε \$157 εκατομμύρια, με τα πραγματικά του έξοδα να φτάνουν τα \$9,8 εκατ.²⁶⁰. Επίσης, η μέση χρηματοδότηση των χωρών ανέρχεται σε \$24 εκατομμύρια.

Το ίδιο έτος ξεκίνησε και η λειτουργία του SCCF. Έχει λάβει \$67,3 εκατομμύρια, εκ των οποίων, \$56,7 εκατ. προορίζονται για την προσαρμογή, καλύπτοντας τους τομείς της υγείας, της γεωργίας, του νερού, της μεταφοράς της τεχνολογίας και τα τρωτά οικοσυστήματα. Τα πραγματικά έξοδα των προγραμμάτων ανέρχονται σε \$1,4 εκατ.²⁶¹.

Τελευταίο χρονικά συστάθηκε το Ταμείο για την Προσαρμογή. Δημιουργήθηκε το 2007 στο Μπαλί, με σκοπό τη χρηματοδότηση συγκεκριμένων έργων και προγραμμάτων προσαρμογής στις αναπτυσσόμενες χώρες, οι οποίες έχουν υπογράψει το Πρωτόκολλο του Κιότο και είναι ιδιαίτερα τρωτές στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Κύρια πηγή χρηματοδότησής του αποτελούν οι εισπράξεις από τις καθαρές δραστηριότητες του προγράμματος των μηχανισμών ανάπτυξης. Το μερίδιο των εισπράξεων ανέρχεται σε 2% των πιστοποιημένων μειώσεων εκπομπών (CERs) που εκδίδονται στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του προγράμματος CDM.

Τέλος, η στρατηγική προτεραιότητα για την προσαρμογή (SPA) δημιουργήθηκε τον Ιούλιο του 2004 και διέθεσε \$50 εκατομμύρια κατά τη διάρκεια μιας περιόδου τριών ετών για 22 συνολικά πειραματικά προγράμματα, σε ένα ευρύ φάσμα περιοχών, με έμφαση στη διαχείριση των φυσικών πόρων και των οικοσυστημάτων.

Μέχρι σήμερα, τα χρηματοδοτικά ταμεία έχουν υλοποιήσει μερικώς τις δεσμεύσεις τους σχετικά με την παροχή αναπτυξιακής βοήθειας και τη συγκέντρωση των πόρων για τον πυλώνα της προσαρμογής²⁶² και ως εκ τούτου, η δράση τους κρίνεται αναποτελεσματική με ελάχιστα θετικά σημεία. Επιπλέον, έως ένα βαθμό οι χρηματοδοτικοί μηχανισμοί μπορούν να συμβάλλουν στην ανάπτυξη της

²⁶⁰ Συγκεκριμένα από τον Απρίλιο του 2007, βλ. GEF, *Status Report on the Climate Change Funds as of April 30, 2007*, Report of the Trustee, GEF Secretariat, Washington, 2007.

²⁶¹ Βλ. GEF, *Status Report on the Climate Change Funds as of April 30, 2007*, όπ.π., και *Pledging Meeting for Climate Change Funds* 15 June 2007, GEF Secretariat, Washington, DC, 2007.

²⁶² Βλ. UNFCCC, *Report on the analysis of existing and potential investment flows relevant to the development of an effective and appropriate international response to climate change*, Dialogue Working Paper 8, διαθέσιμο στο: http://unfccc.int/files/cooperation_and_support/financial_mechanism_gef/application/pdf/dialogue_working_paper_8.pdf, προσπελάστηκε στις 12/07/2011.

τεχνογνωσίας στις αναπτυσσόμενες χώρες, προκειμένου τα υφιστάμενα πλαίσια χρηματοδότησης να αξιοποιούνται αποδοτικότερα. Από την άλλη πλευρά, η κριτική που έχει ασκηθεί αφορά τις δομές της γενικότερης λειτουργίας του GEF, κατηγορώντας το για την κυριαρχία των απόψεων και των συμφερόντων των ανεπτυγμένων χωρών. Επιπροσθέτως, δέχεται κριτική για ανεπαρκή διαφάνεια και περιορισμένη πρόσβαση στα έγγραφά του, ενώ οι αναπτυσσόμενες χώρες ισχυρίζονται πως το GEF λειτουργεί πολύ συχνά ως υποχείριο της Παγκόσμιας Τράπεζας, χωρίς να λογοδοτεί για τις δράσεις του στη Συνέλευση των Συμβαλλομένων Μερών της Σύμβασης-Πλαίσιο.²⁶³ Ακόμη, πρέπει να σημειωθεί η έλλειψη αξιόπιστων μηχανισμών υποδοχής και διανομής της βοήθειας στις αναπτυσσόμενες χώρες, όπου υποστηρίζεται ότι το 1/3 σχεδόν της χρηματοδοτικής βοήθειας (\$100 εκατ.) που είχαν υποσχεθεί οι δωρήτριες χώρες δεν καταβλήθηκε εξαιτίας της έλλειψης αυτής²⁶⁴, γεγονός που δικαιολογεί ως ένα βαθμό την άσκηση της κριτικής περί ανεπάρκειας των διαθέσιμων πόρων για τη χρηματοδότηση δράσεων προσαρμογής στις αναπτυσσόμενες χώρες. Δικαιολογημένη έως ένα βαθμό επίσης, είναι και η κριτική που έχει ασκηθεί από τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες για τη ροή χρηματοδότησης από το αντίστοιχο ταμείο (LDCF), καθώς από τις δράσεις προσαρμογής οι οποίες έχουν χαρακτηριστεί ως επείγουσες στο πλαίσιο των αντίστοιχων Εθνικών Σχεδίων Δράσης, έχουν χρηματοδοτηθεί και βρίσκονται σε στάδιο υλοποίησης ελάχιστες από αυτές²⁶⁵.

²⁶³ Γενικότερα για τις απόψεις των αναπτυσσόμενων χωρών σχετικά με την λειτουργία του GEF και την επιρροή που ασκεί στη λειτουργία του η Παγκόσμια Τράπεζα βλ. Third World Network, Developing Countries ask for a new UNFCCC financial architecture, June 2008; Third World Network, Developing Countries disappointed over LDC Fund, 3 December 2008, διαθέσιμο στο: <http://www.twinside.org.sg>, προσπελάστηκε στις 12/07/2011. Για μια κριτική θεώρηση της λειτουργίας του GEF στην χρηματοδότηση της προσαρμογής, βλ. Möhner A., Klein A., *The Global Environment Facility: Funding for Adaptation or adapting to funds?*, SEI Climate and Energy Programme, June 2007.

²⁶⁴ Βλ. Ayers J., *International funding to support urban adaptation to climate change*, Environment and Urbanization, Vol. 21, 2009, pp. 227-228.

²⁶⁵ Βλ. *Weathering the Storm-Options for Framing Adaptation and Development*, World Resources Institute Report, 2007, p. 34.

B.2. Η Περίπτωση των Μικρών Νησιωτικών Αναπτυσσόμενων Κρατών (Small Island Developing States - SIDS).

Τα SIDS προέκυψαν ως ομάδα τον Απρίλιο του 1994, στην παγκόσμια διάσκεψη για τη βιώσιμη ανάπτυξη των μικρών αναπτυσσόμενων νησιωτικών κρατών, στα νησιά Μπαρμπάντος. Είναι 52 παράκτια κράτη²⁶⁶, χαμηλού υψομέτρου (low-lying)²⁶⁷, κυρίως και μη, αποτελώντας περίπου το ένα πέμπτο των πολιτικά ανεξάρτητων χωρών σήμερα και αντιπροσωπεύοντας σχεδόν το 5% του παγκόσμιου πληθυσμού. Εντοπίζονται σε όλες τις περιοχές του κόσμου, κυρίως όμως στον Ειρηνικό ωκεανό, την Καραϊβική θάλασσα, τον Ινδικό ωκεανό και την Αφρική. Κοινό τους χαρακτηριστικό είναι πως αντιμετωπίζουν όμοιες προκλήσεις στο πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης: μικρό πληθυσμιακό μέγεθος, περιορισμένοι πόροι, γεωγραφική απομόνωση, ευπάθεια σε φυσικές καταστροφές, τρωτότητα σε εξωτερικούς κλυδωνισμούς, υψηλά κόστη μεταφοράς, άμεση εξάρτηση από το διεθνές εμπόριο (κυρίως από τις εισαγωγές) και ασφαλώς, το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής. Επίσης, ζήτημα που προκαλεί ιδιαίτερη ανησυχία στα κράτη αυτά, είναι ότι παρόλο που συμβάλλουν ελάχιστα στην παγκόσμια αύξηση της θερμοκρασίας μέσω του φαινομένου του θερμοκηπίου, είναι αυτά που αναμένεται να πληγούν περισσότερο από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής.

Αμφότερες οι σημαντικές διεθνείς Διασκέψεις σχετικά με τη βιώσιμη ανάπτυξη των μικρών αναπτυσσόμενων νησιωτικών κρατών, δηλαδή η διάσκεψη των Μπαρμπάντος το 1994²⁶⁸ και η διεθνής συνεδρίαση του Μαυρίκιου το 2005²⁶⁹, επεσήμαναν τη σημασία της κλιματικής αλλαγής. Τόσο το Πρόγραμμα Δράσης του Μπαρμπάντος όσο και η Στρατηγική του Μαυρίκιου αναγνώρισαν ότι η κλιματική αλλαγή θα μπορούσε να καθυστερήσει ή να αποτρέψει τη βιώσιμη ανάπτυξη στα SIDS καθώς επίσης, ότι υπάρχουν και πρόσθετες προκλήσεις λόγω συγκεκριμένων φυσικών και γεωγραφικών χαρακτηριστικών τους. Τέλος, οι εργασίες αμφότερων των

²⁶⁶ Σημειώνεται ότι δεν είναι όλα νησιωτικά κράτη. Το Μπελίζε, η Γουινέα - Μπισάου, η Γουιάνα και το Σουρινάμ αποτελούν τις εξαιρέσεις, ωστόσο έχουν συμπεριληφθεί στην κατηγορία των SIDS καθώς παρουσιάζουν, κατά τα άλλα, πολλά κοινά χαρακτηριστικά με αυτά.

²⁶⁷ Με τον όρο "low-lying areas" ή "low-lying states" εννοούμε τις περιοχές ή τις χώρες εκείνες που βρίσκονται κάτω από τη στάθμη των θαλασσών και των ωκεανών με τους οποίους συνορεύουν.

²⁶⁸ Βλ. <http://www.un.org/documents/ga/conf167/aconf167-9.htm>, προσπελάστηκε στις 13/07/2011.

²⁶⁹ Βλ. http://www.unesco.org/csi/B10/mim/mimStrategy_English.pdf, προσπελάστηκε στις 13/07/2011.

δύο διασκέψεων κατέληξαν στο συμπέρασμα πως η ευθύνη για τη βιώσιμη ανάπτυξη εναπόκειται στις κυβερνήσεις των SIDS αλλά και στη συνεργασία της διεθνούς κοινότητας ώστε να καταστεί δυνατό στα SIDS να επιτύχουν τους στόχους της βιώσιμης ανάπτυξης.

B.2.1. Τα χαρακτηριστικά στοιχεία των SIDS.

Τα μικρά νησιωτικά αναπτυσσόμενα κράτη παρουσιάζουν ευρεία ποικιλομορφία στη γεωγραφία, το κλίμα, τον πολιτισμό και το επίπεδο της οικονομικής τους ανάπτυξης, ωστόσο, έχουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά με έμφαση στην ευπάθειά τους, τις κλιματολογικές αλλαγές και τη βιώσιμη ανάπτυξη²⁷⁰. Η μεγέθυνση της ανάπτυξης τους είναι συχνά δύσκολη εξαιτίας των υψηλών δαπανών των μεταφορών και της επικοινωνίας και των ποικίλων περιορισμών λόγω του μικρού τους μεγέθους²⁷¹. Τα κοινά χαρακτηριστικά των SIDS συνίστανται στα εξής: περιορισμένο φυσικό μέγεθος, περιορισμένοι φυσικοί πόροι, υψηλή ευαισθησία στους φυσικούς κινδύνους (π.χ. σε τυφώνες, ξηρασίες, τσουνάμι, ηφαιστειακές εκρήξεις κ.ά.), υψηλές πυκνότητες πληθυσμών και σε ορισμένες περιπτώσεις υψηλά ποσοστά πληθυσμιακής αύξησης, και τέλος, συχνά κακώς ανεπτυγμένη υποδομή, με εξαίρεση τις υποδομές στον τομέα του τουρισμού²⁷². Το σύνολο των μικρών νησιωτικών αναπτυσσόμενων κρατών, ανεξάρτητων και μη, έχει να αντιμετωπίσει γενικά πλήθος αντιξοοτήτων και δυσκολιών κατά την διάρκεια της πορείας του προς την βιώσιμη ανάπτυξη, οι οποίες σχετίζονται με τις γεωγραφικές, τις οικονομικές και τις κοινωνικές ιδιαιτερότητες που επικρατούν σε αυτά.

Με μία απλή παρατήρηση και μόνο σε έναν χάρτη, γίνεται εύκολα αντιληπτό πως η χιλιομετρική απόσταση των μικρών αναπτυσσόμενων νησιωτικών χωρών από τις υπόλοιπες ηπειρωτικές ακτές ή χώρες είναι συνήθως ιδιαίτερα μεγάλη, ενώ η γεωγραφική τους έκταση ιδιαίτερα μικρή. Ουσιαστικά, τα νησιά βρίσκονται απομονωμένα στους ωκεανούς, με αποτέλεσμα να περιορίζεται κατά πολύ η

²⁷⁰ Βλ. Maul G. A., *Marine Science and Sustainable Development*. Coastal and Estuarine Studies, America Geophysical Union, Washington DC, 1996, p. 467 και Leatherman S. P., Beach ratings: a methodological approach, *Journal of Coastal Research*, Vol. 13, 1997, pp. 1050-1063.

²⁷¹ Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με την έκταση και τον πληθυσμό των SIDS βλ. <http://www.un.org/esa/sustdev/sids/sidslist.htm>, προσπελάστηκε στις 13/07/2011.

²⁷² Βλ. Nurse L. A., Sem, G., Small Island States, στο McCarthy J. J., et al., (eds), *Climate Change 2001: Impacts, Adaptation and Vulnerability – Contribution of Working Group II to the Third Assessment Report*, Cambridge University Press, London, 2000, pp. 843–875.

επικοινωνία, γεγονός που δημιουργεί προβλήματα οικονομικής κυρίως φύσης, με δυσκολίες στο εμπόριο με άλλες χώρες, τη μεταφορά πόρων και γενικότερα στις θαλάσσιες μεταφορές. Επιπλέον, τα νησιά είναι εκτεθειμένα σε φαινόμενα που προκαλούν φυσικές καταστροφές, όπως οι κυκλώνες, οι τυφόνες, τα τσουνάμι, η διάβρωση των εδαφών και άλλες, με αποτέλεσμα να καθίσταται πιο δύσκολη μια πρόοδος προς την βιώσιμη ανάπτυξη.

Από τους προαναφερθέντες αρνητικούς παράγοντες πηγάζουν και οι οικονομικές και κοινωνικές ιδιαιτερότητες των χωρών αυτών. Τα προβλήματα στο εμπόριο και τις εξαγωγές γεωργικών προϊόντων και μεταλλευμάτων, που θεωρούνται εκ των κυριοτέρων εξαγωγίμων αγαθών τους, αυξάνονται συνεχώς, με άμεση συνέπεια να στηρίζονται στις πολυεθνικές εταιρείες του Βορρά και την κατασπατάληση από αυτές των πολύτιμων φυσικών τους πόρων, προκειμένου να διατηρούν τις ελπίδες τους για την επίτευξη οικονομικής ανάπτυξης, δίχως ωστόσο να κατανοούν πως ταυτόχρονα πλήττεται η οικονομική τους ανεξαρτησία.

B.2.2. Η κλιματική αλλαγή στα SIDS.

Ο τομέας του τουρισμού αποτελεί σπουδαίο οικονομικό πόρο για την πλειοψηφία των SIDS και στη συγκεκριμένη περίπτωση το κλίμα αποτελεί σημαντικό προτέρημα για την ανάπτυξη τουριστικών δραστηριοτήτων. Παράλληλα, πολλές μελέτες έχουν συνδέσει την κλιματική αλλαγή με τη βιώσιμη ανάπτυξη²⁷³ και αυτή η σύνδεση είναι ιδιαίτερα σημαντική για τα SIDS και τα τροπικά νησιά, καθώς επίσης και για μη τροπικά νησιά, τα οποία εξαρτώνται από τις παράκτιες δραστηριότητες. Συγκεκριμένη μελέτη άλλωστε, έχει δείξει, ενδεικτικά, ότι οι επιδράσεις της κλιματικής αλλαγής στην οικονομική ανάπτυξη της Μάλτας είναι πιθανό να έχουν αρνητικές επιπτώσεις²⁷⁴.

²⁷³ Βλ. Hay J. N., Mimura J., Cambell S., Fifita K., Koshy R. F., McLean T., Nakalevu P., Nunn N. deWet, *Climate Variability and Change and Sea-level rise in the Pacific Islands Region: A Resource Book for Policy and Decision Makers, Educators and Other Participants*, South Pacific Regional Environment Programme (SPREP), Apia, Samoa, 2003. Επίσης βλ. Huq S., Murray L., Reid H., *Mainstreaming Adaptation to Climate Change in Least Developed Countries*, IDS Institute of Development Studies, Vol. 35, Issue 3, July, 2004, Munasinghe K., *Analysing the Nexus of Sustainable Development and Climate Change: an Overview*, OECD, 2003 και Koshy K. C., Mataki M., Lal M., *Sustainable Development and the Pacific Island Countries*, University of the South Pacific, Suva, Fiji, 2005.

²⁷⁴ Βλ. Briguglio L., Cordina G., *The Economic Vulnerability and Potential for Adaptation of Islands to Climate Change, with Special Reference to the Maltese Islands*, Paper presented at the International

Σύμφωνα με στοιχεία της 4^{ης} Έκθεσης του IPCC²⁷⁵, σχετικά με τις επιδράσεις, την τρωτότητα και την προσαρμογή στις περιοχές όπου βρίσκονται τα περισσότερα SIDS, παρατηρήθηκε μια αύξηση της θερμοκρασίας κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, με μερικές μελέτες να δείχνουν ότι κυμάνθηκε από 0 ως 1°C. Η έκθεση επίσης αναφέρει πως στον 21ο αιώνα αναμένεται μια γενική τάση θέρμανσης στη θερμοκρασία του αέρα σε όλες τις περιοχές των μικρών νησιών. Ο πίνακας 2 παρουσιάζει τις αλλαγές στην εποχιακή θερμοκρασία του αέρα για τρεις περιόδους 30-ετών (2010 ως 2039, 2040 ως 2069 και 2070 ως 2099).

Πίνακας 1. Αύξηση της θερμοκρασίας του αέρα (°C) ανά περιοχή, αναφορικά με την περίοδο 1961–1990.

Περιοχή	2010–2039	2040–2069	2070–2099
Μεσόγειος	0.60 to 2.19	0.81 to 3.85	1.20 to 7.07
Καραϊβική	0.48 to 1.06	0.79 to 2.45	0.94 to 4.18
Ινδικός Ωκεανός	0.51 to 0.98	0.84 to 2.10	1.05 to 3.77
Βόρειος Ειρηνικός	0.49 to 1.13	0.81 to 2.48	1.00 to 4.17
Νότιος Ειρηνικός	0.45 to 0.82	0.80 to 1.79	0.99 to 3.11

Πηγή: IPCC (2007)

Επιπλέον, η Έκθεση του IPCC δείχνει ότι κατά τη διάρκεια του τελευταίου αιώνα υπήρξε μια γενική τάση για άνοδο της στάθμης της θάλασσας στις περιοχές του Ειρηνικού, της Καραϊβικής και του Ινδικού Ωκεανού. Το ζήτημα της ανόδου της στάθμης της θάλασσας είναι εξέχουσας σημασίας για τα SIDS, δεδομένου ότι στα συγκεκριμένα κράτη οι ανθρώπινες κατοικίες και επιχειρήσεις συγκεντρώνονται ως επί το πλείστον στην παράκτια ζώνη²⁷⁶. Όπως προαναφέρθηκε, η οικονομία πολλών SIDS εξαρτάται άμεσα από τον τουρισμό και η άνοδος είναι πιθανό να βλάψει τις εγκαταστάσεις και την υποδομή των τουριστικών επιχειρήσεων.

Policy Dialogue on Vulnerability and Adaptation to Climate Change: a Common Agenda for Developing Countries, Mexico, Zacatecas, 17-18 June, 2003.

²⁷⁵ Βλ. IPCC Working Group II Fourth Assessment Report, Geneva, 2007.

²⁷⁶ Βλ. Oxfam, *The future is here: climate change in the Pacific*, Oxfam briefing paper, p. 15, 2009.

Εκτός όμως του τομέα του τουρισμού, αναμένεται να πληγούν και άλλοι κλάδοι της οικονομίας, όπως η αλιεία, η γεωργία²⁷⁷, οι κατασκευές και οι υποδομές (κυρίως οι λιμένες, οι αερολιμένες²⁷⁸ και οι παράκτιες δεξαμενές). Μεταξύ άλλων, οι παραλιακές περιοχές της πλειοψηφίας των SIDS συνδέονται και με τις εξελίξεις σε κοινωνικοπολιτικό επίπεδο και η άνοδος επομένως, θα ασκήσει επίδραση και στα πολιτιστικά τους ήθη και έθιμα, οδηγώντας σε σοβαρές υλικές και πολιτιστικές απώλειες, γεγονός που μπορεί να επιφέρει επιπτώσεις σε όλες σχεδόν τις πτυχές της ανθρώπινης ζωής.

Οι μεταβολές γεωμορφολογικής φύσης είναι σχεδόν αναπόφευκτες και το πρωτόγνωρο ενδεχόμενο απώλειας του συνόλου του εδάφους ενός νησιωτικού κράτους^{279 280} φαντάζει αινιγματικό και ανησυχητικό, εγείροντας πλήθος ερωτημάτων και ζητημάτων. Το σενάριο αυτό θεωρείται ιδιαίτερα σκληρό και άδικο για τα SIDS, αν αναλογιστεί κανείς πως οι εκπομπές των αερίων του θερμοκηπίου που παράγονται από τα ίδια²⁸¹ είναι αμελητέες όταν συγκρίνονται με εκείνες που εκπέμπονται από τις ανεπτυγμένες. Τέλος, η κλιματική αλλαγή μέσω των γεωμορφολογικών μεταβολών αναμένεται να επιδράσει αρνητικά και στη βιοποικιλότητα²⁸² των νησιών, η οποία μάλιστα στις περισσότερες περιπτώσεις είναι ιδιαίτερα πλούσια.

Η ενσωμάτωση επομένως, των μέτρων μετριασμού και προσαρμογής στο πλαίσιο των στρατηγικών για βιώσιμη ανάπτυξη φαίνεται επιτακτική. Η σχέση μεταξύ της προσαρμογής και της βιώσιμης ανάπτυξης μπορεί να οδηγήσει στην

²⁷⁷ Ενδεικτικά αναφέρεται, πως ο τυφώνας Ivan που έπληξε τη Γρενάδα το 2004 προκάλεσε απώλειες στον αγροτικό τομέα αξίας ισοδύναμης με το 10% του ΑΕΠ της χώρας. Οι δύο βασικότερες καλλιέργειες μάλιστα, το μοσχοκάρυδο και το κακάο, δεν αναμένεται να συμβάλλουν στο ΑΕΠ για τα επόμενα 10 έτη. Βλ. OECS (Organisation of East Caribbean States): *Grenada: Macro Socio-economic Assessment of the Damages Caused by Hurricane Ivan*. OECS, Castries, St. Lucia, 2004, p. 139.

²⁷⁸ Στα κράτη των SIDS του Ειρηνικού, οι αερολιμένες και οι κεντρικοί οδικοί άξονες απέχουν συνήθως λίγα χιλιόμετρα από την ακτή, επομένως, μία αύξηση της στάθμης της θάλασσας από 25 έως 58 εκατοστά όπως εκτιμά το IPCC, θα έθετε σε σοβαρό κίνδυνο την ύπαρξή τους. Βλ. Lal M., 2004: Climate change and small island developing countries of the South Pacific. *Fijian Studies*, Vol. 2, 2004, pp. 15-31.

²⁷⁹ Βλ. Harvey N., Mitchell B., Monitoring sea-level change in Oceania, *Tiempo*, Vol. 50, Issue 1-6, 2003.

²⁸⁰ Βλ. Kench P., Cowell P., Erosion of low-lying reef islands, *Tiempo*, Vol. 46, Issue 6-12, 2002.

²⁸¹ Παράγουν λιγότερο από το 1,3% των συνολικών εκπομπών CO₂ σε παγκόσμιο επίπεδο. Βλ. Oxfam, *The future is here: climate change in the Pacific*, όπ. π, 2009, p. 22.

²⁸² Έντονο πρόβλημα αντιμετωπίζουν φυσικά οικοσυστήματα ζωτικής σημασίας για τα SIDS, όπως οι κοραλλιογενείς ύφαλοι, που είναι ιδιαίτερα ευαίσθητοι στην κλιματική αλλαγή και μπορεί να υποστούν σοβαρή καταστροφή από την έκθεση σε θαλάσσιες θερμοκρασίες ακόμη και 1°C πάνω από το μέγιστο του έτους. Βλ. Nurse L., Moore R., Critical considerations for future action during the second commitment period: A small islands' perspective, 2007. *Natural Resources Forum* 31, 2007, pp. 102-110.

αύξηση της κοινωνικής και οικονομικής ευημερίας των φτωχών, συμβάλλοντας μακροπρόθεσμα στον περιορισμό των εκτοπισμένων πληθυσμών.

B.2.3. Η τρωτότητα στα SIDS.

B.2.3.1. Η περιβαλλοντική διάσταση

Τα προβλήματα περιβαλλοντικής φύσης γίνονται πιο αισθητά στα SIDS εξαιτίας διάφορων παραγόντων, όπως η ένταση ορισμένων φυσικών φαινομένων ή η έλλειψη προστατευτικών έργων υποδομής. Η διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης στα SIDS τείνει να είναι πολύ υψηλότερη από ότι σε άλλες χώρες, ασκώντας όλο και περισσότερη πίεση στο περιβάλλον. Σε πολλά νησιά, η αυξανόμενη απαίτηση για την κατοικία, δομές τουρισμού και βιομηχανικά κτήρια έχει μειώσει με γρήγορο ρυθμό την επάρκεια του εδάφους. Μάλιστα, αυτό συμβαίνει ιδιαίτερα στα SIDS, όπου η χρήση της παράκτιας ζώνης για τον τουριστικές και ναυτικές δραστηριότητες είναι έντονη και χωρίς κανένα πλάνο ή προγραμματισμό.

Η διαχείριση αποβλήτων αποτελεί σε πολλά από τα κράτη αυτά ένα μεγάλο αγκάθι. Ασφαλώς, η παραγωγή αποβλήτων συνιστά ένα πρόβλημα για κάθε χώρα σχεδόν που υποβάλλεται στη διαδικασία της ανάπτυξης, ωστόσο, στην περίπτωση των SIDS φαίνεται ότι η έλλειψη χώρου, η στενότητα οικονομικών πόρων και η ανεπαρκής τεχνολογία θέτουν ανυπέρβλητα εμπόδια για την ορθή διαχείριση των αποβλήτων, σε βάρος αρχικά του φυσικού περιβάλλοντος και κατ' επέκταση, του κοινωνικού συνόλου (π.χ. έξαρση μεταδοτικών ασθενειών λόγω συσσώρευσης απορριμμάτων σε κάποιο δημόσιο χώρο). Τα SIDS αντιμετωπίζουν επίσης προβλήματα που συνδέονται με τα φυσικά χαρακτηριστικά τους, τείνουν δηλαδή να έχουν πολύ εύθραυστα οικοσυστήματα και ευαίσθητη βιοποικιλότητα²⁸³. Επιπρόσθετα, το μήκος των ακτογραμμών τους είναι ιδιαίτερα εκτενές και ως εκ τούτου, ένα σχετικά μεγάλο ποσοστό του εδάφους εκτίθεται στα θαλάσσια κύματα και τους ανέμους, που προκαλούν τον υψηλό βαθμό της διάβρωσης των παραλιών, των βράχων και του χώματος.

Ειδική μνεία αξίζει να γίνει στην τρωτότητα στις φυσικές καταστροφές. Πολλά από τα SIDS βρίσκονται στην τροπική ζώνη, εκτιθέμενα σε κυκλώνες,

²⁸³ Βλ. Dahl A. L., *Island Directory*, UNEP Regional Seas Directories and Bibliographies No. 35, UNEP, Nairobi, 1991.

τυφώνες, τσουνάμι και παράκτιες πλημμύρες. Ορισμένα άλλα είναι ηφαιστειακής προέλευσης και επηρεάζονται άμεσα από τις ηφαιστειακές εκρήξεις και τους σεισμούς, με μερικούς από αυτούς να έχουν καταστροφικά αποτελέσματα για τη βιοποικιλότητα. Σε μια οικονομία αδύναμη όπως αυτή των μικρών αναπτυσσόμενων νησιών, ο αντίκτυπος μιας φυσικής καταστροφής αναμένεται να είναι σχετικά δυσμενέστερος από άποψη ζημίας και σαφώς πιο κοστοβόρος. Είναι χαρακτηριστικό δε, πως γεγονότα όπως οι τυφώνες και οι πλημμύρες μπορούν να αποφέρουν ζημιά αξίας ίσης με το 20% του ΑΕΠ πολλών SIDS²⁸⁴. Τέλος, οι φυσικές καταστροφές απειλούν ορισμένες φορές την ίδια την επιβίωση των μικρών νησιών, είτε μέσω της ερήμωσης του αγροτικού τομέα, είτε μέσω του αφανισμού ολόκληρων χωριών είτε μέσω τραυματισμών ή θανάτων ενός υψηλού ποσοστού των κατοίκων. Το πρόγραμμα δράσης για τη βιώσιμη ανάπτυξη των μικρών νησιωτικών κρατών²⁸⁵ κάνει ρητή αναφορά στις φυσικές καταστροφές και απαριθμεί διάφορους παράγοντες που πρέπει να εξεταστούν κατά την αξιολόγηση της έκθεσης των νησιών στους φυσικούς κινδύνους.

B.2.3.2. Η οικονομική διάσταση

Τα οικονομικά χαρακτηριστικά των SIDS έχουν εξεταστεί και περιγραφεί αναλυτικά από πολλούς ερευνητές και μελετητές. Στοιχεία όπως η μικρή εγχώρια αγορά, η περιορισμένη δυνατότητα ανάπτυξης οικονομιών κλίμακας, η έλλειψη χρηματοδοτήσεων των φυσικών πόρων, το υψηλό ποσοστό εισαγωγών (ειδικά των τροφίμων και των καυσίμων), οι περιορισμένες εξαγωγές και η αβεβαιότητα του ανεφοδιασμού λόγω της απόστασης και της απομόνωσης, διαμορφώνουν τη μορφή της οικονομίας των SIDS²⁸⁶.

Το μικρό μέγεθος τροφοδοτεί και την οικονομική διάσταση της τρωτότητας με προβλήματα, τα οποία συνδέονται με τη δημόσια διαχείριση, με σημαντικότερο να είναι η μικρή βάση των πόρων του εργατικού δυναμικού, από την οποία

²⁸⁴ Βλ. Payet R., *Policy Brief: Small Island Developing States (SIDS) and Implementation of the Mauritius Strategy*, Global Forum on Oceans, Coasts, and Islands Working Group on Small Island Developing States (SIDS) and Implementation of the Mauritius Strategy, 2008.

²⁸⁵ Βλ. United Nations, *Report on the Global Conference on the Sustainable Development of Small Island Developing States*, A/Conf.167/9, 1994.

²⁸⁶ Βλ. Briguglio L., *Small Island States and their Economic Vulnerabilities*, *World Development*, Vol. 23, 1995, pp. 1615-1632 και Commonwealth Secretariat, *Small States: Meeting Challenges in the Global Economy*, Report prepared for the Commonwealth Secretariat/World Bank Joint Task Force on Small States, Washington, DC, April, 2000.

αναδεικνύονται και πεπειραμένα και αποδοτικά στελέχη. Εξάλλου, πολλές κυβερνητικές λειτουργίες τείνουν να είναι πολύ ακριβές όταν ο πληθυσμός είναι μικρός, εξαιτίας του γεγονότος ότι ορισμένες δαπάνες δεν είναι διαιρετές αναλογικά προς τον αριθμό των κατοίκων. Η οικονομική τρωτότητα των SIDS ενισχύεται και από το γεγονός ότι οι οικονομίες τους, σε μεγάλο βαθμό, διαμορφώνονται από δυνάμεις εκτός του ελέγχου τους, συνήθως λόγω του οικονομικού ανοίγματος και της υψηλής εξάρτησής τους από μια στενή παραγωγή εξαγόμενων προϊόντων.

Όπως προαναφέρθηκε, τα SIDS τείνουν να διαμορφώσουν σχέση άμεσης εξάρτησης από το διεθνές εμπόριο. Αρκετά από αυτά αντιμετωπίζουν σημαντικές δυσκολίες στις διαπραγματεύσεις τους για ένταξη στον ΠΟΕ λόγω των οικονομικών δαπανών και των υποχρεώσεων φιλελευθεροποίησης. Ωθούνται να αναλάβουν το ίδιο επίπεδο υποχρεώσεων και για να αναλάβουν τις εκτενείς υποχρεώσεις φιλελευθεροποίησης όπως και οι μεγάλες χώρες, τα SIDS τείνουν να εξαρτηθούν βαριά από τους εμπορικούς φόρους, κάτι που είναι πιθανό να δημιουργήσει έναν υψηλότερο βαθμό δυσκολίας για αυτά τα κράτη όταν συγκρίνονται με μεγαλύτερα. Η υιοθέτηση των κανόνων του ΠΟΕ σχετικά με τις επιχορηγήσεις είναι επίσης πιθανό να χτυπήσει σκληρότερα τα μικρά κράτη, εξαιτίας του γεγονότος ότι πολλά SIDS στηρίζονται στις επιχορηγήσεις. Ομοίως, οι κανόνες σχετικά με τις επιχειρήσεις κρατικών εμπορικών συναλλαγών είναι πιθανό να καταστήσουν πολλά SIDS ακόμα πιο τρωτά, λόγω της ανάγκης τους να εξασφαλίσουν τακτικές εισαγωγές καυσίμων και τροφίμων, που απαιτούν κυβερνητική παρέμβαση. Όσον αφορά τη συμφωνία των TRIPS²⁸⁷, οι δαπάνες για τα πρότυπα δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας, από την σκοπιά των οικονομικών μεταφορών από τα SIDS στις αναπτυγμένες χώρες μέσω των δικαιωμάτων και των τελών αδείας, υπολογίζονται να είναι εξαιρετικά υψηλές.

B.2.3.3. Η κοινωνική διάσταση

Η έννοια της τρωτότητας έχει απασχολήσει την επιστημονική κοινότητα, προκαλώντας τη διαμόρφωση ποικίλων σχετικών ορισμών και θεωριών. Σύμφωνα με τους Springer et al. η κοινωνική τρωτότητα μπορεί να καθοριστεί από τον βαθμό στον οποίο η κοινωνική δομή μιας κοινότητας ή μιας κοινωνίας εκτίθεται στον κλονισμό ή στην πίεση που επέρχεται από την οικονομική υποβάθμιση, τις περιβαλλοντικές

²⁸⁷ Αναλυτικότερα για τον ΠΟΕ και τα TRIPS βλ.: http://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/intel2_e.htm, προσπελάστηκε στις 23/08/2010.

αλλαγές, τις κυβερνητικές πολιτικές ή τα εσωτερικά γεγονότα ως αποτέλεσμα ενός συνδυασμού παραγόντων²⁸⁸. Επίσης, ο St Bernard στην εργασία του για την κοινωνική τρωτότητα εστιάζει επίσης στους εσωτερικούς παράγοντες, όπως η εκπαίδευση, η υγεία, η κατανομή των πόρων και οι επικοινωνίες. Ωστόσο, οι εξωτερικοί παράγοντες έχουν επίσης αντίκτυπο στην εσωτερική απασχόληση²⁸⁹. Το ECLAC²⁹⁰ δίνει έμφαση στην αυξανόμενη αστάθεια της αγοράς εργασίας ως σημαντική πηγή κοινωνικής τρωτότητας στα μικρά αναπτυσσόμενα νησιωτικά κράτη, με περισσότερες προσωρινές εργασίες που δεν προσφέρουν επισφαλές εισόδημα, καμία σύμβαση και καμία κοινωνική ασφάλιση²⁹¹.

Τα προβλήματα κοινωνικής συνοχής που επικρατούν σε ορισμένα SIDS λόγω του εθνικού ή θρησκευτικού διαχωρισμού, δίνουν αφορμή για κοινωνικές συγκρούσεις, οι οποίες προσκρούουν στη συνέχεια αρνητικά στην παραγωγικότητα και τη βιώσιμη ανάπτυξη. Μπορεί να υποστηριχτεί ότι η κοινωνική τρωτότητα, όπως καθορίζεται ανωτέρω, είναι πιθανό να εμφανιστεί στους αναπτυσσόμενους λαούς, αλλά ο αντίκτυπος στα SIDS μπορεί να είναι υψηλότερος, λαμβάνοντας υπόψη τον υψηλό βαθμό της οικονομικής τρωτότητας των SIDS. Ωστόσο, σύμφωνα με μελέτες, η κοινωνική συνοχή είναι ισχυρότερη στα SIDS από ότι στα μεγαλύτερα κράτη. Αυτό το επιχείρημα προβάλλεται από τον Streeten, ο οποίος προτείνει ότι τα μικρά νησιωτικά κράτη μπορούν να είναι πιο εύκαμπτα και ελαστικά παρά τα δυσμενή γεγονότα που τα επηρεάζουν²⁹². Ο Easterly και ο Kraay επίσης έχουν εκφραστεί αισιόδοξα όσον αφορά τα SIDS, δηλώνοντας πως τα εν λόγω κράτη έχουν, κατά μέσον όρο, τα πιο υψηλά επίπεδα παραγωγικότητας, χαμηλότερη θνησιμότητα νηπίων, υψηλότερη εκπαιδευτική επίτευξη, και υψηλότερη υπολογιζόμενη διάρκεια ζωής, όταν συγκρίνονται με τα μεγαλύτερα κράτη²⁹³. Αυτή η άποψη ασφαλώς δεν είναι ευρέως αποδεκτή. Μία μελέτη του Commonwealth Secretariat κατέληξε στο συμπέρασμα ότι

²⁸⁸ Βλ. Springer C., Gibbons L., Bikenibeu, *Towards Managing Social Vulnerability of the SIDS*, Paper prepared for Global Roundtable for The World Summit on Sustainable Development Vulnerability and Small Island Developing States: Exploring Mechanisms for Partnerships. Montego Bay, Jamaica, 9-10 May 2002.

²⁸⁹ Βλ. Bernard G., St., *Towards the Construction of a Social Vulnerability Index – Some Theoretical and Methodological Considerations*, University of the West Indies, St Augustin Campus, 2002.

²⁹⁰ United Nations Economic Commission for Latin America and the Caribbean. Βλ. <http://www.eclac.cl/default.asp?idioma=IN>, προσπελάστηκε στις 13/07/2011.

²⁹¹ Βλ. ECLAC, *Social Panorama of Latin America*, Santiago, Chile, 2002, pp. 1999-2000.

²⁹² Βλ. Streeten P., The Special Problems of Small Countries, *World Development*, Vol. 21, Issue 2, 1993, pp. 197-202.

²⁹³ Βλ. Easterly W., Aart K., Small States, Small Problems? Income, Growth and Volatility in Small States?, *World Development*, Vol. 28, Issue 11, 2000, pp. 213-227.

τα μικρά κράτη έχουν υψηλότερες ανισότητες από τα μεγαλύτερα κράτη και εκτίθενται περισσότερο στους εξωτερικούς κλονισμούς²⁹⁴.

B.2.4. Η προσαρμογή στα SIDS.

B.2.4.1. Εισαγωγική προσέγγιση

Το περιορισμένο ανθρώπινο δυναμικό, η μικρή εδαφική έκταση και οι παράλιες περιοχές που εκτίθενται με μεγάλη συχνότητα σε ακραία καιρικά φαινόμενα διαμορφώνουν ένα περιβάλλον εχθρικό για τα SIDS, το οποίο δυσκολεύει τις ξένες επενδύσεις στην ανάπτυξη. Ως εκ τούτου, οι δυνατότητες των SIDS στο πλαίσιο της προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή είναι περιορισμένες και η εξασφάλιση της βιώσιμης ανάπτυξης αρκετά δυσχερής. Τα μικρά νησιωτικά αναπτυσσόμενα κράτη βρίσκονταν πάντα στην πρώτη γραμμή μάχης ενάντια στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Η έντονη παρουσία τους στο Ρίο το 1992, στη διεθνή συνεδρίαση του Μαυρίκιου το 2004 για τη βιώσιμη ανάπτυξη των SIDS αλλά και η συνολική τους δραστηριότητα σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο, έχουν αναπτύξει την κατανόηση της διεθνούς κοινότητας για την ανάγκη παγκόσμιας συνεργασίας, δίνοντας έμφαση σε σχετικά ζητήματα της ικανότητας τους για προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή²⁹⁵. Η διαρκής πίεση από τα SIDS για μέτρα αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής, μεταφορά κατάλληλης τεχνολογίας και χρηματοδοτικών πόρων, επιδιώκει να διατηρούνται σταθερά στην επιφάνεια της διεθνούς κλιματικής πολιτικής οι σχετικές διαπραγματευτικές διαδικασίες. Εκφραστής αυτής της άσκησης πίεσης αποτελεί ο συνασπισμός της AOSIS. Δεδομένου ότι τα μικρά κράτη είναι σχεδόν βέβαιο πως θα κληθούν, συντομότερα από οποιονδήποτε άλλο, να αντιμετωπίσουν τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και προκειμένου η φωνή τους να αποκτήσει μεγαλύτερη δύναμη στη διεθνή πολιτική σκηνή, δημιουργήθηκε η AOSIS. Έως σήμερα, έχει

²⁹⁴ Βλ. Commonwealth Secretariat, *Small States: Meeting Challenges in the Global Economy*. Report prepared for the Commonwealth Secretariat/World Bank Joint Task Force on Small States. Washington, DC, April, 2000.

²⁹⁵ Βλ. Trotz U., O. D, Technical Assistance Support for Adaptation to Climate Change in Small States, Commonwealth Secretariat, London, November 2005, pp. 20, διαθέσιμο στο http://www.thecommonwealth.org/Internal/147144/adaptation_to_climate_change/, προσπελάστηκε στις 13/07/2011.

διαπραγματεύει έντονα για τις μειώσεις εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου και έρχεται συχνά σε διαφωνία με την ομάδα των G77 του αναπτυσσόμενου Νότου.

B.2.4.2. Μέτρα και Στρατηγικές Προσαρμογής

Η διαμόρφωση και εφαρμογή αποτελεσματικών στρατηγικών προσαρμογής προϋποθέτει τη μελέτη και την κατανόηση των πιθανών επιπτώσεων του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής. Για να καταστεί αυτό δυνατό, τα μικρά αναπτυσσόμενα κράτη πρέπει να αναπτύξουν και να διατηρήσουν την ικανότητά τους στο climate monitoring, modeling, scenario building και risk mapping. Συγκεκριμένα, ο Trotz προτείνει: α) να αναδομηθούν οι ικανότητες των μετεωρολόγων. Η διάσκεψη των μετεωρολόγων του Commonwealth αναγνώρισε την επείγουσα ανάγκη για κατάρτιση και εκπαίδευση στις μετεωρολογικές επιστήμες μέσω των υποτροφιών. Είναι επίσης σημαντικό να διευρυνθεί ο ρόλος της μετεωρολογίας πέρα από την παραδοσιακή εστίαση στην αεροπορία, στη διαχείριση των κινδύνων από καταστροφές και στους τομείς της γεωργίας, του νερού και της υγείας. Αυτό βέβαια απαιτεί νέες δεξιότητες και θεσμικές εξουσιοδοτήσεις. β) Να βελτιωθεί η κλιματική παρατήρηση. Τα περιφερειακά συστήματα παρακολούθησης στα SIDS πρέπει να αναβαθμιστούν και να ενσωματωθούν στο Global Climate Observing System (GCOS). γ) Να υπάρχει διαμόρφωση κλιματικών μοντέλων: η ικανότητα αυτή απαιτείται στη διαμόρφωση των κατάλληλων μοντέλων και στο scenario building και είναι αναγκαία για τα SIDS, αφού τα αποτελέσματα αυτών των μεθόδων επιτρέπουν να γίνουν πιο συγκεκριμένες προβλέψεις του κλίματος στις περιοχές τους. δ) Να υπάρχει ανάλυση κόστους/κέρδους: λίγα είναι γνωστά για τις πιθανές δαπάνες των επιδράσεων της κλιματικής αλλαγής και των αναγκών προσαρμογής. Ένα μεγάλο μέρος αυτής της γνώσης πρέπει να παραχθεί στο εσωτερικό των χωρών από τους εμπειρογνώμονες.

Στο πλαίσιο της UNFCCC και με την υποστήριξη των διμερών αντιπροσωπειών της Βοήθειας για την Ανάπτυξη, των πολύπλευρων οικονομικών οργάνων και των αντιπροσωπειών των ΗΕ και του GEF, εκτελούνται διάφορα προγράμματα προσαρμογής, τα οποία ποικίλουν. Ορισμένα παρέχουν υποστήριξη σε πολλές χώρες, συμπεριλαμβανομένων του προγράμματος των GEF και UNDP “Piloting Climate Change Adaptation to Protect Human Health”, και του προγράμματος των GEF και της Παγκόσμιας Τράπεζας, με σκοπό την ολοκλήρωση

της προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή στην Καραϊβική περιοχή (MACC)²⁹⁶. Ο πίνακας 3 απαριθμεί μερικά από τα κύρια προγράμματα προσαρμογής που περιλαμβάνουν τα SIDS.

Πίνακας 2: Επιλεγμένα προγράμματα προσαρμογής για την κλιματική αλλαγή	
Πρόγραμμα	Περιοχή
<i>Implementation of Pilot Adaptation Measures in coastal areas of Dominica, St. Lucia and St. Vincent and the Grenadines, Regional (2006–2010)</i>	Καραϊβική
<i>Kiribati Adaptation Program, Phase II (2006–2009)</i>	Ειρηνικός
<i>Mainstreaming Adaptation to Climate Change, Regional (2002–2007)</i>	Καραϊβική
<i>Coastal Resilience to Climate Change: Developing a Generalized Method for Assessing Vulnerability and Adaptation of Mangroves and Associated Ecosystems</i>	Παγκόσμια
<i>Adaptation to Climate Change in the Tourism sector in Fiji Islands</i>	Ειρηνικός
<i>Pacific Islands Adaptation to Climate Change Project</i>	Ειρηνικός

²⁹⁶ Το CPACC βοηθάει επιτυχώς στην καθιέρωση μηχανισμών για την εξέταση των δυσμενών αποτελεσμάτων της κλιματικής αλλαγής, ιδιαίτερα την άνοδο της στάθμης της θάλασσας στις παράκτιες και θαλάσσιες περιοχές, μέσω μηχανισμών και εργαλείων όπως η αξιολόγηση της τρωτότητας, του σχεδιασμού της προσαρμογής και του capacity building. Αυτοί οι μηχανισμοί εισήχθησαν επιτυχώς σε 12 συμμετέχουσες χώρες (Αντίγκουα και Μπαρμπούντα, Μπαχάμες, Μπαρμπάντος, Μπελίζε, Δομνίκη, Γρενάδα, Γουιάνα, Τζαμάικα, Άγια Λουκία, Άγιος Χριστόφορος και Νέβις, Άγιος Βικέντιος και Γρεναδίνες, και το Τρινιδάδ και Τομπάγκο). Η περιφερειακή μονάδα εφαρμογής του προγράμματος, που ιδρύθηκε στα Μπαρμπάντος, προέκυψε ως σημείο εστίασης των περιφερειακών πρωτοβουλιών που στόχευαν στις υποχρεώσεις της περιοχής στο πλαίσιο της UNFCCC. Για περισσότερες πληροφορίες βλέπε: <http://www.cpacc.org/>, προσπελάστηκε στις 13/07/2011. Το πρόγραμμα ACCC, που στηρίζεται στην εμπειρία του CPACC, εξετάζει τους τομείς προτεραιότητας που προσδιορίζονται από τις συμμετέχουσες χώρες. Το ACCC, που χρηματοδοτείται από τον καναδικό διεθνή Οργανισμό Ανάπτυξης (CIDA), έχει χρησιμεύσει, εν μέρει, ως μια γέφυρα μεταξύ του CPACC και του MACC.

<i>Piloting Climate Change Adaptation to Protect Human Health</i>	Παγκόσμια
<i>Wise Practices for coping with Climate Change in Mauritius (2006)</i>	Ινδικός Ωκεανός
<i>Assessments of Impacts and Adaptations to Climate Change (ALACC) in Multiple Regions and Sectors, 2001–2006</i>	Παγκόσμια
<i>Capacity building for Stage II adaptation to climate change (2003–2005)</i>	Καραϊβική
<i>South Pacific Sea Level and Climate Monitoring Project (SPSLCM), 2000–2005</i>	Ειρηνικός
<i>Capacity building for the development of adaptation measures in the Pacific island Countries (CBDAMPIC), 2002–2005</i>	Ειρηνικός
<i>Adaptation to Climate Change in the Caribbean (ACCC), 2001–2004</i>	Καραϊβική
<i>Caribbean Planning for Adaptation to Climate Change (CPACC), 1997–2001</i>	Καραϊβική
<i>Climate Adaptation in the Pacific, 2001–2003</i>	Ειρηνικός
<i>Pacific Islands Climate Change Assistance Programme (PICCAP), 1997–2000</i>	Ειρηνικός

Η προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή δεν μπορεί να εξεταστεί απομονωμένα αλλά πρέπει να ενσωματωθεί στις αναπτυξιακές δραστηριότητες. Επομένως, παρά τη λειτουργία τέτοιων προγραμμάτων, η ανάγκη να αναπτυχθεί περαιτέρω η ικανότητα προσαρμογής παραμένει υψηλή. Κατόπιν, επιδίωξη πρέπει να είναι η ενίσχυση της

προσαρμοστικής ικανότητας, η οποία θα είναι πραγματικά επιτυχής μόνο όταν ενσωματωθεί σε άλλες πολιτικές, όπως η προετοιμασία μια χώρας για μια καταστροφή, ο προγραμματισμός της χρήσης του εδάφους, η περιβαλλοντική συντήρηση, ο παράκτιος προγραμματισμός και τα εθνικά σχέδια για βιώσιμη ανάπτυξη²⁹⁷.

B.2.4.3. Η Χρηματοδότηση της προσαρμογής

Η Παγκόσμια Τράπεζα υποστηρίζει πως αν δεν υπάρχουν αποτελεσματικά μέτρα προσαρμογής, οι ετήσιες δαπάνες και οι επιδράσεις της κλιματικής αλλαγής στις αναπτυσσόμενες χώρες αναμένονται να αυξηθούν για το ΑΕΠ τους. Επιπλέον και σε συνάρτηση με τον ισχυρισμό της Παγκόσμιας Τράπεζας, η έκθεση Stern αναφέρει ότι *χωρίς έγκαιρο και ισχυρό μετριασμό των εκπομπών των αερίων του θερμοκηπίου, οι δαπάνες για την προσαρμογή θα αυξηθούν και η δυνατότητα των ατόμων και των χωρών να προσαρμοστούν με αποτελεσματικά μέτρα θα περιοριστεί*²⁹⁸. Τα SIDS δυστυχώς, συγκαταλέγονται ανάμεσα στις χώρες εκείνες που είναι ανίκανες να αντισταθούν στους οικονομικούς κλονισμούς, δεδομένου ότι μαστίζονται από φτώχεια, εύθραυστες οικονομίες και απομονωμένες και μικρές αγορές για τις ξαφνικές και τεράστιες δαπάνες. Η διαδικασία χρηματοδότησης της προσαρμογής στα SIDS αναμένεται να είναι αρκετά δαπανηρή.

Τα SIDS και η διεθνής κοινότητα έως σήμερα έχουν δείξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και έχουν εκφράσει την υποστήριξή τους για διάφορες δραστηριότητες και πρωτοβουλίες χρηματοδότησης, ωστόσο, αναλογικά με το απαιτούμενο για την υλοποίησή τους ποσό της χρηματοδότησης, οι δραστηριότητες αυτές είναι μάλλον δύσκολο να επιτευχθούν. Προκύπτει συνεπώς η αναγκαιότητα δημιουργίας νέων, καινοτόμων πηγών χρηματοδότησης²⁹⁹, οι οποίες θα εξασφαλίσουν την έγκαιρη αντίδραση και την κατάλληλη προσαρμογή των SIDS στις επιπτώσεις των κλιματολογικών μεταβολών. Επιπλέον, όπως σημειώνεται από τον Ban Ki-Moon στην συνεδρίαση του Σεπτεμβρίου 2007 για την κλιματική αλλαγή, *η χρηματοδότηση*

²⁹⁷ Βλ. Sutherland K., Smit B., Wulf V., Nakalevu T., Vulnerability to climate change and adaptive capacity in Samoa: the case of Saoluaafata village, *Tiempo*, Vol. 54, Issue 11-15, 2005.

²⁹⁸ Βλ. Stern N., *Stern Review of the Economics of Climate Change: Part V – Policy Responses for Adaptation*, UK, 2006, p. 405.

²⁹⁹ Για παράδειγμα, καινούρια εργαλεία ή/και χρηματοδοτικούς μηχανισμούς, όπως το πρόσφατα συσταθέν Ταμείο Προσαρμογής.

της προσαρμογής πρέπει να είναι «πρόσθετη» στην ήδη υπάρχουσα χρηματοδότηση και πλήρως «ενσωματωμένη» στις ευρύτερες δραστηριότητες για την βιώσιμη ανάπτυξη.

Όσον αφορά τις δυσκολίες σχετικά με τη χρηματοδότηση των προγραμμάτων και των πρακτικών της προσαρμογής στα SIDS, είναι αναμφίβολα σύνθετες. Έγκεινται κυρίως σε δύο παράγοντες: στο αυξημένο κόστος για την δημιουργία κατάλληλων υποδομών μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα, το οποίο μπορεί να φτάσει σε δισεκατομμύρια δολάρια κατά την επόμενη δεκαετία και στην ανεπάρκεια των πόρων για την κάλυψη των άμεσων αναγκών των κατοίκων και τη μείωση των κρατικών ελλειμμάτων, από τη στιγμή μάλιστα που το επενδυτικό ενδιαφέρον είναι μηδαμινό, δεδομένων των περιορισμένων κερδών που μπορούν να αποφέρουν οι επενδύσεις στα προγράμματα προσαρμογής στα SIDS. Τα περιορισμένης κλίμακας κέρδη ωστόσο, δεν αποτελούν το μοναδικό παράγοντα αποτροπής του ενδιαφέροντος από την πλευρά των ξένων αγορών. Οι εγχώριες αγορές στερούνται ικανοποιητικούς κρατικούς μηχανισμούς, κεφάλαιο και ρευστότητα για να καλύψουν τις απαιτήσεις της χρηματοδότησης της προσαρμογής και το μικρό μέγεθος της οικονομίας των περισσότερων SIDS συμβάλλει στη διατήρηση αυτής της στέρησης. Επιπλέον, σε πολλά SIDS υπάρχει έλλειψη σχετικής εκπαίδευσης και εμπειρίας στον τομέα της μικροοικονομίας, καθώς επίσης, έλλειψη πολιτικών και κανονιστικών πλαισίων, τα οποία θα εγγυώνται την προστασία των επενδυτών από την πολιτική αστάθεια που διέπει τα κράτη αυτά.

Οι ανησυχίες σχετικά με τις μελλοντικές επενδύσεις ιδιαίτερα σε κομβικούς τομείς για τα συγκεκριμένα κράτη, όπως η γεωργία και ο τουρισμός, θα μπορούσαν να κατευναστούν μέσω δραστηριοτήτων που στηρίζονται στην εμπειρία άλλων τομέων. Αρχικά, η δημιουργία νομικών πλαισίων μπορεί να βελτιώσει τις κεφαλαιαγορές, να προστατεύσει τα συμφέροντα των επενδυτών και να διευκολύνει τη ροή του κεφαλαίου, έτσι ώστε να τονωθεί η ρευστότητα και η προσέλκυση νέων εσωτερικών και ξένων επενδυτών. Παράλληλα, η συνειδητοποίηση και η κατανόηση των ευκαιριών μέσω της τοπικής χρηματοδότησης με τη βοήθεια της πολιτικής συνεργασίας και συναίνεσης των καθεστώτων που προωθούν την κεφαλαιοκρατία και τον ανταγωνισμό των εταιρειών με εναλλακτικές λύσεις, όπως η δημιουργία και χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, είναι απαραίτητη. Η μειωμένη εξάρτηση από τα καύσιμα έχει τη δυνατότητα να βελτιώσει τα εμπορικά ισοζύγια, προστατεύοντας ταυτόχρονα το περιβάλλον, τα οικοσυστήματα και την βιοποικιλότητα των κρατών. Τέλος, είναι εύκολα αντιληπτό πως η άμεση επικοινωνία μεταξύ των νησιωτικών

κρατών και η ενημέρωση για τη χρηματοδότηση δανείων ή την παροχή επιχορηγήσεων αλλά και για τους πιθανούς επιχειρηματικούς κινδύνους, μόνο ευνοϊκή μπορεί να αποβεί τελικά για την ανάπτυξη του πυλώνα της προσαρμογής στα SIDS.

B.2.4.4. AOSIS: ο ρόλος της στις διαπραγματεύσεις για το κλίμα

Το Νοέμβριο του 1990 στο πλαίσιο της δεύτερης διάσκεψης για το κλίμα στη Γενεύη και ενώ η ανησυχία για την κλιματική αλλαγή και τις επιπτώσεις της άρχιζε να φουντώνει, δημιουργήθηκε η συμμαχία των μικρών νησιωτικών κρατών (AOSIS)³⁰⁰. Παρά τη γεωγραφική τους διασπορά και απομόνωση και τους διπλωματικούς περιορισμούς, τα μικρά νησιωτικά αναπτυσσόμενα κράτη ήταν πλέον σε θέση να θεσπίσουν μία ισχυρή πολιτική δομή. Η παρουσία της AOSIS ήταν ιδιαίτερα έντονη στη συνάντηση κορυφής στο Ρίο το 1992, όπως και δύο χρόνια αργότερα, στην παγκόσμια διάσκεψη για τη βιώσιμη ανάπτυξη των SIDS στα νησιά Μπαρμπάντος, όπου αποτέλεσε την κύρια δύναμη. Έκτοτε, έχει διαδραματίσει πολύτιμο ρόλο κατά τις προετοιμασίες για τη συνεδρίαση της αναθεώρησης του Μαυρικίου. Το γεγονός πως δεν έχει χάρτη, καταστατικό, προϋπολογισμό ή γραμματεία, την καθιστά ουσιαστικά έναν συνασπισμό κρατών, ενώ η λειτουργία της προσομοιάζει αρκετά με αυτήν ενός λόμπι, αποτελώντας μία ξεχωριστή φωνή διαπραγμάτευσης στο πλαίσιο του συστήματος των Ηνωμένων Εθνών.

Από την πρώτη στιγμή δημιουργίας της η AOSIS επιδιώκει τη θέσπιση νομικά δεσμευτικών οργάνων, προκειμένου να κωδικοποιήσει τους στόχους της μείωσης των εκπομπών, να συγκεκριμενοποιήσει τις οικονομικές υποχρεώσεις και να ενεργοποιήσει τους απαραίτητους θεσμικούς μηχανισμούς. Μάλιστα, στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων της Κοπεγχάγης συνέταξε μία αξιοπρόσεκτη πρόταση με απώτερο σκοπό την προστασία του παγκόσμιου κλίματος και την εξασφάλιση της μελλοντικής επιβίωσης των μελών της, στοχεύοντας σε πρώτο στάδιο στην

³⁰⁰ Από τα 43 μέλη της AOSIS, τα 39 είναι συμβαλλόμενα μέρη της UNFCCC και του Πρωτοκόλλου του Κιότο: Αιτή, Αντίγκουα και Μπαρμπούντα, Βανουάτου, Γρενάδα, Γουινέα-Μπισσάου, Γουιάνα, Δομινίκη, Δομινικανή Δημοκρατία, Κομόρες, νήσοι Κουκ, Κούβα, Κιριμπάτι, Μαλδίβες, νησιά Μάρσαλ, Μαυρίκιος, Μικρονησία, Μπαρμπάντος, Μπαχάμες Μπελίζε, Ναόρου, Νιούε, Παλάου, της Παπούα Νέα Γουινέα, Πράσινο Ακρωτήριο, Άγιος Χριστόφορος και Νέβις, Άγια Λουκία, Άγιος Βενέδικτος και Γρεναδίνες, Σαμόα, Σάο Τομέ και Πρίνσιπε, Σεϋχέλλες, Σιγκαπούρη, νησιά του Σολομώντος, Σουρινάμ, Τζαμάικα, Τιμόρ Λέστε, Τόνγκα, Τρινιντάντ και Τομπάγκο, Τουβαλού και Φίτζι. Τα υπόλοιπα μέλη είναι: Αμερικάνικη Σαμόα, Γκουάμ, Ολλανδικές Αντίλλες και Παρθένοι Νήσοι.

«επιβίωση» του πρωτοκόλλου του Κιότο και την ενίσχυση της Σύμβασης-Πλαίσιο για την κλιματική αλλαγή. Συνοπτικά, αυτό που προτείνει η AOSIS είναι νέους, βαθύτερους στόχους μείωσης εκπομπών για τις βιομηχανικές χώρες που δεσμεύονται αυτήν την περίοδο από το πρωτόκολλο του Κιότο και για μετά το 2012, οι οποίοι στόχοι θα απεικονίζονταν επίσης σε ένα νέο πρωτόκολλο, το πρωτόκολλο της Κοπεγχάγης. Η ίδια η συμμαχία θεωρεί ότι η πρότασή της παρέχει μία διαφορετική σκοπιά για το πώς τα υφιστάμενα κείμενα μπορούν να συνδυαστούν σε μια συνεπή και νομικά δεσμευτική μορφή, όπως το πρωτόκολλο του Κιότο, καθώς επίσης και το πώς η UNFCCC μπορεί να παρέχει το διεθνές πλαίσιο για την κλιματική αλλαγή.

Το νέο προτεινόμενο Πρωτόκολλο καλύπτει διάφορα ζητήματα του Σχεδίου Δράσης του Μπαλί που πρέπει να συλληφθούν σε μια νομικά δεσμευτική μορφή. Τα ζητήματα αυτά περιλαμβάνουν την υποχρεωτική οικονομική και τεχνολογική υποστήριξη από τις αναπτυγμένες χώρες προς τις αναπτυσσόμενες χώρες, ώστε οι αναπτυσσόμενες να λάβουν μέτρα μείωσης των εκπομπών των αερίων του θερμοκηπίου και να προσαρμοστούν στις δυσμενείς συνέπειες. Ειδικότερα, η πρόταση της AOSIS προέβλεπε για τα συμβαλλόμενα μέρη της UNFCCC και του Πρωτοκόλλου του Κιότο, την υιοθέτηση συμπληρωματικών τροποποιήσεων στο πρωτόκολλο του Κιότο, όπως ήταν οι διατάξεις για την καθιέρωση μιας δεύτερης περιόδου υποχρέωσης για τα κράτη για την περίοδο 2013-2017 και κατά συνέπεια, μια πρόταση τροποποίησης του παραρτήματος II, για επιβολή νέων στόχων για τη δεύτερη περίοδο. Οι προτεινόμενες τροποποιήσεις περιλαμβάνουν επίσης, τις διατάξεις που απαιτούνται για να εξασφαλιστεί ότι ένα μερίδιο των εισπράξεων, σύμφωνα με το άρθρο 6 του πρωτοκόλλου του Κιότο, θα χρησιμοποιηθεί για να βοηθήσει τις συμβαλλόμενες αναπτυσσόμενες χώρες που είναι ιδιαίτερα τρωτές στα δυσμενή αποτελέσματα της κλιματικής αλλαγής, αναφορικά με τις δαπάνες της για τον πυλώνα της προσαρμογής.

Το νέο νομικό εργαλείο που πρότεινε η AOSIS στην Κοπεγχάγη απεικονίζει μία επιδίωξη σύνδεσης της Σύμβασης-Πλαίσιο και του πρωτοκόλλου του Κιότο, προσπαθώντας να συνδυάσει στο πλαίσιο αυτό, τις έννοιες του μετριασμού και της προσαρμογής, την τεχνολογία και τη χρηματοδότηση, όσο το δυνατόν πιο περιεκτικά.

B.3. Η περίπτωση των Κλιματικών Μεταναστών στα SIDS

B.3.1. Μετανάστευση και Μετατόπιση.

B.3.1.1 Μετανάστευση και slow-onset καταστροφές

Στην περίπτωση των slow-onset επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής είναι πρακτικά αδύνατες οι εκτιμήσεις και η εξαγωγή ποσοτικών στοιχείων αναφορικά με το μέγεθος των μεταναστευτικών κινήσεων που αναμένεται να επιφέρουν μελλοντικά, καθώς οι επιπτώσεις αυτές αποτελούν διαδικασίες διάφορων υποθετικών σεναρίων σχετικά με την παγκόσμια υπερθέρμανση, τα οποία συνήθως δε λαμβάνουν υπόψη τα μέτρα προσαρμογής³⁰¹. Ωστόσο, είναι βέβαιο πως η (διαφορετικών ειδών) μετατόπιση συνιστά πραγματικότητα για μεγάλο μέρος του πληθυσμού των SIDS, ενώ για ένα άλλο μέρος, η απόφαση της μετανάστευσης πρόκειται περί ζητήματος χρόνου.

Στο πλαίσιο της σταδιακής περιβαλλοντικής υποβάθμισης, η διάκριση μεταξύ της οικονομικής μετανάστευσης, η οποία θεωρείται εθελοντική και της μετατόπισης, η οποία θεωρείται μη ηθελημένη, είναι ιδιαίτερα δυσδιάκριτη. Ενόψει των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής ορισμένοι επιλέγουν να αφήσουν τον τόπο διαμονής τους, ενώ άλλοι παραμένουν μέχρι να μην έχουν άλλη επιλογές. Τα άτομα και οι οικογένειες εκτιμούν διαφορετικά τον κίνδυνο και αποφασίζουν ανάλογα. Αν και το μέγεθος των σχετικών ερευνών δεν είναι μεγάλο, προκύπτει ότι αυτοί που τείνουν να μετακινούνται νωρίτερα είναι κυρίως οι νέοι. Αντίθετα, οι ηλικιωμένοι, τα άτομα με φυσικές αναπηρίες και άλλες ευπαθείς κοινωνικές ομάδες παραμένουν στον τόπο τους, παρά τις αντιξοότητες³⁰².

Ερωτήματα προκύπτουν επίσης, σχετικά και με το δικαίωμα βοήθειας των ανθρώπων που μετακινούνται λόγω των slow-onset επιπτώσεων της κλιματικής

³⁰¹ Ενώ το IPCC πραγματοποιεί εκτιμήσεις στηριζόμενες σε ένα υποθετικό συντηρητικό σενάριο για αύξηση της θερμοκρασίας κατά 2°C, ορισμένοι ερευνητές εξετάζουν σενάρια τα οποία βασίζονται σε μεγαλύτερες αυξήσεις. Ενδεικτικά βλ. Gemenne F., *Migrations et déplacements de populations dans un monde a + 4°C*, IDDRI, N°414/2011. Etudes, 2011, p. 12.

³⁰² Οι Barnett και Webber υποστηρίζουν πως αυτοί που διαθέτουν έκταση αγροτικής γης είναι λιγότερο πιθανό να μετατοπιστούν, σε αντίθεση με τα μεσαία στρώματα τα οποία έχουν τα απαραίτητα μέσα για να ταξιδέψουν. Βλ. Barnett J., Webber M., *Migration as Adaptation: Opportunities and Limits*, in McAdam J., ed. *Climate Change and Displacement: Multidisciplinary Perspectives*, Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2010, p. 41.

αλλαγής. Στην πορεία της ανθρώπινης ιστορίας ο άνθρωπος έχει χρησιμοποιήσει τη μετανάστευση ως στρατηγική προσαρμογής, προκειμένου να αντιμετωπίσει δυσμενείς μεταβολές σε κλιματολογικές και καιρικές συνθήκες. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η μετανάστευση κατοίκων χωρών της Πολυνησίας, όπως η Σαμόα και η Τόνγκα, στη Νέα Ζηλανδία, γεγονός που διευκολύνεται από την ευνοϊκή σχετική νομοθεσία και τη χορήγηση προσωρινών αδειών εργασίας (working visas). Αντίθετα, κάτοικοι των χωρών της Μελανησίας, όπως η Γουινέα, το Βανουάτου και τα νησιά Σολομώντα δεν είχαν την ίδια δυνατότητα. Σήμερα, εκτιμάται ότι περίπου το 57% των υπηκόων της Σαμόα και το 46% των υπηκόων της Τόνγκα ζουν εκτός της χώρας τους³⁰³. Αντικατοπτρίζοντας, εν μέρει, αυτές τις μεταναστευτικές ροές, ο πληθυσμός της Σαμόα και της Τόνγκα αυξήθηκε κατά 12% μεταξύ της δεκαετίας '95 και '05, ενώ ο πληθυσμός των τριών νησιών της Μελανησίας κατά 73%. Μια μεταβολή που επηρεάστηκε σαφώς από το βιοτικό επίπεδο κάθε χώρας³⁰⁴.

Τα περισσότερα από τα SIDS είναι νησιωτικά συμπλέγματα και συνήθως, η συντριπτική πλειοψηφία της οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας συγκεντρώνεται σε ένα (κεντρικό) νησί, το οποίο συχνά φιλοξενεί την πρωτεύουσα και έχει τη μεγαλύτερη γεωγραφική έκταση. Η εσωτερική μετανάστευση προς το κεντρικό νησί και τις αστικές περιοχές θέτει ένα σύνολο προβλημάτων στην εκάστοτε κυβέρνηση. Οι κάτοικοι των SIDS που μεταβαίνουν σε πολυπληθέστερα νησιά που φιλοξενούν πόλεις, αυξάνονται διαρκώς, εγκαταλείποντας οριστικά τα πιο απομακρυσμένα νησιά και συνθέτοντας κατά αυτόν τον τρόπο μία μορφή αστικοποίησης. Η αστικοποίηση αυτή τείνει να κάνει τις φυσικές καταστροφές ένα πιο αστικό φαινόμενο, με όλες τις προκλήσεις που θέτουν τα συγκεκριμένα φαινόμενα στους κυβερνητικούς, ανθρωπιστικούς και αναπτυξιακούς φορείς. Παράλληλα, η πληθυσμιακή υπερσυγκέντρωση στις αστικές περιοχές απομονώνει περαιτέρω τις κοινότητες που παραμένουν σε απομακρυσμένα νησιά, αυξάνοντας το βαθμό τρωτότητάς τους.

Στην περιοχή του Ειρηνικού ωκεανού, μικρά νησιωτικά αναπτυσσόμενα κράτη με ατόλες, όπως το Κιριμπάτι και το Τουβαλού, αντιμετωπίζουν έναν επιπρόσθετο κίνδυνο: να καταστούν μη κατοικήσιμα εξαιτίας της ανόδου της

³⁰³ Βλ. McAdam J., 'Disappearing States', Statelessness and the Boundaries of International Law, in McAdam J. (ed), *Climate Change and Displacement: Multidisciplinary Perspectives*, op. cit., p. 115.

³⁰⁴ Βλ. Stahl W. C. Appleyard T. R., *Migration and Development in the Pacific Islands: Lessons from the New Zealand Experience*, April 2007, pp. 1-3, διαθέσιμο στο <http://www.ausaid.gov.au/publications/pdf/migration.pdf>, προσπελάστηκε στις 14/07/2011.

στάθμης τη θάλασσα. Εάν το επίπεδο της θαλάσσιας στάθμης φτάσει σε συγκεκριμένο σημείο, το σύνολο του πληθυσμού θα πρέπει, εκ των πραγμάτων, να εγκατασταθεί σε άλλη χώρα ή χώρες³⁰⁵. Η πιθανή αυτή δεινή κατάσταση των συγκεκριμένων χωρών συγκεντρώνει ολοένα μεγαλύτερη διεθνή προσοχή. Ωστόσο, ακόμα και σε αυτήν ακραία περίπτωση το φαινόμενο της μετανάστευσης πρόκειται να εξελιχθεί ως μία σταδιακή διαδικασία, ενώ όπως οι Mortreux και Barnett αναφέρουν, μεγάλη μερίδα των κατοίκων του Τουβαλού που σκέφτονται το ενδεχόμενο της μετανάστευσης, χαρακτηρίζει ως κύριο λόγο της φυγής του την οικονομική ανησυχία και όχι την κλιματική αλλαγή³⁰⁶.

Οι πληθυσμιακές μετατοπίσεις γίνονται ενδοσυνοριακά, κυρίως προς αστικές περιοχές αλλά και προς άλλες γειτονικές συνήθως χώρες ή προς χώρες που αποτελούσαν πρώην αποικιακές δυνάμεις (Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία³⁰⁷, ΗΠΑ, Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία). Στο γεωγραφικό πλαίσιο των SIDS, η μετατόπιση μιας κοινότητας είναι εξαιρετικά δύσκολη και κοστοβόρα και ο βαθμός δυσκολίας αυξάνεται κατακόρυφα όσο μεγαλώνει η απόσταση μεταξύ του μέρους προέλευσης και του προορισμού άφιξης. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι το φαινόμενο της

³⁰⁵ Στο Κιριμπάτι και το Τουβαλού συγκεκριμένα, ένα ισχυρό τσουνάμι ή μια έντονη καταιγίδα θα μπορούσαν να αποτελέσουν πολύ μεγάλες απειλές, καθώς τα υψηλότερα σημεία των νησιών είναι 3 και 5 μέτρα αντίστοιχα. Οι κάτοικοι τους συνεπώς, δε θα μπορούσαν εκ των πραγμάτων να αναζητήσουν «καταφύγιο» σε κάποιο ψηλότερο σημείο, με αποτέλεσμα να έμειναν εκτεθειμένοι σε ξαφνικές πλημμύρες κινδυνεύοντας μέχρι και από πιθανό πνιγμό.

³⁰⁶ Βλ. Mortreux C., Barnett J., *Climate change, migration and adaptation in Funafuti, Tuvalu*, *Global Environmental Change*, Vol. 19, 2009, pp. 105-112. Επίσης βλ. Shen S., Gemenne F., *Contrasted Views on Environmental Change and Migration: the Case of Tuvaluan Migration to New Zealand*, *International Migration*, Vol. 49, Issue Supplement s1, 19 May 2011, διαθέσιμο στο <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-2435.2010.00635.x/pdf>, προσπελάστηκε στις 14/07/2011.

³⁰⁷ Αξίζει στο σημείο αυτό να αναφερθεί η ενθαρρυντική ειδική συμφωνία PAC (Pacific Access Category, βλ. <http://www.immigration.govt.nz/migrant/stream/live/pacificaccess/>), η οποία έγινε μεταξύ της Νέας Ζηλανδίας, του Τουβαλού και άλλων γειτονικών κρατών, και ορίζει μία συγκεκριμένη ετήσια ποσότητα ατόμων που μπορούν να μετεγκατασταθούν στη Νέα Ζηλανδία, απορροφούμενα παράλληλα και ως εργατικό δυναμικό, με αποτέλεσμα να αντιπροσωπεύει μία ειδική συμφωνία μετανάστευσης-μετακίνησης σε ένα λιγότερο επικίνδυνο περιβάλλον. Η συμφωνία επεκτείνεται και στους κατοίκους των νησιών Φίτζι, Τόγκα και Κιριμπάτι και αφορά συγκεκριμένο αριθμό ατόμων τα οποία, μαζί με τις συζύγους και τα παιδιά τους, δικαιούνται να μετακινηθούν στη Νέα Ζηλανδία, σε αναζήτηση στέγης, εφόσον, βέβαια, πληρούν συγκεκριμένα κριτήρια. Οι σχετικές προϋποθέσεις συνδέονται με την ηλικία των μεταναστών-προσφύγων (μεταξύ 18 και 45 ετών), με τη δυνατότητά τους να εργαστούν άμεσα (να τους έχει προσφερθεί εργασία στη Νέα Ζηλανδία και να την έχουν αποδεχθεί) και τη στοιχειώδη γνώση της αγγλικής γλώσσας. Η κριτική που ασκείται στην PAC είναι αιχμηρή: κατηγορείται ότι λειτουργεί περισσότερο ως ένας μεταναστευτικός και μάλιστα οικονομικού χαρακτήρα διακανονισμός, για την ενίσχυση της εργατικής δύναμης της Νέας Ζηλανδίας, παρά ως μία συμφωνία για την αποκατάσταση κλιματικών προσφύγων.

μετεγκατάστασης³⁰⁸ για ένα χρονικό διάστημα σε άλλη περιοχή, είναι πολύ πιθανό να εκλείψει, είτε λόγω των μέτρων προσαρμογής που θα επιτρέψουν στους κατοίκους να παραμείνουν στον τόπο τους, είτε λόγω της απόφασης πολλών να μεταναστεύσουν προτού το μέρος καταστεί μη κατοικήσιμο³⁰⁹.

Οι εντάσεις σχετικά με τα εδαφικά δικαιώματα και η απώλεια της πολιτιστικής και κοινωνικής συνοχής αποτελούν κάποιες από τις αρνητικές συνέπειες των πληθυσμιακών μετατοπίσεων, τις οποίες δε μπορούν να αντιμετωπίσουν ορισμένες φορές τα οργανωμένα προγράμματα μετεγκατάστασης. Στην περίπτωση των νήσων Carteret της Παπούα-Νέα Γουινέα, η μετεγκατάσταση του πληθυσμού στο μεγαλύτερο νησί Bougainville έχει ήδη ξεκινήσει, ως μέτρο προσαρμογής στις επιπτώσεις της ανόδου της στάθμης της θάλασσας και ειδικότερα, στη διάβρωση των ακτών και την παλίρροια σε γεωργικές εκτάσεις. Σκοπός του προγράμματος είναι να έχει μεταφερθεί μόνιμα ο μισός πληθυσμός μέχρι το 2020 (περίπου 1350 άτομα), αν και μέχρι σήμερα το εγχείρημα έχει αποδειχθεί δύσκολο³¹⁰. Εκτός από την εύρεση χρηματοδοτικών πόρων και τα οργανωτικά προβλήματα, η ενσωμάτωση στις τοπικές κοινωνίες υποδοχής και η «ανασύσταση» των μέσων διαβίωσης συνιστούν προκλήσεις – κλειδιά σε κάθε διαδικασία μετεγκατάστασης.

B.3.1.2. Μετανάστευση και φυσικές καταστροφές

Σύμφωνα με στατιστικά στοιχεία ο που προκύπτουν από επιστημονικές καταγραφές, αριθμός των αιφνίδιων φυσικών καταστροφών στα SIDS έχει τριπλασιαστεί από τη δεκαετία του '70, με το 90% των καταγεγραμμένων περιστατικών σήμερα να οφείλεται στις κλιματικές μεταβολές³¹¹. Ο αντίκτυπος των

³⁰⁸ Αναφορικά με τον ορισμό της έννοιας της μετεγκατάστασης (relocation), ο Campbell προτείνει: Μετεγκατάσταση είναι η μόνιμη (ή μακροπρόθεσμη) μετακίνηση μιας κοινότητας (ή ενός μεγάλου μέρους αυτής) από μία τοποθεσία σε άλλη, στην οποία τα σημαντικά χαρακτηριστικά της κοινότητας, συμπεριλαμβανομένων των κοινωνικών της δομών, των νομικών και πολιτικών συστημάτων και των πολιτιστικών χαρακτηριστικών και αντιλήψεων, διατηρούνται. Η κοινότητα στο νέο προορισμό της παραμένει μαζί, σε μία κοινωνική μορφή όμοια με αυτή που είχε στον αρχική της τοποθεσία. Βλ. Campbell J., *Climate-induced Community Relocation in the Pacific: The Meaning and Importance of Land*, in McAdam J. ed., *Climate Change and Displacement*, op cit., pp. 58-59.

³⁰⁹ Βλ. Barnett J., Webber M., op. cit., pp. 37-55.

³¹⁰ Βλ. Solomon Times, *Carteret Islanders – First Climate Refugees*, 6 Μαΐου 2009, διαθέσιμο στο <http://solomontimes.com/news.aspx?nwID=3964>, προσπελάστηκε στις 14/07/2011. Επίσης βλ. <http://tuelepeisa.org/carteret-islands/>, προσπελάστηκε στις 14/07/2011.

³¹¹ Βλ. EM-DAT: The OFDA/CRED International Disaster Database, www.emdat.be - Université Catholique de Louvain - Brussels - Belgium. Επίσης βλ. www.unisdr.org.

φυσικών καταστροφών έχει ενταθεί από την αυξανόμενη αστικοποίηση, την ανάπτυξη υποδομών, την αποψίλωση των δασών και την καταστροφή των μαγγρόβιων³¹², ιδίως στα νησιά του Ειρηνικού³¹³, τα οποία λειτουργούν ως «δυνάμεις απόσβεσης» των καταστροφικών συνεπειών των τσουνάμι και των πλημμύρων³¹⁴.

Οι φυσικές καταστροφές επιδεινώνουν την τρωτότητα του πληθυσμού. Το φτωχότερο μέρος του πληθυσμού, για παράδειγμα, συχνά κατοικεί σε περιθωριακά εδάφη και φτωχές κατασκευές, επηρεαζόμενο έτσι δυσανάλογα από τις πλημμύρες, τους σεισμούς, τις κατολισθήσεις, την παραθαλάσσια και παραποτάμια διάβρωση. Επιπλέον, για τις πληθυσμιακές κατηγορίες που διαθέτουν μικρότερη φυσική κινητικότητα, δηλαδή τα παιδιά, τους ηλικιωμένους και τα άτομα με φυσικές αναπηρίες, η δυνατότητα άμεσης εκκένωσης μιας περιοχής σε περίπτωση συναγερμού είναι ιδιαίτερα περιορισμένη.

Στην πλειοψηφία των SIDS οι φυσικές καταστροφές έχουν προκαλέσει κύματα πληθυσμιακών μετατοπίσεων, πολύ δε περισσότερο όμως στην περίπτωση των μικρών νησιών κρατών του Ειρηνικού, παρά το γεγονός πως ο συνολικός πληθυσμός της περιοχής είναι σχετικά μικρός. Αντιπροσωπευτικά παραδείγματα αποτελούν τα τσουνάμι στα νησιά Σολομώντα το 2007 και τη Σαμόα το 2009, τα οποία προκάλεσαν τον εκτοπισμό του 4,6 και 2,5% του πληθυσμού αντίστοιχα, θέτοντας σημαντικές προκλήσεις για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη³¹⁵. Σε έναν θεωρητικό υπολογισμό αυτών των ποσοστών σε απόλυτους αριθμούς για μία πολυπληθή χώρα, όπως π.χ. οι ΗΠΑ, το αποτέλεσμα είναι αξιοσημείωτο: 14 και 6

³¹² Τα μαγγρόβια προσφέρουν πολυδιάστατη περιβαλλοντική προστασία, συμβάλλοντας μεταξύ άλλων, στην αντιμετώπιση της διάβρωσης των ακτών, την ενίσχυση της βιοποικιλότητας και τον κατευνασμό φυσικών φαινομένων όπως τα τσουνάμι, οι τυφώνες και οι σεισμοί. Περαιτέρω βλ. UN Atlas of the Oceans: Human Settlements on the Coasts, *Types of Habitats at Risk: Mangroves*, διαθέσιμο στο <http://www.oceansatlas.org/servlet/CDSServlet?status=ND0xOTQyNS4yNDE3MzMmNj1lbiYzMz1uZXdzJjM3PWluZm8~#koinfo>, προσπελάστηκε στις 14/07/2011. Επίσης βλ. De Lange C., SciDevNet, Mangroves could protect against earthquakes, 14 Ιουνίου 2011, διαθέσιμο στο <http://www.scidev.net/en/news/mangroves-could-protect-against-earthquakes.html>, προσπελάστηκε στις 14/07/2011 καθώς και Padma T.V., SciDevNet, Mangrove forests 'can reduce impact of tsunamis', 30 Δεκέμβρη 2004, διαθέσιμο στο <http://www.scidev.net/en/news/mangrove-forests-can-reduce-impact-of-tsunamis.html>, προσπελάστηκε στις 14/07/2011.

³¹³ Αναλυτικά για την ιδιαίτερη σημασία των μαγγρόβιων στην προστασία των SIDS του Ειρηνικού από τις επιπτώσεις της ανόδου της στάθμης της θάλασσας, βλ. <http://www.unep.org/PDF/mangrove-report.pdf>, προσπελάστηκε στις 14/07/2011.

³¹⁴ Βλ. Julca A., Paddison O., Vulnerabilities and migration in Small Island Developing States in the context of climate change, *Natural Hazards*, 2010, pp. 717-728.

³¹⁵ Βλ. OHCHR, Regional Office for the Pacific, *Protecting the Human Rights of Internally Displaced Persons in Natural Disasters*, Discussion Paper, April 2011, διαθέσιμο στο http://pacific.ohchr.org/docs/IDP_report.pdf, προσπελάστηκε στις 14/07/2011.

εκατομμύρια εκτοπισμένοι αντίστοιχα, αριθμοί πολύ μικρότεροι από το 1,5 εκατομμύριο των εκτοπισμένων που προκάλεσε ο τυφώνας Katrina το 2005. Ωστόσο, λόγω της έλλειψης συστηματικής καταγραφής και παρακολούθησης στατιστικών στοιχείων σχετικά με την πληθυσμιακή μετατόπιση στα SIDS του Ειρηνικού (αλλά και τα υπόλοιπα SIDS), δεν υπάρχουν αξιόπιστα στοιχεία για τη μετατόπιση που προκαλείται από αιφνίδιες φυσικές καταστροφές³¹⁶. Παρόλα αυτά, από τα διαθέσιμα στοιχεία προκύπτει ότι η μετατόπιση από τις φυσικές καταστροφές είναι κυρίως εσωτερική και προκληθείσα συχνότερα (συγκριτικά με τις slow-onset καταστροφές) από αιφνίδιες φυσικές καταστροφές. Τέλος, εκτός από την έλλειψη στατιστικών στοιχείων, εμφανίζεται και έλλειψη νόμων και πολιτικών που να απευθύνονται ειδικά σε εσωτερικώς εκτοπισμένα από φυσικές καταστροφές άτομα, γεγονός που καθιστά την εξεύρεση βιώσιμων λύσεων για το πρόβλημα των εκτοπισμένων ιδιαίτερα δύσκολη.

B.3.2. Μετανάστευση, Αναγκαστική Μετατόπιση (Εκτοπισμός) και Οργανωμένη Μετεγκατάσταση: συνοψίζοντας την κατάσταση.

Η πολυπλοκότητα της σχέσης μεταξύ κλιματικής αλλαγής και πληθυσμιακής μετατόπισης απέχει παρασάγγας από το να θεωρηθεί κατανοητή. Οι εκτιμήσεις για τον αριθμό των ατόμων που έχουν μετακινηθεί λόγω των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής ποικίλει σε μεγάλο βαθμό. Η διαφοροποίηση των εκτιμήσεων εξαρτάται από το σενάριο του IPCC που χρησιμοποιείται κάθε φορά³¹⁷, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις οι εκτιμήσεις αυτές είναι απλά εικασίες αναλυτών ή συγγραφέων. Η μεγαλύτερη δυσκολία στην προσπάθεια κατανόησης της σχέσης κλιματικής αλλαγής και ανθρώπινης κινητικότητας, έγκειται στο διαχωρισμό των επιπτώσεων της

³¹⁶ Το IDMC έχει πρόσφατα ξεκινήσει να συγκεντρώνει στοιχεία για τον αριθμό των ατόμων που μετατοπίζονται λόγω αιφνίδιων φυσικών καταστροφών, ωστόσο αναλυτικά στοιχεία ιδιαίτερα για τα SIDS του Ειρηνικού δεν διαθέτει ακόμα. Αναλυτικότερα για στοιχεία βλ. IDMC, *Displacement due to natural hazard-induced disasters, Global estimates for 2009 and 2010*, June 2011, διαθέσιμο στο http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Full_Report_1079.pdf, προσπελάστηκε στις 14/07/2011.

³¹⁷ Βλ. IOM, *Policy Brief: Migration, Climate Change and the Environment*, May 2009, p. 1, διαθέσιμο στο http://www.iom.int/jahia/webdav/shared/shared/mainsite/policy_and_research/policy_documents/policy_brief_envmig.pdf, προσπελάστηκε στις 15/07/2011.

κλιματικής αλλαγής από άλλους παράγοντες που επηρεάζουν την απόφαση των ατόμων για μετανάστευση³¹⁸.

Στη Συνδιάσκεψη του Κανκούν το Δεκέμβριο του 2010, η UNFCCC επισήμανε τη σπουδαιότητα του ζητήματος της κλιματικής αλλαγής, όταν η Ad Hoc Ομάδα Εργασίας για τη Μακροπρόθεσμη Συνεργασία (AWG-LTC) αναγνωρίζοντας την ανάγκη να αντιμετωπιστεί η μετανάστευση ως στρατηγική προσαρμογής, κάλεσε μέσω του άρθρου 14 (f) του Cancun Adaptation Framework τα συμβαλλόμενα κράτη να αναλάβουν μέτρα ενίσχυσης της κατανόησης, του συντονισμού και της συνεργασίας, αναφορικά με την αναγκαστική μετατόπιση, τη μετανάστευση και την προγραμματισμένη μετεγκατάσταση λόγω κλιματικής αλλαγής, όπου χρειάζεται, σε εθνικό, περιφερειακό και διεθνές επίπεδο³¹⁹.

Η πρωτοβουλία αυτή ανοίγει την πόρτα για περαιτέρω έρευνα και δράση σε τρεις αλληλένδετους τομείς: την αναγκαστική μετατόπιση, τη μετανάστευση και την επικουρούμενη οργανωμένη μετεγκατάσταση. Κάθε μία από τις τρεις αυτές μορφές πληθυσμιακής κινητικότητας σχετίζεται με διαφορετικούς φορείς. Οι ανθρωπιστικοί φορείς επικεντρώνονται γενικά στην αναγκαστική μετατόπιση, οι αναπτυξιακοί διαδραματίζουν κυρίαρχο ρόλο σε ζητήματα οργανωμένης μετεγκατάστασης, ενώ οι φορείς που ασχολούνται με τη μετανάστευση, όπως ο IOM, εμπλέκονται σε όλους τους τομείς. Πολλοί ωστόσο, θεωρούν πως η μετανάστευση μελλοντικά θα αποτελέσει την ευρύτερης χρήσης στρατηγική προσαρμογής στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής³²⁰.

Η μετανάστευση είναι μια στρατηγική προσαρμογής η οποία χρησιμοποιείται επί χιλιάδες έτη ως απάντηση στις περιβαλλοντικές μεταβολές, παίρνοντας διάφορες μορφές. Ορισμένες φορές έχει χαρακτήρα προσωρινό, άλλες περιοδικό και άλλες μόνιμο. Συνήθως είναι εθελοντική, ενώ σπανιότερα αποτελεί την τελευταία επιλογή επιβίωσης³²¹. Επίσης, μπορεί να είναι είτε διεθνής είτε ενδοσυνοριακή. Σύμφωνα με

³¹⁸ Βλ. Zetter Z., *Protecting environmentally displaced people: Developing the capacity of legal and normative frameworks*, Refugee Studies Center, University of Oxford, 2011, pp. 137-139.

³¹⁹ Βλ. UNFCCC, Conference of the Parties (2010), Decision -/CP.16, Outcome of the work of the Ad Hoc Working Group on long-term Cooperative Action under the Convention, FCCC/AWG/LCA/2010, διαθέσιμο στο http://unfccc.int/files/meetings/cop_16/application/pdf/cop16_lca.pdf, προσπελάστηκε στις 15/07/2011.

³²⁰ Βλ. International Organization for Migration, *Migration, Environment and Climate Change: Assessing the Evidence*, edited by Frank Laczko and Christine Aghazarm, IOM, Geneva, 2009, pp. 377-380.

³²¹ Βλ. Betts A., *Survival Migration, A New Protection Framework*, Global Governance Issue 16, 2010, pp. 361-382.

τον Hugo, *τηρουμένων των αναλογιών, η πληθυσμιακή μετατόπιση είναι πολύ πιθανή επιλογή για κοινότητες με ιστορικό κινητικότητας και ενεργά μεταναστευτικά δίκτυα*³²².

Η διαφορά μεταξύ αυθόρμητης μετανάστευσης και αναγκαστικής μετατόπισης υποδηλώνει μία μεγάλη διαφορά στο βαθμό ελευθερίας επιλογής, ενώ στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής, διαφορά στη χρονική στιγμή εκδήλωσης. Συνεχίζοντας ο Hugo, αναφέρει πως, *η μετανάστευση πριν τη μεταβολή κάποιων περιβαλλοντικών συνθηκών η οποία καθιστά το μέρος μη κατοικήσιμο μπορεί να θεωρηθεί προσαρμογή. Αντίθετα, η μετανάστευση όταν όλες οι εφικτές επιλογές έχουν εξαντληθεί και η παραμονή σε ένα μέρος είναι αδύνατη, πρόκειται για αναγκαστική μετατόπιση (εκτοπισμό)*³²³. Όσοι εκτοπίζονται εντός των συνόρων της χώρας τους είναι εσωτερικώς εκτοπισμένα άτομα και συνεπώς, προστατεύονται και υποστηρίζονται σύμφωνα με τις Κατευθυντήριες Αρχές για τις Ενδοσυνοριακές Εκτοπίσεις που αποτελούν το ισχύον κανονιστικό πλαίσιο.

Στην περίπτωση ωστόσο των εκτοπισμένων εκτός των συνόρων της χώρας τους, το διεθνές δίκαιο δεν προβλέπει καμία ειδική μεταχείριση. Σύμφωνα με τη Σύμβαση της Γενεύης δε θεωρούνται πρόσφυγες, ούτε και οικονομικοί μετανάστες από τις κυβερνητικές αρχές της χώρας υποδοχής. Η ανησυχία της UNHCR για αυτό το κενό προστασίας είναι έντονη και τον Ιούνιο του 2011 παρουσίασε την ιδέα διαμόρφωσης Κατευθυντήριων Αρχών (Guiding Principles) για τα μετατοπισθέντα λόγω των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής άτομα³²⁴. Άλλοι υποστηρίζουν την αναγκαιότητα θέσπισης νέων διεθνών νομικών εργαλείων³²⁵.

Αν και η γνώση σχετικά με την κλίμακα και το ρυθμό των πληθυσμιακών κινήσεων που προκαλούνται από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής είναι ακόμα περιορισμένη, είναι μάλλον προφανές πως η μετανάστευση πρέπει να θεωρείται και να αντιμετωπίζεται ως στρατηγική προσαρμογής εξέχουσας σημασίας στα μικρά

³²² Βλ. Hugo G., *Climate Change-Induced Mobility and the Existing Migration Regime in Asia and the Pacific*, in McAdam J., *Climate Change and Displacement*, op cit., p. 21.

³²³ Βλ. Hugo G., op cit., p. 13.

³²⁴ Βλ. Wahlström M., Dovland H., Chairpersons Summary, Nansen Conference on Climate Change and Displacement in the 21st Century, Oslo, 6-7 June 2011, διαθέσιμο στο http://www.unhcr.se/fileadmin/user_upload/PDFdocuments/2011_News/NansenConf_ClimateChange.pdf, προσπελάστηκε στις 15/07/2011.

³²⁵ Βλ. McAdam J., *Climate Change Displacement and International Law: Complementary Protection Standards*, UNHCR, Legal and Protection Policy Research Series, May 2011, pp. 61-62, διαθέσιμο στο <http://www.unhcr.org/4dff16e99.html>, προσπελάστηκε στις 19/09/2011.

νησιωτικά αναπτυσσόμενα κράτη³²⁶. Ειδικότερα δε, στα SIDS του Ειρηνικού όπου οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής εκδηλώνονται πιο αισθητά και με αμεσότερο τρόπο, η έρευνα και η εφαρμογή πρωτοβουλιών προσαρμογής κρίνεται απαραίτητη. Ωστόσο, λόγω των ανισοτήτων στις ροές του εργατικού δυναμικού, ιδιαίτερα στη διεθνή μετανάστευση, η μετανάστευση ως στρατηγική προσαρμογής είναι πιθανό να αμφισβητηθεί ακόμη και από πληθυσμούς μικρών νησιωτικών κρατών³²⁷.

B.3.3. Κράτη μειούμενα και κράτη εξαφανιζόμενα: ιδιαίτεροι παράγοντες πληθυσμιακής μετακίνησης με πολυδιάστατες επιπτώσεις.

Ο κίνδυνος που θέτει η άνοδος της στάθμης της θάλασσας ως επίπτωση του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής, προκαλεί ενδιαφέρον και ανησυχία σε παγκόσμιο επίπεδο, καθώς εκατομμύρια ανθρώπων διαβιούν σε low-lying περιοχές κατά μήκος των ωκεανών και σε δέλτα μεγάλων ποταμών. Τις πιο έντονες πιθανές συνέπειες ωστόσο, τις υφίστανται τα μικρά νησιωτικά κράτη, αφού σχεδόν 6 εκατομμύρια άτομα κατοικούν στις λεγόμενες Low-Elevation Coastal Zones³²⁸ (LECZ), σύμφωνα με στοιχεία του 2000³²⁹. Επιπλέον, ορισμένα από τα SIDS αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο αφανισμού τους λόγω της ανόδου της στάθμης της θάλασσας ή εξαιτίας άλλων επιπλοκών που προκαλεί η παγκόσμια υπερθέρμανση και καθιστά τα ευαίσθητα οικοσυστήματά τους μη κατοικήσιμα.

Με τη μετανάστευση από τα SIDS ένεκα των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής να αποτελεί ένα πολύ ρεαλιστικό σενάριο, οι κάτοικοι τους ίσως αναγκαστούν ακόμα και να γίνουν πολίτες μιας άλλης χώρας. Από το σενάριο αυτό γεννάται μία πληθώρα ερωτημάτων, σχετικά με το κατά πόσο οι κλιματικοί μετανάστες από τα SIDS θα μπορέσουν να διατηρήσουν τα κυριαρχικά τους δικαιώματα, τα οποία σε πολλές από αυτές τις χώρες έχουν διάρκεια ζωής μικρότερη από πενήντα έτη.

³²⁶ Βλ. Farbotko C., Tuvalu and climate change: constructions of environmental displacement in the Sydney Morning Herald. *Geogr. Ann. B*, 87, 2005, pp. 279-293.

³²⁷ Βλ. Adger W.N., Huq S., Brown K., Conway D. and Hulme M., Adaptation to climate change in the developing world. *Prog. Dev. Stud.*, 3, 2003, pp. 179-195,

³²⁸ Παράκτιες ζώνες που βρίσκονται σε low-lying περιοχές.

³²⁹ Βλ. McGranahan G., Balk D., Anderson B., The Rising Risks of Climate Change and Human Settlements in Low Elevation Coastal Zones, *Environment and Urbanization*, Vol. 19, No. 1, 2007, pp. 17-37, διαθέσιμο στο <http://pubs.iied.org/pdfs/G02214.pdf>, προσπελάστηκε στις 16/07/2011.

Αναφορικά με τα νομικά επιχειρήματα για την προστασία των κλιματικών μεταναστών και την προάσπιση των δικαιωμάτων τους, θα μπορούσε κανείς να επικαλεστεί το άρθρο 15.2 της Διακήρυξης των ΗΕ για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, σύμφωνα με το οποίο *ουδείς μπορεί να στερηθεί την ιθαγένειά του ή να του αρνηθεί το δικαίωμα αλλαγής της*³³⁰. Θεωρητικά επομένως, εάν ένα κράτος έπαυε να υφίσταται φυσικά, βάση της Διακήρυξης η στέρηση της ιθαγένειας δεν θα ίσχυε ως επιχείρημα^{331 332}. Το διεθνές δίκαιο, σχετικά με τις αναγκαίες προϋποθέσεις ορισμού ενός κρατικού μορφώματος, προβλέπει τέσσερα στοιχεία³³³: μόνιμο πληθυσμό, καθορισμένη εδαφική επικράτεια³³⁴, κυβερνητικές αρχές και ικανότητα διαπραγμάτευσης με άλλα κράτη. Στην περίπτωση λοιπόν, επαπειλούμενων με απώλεια των δύο πρώτων στοιχείων κρατών (π.χ. Τουβαλού)³³⁵, ο Pascal υποστηρίζει πως θα μπορούσαν, θεωρητικά, δημιουργώντας πρόχειρες υποδομές να εξασφαλίσουν ένα ελάχιστο έστω τμήμα γης πάνω από το επίπεδο της θάλασσας, στο οποίο θα μπορούσε να διαμείνει ένα «φυλάκιο» υπηκόων προκειμένου να διατηρηθεί το στοιχείο του μόνιμου πληθυσμού και να μη χαθεί η εδαφική κυριαρχία³³⁶.

³³⁰ Βλ. Άρθρο 15.2: "No one shall be arbitrarily deprived of his nationality nor denied the right to change his nationality". Διαθέσιμη η Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα στο <http://www.un.org/en/documents/udhr/>, προσπελάστηκε στις 16/07/2011.

³³¹ Βλ. Gillespie A., Small Island States in the Face of Climatic Change: The End of the Line in International Environmental Responsibility, *UCLA Journal of Environmental Law and Policy*, 22 June 2004, p. 122.

³³² Βλ. Oliver S., A New Challenge to International Law: The Disappearance of the Entire Territory of a State, *International Journal on Minority and Group Rights*, Issue 16, 2009, p. 223.

³³³ Βλ. άρθρο 1 της Σύμβασης του Μοντεβιδέο για τα Δικαιώματα και τις Υποχρεώσεις των Κρατών, διαθέσιμο στο http://avalon.law.yale.edu/20th_century/intam03.asp, προσπελάστηκε στις 16/07/2011.

³³⁴ Η εδαφική επικράτεια ενός κράτους, νομικά, εκτείνεται ως τη γραμμή της κατώτατης ρηχίας (φυσική γραμμή βάσης) ή σε εξαιρετικές περιπτώσεις (π.χ. βαθιές κολπώσεις ή οδοντώσεις της ακτογραμμής, παρουσία συστάδας νησιών ή δέλτα ποταμών), έως μία ευθεία γραμμή βάσης την οποία χαράσσει το παράκτιο κράτος. Είναι προφανές ότι διάφορα άλλα φυσικά φαινόμενα είναι ικανά να μετατοπίσουν τις γραμμές βάσεις βραχυπρόθεσμα ή μεσοπρόθεσμα, η περίπτωση όμως της ανόδου της στάθμης της θάλασσας έχει μακροπρόθεσμο χαρακτήρα. Στην πρώτη περίπτωση, το παράκτιο κράτος δεν προβαίνει σε καμία αλλαγή της γραμμής, ενώ στη δεύτερη και ειδικά στην τρίτη, το παράκτιο κράτος οφείλει να ανανεώνει τις γραμμές βάσης, ώστε να διασφαλίζεται η ασφάλεια της ναυσιπλοΐας, αλλά και να σημειώνεται η μετατόπιση των ορίων της εθνικής κυριαρχίας. Σχετικά για τα ζητήματα χάραξης γραμμών βάσης, βλ. Τσάλτας Γ., Κλάδη-Ευσταθοπούλου Μ., *Το Διεθνές Καθεστώς των Θαλασσών και των Ωκεανών. Διεθνής Πολιτική, Διεθνές Δίκαιο, Διεθνής Οργάνωση*, Τόμος Ι, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2003, σσ. 169-179.

³³⁵ Τα πλέον απειλούμενα κράτη θεωρούνται ότι είναι το Τουβαλού, το Κιριμπάτι, οι Μαλδίβες και τα νησιά Μάρσαλ.

³³⁶ Βλ. Paskal C., How Climate Change is Pushing the Boundaries of Security and Foreign Policy, Briefing Paper, Chatham House: Energy, Environment and Development Programme, EEDP CC BP 07/01, June 2007, p. 5.

Οι Yamamoto και Esteban θεωρούν πως ένα κράτος πρέπει να έχει εδαφική επικράτεια, ωστόσο, θέτουν το ερώτημα πόση (ελάχιστη) έκταση είναι απαραίτητη, αναφέροντας το Βατικανό ως παράδειγμα κυρίαρχου κράτους³³⁷ με έκταση μόλις 0,4 τ.χλμ². Εάν όμως το σύνολο της βλάστησης μιας περιοχής καταστραφεί οριστικά, το οποίο είναι αρκετά πιθανό στις κοραλλιογενείς ατόλες, η περιοχή καθίσταται ένας άγονος βράχος που σύμφωνα με τη Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας (UNCLOS)³³⁸ δεν αποτελεί επέκταση της κυριαρχίας και δε μπορεί να παρέχει τη βάση για την οριοθέτηση και διατήρηση αποκλειστικής οικονομικής ζώνης (ΑΟΖ)³³⁹. Η περίπτωση της ιαπωνικής ατόλης Okinotorishima στη Θάλασσα των Φιλιππινών αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα για το πώς μία εδαφική επικράτεια μπορεί να επεκταθεί με τεχνητά μέσα. Το «νησί», σύμφωνα με τους Ιάπωνες, αποτελείται από δύο άγονους βράχους στην κορυφή ενός κοραλλιογενούς υφάλου, η ταχεία διάβρωση του οποίου ανάγκασε την ιαπωνική κυβέρνηση να ανεγείρει τεχνητές κατασκευές πάνω στους βράχους προκειμένου να μπορέσει να διατηρήσει τον έλεγχο 422.170 τετραγωνικών χιλιομέτρων αποκλειστικής οικονομικής ζώνης γύρω από αυτούς. Η συγκεκριμένη υπόθεση έχει διαμορφώσει ένα πεδίο έντονης διπλωματικής διαμάχης μεταξύ Ιαπωνίας και Κίνας³⁴⁰, αφού η Κίνα αμφισβητεί τη νομιμότητα του δικαιώματος εκμετάλλευσης, επικαλούμενη το επιχείρημα πως τα τεχνητά νησιά και οι off-shore κατασκευές δε μπορούν να επεκτείνουν τα όρια της ΑΟΖ, σύμφωνα με τη UNCLOS³⁴¹, ενώ η Ιαπωνία στηρίζεται στο χαρακτηρισμό της Okinotorishima ως νησί σύμφωνα με το άρθρο 121.1 της UNCLOS³⁴². Εν ολίγοις, είναι προφανές πως υπάρχουν ιδιαίτερα σύνθετα νομικά ερωτήματα σχετικά με την απώλεια της

³³⁷ Βλ. Yamamoto L., Esteban, M., Vanishing Island States and Sovereignty, *Ocean and Coastal Management*, Vol. 53, 2010, pp. 1-9.

³³⁸ Βλ. United Nations Convention on the Law of the Sea, διαθέσιμη στο http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf, προσπελάστηκε στις 16/07/2011.

³³⁹ Βλ. Rayfuse R., W(h)ither Tuvalu? International Law and Disappearing States, *UNSW Law Research Paper No. 9*, 2009, pp. 3-6, διαθέσιμο στο http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1412028, προσπελάστηκε στις 16/07/2011.

³⁴⁰ Βλ. Onishi N., The New York Times, *Japan and China Dispute a Pacific Islet*, 10 Ιουλίου 2005, διαθέσιμο στο http://www.nytimes.com/2005/07/10/international/asia/10japan.html?_r=1&scp=11&sq=senkaku+island&st=nyt, προσπελάστηκε στις 16/07/2011.

³⁴¹ Βλ. Noyes J., New land for peace: an overview of international legal aspects, *Macro Center Working Papers*, Paper 7, 2004, p. 48.

³⁴² Σύμφωνα με το Άρθρο 121.1 της UNCLOS: "An island is a naturally formed area of land, surrounded by water, which is above water at high tide".

επικράτειας στη θάλασσα και το πώς αυτή μπορεί να επηρεάσει τα αντίστοιχα νομικά δικαιώματα.

Η ΑΟΖ προϋποθέτει και εδαφική επικράτεια και μόνιμο πληθυσμό, επομένως εάν η πρώτη πάψει να υφίσταται δε μπορεί να υπάρξει αξίωση για δικαιώματα στη θάλασσα³⁴³, ωστόσο, η πρόταση περί εξαίρεσης ειδικά για τα (αναγνωρισμένα από τον ΟΗΕ) κράτη που χάνουν έδαφος λόγω της ανόδου της στάθμης της θάλασσας, αποκτά όλο και περισσότερους υπέρμαχους στη διεθνή κοινότητα. Οι Caron και Soons προτείνουν τροποποίηση της UNCLOS έτσι ώστε να αυξηθεί το όριο των 12 ναυτικών μιλίων³⁴⁴, ενώ η Rayfuse υποστηρίζει πως η παγίωση (freezing) των ήδη υφιστάμενων ορίων και η αποδοχή της έννοιας των μειούμενων (*detritorialised*) εξαιτίας της ανόδου της στάθμης της θάλασσας κρατών, θα προσέφερε σιγουριά και ασφάλεια στα κράτη αυτά, τα οποία βιώνουν το φόβο της πλημμύρας, επιτρέποντάς τους να επικεντρωθούν στα ζητήματα της βιώσιμης ανάπτυξης και της προσαρμογής για όσο μπορούν³⁴⁵. Επιπλέον, ο Veitayaki et al επισημαίνει στα μικρά νησιωτικά κράτη την ανάγκη δέσμευσης πόρων για έρευνα, προκειμένου να αποδείξουν ότι διαθέτουν υφαλοκρηπίδα, ιδιαίτερα σε μέρη του Κιριμπάτι, όπου ένα μόνο νησί κατοικείται (το νησί Kanton) λόγω της αυξανόμενης έλλειψης πόσιμου νερού³⁴⁶. Χωρίς μία τέτοια απόδειξη ή τροποποίηση της UNCLOS, ορισμένα από τα SIDS, όπως το Κιριμπάτι, κινδυνεύουν να χάσουν σημαντικά τμήματα της ΑΟΖ τους, ενδεχόμενο το οποίο ια επέσυρε ιδιαίτερα αρνητικές συνέπειες σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο, επηρεάζοντας έμμεσα και τα ατομικά κριτήρια για μετανάστευση.

Οι ΑΟΖ είναι εξόχως σημαντικές για τα SIDS, καθώς παρέχουν το αποκλειστικό δικαίωμα εκμετάλλευσης των θαλάσσιων και ορυκτών πόρων που εμπεριέχονται στα όρια τους, αποφέροντας σπουδαίους πόρους οι οποίοι μπορούν ενδεχομένως να χρησιμοποιηθούν για μέτρα προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή. Είναι εντυπωσιακό δε το γεγονός, ότι το Κιριμπάτι, ένα κράτος με έκταση ίση σχεδόν με αυτήν της Κεφαλονιάς, έχει υπό τον έλεγχό της μία ΑΟΖ με έκταση 26 φορές μεγαλύτερη από την έκταση της Ελλάδας, ενώ η συνολική έκταση των ΑΟΖ των 14

³⁴³ Βλ. Rayfuse R., *W(h)ither Tuvalu? International Law and Disappearing States*, op. cit, pp. 3-6.

³⁴⁴ Βλ. Rayfuse R., op, cit, pp. 5-6.

³⁴⁵ Βλ. Rayfuse R., op, cit, p. 13.

³⁴⁶ Βλ. Veitayaki J. et al. *Pacific Islands and the Problems of Sea Level Rise due to Climate Change*, *Ocean Policy Research Foundation: International Symposium on Islands and Oceans*, (pp. 55-69), Tokyo, Japan, January 2009, διαθέσιμο στο http://www.sof.or.jp/en/report/pdf/200903_ISBN978-4-88404-217-2.pdf, προσπελάστηκε στις 16/07/2011.

SIDS του Ειρηνικού, αγγίζει τα 20 εκατομμύρια τετραγωνικά χιλιόμετρα³⁴⁷. Άλλωστε, η ευρύτερη θαλάσσια περιοχή μεταξύ Ωκεανίας και Ασίας είναι ιδιαίτερα πλούσια σε αλιευτικά αποθέματα³⁴⁸, γεγονός που μπορούν να εκμεταλλευτούν τα SIDS μέσω βιώσιμων αλιευτικών επιχειρήσεων και να αποκομίσουν σημαντικά κέρδη. Για το λόγο αυτό, σε περίπτωση που η πληθυσμιακή μετατόπιση από τα SIDS έπρεπε να πραγματοποιηθεί εκ των πραγμάτων, θα ήταν επιτυχία εάν σε οποιαδήποτε πιθανή συμφωνία για τη μετεγκατάσταση του πληθυσμού συμπεριλαμβανόταν ένας ειδικός όρος, ο οποίος θα επέτρεπε στους πολίτες να διατηρήσουν το αποκλειστικό δικαίωμα εκμετάλλευσης της ΑΟΖ, έτσι ώστε να ενισχυθεί, μεταξύ άλλων, οικονομικά η διαδικασία μετακίνησης και μετεγκατάστασης³⁴⁹.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα ιδέα, αν και ακόμη βρίσκεται σε πρώιμο στάδιο μελέτης, αποτελεί η κατασκευή τεχνητών νησιών. Πρόκειται για μια φιλόδοξη ιδέα που ωστόσο, έχει γίνει πράξη στην περίπτωση του Ντουμπάι, με τις υπερσύγχρονες κατοικίες και τα εμπορικά νησιά. Ο Kelman επισημαίνει ότι πολλά από τα ακατοίκητα νησιά που θα μπορούσαν να φιλοξενήσουν εκτοπισθέντες πληθυσμούς των SIDS, είτε προστατεύονται για περιβαλλοντικούς λόγους, είτε χρησιμοποιούνται για επιστημονική έρευνα ή αποκλειστικά για τουριστικούς σκοπούς³⁵⁰. Επομένως,

³⁴⁷ Βλ. Thomas, Captain Sea Sovereign, Engaging Oceania, in *Naval War College Review*, Vol. 63, No. 1, 2010, p. 98.

³⁴⁸ Το 2006 τα κέρδη από την πώληση δικαιωμάτων αλιείας στην ΑΟΖ του Κιριμπάτι, απέφεραν στο κρατίδιο κέρδη ύψους 21,4 εκατομμυρίων ευρώ. Βλ. Veitayaki J. et al. *Pacific Islands and the Problems of Sea Level Rise due to Climate Change*, op. cit, p. 59.

³⁴⁹ Αυτό το σκεπτικό φαίνεται να εξετάζουν οι κυβερνήσεις του Τουβαλού και των Μαλδιβών. Σύμφωνα με δημοσιεύματα του τοπικού τύπου, ο πρωθυπουργός του Τουβαλού φέρεται να είχε μυστικές συνομιλίες με αυστραλούς αξιωματούχους τον Οκτώβριο του 2008, σκοπεύοντας να αποσπάσει θετική απάντηση από την Αυστραλία για αποδοχή σύσσωμου του πληθυσμού του Τουβαλού, εάν και όταν αυτός αναγκαστεί να εκκενώσει το νησί του. Βλ. Couch B., *The Daily Telegraph, Sinking Tuvalu Wants Our Help as Ocean Levels Rise*, 5 Οκτωβρίου 2008, διαθέσιμο στο <http://www.news.com.au/dailytelegraph/story/0,22049,24448958-5005941,00.html>, προσπελάστηκε στις 16/07/2011. Δεδομένων των εκτιμήσεων της 4^{ης} Έκθεσης του IPCC για άνοδο της θαλάσσιας στάθμης κατά 0,8 μέτρα έως το 2100, η εκκένωση ίσως είναι απαραίτητη πριν το τέλος του αιώνα. Κλειδί στη θέση του Τουβαλού αποτελεί η επιθυμία του να διατηρήσει την κυριαρχία του, την κουλτούρα και τις παραδόσεις του, συμπεριλαμβανομένης και της κυριαρχίας του επί των θαλάσσιων Ζωνών Εθνικής Δικαιοδοσίας. Παρόμοιες επιθυμίες έχουν εκφραστεί και από τον πρόεδρο των Μαλδιβών. Είναι σαφές, πως μια στρατηγική που προβλέπει σε διεθνή συμφωνία για την παγίωση των γραμμών βάσης, τουλάχιστον, στην περίπτωση των νησιωτικών κρατών που αντιμετωπίζουν την απειλή μόνιμης πλημμύρας, θα αποτελέσει στοιχείο κλειδί στη δυνατότητα ενός εξαφανιζόμενου κράτους να εξακολουθήσει να αξιοποιεί τις ζώνες δικαιοδοσίας του, τόσο σαν διαπραγματευτικό χαρτί, όσο και ως μέσο στήριξης της συνέχειας της κυριαρχίας του και της επιβίωσης του εκτοπισμένου πληθυσμού της.

³⁵⁰ Βλ. Kelman I., *Island Security and Disaster Diplomacy in the Context of Climate Change*, *Les Cahiers de la Sécurité*, Vol. 63, 2006, pp. 61-94, English translation, p. 7, διαθέσιμο στο <http://www.disasterdiplomacy.org/kelman2006cce.pdf>, προσπελάστηκε στις 16/07/2011.

αυτή η έλλειψη νησιωτικού χώρου στην ευρύτερη περιοχή των SIDS Ειρηνικού καθιστά την κατασκευή τεχνητών νησιών ολοένα και πιο ελκυστική, όπως άλλωστε αποδεικνύεται και από τις πρόσφατες δηλώσεις του προέδρου του Κιριμπάτι Anote Tong, ο οποίος τάχθηκε δημόσια υπέρ της εξέτασης της επιλογής αυτής εφόσον δεν υπάρχουν εναλλακτικές³⁵¹. Όσον αφορά τη χρηματοδότηση έργων τέτοιας κλίμακας, είναι απαραίτητη η συμβολή διεθνών χρηματοδοτικών μηχανισμών, οι οποίοι έχουν τη δυνατότητα να παρέχουν τους αναγκαίους οικονομικούς και τεχνικούς πόρους για την κατασκευή βιώσιμων³⁵² τεχνητών νησιών, στο πλαίσιο του μετριασμού των κινδύνων της «βύθισης» κρατών και της απώλειας της εθνικής κυριαρχίας.

Τέλος, στην περίπτωση που οι πολίτες των SIDS οδηγηθούν στην εκκένωση των νησιών τους και τους επιτραπεί η διατήρηση της ιδιότητάς τους ως κυρίαρχος λαός, η διεθνής κοινότητα πρέπει να αποφασίσει πώς θα ξεκαθαριστεί το θέμα της ιθαγένειας αυτών των ανθρώπων. Η διπλή ιθαγένεια είναι μία πιθανή πρόταση, σύμφωνα με την οποία, οι πληθυσμοί αυτοί θα αποκτούν την ιθαγένεια του κράτους στο οποίο εισέρχονται, διατηρώντας παράλληλα τη δική τους. Ωστόσο, η συγκεκριμένη πρόταση εγείρει μία πληθώρα ερωτημάτων σε διεθνές νομικό επίπεδο. Για παράδειγμα, θα υπάρχει η δυνατότητα για τους κυρίαρχους λαούς που εγκαθίστανται σε ένα άλλο κράτος, να διατηρήσουν τα παραδοσιακά συστήματα δικαιοσύνης, τους νομικούς τους κώδικες ή το νόμισμά τους; Η ιδέα της παράλληλης ύπαρξης και λειτουργίας δύο διαφορετικών συστημάτων δικαιοσύνης και της ταυτόχρονης κυκλοφορίας δύο διαφορετικών νομισμάτων εντός ενός κράτους, είναι αναμφίβολα πολύπλοκη³⁵³ και απαιτεί ενδελεχή μελέτη σε νομικό, οικονομικό αλλά και κοινωνικό επίπεδο.

³⁵¹ Βλ. The Guardian, *Artificial island could be solution for rising Pacific sea levels*, 8 Σεπτεμβρίου 2011, διαθέσιμο στο <http://www.guardian.co.uk/environment/blog/2011/sep/08/artificial-island-pacific-sea-levels>, προσπελάστηκε στις 10/09/2011.

³⁵² Η έννοια της βιωσιμότητας στη συγκεκριμένη περίπτωση αφορά κυρίως την πτυχή της περιβαλλοντικής προστασίας και συνείδησης. Η κατασκευή τεχνητών νησιών σύμφωνα με επιστημονικές μελέτες, μπορεί υπό προϋποθέσεις να προκαλέσει οικολογικές φθορές, όπως η διάβρωση των ακτών, η καταστροφή κοραλλιογενών υφάλων και οι διαταραχές στις μεταναστευτικές κινήσεις των ψαριών. Βλ. Schofield C., *Shifting Limits? Sea Level Rise and Options to Secure Maritime Jurisdictional Claims*, *The Carbon and Climate Law Review*, Vol. 3. No. 4, 2009, pp. 405-416.

³⁵³ Βλ. Kelman I., *Island Security and Disaster Diplomacy in the Context of Climate Change*, op, cit, pp. 9-10.

B.3.4. Συμπερασματικές σκέψεις και προτάσεις.

Η μεταβολή του παγκόσμιου κλίματος αποτελεί γεγονός. Η άσκηση περιβαλλοντικών πιέσεων και η εκδήλωση καταστροφικών φυσικών φαινομένων συνιστά μέρος της καθημερινότητας για τον πλανήτη. Η άνοδος της στάθμης της θάλασσας, η οποία σύμφωνα με την επιστημονική κοινότητα είναι σημαντική, αναμένεται να διαμορφώσει μία μεγάλη πρόκληση για τις κυβερνήσεις και τις κοινωνίες, προκαλώντας συγκρούσεις και πρωτοφανή κύματα πληθυσμιακών μετατοπίσεων. Οι διάφοροι αναλυτές, ερευνητές και η ακαδημαϊκή κοινότητα αναγνωρίζουν πως τα υφιστάμενα μοντέλα ανάπτυξης δεν είναι σε θέση να παρέχουν προτάσεις για την αντιμετώπιση του επερχόμενου αυτού κινδύνου. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα στην περίπτωση των μικρών νησιωτικών κρατών, τα οποία τίθενται αντιμέτωπα με κύματα παλίρροιας (rising tides), υπερπληθυσμό, κατάρρευση οικοσυστημάτων και ακραία καιρικά φαινόμενα μεγαλύτερης συχνότητας και πρωτοφανούς έντασης. Η ανάπτυξη για τα κράτη αυτά δε μπορεί να επιτευχθεί δίχως διαθεσιμότητα γης και άρα, γεωργικό τομέα, μία έλλειψη που μεσοπρόθεσμα θα οδηγήσει με ακρίβεια σε υψηλό έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο.

Η διεθνής κοινότητα και ιδίως τα κράτη που αποτελούν τους μεγαλύτερους παραγωγούς εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα, δε δείχνουν ιδιαίτερη προθυμία να προβούν στα απαραίτητα βήματα για το μετριασμό της κλιματικής αλλαγής ή για να παρέχουν επαρκή και αποδοτική στήριξη στον πυλώνα της προσαρμογής στις επιπτώσεις του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής. Η μη εμπλοκή τους σε δεσμευτικές διαδικασίες περιορισμού των εκπομπών οφείλεται σε καθαρά οικονομικά συμφέροντα, καθώς τα κόστη της προσαρμογής είναι υψηλά και μόνο ελάχιστες χώρες διαθέτουν τους οικονομικούς και τεχνικούς πόρους για να προετοιμαστούν κατάλληλα.

Στο σημείο αυτό εντοπίζεται ένα κενό στην πολιτική, αφού η στρατηγική με επίκεντρο την προσαρμογή προτιμάται έναντι της στρατηγικής με άξονα τη μετανάστευση, παρά την έλλειψη χρηματοδότησης για την πρώτη. Η μετανάστευση πρέπει να θεωρείται ως μία μέθοδος προσαρμογής, εντός του ευρύτερου πυλώνα, και όχι ως ένα αποτυχημένο αποτέλεσμα αυτής. Είναι σημαντικό οι κυβερνητικές αρχές να ξεκινήσουν να επικεντρώνονται στην προετοιμασία αποτελεσματικών στρατηγικών μετανάστευσης σε περιφερειακό επίπεδο, καθώς επίσης και στη σύναψη

διμερών συμφωνιών, προκειμένου να υποδεχθούν τα αναμενόμενα πληθυσμιακές ρεύματα. Οι προτάσεις για το χειρισμό του ζητήματος της κλιματικής (και περιβαλλοντικής γενικότερα) μετανάστευσης βασίζονται στα ισχύοντα διεθνή νομικά πρότυπα, ωστόσο, εάν τα διεθνή θεσμικά όργανα που είναι αρμόδια για την επίσημη αναγνώριση του προβλήματος³⁵⁴ δεν ξεπεράσουν σύντομα διάφορα πολιτικά εμπόδια, όπως η περιορισμένη πολιτική βούληση, η μετάβαση σε νέα «εκσυγχρονισμένα», σύμφωνα με τις παγκόσμιες ανάγκες, συστήματα μετανάστευσης θα μοιάζει με μονόδρομο, ιδιαίτερα δε στην περίπτωση των SIDS, τα οποία επηρεάζονται δυσανάλογα από την άνοδο της στάθμης της θάλασσας. Λόγω της απουσίας ενός επαρκούς διεθνούς μηχανισμού διακυβέρνησης για την αντιμετώπιση της κλιματικής μετανάστευσης, οι κάτοικοι των SIDS έχοντας να αντιμετωπίσουν το ακραίο, πλην όμως πιθανό, ενδεχόμενο κατάρρευσης ολόκληρων οικοσυστημάτων και εκτενέστατων πλημμύρων, θα έπρεπε να έχουν προνομιακά μεταναστευτικά δικαιώματα μέσα από ισχυρές διμερείς και πολυμερείς συμφωνίες και μηχανισμούς συνεργασίας, σε περιφερειακό επίπεδο.

Η προληπτική προσέγγιση στο ζήτημα της κλιματικής μετανάστευσης είναι ζωτικής σημασίας. Εξίσου σημαντική, είναι και η ενδυνάμωση του δημόσιου διαλόγου σχετικά με τα ήδη υφιστάμενα προγράμματα μετανάστευσης αλλά και την επανεκτίμηση των πολιτικών και των προτύπων μετανάστευσης γενικότερα. Εξαιτίας του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής φαίνεται να διαμορφώνεται ένας νέος όρος, αυτός των «ανιθαγενών», που περιμένει να αποδοθεί σε εκατομμύρια ανθρώπων νησιωτικών κρατών, οι οποίοι απαιτούν μία μοναδική λύση και αξίζουν έναν μηχανισμό δικαιοσύνης που θα τους επιτρέψει να διατηρήσουν την κυριαρχία τους και να υπερασπιστούν τα ανθρώπινα δικαιώματά τους. Στο πλαίσιο της οικονομικής υποστήριξης, των μεταναστευτικών και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η διεθνής νομική κοινότητα έχει χρέος να προσδιορίσει τα προνόμια αυτών των πληθυσμών. Οι υφιστάμενοι νόμοι και οι πολιτικές δεν αποτελούν πανάκεια, μπορούν ωστόσο, να χρησιμοποιηθούν ως ένα δομικό στοιχείο για μία πιο ανθρωποκεντρική προσέγγιση στον τομέα της κλιματικής πολιτικής. Ως εκ τούτου, ένας νέος μηχανισμός που θα εκπροσωπεί τους κλιματικούς μετανάστες ίσως είναι απαραίτητος. Απαραίτητοι

³⁵⁴ Η οποία αναγνώριση, θα επιτευχθεί σε πρώτο στάδιο, με την αναγνώριση των κλιματικών μεταναστών ως ξεχωριστή κατηγορία μεταναστών και κατόπιν, με τη δημιουργία ενός νέου νομικού πλαισίου προστασίας τους ή με την τροποποίηση ή επέκταση ήδη υφιστάμενων παρεμφερών πλαισίων (π.χ. Σύμβαση-Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή).

υποστηρικτικοί παράγοντες αυτής της διαδικασίας πάντως, παραμένουν πάντα οι περιφερειακές συνεργασίες και τα περιφερειακά μεταναστευτικά δίκτυα.

Όσο πλησιάζουμε στο τέλος του τρέχοντος αιώνα, η εικόνα πληθυσμιακών ομάδων να αναζητούν καταφύγιο από την περιβαλλοντική υποβάθμιση και τις φυσικές καταστροφές σε χώρες εύρωστες και τεχνολογικά ανεπτυγμένες, θα είναι συχνότερη. Στην περίπτωση αυτή, εφόσον το ζήτημα της απορρόφησης τέτοιων «ανιθαγενών» πληθυσμών θα έχει ήδη συζητηθεί, προκύπτει η ανάγκη διατήρησης των κυριαρχικών τους δικαιωμάτων. Οι κάτοικοι των SIDS που χάνουν την εδαφική τους επικράτεια θα πρέπει να προστατευτούν και η προστασία τους έγκειται πρώτα από όλα στη διατήρηση του ελέγχου των πολύτιμων φυσικών τους πόρων, η οποία συνδέεται άμεσα με την παγίωση των ορίων των ΑΟΖ. Η κίνηση αυτή εξάλλου, απομακρύνει ως ένα βαθμό, το ενδεχόμενο συγκρούσεων με αφορμή τη διεκδίκηση πόρων. Επίσης θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί, πως στο πλαίσιο της προστασίας τους θα ήταν λογική η οικονομική τους αποζημίωση, χρηματοδοτούμενη από ένα ειδικό ταμείο για το σκοπό αυτό, με τους μεγαλύτερους παραγωγούς ρύπων να συμβάλλουν σε αυτό ανάλογα με το ποσοστό εκπομπών τους.

Η σχέση μεταξύ κλιματικής αλλαγής, πληθυσμιακής κινητικότητας και συγκρούσεων θα μπορούσε να απεικονιστεί με έναν πολύπλοκο ιστό παρά με μία ευθεία γραμμή. Η επιλογή για τη διεθνή κοινότητα να περιμένει μέχρι να ξεσπάσει κάποια σοβαρή σύγκρουση λόγω πληθυσμιακών μετατοπίσεων δεν υπάρχει, καθώς σε ένα τέτοιο σενάριο η Ύπατη Αρμοστεία πιθανόν να επιφορτιζόταν με μεγάλο όγκο υποψήφιων προσφύγων. Ωστόσο, η ικανότητα κάθε κράτους να απορροφά μετανάστες και να τους παρέχει βοήθεια είναι περιορισμένη, επομένως χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή στην αναγνώριση της κλιματικής μετανάστευσης. Η διάχυση του βάρους της μετανάστευσης σε περιφερειακό επίπεδο και όχι σε λίγες συγκεκριμένες χώρες, λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη τις ιδιαίτερες κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές συνθήκες και δομές κάθε κράτους, θα ήταν μία καλή λύση.

Οι κάτοικοι των SIDS είναι αντιμέτωποι μία μοναδική πρόκληση και ένα άκρως ανησυχητικό σενάριο. Η διεθνής κοινότητα πρέπει να σταματήσει να χρονοτριβεί σε συζητήσεις περί εμπορίας ρύπων ή οι αγορών άνθρακα, ενώ οι κυβερνήσεις οφείλουν να δείξουν μεγαλύτερη υπευθυνότητα στην προστασία τόσο των ευπαθέστερων στην κλιματική αλλαγή όσο και των υπόλοιπων πολιτών του πλανήτη. Ο διαθέσιμος χρόνος για το σχεδιασμό και την εφαρμογή προγραμμάτων προσαρμογής εξαντλείται. Ως εκ τούτου, οι διεθνείς κυβερνητικοί οργανισμοί και οι

μεγαλύτεροι ρυπαντές που είναι εξίσου υπεύθυνοι για τη χρηματοδότηση και τη δημιουργία τέτοιων προγραμμάτων, δε μπορούν να δικαιολογούν για πολύ τις μη σταθερές ή τις ανύπαρκτες ροές πληρωμών προς την κατεύθυνση αυτή. Η μη διευθέτηση του ζητήματος στο προσεχές μέλλον θα αναγκάσει (ορισμένες από) τις ανεπτυγμένες χώρες να θεσπίσουν ευκαιρίες για ένα ευρύ μεταναστευτικό κοινό, δεχόμενες στο εσωτερικό τους πλήθος ανθρώπων και πολυδιάστατων κινδύνων.

Κριτική και Προβληματισμοί αντί επιλόγου

Το θέμα των κλιματικών μεταναστών εγείρει μία σειρά ερωτημάτων που καλύπτουν τόσο το μέγεθος του ζητήματος ως προς τη φύση και τη νομική κάλυψη της πληθυσμιακής ομάδας όσο και τις προεκτάσεις του σε παγκόσμιο επίπεδο.

Όσον αφορά τα ζητήματα ασφάλειας και εδαφικής ακεραιότητας, η εκτόπιση κρατικών μορφωμάτων στο εσωτερικό άλλων κρατών λόγω κλιματικής αλλαγής, μπορεί να προκαλέσει συγκρούσεις μεταξύ τους, καθώς επίσης και να οδηγήσει στη δημιουργία ενός νέου status quo ως προς την εθνική κυριαρχία και τις εσωτερικές υποθέσεις ενός κράτους. Ωστόσο, παραμένει άγνωστο το εάν δικαιούται μία χώρα να έχει αξιώσεις για αποζημίωση από τη διεθνή κοινότητα, σε περίπτωση που υποστεί καταστροφή από της επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, ενώ είναι εξαιρετικά πολύπλοκο να προσδιοριστούν τα δικαιώματα που μπορούν να έχουν οι πολίτες ενός αφανισμένου κράτους. Πολλά νησιωτικά κράτη που πλήττονται από την κλιματική αλλαγή, προτείνουν να ανατρέξουν στην αρχή του διεθνούς δικαίου «ο ρυπαίνων πληρώνει», ώστε να αποζημιωθούν από τους κύριους παραγωγούς ρύπων, οι οποίοι θεωρούνται βασικοί υπαίτιοι για την αλλαγή του παγκόσμιου κλίματος. Σύμφωνα με τη διεθνή νομολογία πάντως, έως σήμερα δεν υπάρχει καμία σχετική πρόβλεψη για αποζημίωση, ενώ παράλληλα δεν έχουν ορισθεί τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις αυτών των ατόμων αλλά και του ίδιου του κράτους σε σχέση με το κράτος υποδοχής³⁵⁵. Εντούτοις, είναι κοινά αποδεκτό πως στο πλαίσιο ευθύνης των ανεπτυγμένων βιομηχανικών χωρών προτεραιότητα πρέπει έχει η χρηματοδότηση και η μεταφορά τεχνολογίας προς τις αναπτυσσόμενες χώρες, προκειμένου να προωθηθεί η προσαρμογή στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Επίσης, από την πλευρά της διεθνούς κοινότητας οφείλει να αναγνωρίσει επίσημα τις πληθυσμιακές αυτές ομάδες και έπειτα, να προβεί στον καθορισμό ενός νομικού πλαισίου προστασίας τους.

Τέλος, σαφώς σπουδαιότερο για τη διεθνή κοινότητα είναι να αντιληφθεί πως η υπερθέρμανση του πλανήτη και η άνοδος της στάθμης της θάλασσας συνιστούν κάτι περισσότερο από περιβαλλοντικά προβλήματα. Η συλλογική της ασφάλεια και

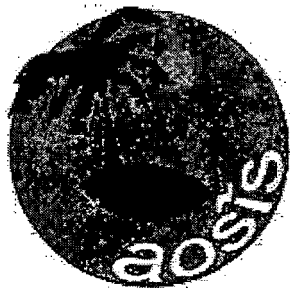
³⁵⁵ Βλ. Report of the UN Secretary-General Ban Ki-Moon, *Climate change and its possible security implications*, 64th Session of the UN General Assembly, A/64/350, 11 September, 2009, p. 20, διαθέσιμο στο http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/64/350, προσπελάστηκε στις 20/09/2011.

τα συλλογικά ανθρώπινα δικαιώματα της τρίτης γενιάς³⁵⁶ πλήττονται άμεσα από αυτά και η λύση θα βρεθεί με γνώμονα τον επαναπροσδιορισμό της έννοιας της διεθνούς ασφάλειας και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στο πλαίσιο της βιώσιμης αναπτυξιακής διαδικασίας.

³⁵⁶ Το δικαίωμα στην ανάπτυξη, το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινή Κληρονομιά της Ανθρωπότητας, το δικαίωμα στην ειρήνη και το δικαίωμα σε ένα υγιές και αρμονικό περιβάλλον. Βλ. Τσάλτας Γ., *Αναπτυξιακό Φαινόμενο και Τρίτος Κόσμος. Πολιτικές και Δίκαιο της Ανάπτυξης*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2010 σσ. 249-254.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Λίστα των μικρών αναπτυσσόμενων νησιωτικών κρατών-SIDS

Α. Κράτη - Μέλη του ΟΗΕ

1. Αγία Λουκία	20. Μπαχρέιν
2. Άγιος Βικέντιος και Γρεναδίνες	21. Μπελίζε
3. Άγιος Θωμάς και Πρίγκιπας	22. Ναούρου
4. Άγιος Χριστόφορος και Νέβις	23. Νησιά Μάρσαλ
5. Αϊτή	24. Νησιά Σολομώντα
6. Αντίγκουα και Μπαρμπούντα	25. Ομοσπονδιακές Πολιτείες της Μικρονησίας
7. Βανουάτου	26. Παλάου
8. Γουιάνα	27. Παπούα Νέα Γουινέα
9. Γουινέα-Μπισσάου	28. Πράσινο Ακρωτήριο
10. Γρενάδα	29. Σαμόα
11. Δομινικανή Δημοκρατία	30. Σεϋχέλλες
12. Δομίνικος	31. Σιγκαπούρη
13. Κιριμπάτι	32. Σουρινάμ
14. Κομόρες	33. Τζαμάικα
15. Κούβα	34. Τιμόρ Λέστε
16. Μαλδίβες	35. Τόνγκα
17. Μαυρίκιος	36. Τουβαλού
18. Μπαρμπάντος	37. Τρινιντάντ και Τομπάγκο
19. Μπαχάμες	38. Φίτζι

Β. Χώρες μη-μέλη του

**ΟΗΕ/Συνεργαζόμενα Μέλη των
Περιφερειακών Επιτροπών,
αυτόνομα και ημι – αυτόνομα
εδάφη και αποικίες**

1. Αγία Ελένη
2. Αμερικανική Σαμόα
3. Ανγκουίλα
4. Αρούμπα
5. Αμερικάνικα Παρθένα Νησιά
6. Βερμούδα
7. Βρετανικά Παρθένα Νησιά
8. Κοινοπολιτεία των Βόρειων Μαριαννών
9. Νέα Καληδονία
10. Νησιά των Βόρειων Μαριαννών
11. Νησιά Καϋμάν
12. Νησιά Κουκ
13. Νησί του Μαν
14. Νησιά Τερκς και Κάικος
15. Νησιά των Χριστουγέννων
16. Νησιά Φερόε
17. Νιούε
18. Γαλλική Πολυνησία
19. Γκουάμ
20. Μοντσεράτ
21. Ολλανδικές Αντίλλες
22. Πίτκαιρν
23. Πουέρτο Ρίκο
24. Τόκελαου
25. Τζέρσεϋ
26. Αμερικανικά Παρθένα Νησιά
27. Φώκλαντ

Πηγή: <http://www.un.org/special-rep/ohrlls/sid/list.htm>

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

α) Βιβλία

Γρηγορίου Π., Σαμιώτης Γ., Τσάλτας Γ., *Η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1993.

Κατσιμπάρδης Κ., *Το Διεθνές Δίκαιο για τις Κλιματικές Αλλαγές*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002.

Κατσιμπάρδης Κ., *Το Διεθνές Καθεστώς για την Προστασία της Ατμόσφαιρας: Η Περίπτωση του Θερμοκηπίου*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή 2007.

Τσάλτας Γ., (επιμ - παρουσ.), *Αειφορία και Περιβάλλον, Ο Νησιωτικός Χώρος στον 21^ο Αιώνα*, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2005.

Τσάλτας Γ., *Αναπτυξιακό Φαινόμενο και Τρίτος Κόσμος, Πολιτικές και Διεθνές Δίκαιο της Ανάπτυξης*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1991.

Τσάλτας Γ., (επιμ.), *Γιοχάνεσμπουργκ: Το Περιβάλλον μετά την Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την Αειφόρο Ανάπτυξη*, Εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2003.

Τσάλτας Γ., Κλάδη-Ευσταθοπούλου Μ., *Το Διεθνές Καθεστώς των Θαλασσών και των Ωκεανών. Διεθνής Πολιτική, Διεθνές Δίκαιο, Διεθνής Οργάνωση*, Τόμος Ι, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2003

Τσάλτας Γ., (επιμ.- παρουσ.), *Κλιματική Αλλαγή, Το Περιβάλλον μετά τη Διεθνή Διάσκεψη των ΗΕ στο Μπαλί*, Εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2009.

β) Άρθρα/ Συμβολές σε Συλλογικούς Τόμους

Καραγεώργου Β., Παπαπετρόπουλος Ανδ., Πατρώνος Π., *Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Δεσμεύσεις για την προώθηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (Ιούλιος 2004)*,

διαθέσιμο

στο

<http://www.nomosphysis.org.gr/articles.php?artid=244&lang=1&catpid=1>,
προσπελάστηκε στις 02/07/2011.

Κατσιμπάρδης, Κ., Διάσκεψη του Μπαλί για την Κλιματική Αλλαγή. Πόσο Επιτυχής μπορεί να θεωρηθεί; *Νόμος και Φύση*, Απρίλιος 2008, διαθέσιμο στο <http://www.nomosphysis.org.gr/articles.php?artid=3347&lang=1&catpid=1>,
προσπελάστηκε στις 07/07/2011.

Κατσιμπάρδης Κ., Εμπόριο Εκπομπών Αερίων του Θερμοκηπίου: Από το Κιότο στη Βόννη, *Νόμος και Φύση*, διαθέσιμο στο: <http://www.nomosphysis.org.gr>, 10/2000, προσπελάστηκε στις 17/07/2010.

Μαυρογένης Στ., Περιβάλλον το Μέγα Πρόβλημα: οι Διατάξεις και η Εφαρμογή του Πρωτοκόλλου του Κιότο είναι ικανοποιητικές; (Ιούνιος 2008), *Νόμος και Φύση*, διαθέσιμο στο <http://www.nomosphysis.org.gr/articles.php?artid=3467&lang=1&catpid=1>,
προσπελάστηκε στις 06/07/2011

Τσάλτας Γ., Οι Νησιωτικές Περιοχές στο Διεθνές Σύστημα-Ανθρώπινο Περιβάλλον και Αειφορική Προσέγγιση. Η Συνδιάσκεψη του Μπαρμπάντος, στο Τσάλτας Γ., Ι., (επιμ.- παρους.), *Αειφορία και Περιβάλλον, Ο Νησιωτικός Χώρος στον 21^ο Αιώνα*, Εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2005.

Τσάλτας Γ., Μαυρογένης Σ., Η Παγκόσμια Διάσκεψη της Κοπεγχάγης: μια αποτίμηση, *ΕΛΙΑΜΕΠ*, Μάρτιος, 2010, διαθέσιμο στο: <http://blogs.eliamep.gr/admin/i-pagkosmia-diaskepsi-tis-kopegchagis-mia-apotimisi-grigoris-i-tsaltas-mavrogenis/>, προσπελάστηκε στις 18/07/2010.

Ξενόγλωσση

ι) Βιβλία

El-Hinnawi, *Environmental Refugees*, United Nations Environment Programme (UNEP), New York, 1985

Myers N., Kent J., *Environmental Exodus: An Emergent Crisis in the Global Arena*, Project of the Climate Institute, Washington DC, 1995

ii) Άρθρα/ Συμβολές σε Συλλογικούς Τόμους

Adger W., N., Kelly P. M., *Social vulnerability to climate change and the architecture of entitlements*, (IPCC Special Issue on 'Adaptation to Climate Change and Variability'). Mitigation and Adaptation Strategies for Global Change, Vol. 4 (3-4), 1999

Amos J., BBC News, *Arctic Summers Ice-Free 'by 2013'*, 12 Δεκέμβρη 2007, διαθέσιμο στο <http://news.bbc.co.uk/2/hi/7139797.stm>, προσπελάστηκε στις 08/08/2011

Bagla P., National Geographic News, *Melting Himalayan Glaciers May Doom Towns*, 7 Μαΐου 2002, διαθέσιμο στο http://news.nationalgeographic.com/news/2002/05/0501_020502_himalaya.html, προσπελάστηκε στις 10/08/2011

Banerjee B., Slate Magazine, *The Great Wall of India*, 20 Δεκεμβρίου 2010, διαθέσιμο στο <http://www.slate.com/id/2276362/>, προσπελάστηκε στις 05/09/2011

Barnett J., Environmental Security and Peace, in *Journal of Human Security*, vol. 3. No.1, p.8, 2007

Black R., BBC News, *Forecast for Big Sea Level Rise*, 15 Απρίλη 2008, διαθέσιμο στο <http://news.bbc.co.uk/2/hi/science/nature/7349236.stm>, προσπελάστηκε στις 08/08/2011

Brahic C., *Sea Level Rise Outpacing Key Predictions*, 1 Φεβρουαρίου 2007, διαθέσιμο στο <http://www.newscientist.com/article/dn11083-sea-level-rise-outpacing-key-predictions.html>, προσπελάστηκε στις 08/08/2011

Bueckert D., Canadian Press, *Melting Glaciers Could Have Fiery Results, Geologists Warn*, 4 Ιουλίου 2006, διαθέσιμο στο <http://www.theglobeandmail.com/news/technology/science/article178210.ece>, προσπελάστηκε στις 09/08/2011

Cooper M., The New York Times, *Hurricane Cost Seen as Ranking Among Top Ten*, 30 Αυγούστου 2011, διαθέσιμο στο http://www.nytimes.com/2011/08/31/us/31floods.html?_r=1&scp=1&sq=storm%20cost%20seen%20to%20rank%20in%20top%2010&st=cse, προσπελάστηκε στις 04/09/2011

Couch B., The Daily Telegraph, *Sinking Tuvalu Wants Our Help as Ocean Levels Rise*, 5 Οκτωβρίου 2008, διαθέσιμο στο <http://www.news.com.au/dailytelegraph/story/0,22049,24448958-5005941,00.html>, προσπελάστηκε στις 16/07/2011

Dun O. & Gemenne F., *Defining 'Environmental Migration'* και Stavropoulou M., *Drowned in Definitions?*, in *Forced Migration Review, Climate Change and Displacement*, Refugee Studies Center, Issue 31, October 2008

Eccleston P., The Telegraph, *Climate Change 'will make millions homeless'*, 14 Μαΐου 2007, διαθέσιμο στο <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/1551472/Climate-change-will-make-millions-homeless.html>, προσπελάστηκε στις 22/08/2011

Freeman P. and Warner K., *Vulnerability of Infrastructure to Climate Variability: How Does This Affect Infrastructure Lending Policies?*, Report Commissioned by the Disaster Management Facility (DMF) of The World Bank and the ProVention Consortium, Washington DC, 2001, διαθέσιμο στο <http://www.bvsde.paho.org/bvsade/fulltext/vulnera.pdf>, προσπελάστηκε στις 06/08/2011

Kelman I., *Island Security and Disaster Diplomacy in the Context of Climate Change*, *Les Cahiers de la Sécurité*, Vol. 63, 2006

Kibreab G., *Environmental Causes and Impact of Refugee Movements: a Critique of the Current Debate*, in *Disasters*. vol. 21, no. 1, 1997

Haug R., *What's in a Name: Environmental Refugees in Sudan*, in Shanmugaratnam N., Ragnhild L. & Stolen K., (eds.), *In the Maze of Displacement: Conflict, Migration and Change*, Hoyskoleforlaget, Kristiansand, 2003

McAdam J., *Climate Change Displacement and International Law: Complementary Protection Standards*, UNHCR, Legal and Protection Policy Research Series, May 2011

Moon B.K., The Washington Post, *A Climate Culprit in Darfur*, 16 Ιουνίου 2007, διαθέσιμο στο <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/06/15/AR2007061501857.html>, προσπελάστηκε στις 27/07/2011

Mortreux C., Barnett J., *Climate change, migration and adaptation in Funafuti, Tuvalu*, *Global Environmental Change*, Vol. 19, 2009

Garnier D., *Bangladesh's Climate Refugees*, Le Monde Diplomatique, english edition, 11 Μάη 2007, διαθέσιμο στο <http://www.hartford-hwp.com/archives/52/097.html>, προσπελάστηκε στις 08/08/2011

Goldenberg S., Guardian.co.uk, *World's Glaciers Melting at Accelerating Pace, Leading Scientists Say*, 20 Ιανουαρίου 2010, διαθέσιμο στο <http://www.guardian.co.uk/environment/2010/jan/20/climate-change-glaciers-melting>, προσπελάστηκε στις 10/08/2011

Jha A., *The Guardian, New Species, Warm Water and Whales: the Antarctic's Secrets Revealed by Melting Ice*, 26 Φεβρουαρίου 2007, διαθέσιμο στο <http://www.guardian.co.uk/science/2007/feb/26/biodiversity.taxonomy>, προσπελάστηκε στις 08/08/2011

Hartmann B., *Population, Environment and Security: A New Trinity*, Environment and Urbanization, vol. 10, no. 2, 1998

International Organization for Migration, *Migration, Environment and Climate Change: Assessing the Evidence*, edited by Frank Laczko and Christine Aghazarm, IOM, Geneva, 2009

Mc Adam J., *Complementary Protection In International Refugee Law*, Oxford University Press, Oxford, 2007

Preston B., Suppiah R., Macadam I., Bathols J., *Climate Change in the Asia/Pacific Region: A Consultancy Report Prepared for the Climate Change and Development Roundtable*, Commonwealth Scientific and Industrial Research Organization, Australia, 2006, διαθέσιμο στο <http://www.csiro.au/files/files/p9xj.pdf>, προσπελάστηκε στις 08/08/2011

Raftopoulos, E., International Environmental Negotiation as a Governance Technique, στο Raftopoulos, E., McConell, M., L., (eds.), *Contributions to International Environmental Negotiation in the Mediterranean Context*, Ant. N., Sakkoulas, Brulant, 2004

Rahmstorf S., Thermohaline Ocean Circulation. In: *Encyclopedia of Quaternary Sciences*, Edited by S.A. Elias, Elsevier, Amsterdam 2006, διαθέσιμο στο http://www.pik-potsdam.de/~stefan/Publications/Book_chapters/rahmstorf_eqs_2006.pdf, προσπελάστηκε στις 28/07/2011

Rayfuse R., W(h)ither Tuvalu? International Law and Disappearing States, *UNSW Law Research Paper No. 9*, 2009, διαθέσιμο στο http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1412028, προσπελάστηκε στις 16/07/2011

Renaud F., Bogardi J.J., Dun O. & Warner K., *Control, Adapt, or Flee – How to Face Environmental Migration?*, Interdisciplinary Security Connections' Publications Series of Institute for Environment and Human Security, United Nations University – Institute for Environment and Human Security (UNU-EHS), No.5 / 2007, p.25, διαθέσιμο στο <http://www.ehs.unu.edu/file/get/3973>, προσπελάστηκε στις 08/08/2011

Retreating Glaciers Spur Alaskan Earthquakes, 2 Αυγούστου 2004, διαθέσιμο στο http://www.nasa.gov/vision/earth/environment/glacier_quakes.html, προσπελάστηκε στις 09/08/2011

Revkin S., The New York Times, *New Study Warns of Total Loss of Arctic Tundra*, 1 Νοέμβρη 2005, διαθέσιμο στο <http://www.nytimes.com/2005/11/01/science/earth/01cnd-climate.html?pagewanted=print>

Roach J., National Geographic News, *Arctic Summers Ice Free by 2040*, Study Predicts, 12 Δεκέμβρη 2006, διαθέσιμο στο <http://news.nationalgeographic.com/news/2006/12/061212-arctic-ice.html>, προσπελάστηκε στις 08/08/2011

Satellites See a Double-Texas Sized Loss in Arctic Sea Ice, 28 Σεπτεμβρη 2009, διαθέσιμο στο http://www.nasa.gov/vision/earth/environment/arcticice_decline.html, προσπελάστηκε στις 08/08/2011

Sauber J. & Molnia B., *Glacier Ice Mass Fluctuations and Fault Instability in Tectonically Active Southern Alaska*, Global and Planetary Change, vol. 42, Issues 1 - 4, July 2004

Sen A., The New York Times, *Apocalypse Then: the Little-Known Story of Drought, Famine and Pestilence That Killed Millions at the Turn of the Last Century*, 18 Φεβρουαρίου 2001, διαθέσιμο στο http://www.nytimes.com/books/01/02/18/reviews/010218.18senlt.html?_r=1, προσπελάστηκε στις 27/08/2011

Spencer S. Hsu, Washington Post, *2 Million Displaced by Storms*, 13 Ιανουαρίου 2006, διαθέσιμο στο <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/01/12/AR2006011201912.html>, προσπελάστηκε στις 23/08/2011

The Guardian, *Artificial island could be solution for rising Pacific sea levels*, 8 Σεπτεμβρίου 2011, διαθέσιμο στο <http://www.guardian.co.uk/environment/blog/2011/sep/08/artificial-island-pacific-sea-levels>, προσπελάστηκε στις 10/09/2011

Thomas, Captain Sea Sovereign, *Engaging Oceania*, in *Naval War College Review*, Vol. 63, No. 1, 2010

Williams A., *Turning the Tide: Recognizing Climate Change Refugees in International Law*, Law & Policy, Vol, 30, no. 4, October 2008

iii) Κείμενα Τεκμηρίωσης

Copenhagen Accord, διαθέσιμο στο <http://unfccc.int/resource/docs/2009/cop15/eng/l07.pdf>, προσπελάστηκε στις 23/07/2011

Christian Aid, Human Tide: the Real Migration Crisis, May 2007, διαθέσιμο στο <http://www.christianaid.org.uk/Images/human-tide.pdf>, προσπελάστηκε στις 27/07/2011

European Environment Agency, *Vulnerability and Adaptation to Climate Change in Europe*, EEA Technical report No.7 / 2005, p.22, διαθέσιμο στο http://www.eea.europa.eu/publications/technical_report_2005_1207_144937, προσπελάστηκε στις 08/08/2011

European Union: Council of the European Union, *Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on Minimum Standards for Giving Temporary Protection in the Event of a Mass Influx of Displaced Persons and on Measures Promoting a Balance of Efforts Between Member States in Receiving such Persons and Bearing the Consequences Thereof*, 7 August 2001, OJ L212-223 7.8.2001, 2001/55/EC, διαθέσιμο στο <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/refworld/rwmain?docid=3ddcee2e4>, προσπελάστηκε στις 30/08/2011

European Union: Council of the European Union, *Council Directive 2004/83/EC of 29 April 2004 on Minimum Standards for the Qualification and Status of Third Country Nationals or Stateless Persons as Refugees or as Persons Who Otherwise Need International Protection and the Content of the Protection Granted*, 19 May 2004, 2004/83/EC, διαθέσιμο στο <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/refworld/rwmain?page=search&docid=4157e75e4>, προσπελάστηκε στις 30/08/2011

IDMC, Internal Displacement, Global Overview of Trends and Developments in 2008, Internal Displacement Monitoring Centre of the Norwegian Refugee Council (IDMC), April 2009, διαθέσιμο στο <http://www.scribd.com/doc/17064821/IDMC-Internal-Displacement-Global-Overview-2008>, προσπελάστηκε στις 31/08/2011

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, διαθέσιμο στο <http://www2.ohchr.org/english/law/pdf/cescr.pdf>

IPCC, *A Report of Working Group I of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Summary for Policy Makers, p.2, διαθέσιμο στο

http://www.ipcc.ch/publications_and_data/ar4/wg1/en/contents.html,
προσπελάστηκε στις 03/08/2011

IPCC, *Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel of Climate Change*, 2007, προσπελάστηκε στις 03/08/2011

IPCC, *Second Assessment – Climate Change 1995: A Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, WMO–UNEP, 1995, διαθέσιμο στο <http://www.ipcc.ch/pdf/climate-changes-1995/ipcc-2nd-assessment/2nd-assessment-en.pdf>, προσπελάστηκε στις 03/08/2011

McDowell C. & Morrell G., *Non-conflict Displacement: A Thematic Literature and Organizational Review*, Internal Displacement Monitoring Centre of the Norwegian Refugee Council (IDMC), 2007

Millenium Ecosystem Assessment, *Ecosystems and Human Well-Being: Synthesis*, Island Press, Washington DC, 2005

Report of the UN Secretary-General Ban Ki-Moon, *Climate change and its possible security implications*, 64th Session of the UN General Assembly, A/64/350, 11 September, 2009, p. 20, διαθέσιμο στο http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/64/350, προσπελάστηκε στις 20/09/2011

Σύμβαση – Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή (United Nations Framework Convention on Climate Change – UNFCCC). Βλ. <http://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>

UN Commission on Human Rights, *Report of the Representative of the Secretary-General, Mr. Francis M. Deng, submitted pursuant to Commission resolution 1997/39. Annendum: Guiding Principles on Internal Displacement*, 11 February 1998, E/CN.4/1998/53/Add. 2, διαθέσιμο στο <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/refworld/rwmain?page=search&docid=3d4f95e11>, προσπελάστηκε στις 31/08/2011

United Nations Convention on the Law of the Sea, διαθέσιμη στο http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf, προσπελάστηκε στις 16/07/2011

UN General Assembly, *International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families*, 18 December 1990, A/RES/45/158, διαθέσιμο στο <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3980.html>, προσπελάστηκε στις 31/08/2011

UNGA, United Nations General Assembly: Resolution adopted by the General Assembly [without reference to a Main Committee (A/60/L.1)], 60/1. 2005 World Summit Outcome, UN Doc. A/RES/60/1 of 24 October 2005, New York, 2005, United Nations, διαθέσιμο στο <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan021752.pdf>, προσπελάστηκε στις 31/08/2011

United Nations High Commissioner for Refugees Handbook on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status under the 1951 Convention and the 1967 Protocol relating to the Status of Refugee, paragraph 51, διαθέσιμο στο <http://www.unhcr.org/3d58e13b4.html>, προσπελάστηκε στις 31/08/2011

UNDP, East Timor National Human Development Report, Dili, 2002, pp. 16-17, διαθέσιμο στο http://www.tl.undp.org/undp/Publications/UNDP%20Timor-Leste%20publications/NHDR%202002/NHDR%20TL_2002_EN.pdf, προσπελάστηκε στις 27/08/2011

UNDP, Human Development Report, Oxford University Press, New York, 1994, διαθέσιμο στο <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1994/chapters/>, προσπελάστηκε στις 27/07/2011

UNEP, The Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer, διαθέσιμο στο <http://ozone.unep.org/pdfs/Montreal-Protocol2000.pdf>

UNEP, The Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer, διαθέσιμο στο <http://ozone.unep.org/pdfs/viennaconvention2002.pdf>

UNFCCC, Conference of the Parties (2010), Decision -/CP.16, Outcome of the work of the Ad Hoc Working Group on long-term Cooperative Action under the Convention, FCCC/AWGLCA/2010, διαθέσιμο στο http://unfccc.int/files/meetings/cop_16/application/pdf/cop16_lca.pdf, προσπελάστηκε στις 15/07/2011

World Commission on Environment and Development, *Report of the World Commission on Environment and Development: our Common Future*

WTO, Agreement on Trade-Related aspects of Intellectual Property Rights. Αναλυτικότερα βλ. http://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/trips_e.htm

iv) Εκθέσεις, Μελέτες, Αναφορές

Ammer M., Climate Change and Human Rights: The Status of Climate Refugees in Europe. Vienna, Ludwig Boltzmann Institute of Human Rights/Swiss Initiative to

Commemorate the 60th Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights, 2009

Black R., *Environmental Refugees: Myth or Reality?*, University of Sussex, Working Paper no. 34, March, 2001. Επίσης βλ. Kibreab G., *Environmental Causes and Impact of Refugee Movements: A Critique of the Current Debate*, Disasters Vol. 21 No. 1, 1997

Center for Strategies and International Studies (CSIS) and Center for a New American Security (CNAS), *The Age of Consequences: The Foreign Policy and National Security Implications of Global Climate Change*, 2007

Commonwealth Secretariat, *Small States: Meeting Challenges in the Global Economy*, Report prepared for the Commonwealth Secretariat/World Bank Joint Task Force on Small States, Washington, DC, April, 2000

Dupont A. & Pearman G., *Heating up the Planet: Climate Change and Security*, Lowy Institute for International Policy, Sydney 2006, Paper 12, p. 55, διαθέσιμο στο http://lowyinstitute.richmedia-server.com/docs/AD_GP_ClimateChange.pdf, προσπελάστηκε στις 22/08/2011

ECSIEP-EPS, South Pacific sounds alarm on global warming, ECSIEP – EPS Bulletin, No. 14, August-December 2006

Kolmannskog V. O., *Future Floods of Refugees: A comment on climate change, conflict and forced migration*. Norwegian Refugee Council, Oslo, 2008

Living with Risk: A Global Review of Disaster Reductions Initiatives, Geneva, UN Publications, 2004

Loneragan S., *The role of environmental degradation in population displacement*, Environmental Change and Security Project Report, Issue 4, 1998

McAdam J., *Climate Change Displacement and International Law: Complementary Protection Standards*, UNHCR, Legal and Protection Policy Research Series, May 2011, pp. 61-62, διαθέσιμο στο <http://www.unhcr.org/4dff16e99.html>, προσπελάστηκε στις 19/09/2011

Nurse L. A., Sem, G., Small Island States, στο McCarthy J. J., et al., (eds), *Climate Change 2001: Impacts, Adaptation and Vulnerability – Contribution of Working Group II to the Third Assessment Report*, Cambridge University Press, London, 2000

OHCHR, Regional Office for the Pacific, *Protecting the Human Rights of Internally Displaced Persons in Natural Disasters*, Discussion Paper, April 2011, διαθέσιμο στο http://pacific.ohchr.org/docs/IDP_report.pdf, προσπελάστηκε στις 14/07/2011

Payet R., *Policy Brief: Small Island Developing States (SIDS) and Implementation of the Mauritius Strategy*, Global Forum on Oceans, Coasts, and Islands Working Group on Small Island Developing States (SIDS) and Implementation of the Mauritius Strategy, 2008

Piguet E., *Climate Change and Forced Migration*, Research Paper No. 153, p. 3, The UN Refugee Agency – Policy Development and Evaluation Service, διαθέσιμο στο <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/search?page=search&docid=47a316182&query=climate%20refugee>, προσπελάστηκε στις 12/08/2011

Schofield C., *Shifting Limits? Sea Level Rise and Options to Secure Maritime Jurisdictional Claims*, *The Carbon and Climate Law Review*, Vol. 3. No. 4

Stern N., *Stern Review Report on the Economics of Climate Change – Executive Summary*, 2006, διαθέσιμο στο <http://siteresources.worldbank.org/INTINDONESIA/Resources/226271-1170911056314/3428109-1174614780539/SternReviewEng.pdf>, προσπελάστηκε στις 06/07/2011

UN Atlas of the Oceans: Human Settlements on the Coasts, *Types of Habitats at Risk: Mangroves*, διαθέσιμο στο <http://www.oceansatlas.org/servlet/CDSServlet?status=ND0xOTQyNS4yNDE3MzMmNj1lbiYzMz1uZXdzJjM3PWluZm8~#koinfo>, προσπελάστηκε στις 14/07/2011

UNDP, *Reducing Disaster Risk: A Challenge for Development: A Global Report*, New York: UNDP-Bureau for Crisis Prevention and Recovery (BCPR), 2004, διαθέσιμο στο: <http://www.undp.org/bcpr/disred/rdr.htm>, προσπελάστηκε στις 11/07/2010

UNHCR, *The State of the World's Refugees 1993: The Challenge of Protection*, διαθέσιμο στο <http://www.unhcr.org/4a4c6da96.html>, προσπελάστηκε στις 12/08/2011

UNHCR, *UNHCR's Contribution to the inter-agency Response to IPDs Needs – Supplementary Appeal*, May 2006

WBGU, German Advisory Council on Global Change, *The Future Oceans: Warming Up, Rising High, Turning Sour*, Berlin, 2006, WBGU

World Disaster Report, International Federation of the Red Cross and Red Crescent Societies, *Human Development Report 2007/2008*, United Nations Development Programme, 2006

v) Ιστοσελίδες

<http://aosis.info/>

<http://www.cpacc.org/>

<http://www.emdat.be/database>

<http://www.immigration.govt.nz/migrant/stream/live/pacificaccess/>

<http://ipa.arcticportal.org/>

<http://www.nationalcenter.org/KyotoSenate.html>,

http://www.opec.org/opec_web/en/index.htm

<http://www.oxfam.org/>

<http://www.thegef.org/gef/>,

vi) Άλλες Πηγές

Myers N., *Environmental Refugees: An Emergent Security Issue*, 13th Economic Forum, Prague, 23-27 May, 2005.

Veitayaki J. et al. Pacific Islands and the Problems of Sea Level Rise due to Climate Change, *Ocean Policy Research Foundation: International Symposium on Islands and Oceans*, (pp. 55-69), Tokyo, Japan, January 2009, διαθέσιμο στο http://www.sof.or.jp/en/report/pdf/200903_ISBN978-4-88404-217-2.pdf, προσπελάστηκε στις 16/07/2011

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Τηλ. 210 - 92 01 001

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

ΠΑΝΤΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

002000108762